

LENA MARANDER-EKLUND

ATT VARA HEMMA OCH FRU

EN STUDIE AV
KVINNLIGT LIV
I 1950-TALET
FINLAND

LASTENNEUVOLA
RÅDGIVNINGSTATION
FÖR BARNVÅRD

POLKLINKKA
POLKLINK

SLS

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
NR 784

LENA MARANDER-EKLUND

ATT VARA
**HEMMA
OCH FRU**

EN STUDIE AV KVINNLIGT LIV
I 1950-TALET'S FINLAND

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
HELSINGFORS 2014

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2014

www.sls.fi

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-
IngaBearbetningar 4.0 Internationell (CC BY-NC-ND 4.0).

Omslag och grafisk form: Maria Appelberg/Station MIR

Omslagsbild: Mödrar och barn utanför Aurora sjukhus i Helsingfors 1954, okänd
fotograf, Helsingfors stadsmuseum

Typsnitt: Berling och Trade Gothic

ISBN 978-951-583-273-3 (tryckt utgåva)

ISBN 978-951-583-366-2 (pdf), <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-366-2>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt)

ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 396.6”195”

INNEHÅLL

FÖRORD	9
1	
INLEDNING	11
Varför hemmafruar?	11
Frågeställningar och teoretiska utgångspunkter	16
Problemformulering och avgränsning	16
Hem och rum	19
Norm och form	20
Erfarenhet och berättelser	21
Material och metod	24
Tystnaden i arkiven	24
Frågelistor och intervjuer i ny belysning	27
I dialog med Kvinnoliv	30
Samtal med hemmafruar	32
<i>Hemmets Veckotidning och Femina</i>	34
Metod och upplägg	37
2	
1950-TALET FINLAND OCH HEMMAFRUN	41
Bilder av 1950-talet och hemmafruperioden	41
Stämningar i 1950-talets Finland	43
Sorg och framtidstro	44
Ett glatt decennium?	49
Hemmafruperioden	50
Hemmafrun som begrepp och i forskningen	50
Kvinnans inträde på arbetsmarknaden	55
Hemmafrun framträder	61
3	
FRAMTIDSDRÖMMAR	66
Drömmar om utbildning	66
"Jag ville bli något!"	69
"Flickor är inget att satsa på – de bara gifter sig"	74
"Så det var bara att ta tillbaka ansökan"	77
Drömmar om äktenskap och ett eget hem	80
"Giftna sig skulle man"	80
"Det var kärlek vid första ögonkastet"	83

"Två släta guldringar på fingret"	86
"Jag ville bli mamma" och "Jag var ju med barn"	89
"Jag älskade mitt lilla hem"	92
4	
KÖKET	95
Den professionella husmodern	97
"Två mål om dan" – att laga mat	103
"Renlighet är det goda hemmets särmärke"	109
"Inte hjälpte mannen på den tiden till i hemmet"	115
5	
MATSALEN OCH VARDAGSRUMMET	120
Hemmafruns uppgifter	120
"Det var en vanlig dag"	120
"Att hålla hov med fina middagar" – hemmafrun som värdinna	124
"Då bodde vi i en liten tvåa"	129
Relationen till maken	135
"Han var så mycket borta"	135
"Jag hade ju inga pengar"	139
"Jag tjtade om mer hushållspengar"	142
6	
SÄNGKAMMAREN	146
Sexualitet och äktenskap	146
"Mamma avrådde från allt utom Den Stora kärleken"	146
"Vårt äktenskap knagglade fram"	151
Skönhetsideal	157
"Jag håller styvt på att se vårdad ut"	157
7	
BARNKAMMAREN	164
Den ideala modern	164
Hemmafrun som mor	170
"Jag älskade de små"	170
"Mamma, lämna oss inte"	178
Barnuppfostran	179
"De skulle lyda"	182
"Immuna för nevrosen"	185

8	
I HEMMET ELLER UT UR HEMMET?	190
Att bli hemmafru	190
"Jag var hemma" och "jag jobbade hemma"	192
"Då var det för mig att sluta mitt jobb"	197
"Jag jobbade inte sen mera när barnen kom"	201
"Jag blev hemma av eget val"	206
"Man måste ju vara hemma"	209
Den nedvärderade hemmafrun	213
"Jag blev sedan 'bara' hemmafru"	213
"Jag låg inte och läste romaner"	219
Förvärvsarbete kontra livet som hemmafru	221
9	
EN EGEN VRÅ ELLER ETT KRINGGÄRDAT RUM	226
Arbete i och utanför hemmet	227
"Jag var en s.k. hemmafru, men sydde fortfarande på beställning"	227
"Nu började jag se mig om efter förvärvsarbete"	230
Arbete för andra och fritid	236
"Och då började jag ju sköta barn"	236
"Man hade syjunta på den tiden"	241
Det kringgårdade rummet	243
"Jag försökte krampaktigt mitt bästa"	244
"Jag var avskuren från arbetsmarknaden"	247
Det bittra livet	250
10	
SAMTIDENS MEDIALA RUM	253
1950-talet som drömvärld	253
"Rockabilly har blivit en innepryl"	253
Den vitprickiga klänningen	257
Hemmafruns återkomst?	260
Bree, Maria, Mickan, Betty och April	260
Att baka cupcakes och andra kvinnoysslor	263
11	
SAMMANFATTNING: ATT VARA HEMMA OCH FRU	266
Noter	274
Källor och litteratur	277
Bildkällor	294
Personregister	295

FÖRORD

Att skriva en bok om hemmafruar på 1950-talet har relativt länge funnits i mina tankar. Den första gången jag kom i kontakt med 1950-talet som forskningsområde var i samband med den frågelista om perioden som sammanställdes av ämnena etnologi och folkloristik vid Åbo Akademi år 2000. Detta resulterade bland annat i en småskalig utställning om tiden och för min egen del i en artikel om bröllop på 1950-talet. Då låg fokus på analysen av själva berättelsen om bröllopet, men insikten om att frågelistmaterialet var givande gjorde att intresset för tiden började gro. Ingången till ämnet var således snarare själva tidsperioden än hemmafruarna. Det var i samband med att jag började bekanta mig med litteratur om 1950-talet som jag kom underfund med att hemmafrun lyste med sin frånvaro som föremål för kulturvetenskapliga undersökningar.

Många personer och organisationer har bidragit till att denna bok blivit till. För det första vill jag tacka professorn i folkloristik vid Åbo Akademi, Ulrika Wolf-Knuts. Ulrika har outtröttligt stött mig, hjälpt mig med struktureringen av texten och med att nyansera min analys. Ett stort tack går också till mina kollegor vid forskarseminariet som läst och kommenterat texten: docent Camilla Asplund Ingemark, FM Andreas Backa, FD Johanna Björkholm, FD Blanka Henriksson, FD Mikael Sarelin och FD Sofie Strandén-Backa. Jag vill också nämna docent Susanne Nylund Skog vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, som kommenterat både bitar av texten och hela manuset våren 2012. Dina kommentarer har varit guld värda! Även PD Jutta Ahlbeck har läst hela mitt manus och gett mig ovärderliga kommentarer.

Forskningen har skett inom ramen för ett projekt finansierat av Finlands Akademi, "Happy Days? The Everyday Life and Nostalgia of the Extended 1950s" (FA 137923). Även Ragnar, Ester, Rolf och Margareta

Bergboms fond inom SLS har bidragit till att finansiera arbetet. Jag vill tacka ledaren för akademiprojektet, professor Hanna Snellman samt projektdeltagarna FD Eerika Koskinen-Koivisto, FM Kirsi-Maria Hytönen och FD Arja Turunen, som kommit med nya och intressanta synvinklar på min forskning. Bland projektets utländska deltagare vill jag speciellt nämna FD Eva Silvén, som kommenterade hela manuset sensommaren 2012. Även professor Birgitta Svensson och docent Ann-Catrin Östman har bidragit med viktiga synpunkter i de diskussioner kring levnadsberättelser som vi förde inom ramen för arbetet med antologin *Biografiska betydelser* (2011). Jag vill också rikta ett tack till arkivarierna Carola Ekrem och Marika Rosenström vid Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv för hjälp med arkivmaterial och bilder. Ett tack går även till Svenska litteratursällskapets förlag, förlagsredaktören Jonas Lillqvist samt de granskare som förlaget utsett och som gav värdefulla ändringsförslag. Kristdemokraterna i Finland och partisekretärer Osmo Maanselkä ska ha ett tack för att de ställt en bild ur sin familjekampanj till vårt förfogande. Ett stort tack går slutligen till mina intervjupersoner som delgivit mig sina erfarenheter. Utan er skulle boken inte ha blivit till.

Åbo i december 2013

LENA MARANDER-EKLUND

1

INLEDNING

VARFÖR HEMMAFRUAR?

1950-talet framställs i vissa sammanhang som hemmafruarnas tidevarv eller som hemmafruperioden (Hagemann & Roll-Hansen 2005a:8; Wikander 1999:158). Det beskrivs som en tid av tillbaka-till-familjenpolitik, då kvinnorna återgick till ett liv som hemmafruar efter att ha varit yrkesverksamma under krigsåren. Under krigsåren behövdes kvinnans insats i arbetslivet, men efter det skulle männen ha tillbaka "sina" arbeten (Suonoja 1992:383; Wikander 1999:157). I andra sammanhang framkommer att denna utveckling inte hade fotfäste i Finland. Undersökningar visar att de finländska kvinnorna i samband med krigsslutet inte återgick till hemmafrurollen som i andra europeiska länder. Enligt samhällsvetaren Raija Julkunen var andelen kvinnliga arbetstagare störst i Finland i hela västvärlden strax efter kriget. Det här uppfattades inte som entydigt positivt utan sågs som ett socialt problem, som ett tecken på fattigdom. Enligt Julkunen var det under 1950-talet en allmän uppfattning att om också Finland anammade den västerländska modellen med en hemmavarande mamma skulle landet bli mera ekonomiskt framgångsrikt (1999:79).

Dels var således 1950-talet hemmafruns guldålder, dels var detta inte kännetecknande för Finland. Min studie tar avstamp i denna ambivalens. Låt mig inleda med några exempel av olika karaktär ur diskussionen kring hemmafruar. Först ger jag ordet åt Elsa, en äldre kvinna som varit hemmafru hela sitt liv och som jag har intervjuat.

Elsa och jag sitter tillsammans i hennes kök och tittar i fotoalbum från tiden då Elsa var en ung hustru och mamma. Vi bläddrar i albumen och diskuterar livet på 1950-talet i en intervju med temat livet som hemmafru. Elsa pekar på en bild som är tagen i samband med firandet av första maj i början av 1950-talet. På bilden poserar leende män och kvinnor som bär studentmössor, och framför sig har de barn i

Första maj firas år 1953 i Jalasjärvi i Södra Österbotten.

olika åldrar, många av dem sittande i barnvagn. Elsa konstaterar att såväl hon som hennes väninnor hade någon form av examen och menar att de representerade en ny syn på utbildning. Inspirerad av fotografiet säger hon: "det slog mig plötsligt [...] vi kvinnor var alla utbildade [...] men *alla* var hemma med sina barn." Det ter sig som om det här var något som blev uppenbart för henne i intervjusituationen. Hennes tonfall i uttalandet är aningen vemodigt, det är som om drömmen om utbildning gick att realisera medan det som utbildningen i princip skulle leda fram till, ett yrkesliv, förblev en dröm på grund av att kvinnorna behövdes hemma för att ta hand om barnen. Senare i intervjun återkommer hon till frågan varför hon, på samma sätt som många av hennes väninnor, var hemmafru på 1950-talet.

Det andra exemplet som jag inledningsvis vill presentera är undersökningen *Ansiotyö ja perheenemäntä* (Förvärvsarbetet och hushållsmodern) från 1956, utförd av Suomen kotitalouskeskus (Hushållscentralen i Finland). Denna grundades 1921 och var en centralorganisation för kvinnoorganisationer som arbetade med hushållsfrågor (Heino-

nen 1998:106). Enligt skriften var knappt hälften av de gifta kvinnorna i Finland i förvärvsarbete år 1950, och av dessa var cirka en femtedel mammor med barn under 18 år. I undersökningen studeras den förvärvsarbetande gifta kvinnan med utgångspunkt i frågorna hur äktenskapet inverkade på frånvaro från arbetet och vad kvinnans förvärvsarbete innebar för skötseln av hemmet och familjemedlemmarna. Undersökningen ville hitta orsaker till gifta kvinnors förvärvsarbete (Salomaa 1956:5). Att en sådan fråga ställdes i mitten av 1950-talet tyder på att en hemmavarande mamma uppfattades som det normala och att kvinnligt förvärvsarbete utmanade denna norm.

Det tredje exemplet är ur ett kommittébetänkande om kvinnans plats i samhället, där det framkommer att Finland hade en hög andel gifta kvinnor i arbetslivet i början av 1960-talet. I en europeisk jämförelse kommer Finland på åttonde plats, med över 30 procent förvärvsarbetande kvinnor som enda väststat vid sidan av Österrike (*Naisten asemaa* 1970:38).

Elsas berättelse, Kotitalouskeskus undersökning och den europeiska statistiken om kvinnans plats i samhället belyser från olika håll en och samma fråga, nämligen huruvida gifta kvinnor under denna tid var och förväntades vara förvärvsarbetande eller hemmafruar. Av Elsas berättelse framgår att "alla" var hemmafruar enligt hennes uppfattning. Kotitalouskeskus undersökning frågar sig varför inte flera var hemmafruar, medan den europeiska jämförelsen visar att i Finland var relativt många inte det. Gemensamt för dessa tre exempel är att de alla på något sätt förhåller sig till hemmafrun och till de ideal som hänger samman med fenomenet. Denna studie kommer att handla om hur perioden upplevdes och hur den återberättas av hemmafruarna själva. Både kulturella och samhällsliga förklaringar till hemmafruidealet kommer därvid att ges.

Hemmafrun framställs ibland som en idealkvinna med hemmet som arbetsplats och barnuppfostran och hushållsarbete som främsta uppgifter. Hennes värv ses då som ett yrke med uppfostran av kommande generationer som en central uppgift (Nätkin 1997; Åkerman et al. 1983:159–163). Hemmafrun som företeelse har dock sitt ursprung i tanken om societetsdamen som var befriad från arbete. Speciellt i borgerliga kretsar sågs hemmafruskapet som en livsbana för flickor från välbärgade hem, samtidigt som idealet med en hemmavarande mamma även förekom i arbetarfamiljer (Hirdman 1992:200; Markkola 1994:152). Hemmafrun som en ny profession uppkom i samband med urbaniseringen och industrialiseringen då arbete separerades från famil-

jeliv. Detta ledde till en ny arbetsfördelning mellan män och kvinnor. Kvinnans uppgift blev att ta hand om hus och hem, mannens att sköta om familjens försörjning, vilket gjorde kvinnan ekonomiskt beroende av mannen (Oakley 1976:32). Modellen med en hemmafru och en yrkesarbetande pappa speglar också ett amerikanskt ideal om en välfungerande och lycklig familj (Parsons 1955:22). Detta ideal, kombinerat med tanken om kvinnans plats i nationsbygget som mor, tar sig uttryck i den så kallade hemmafruperioden (Nätkin 1997:22). Idealet spreds till i stort sett hela västvärlden under tiden före och efter andra världskriget, också till Finland. Tillvaron som hemmafru sanktionerades politiskt genom sambeskattnig, för Finlands del mellan åren 1943 och 1975, vilket gjorde det ekonomiskt fördelaktigt för en familj att parten med den lägre lönen, oftast kvinnan, stannade hemma. Systemet innebar att makarnas sammanlagda inkomster bestämde skattesatsen (Bergholm 2011:34).

Under mellankrigstiden hade förvärvsarbete blivit allt vanligare bland gifta kvinnor (Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011:9). Attityderna till kvinnligt förvärvsarbete blev så småningom alltmer positiva och det började ses som något normalt (Satka 1994:69). Tanken var att kvinnan skulle klara av att kombinera förvärvsarbete och moderskap (Julkunen 1999:87). Denna bild sammanlänkas i det efterkrigstida Finland med en tanke om moderskapet som kvinnans främsta uppgift. Man ansåg att kvinnorna skulle fokusera på reproduktion för att kompensera det bortfall som kriget förorsakat och för att garantera ekonomisk tillväxt. Detta ledde till ett slags hemkult, där hemmet och moderskapet sågs som samhällets medelpunkt (Satka 1993:58).

Hemmafrun uppfattas ofta som något självklart och oproblemiskt. Samtidigt som det blir tydligt att hemmafrun var ett relativt utbrett ideal under 1950-talet får vi sällan en inblick i hur hennes vardag såg ut och hur hon såg på sin tillvaro. Denna oreflekterade syn önskar jag problematisera genom att lyfta fram både positiva och negativa upplevelser av livet som hemmafru (jfr Danielsen 2002:9).

I forskning om kvinnans plats i samhället i det efterkrigstida Finland har man påstått att kvinnor i Finland alltid har arbetat och att hemmafruar bland annat därför varit ett marginellt fenomen (t.ex. Haavio-Mannila 1968; Korhonen 1994:26). Detta hänger ihop med hur man definierar arbete. Det är först på senare tid som undersökningar om kvinnligt arbete visat på att kvinnorna även i Finland påverkades av hemmafruidealet under 1950-talet. Även här var idealet en familjemodell med en hemmavarande mamma och en familjeförsörjande pappa. Alla kvinnor kunde inte förverkliga detta ideal, de hade helt enkelt inte

ekonomiska förutsättningar för att bli hemmafruar. Dessutom behövdes ofta kvinnornas arbetsinsats inom industrin (Alho 2011:83). Samtidigt framkommer att en av tre kvinnor i det efterkrigstida Finland mer eller mindre frivilligt sade upp sig i samband med att de gifte sig (*Komitteamietintö* 1948). Trots att majoriteten inte sade upp sig visar detta att hemmafruidealet fanns även här. Det är i denna motstridiga diskussion som min undersökning tar avstamp. Här finns en intressant ambivalens gällande både ideal och praktik. I praktiken, såsom framgår bland annat av statistiska uppgifter, var kvinnan i 1950-talets Finland i stor utsträckning yrkesarbetande, medan idealet eller bilden av kvinnan, speciellt den borgerliga medelklasskvinnan, var att hon levde som hemmafru. Ändå har hemmafrun sällan varit i fokus i finländska studier om kvinnors liv i det efterkrigstida Finland.

Mitt intresse för hemmafrun på 1950-talet inleddes med en fascination för 1950-talet som tidsepok. Vad är det som kännetecknar den, och vilka stämningar framträder i levnadsberättelser där tiden skildras? 1950-talet ligger historiskt sett relativt nära vår tid, men ändå inte så nära att det är fråga om samtidsstudier. Det är en tid som karaktäriserades av en stark framtidstro, med en önskan att bygga upp samhället på nytt efter kriget. Men det är också en tid då krigets trauma skulle behandlas (Hietala 1992:9).

När jag inledde arbetet med denna studie noterade jag snabbt några saker. Den första var att det var svårt att hitta material om hemmafruar i traditionsarkiv. I ett inledande skede möttes jag av en kompakt tystnad i traditionsarkiven, något som förvånade mig. Den andra upptäckten var att i nästan all forskning om hemmafruar omnämns dessa som "bara" hemmafruar, ett uttrycksätt som går tillbaka på kvinnors egna erfarenheter. Det lilla ordet "bara" finner jag intressant eftersom det uttrycker en värdering, i detta fall en viss nedvärdering av hemmafrun. Det tredje som jag noterade var påståendet att hemmafrun hade föga relevans i Finland. En fjärde upptäckt var att trots att min undersökning skulle handla om minnen av hemmafruns position på 1950-talet, fanns det en koppling till dagens situation. I samband med att jag började studera hur hemmafrun gestaltas i olika materialtyper stötte jag på en mängd material som inte hade att göra med äldre kvinnors erfarenheter av att vara hemmafru. Det visade sig att hemmafrun i dag fått en ny aktualitet (Nilsson 2010). Kopplingarna till 1950-talet skymtar fram i en eller annan form i nästan allt jag läser om den nya hemmafrun. Det ter sig som om den nya hemmafrun vilar på ett historiskt lager och hämtar ingredienser ur det.

Denna studie har även en koppling till den så kallade tantforskningen, som uppfattar tanterna som ett samhällskitt, en grupp som varit betydelsefull i det tysta. I stället för att bara se tanten som ett exempel på socialt osynliggörande kan man tolka henne som ett alternativ för unga kvinnor, en protest mot utseendefixering och prestationskrav. Tanten kan ses som en kvinna som säger ifrån och inte bryr sig om att behaga (Lövgren 2012:26). Denna bok kommer främst att handla om hemmafrun på 1950-talet, men på grund av den aktualitet den nya hemmafrutrenden och det relaterade tantfenomenet har, kommer jag heller inte att helt ignorera dessa. Med utgångspunkt i intervjumaterialet kommer även hemmafruarnas liv under tiden efter 1950-talet att behandlas, eftersom de kvinnor jag intervjuat relaterar sina erfarenheter från 1950-talet till senare delar av sina liv. Denna tidsmässiga glidning är medveten – jag studerar 1950-talet som ett förlängt decennium med rötter i tiden närmast efter kriget och återverkningar under de efterföljande decennierna.

FRÅGESTÄLLNINGAR OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Problemformulering och avgränsning

Materialet för denna studie består i huvudsak av tidigare insamlat traditionsmaterial, alltså arkiverat material – främst frågelistsvar och intervjuer men också levnadsberättelser. För undersökningen har jag också gjort intervjuer och läst veckotidningar. Mitt syfte är att undersöka hur hemmafruns erfarenheter på 1950-talet gestaltas i materialet och hur gestaltningarna förhåller sig till tidens normer och ideal. Centrala frågor är följande: Hur berättar kvinnor ur den urbana medelklassen om sina liv som hemmafruar på 1950-talet? Vilka framtidsdrömmar hade de och hur såg de på möjligheten att utbilda sig? Vad betydde äktenskap, barn, hem och familj? Vilken betydelse hade hemskapandet och vad innefattade detta? Hur motiverar kvinnorna sitt levnads sätt och hur förhåller sig kvinnorna till hemmafruidealet? Vilka bilder eller stereotyper av hemmafrun gestaltas i materialet? Av intresse är också synen på vad som räknas som arbete. Är det värv inom hemmets ramar som kvinnorna utförde ett "riktigt" arbete? Detta hänger ihop med identifikationsmekanismer. Frågan är om kvinnorna identifierade sig som hemmafruar i tidens anda, trots att de eventuellt hade

På 1940- och 1950-talet föddes många barn och familjerna var relativt stora. Barnskötsel var en av hemmafruarnas främsta uppgifter. På bilden ses en mor med sina barn i Österbotten.

ett deltidsarbete eller utförde arbete som gav en viss förtjänst inom eller utanför hemmets ramar. Medicinarna Gunilla Carlstedt och Annika Forssén har med utgångspunkt i livsberättelser studerat hemmafruars liv och hälsa och kommit fram till att många kvinnor som identifierade sig som hemmafruar de facto hade både betalda och obetalda uppgifter utanför hemmet (2003:37).

Jag har valt att begränsa mig till den urbana, svensktalande hemmafrun i finländska förhållanden i första hand under 1950-talet. Detta innebär ändå inte att jag studerar hemmafrun isolerat från det finska Finland. Undersökningen som Kotitalouskeskus gjorde 1956 visar att hemmafrun var ett allmänt finländskt fenomen under denna tid och inte enbart ett finlandssvenskt fenomen. Finlandssvenskarna under denna tid innefattade också en stor social variation. Majoriteten av den förvärvsarbetsande befolkningen i Finland var jordbrukare, arbetare och lägre tjänstemän. På 1950-talet var andelen personer i dessa samhällsskikt ungefär lika stor bland finlandssvenskarna som i den övriga befolkningen, med undantag av arbetarna som var aningen färre bland finlandssvenskarna. Mellanskiktet, som representeras av övre och lägre medelklass, var däremot något överrepresenterat bland finlandssvenskarna (Allardt & Starck 1981:190–191).

I viss mån kommer jämförelser med förhållandena i Sverige att göras. Viktigt är ändå att komma ihåg att man i det svenska samhället förde andra diskussioner än de som var aktuella i Finland. Hemmafruarnas antal var mycket större i Sverige, och landet var inte krigshärjat och i behov av återuppbyggnad så som det finländska samhället var. Ett gemensamt drag är dock till exempel sambeskattningen som gynnade en-försörjarmodellen med en hemmavarande mamma och en yrkesarbetande pappa (Axelsson 1992; Bergholm 2011:34–37).

Att jag fokuserar på den urbana hemmafrun innebär också en avgränsning gällande klass. Hemmafrun är eller har åtminstone varit ett ideal för medelklassen, ett borgerligt ideal. Medelklassen kan ringas in genom att begrunda vad den inte är. Medelklass är inte överklass, arbetarklass eller bönder. Samtidigt hade hemmafruidealet ett inflytande också i dessa samhällsklasser (Markkola 1994:152). Klassbegreppet är i dag relativt amorft och inte ett entydigt begrepp vare sig när det gäller människors sociala eller ekonomiska situation. Både arbetarklassens och medelklassens gränser är flytande. Enligt en undersökning av Beverly Skeggs är arbetarklass något som människorna inte vill identifiera sig med, samtidigt som de i sina omdömen om sig själva jämför sig med personer ur andra samhällsklasser. Klass blir då ett slags uteslutningsme-

kanism som handlar om ojämlikhet och maktförhållanden (1999:120–127). På 1950-talet stod medelklassen för ett mellanskikt i samhället och en familjs klasstillhörighet bestämdes av mannens arbete. Ett, om än vagt, sätt att ringa in medelklassen är att till den räkna personer som är lägre eller högre tjänstemän och som har ett självständigt arbete (Allardt & Starck 1981:191). Begreppet borgerlig syftar här snarare på kulturella ideal än på en politisk orientering, även om det förstås också har politiska konnotationer genom att borgerligheten oftast består av en ekonomisk elit. De kulturella ideal som borgerlighet innefattar är en förkärlek för ordning och reda, en betoning av personlig duglighet och självdisciplin samt ett bildningsintresse (Frykman & Löfgren 1979:185–187).

Hem och rum

Nästan allt som står att läsa om hemmafrun är på ett eller annat sätt relaterat till hemmet. Hemmet framställs som hennes arbetsplats och hennes uppgift är att forma detta hem, en domän som ofta uppfattas som en kvinnlig sfär (Friberg 1990:98). Detta hänger samman med att kvinnorna i högre grad än männen förväntades stå för sammanhållning och omsorg i familjen (Nenola 1986:15; Åström 1986:11). Hemmet kan också förstås utifrån de konkreta rum som hemmafrun verkade i, såsom kök, matsal, vardagsrum, barnkammare och sängkammare. Samtidigt som dessa rum är konkreta och avgränsade har de också en abstrakt och betydelsebärande dimension. Forskare som använt sig av begreppen rum och rumslighet har ofta påpekat att rummet utgör en materialitet, en fysisk entitet. Men det kan även innebära ett brukat rum, som får betydelser genom människors handlingar, erfarenhet och minnen (Ottoson 2008:13). I min studie kommer rummet att förstås i båda bemärkelse, som materialitet och som något betydelsebärande (jfr Kjær 2009). En annan, relaterad fråga är på vilket sätt rummen är könskodade, det vill säga reflekterar ett isärhållande med separata domäner för manliga och kvinnliga aktiviteter (Friberg et al. 2005:9). Jag kommer att strukturera min framställning med utgångspunkt i hemmet och de rum som hemmafrun verkade i. På så sätt kommer mitt empiriska stoff att styra framställningen, och det får också en framträdande plats. Dessa rum ges också en metaforisk, överförd betydelse där till exempel köket får stå för hemmafruarnas gestaltning av hushållsarbete och vardagsrummet för relationen till ma-

ken. Här har jag inspirerats av kulturvetaren Hilde Danielsen som i sin studie *Husmorhistorier* (2002) utgår från en rumslig indelning i sin analys av arbetarklasskvinnors erfarenheter.

Norm och form

Normer och ideal med anknytning till kvinnans roll i hemmet spelar en viktig roll i denna studie. En norm kan definieras som en regel, ett rättesnöre eller ett mönster som man rättar sig efter i sitt handlande. Därmed kan normerna också vara ett sätt att förklara hur människor väljer sina handlingar. De påverkar oss på olika sätt så att vi endera anpassar oss efter eller gör motstånd mot dem. Om normer inte följs leder det till sanktioner, vilket innebär att människan måste väga för- och nackdelar mot varandra (Baier & Svensson 2009:33–38). Normerna och de ideal normerna avspeglas i gav kvinnorna olika handlingsmöjligheter, och på ett eller annat sätt förhåller sig alla kvinnorna till de omgivande normerna. Idealerna kan även förstås som olika bilder av hemmafrun, som konstruerade, diskursiva sätt att organisera erfarenheten och skapa mening (Koivunen 1995:28–29). Dessa bilder kan också tolkas som ett slags stereotyper. Stereotyper är ett sätt att förenkla, att framställa andra människor som en nyanslös och homogen kategori med en värdemässig stämpel. Men de kan också ses som mentala schabloner, som ett sätt att skapa reda i ett kunskapsflöde och som ett nödvändigt hjälpmedel för människan (Illman 2004:98–100).

En viktig infallsvinkel i min undersökning är analysen av berättandets form. Denna blir speciellt väsentlig i analysen av intervjuerna och levnadsberättelserna. Gestaltningen av det återberättade kan studeras med utgångspunkt i berättelsens stilistiska eller estetiska dimensioner (Hymes 1975:11–15). En berättelse igenkänns bland annat genom så kallade inlednings- och avslutningsmarkörer, användningen av direkt anföring och betoningar. Dessa markörer är många gånger mycket uppenbara i muntliga berättelser, men kan också urskiljas i skriftliga sammanhang (Marander-Eklund 2002:113; Ekrem 2003:57). Att studera utsagor som berättelser innebär också att analysera de narrativa konventioner eller strategier som berättandet tar avstamp i. Ett sätt att studera narrativa strategier är att analysera människors förhållnings-sätt till de normer och ideal som var gällande under ifrågavarande tid, deras anpassning till eller motstånd mot dessa. Narrativa konventioner kan studeras genom att utgå från de extrema typerna av ett självbiogra-

fiskt berättande, nämligen "det bittra livet" och "det ljuva livet" (Öberg 1999:59). Andra sätt att analysera berättande är att urskilja berättelser av typen komedier, tragedier, hjälteberättelser eller ironiska berättelser (Leinikki 2011:183). En aspekt av berättandets form är också de fasta uttrycken, som jag diskuterar längre fram i detta kapitel.

Min undersökning är också inspirerad av genusteori. Här utgår jag från historikern Joan Scotts syn på genus som något relationellt, där kvinnlighet och manlighet konstrueras i relation till det motsatta begreppet (Scott 1988). Genom att studera materialet med utgångspunkt i genusbegreppet blir det möjligt att analysera det som historikern Yvonne Hirdman kallar för den föreställda genusordningen. Med genusordning avses här "ett mönster av isärhållande, ett mönster som föser in oss i kvinnofällor och mansfällor [...] och som vilar på tusen olika praktiker och teorier om *skillnader* mellan könen" (Hirdman 2007:12). Hirdman menar att skapandet av genus är att framhäva en skillnad där någon sådan egentligen inte finns. För henne innebär genus ett maktperspektiv som utgår från två logiker, isärhållandets och underordningens. Det här betyder dels att skillnaden mellan män och kvinnor poängteras, dels att detta skapar en ojämlig maktordning. Att så sker, menar Hirdman, beror på ett nedärvt tänkande med mannen som norm. Detta väcker frågan om kvinnornas berättande om sina liv som hemmafruar gestaltar en given genusordning. I min läsning av materialet har jag inspirerats av den så kallade tredje vågens feminism som ifrågasätter kvinnornas frigörelse från hemmet som ett sätt att skapa sig en identitet, något som den andra vågens feminism talade för (Johnson & Lloyd 2004). Med andra vågens feminism avses den period på 1960- och 1970-talet då man fokuserade på de könsroller och processer som bidrog till kvinnans underordning. Då kunde kvinnliga sysslor såsom handarbete uppfattas som förspild kvinnokraft (Gemzöe 2008:30–42; Bergman 2002).

Erfarenhet och berättelser

Av betydelse är också relationen mellan upplevelse, erfarenhet, representationer av denna samt det historiska sammanhang de ingår i. På vilket sätt kan jag genom att analysera hemmafruarnas berättelser nå en förståelse för den rådande tidsandan? Jag intresserar mig för hur kvinnorna i mitt material gestaltar livet som hemmafruar i skärningspunkten mellan personliga upplevelser och kollektiva minnen av epoken. I

Gatuvy från Åbo 1957.

min analys kommer jag att visa att deras berättelser inte enbart tar sin utgångspunkt i minnen från 1950-talet utan även kommenterar senare tiders diskussion om hemmafruar och om kvinnors och mödrars utmaningar i dagens samhälle.

En annan utgångspunkt för mig är att studera de personliga berättelsernas relation till samhällets omgivande berättelser. Jag har valt att kalla detta för små, individuella berättelser och stora, kulturella berättelser. De individuella berättelserna är erfarenhetsbaserade och är av det slag vi finner i det empiriska materialet: frågelistsvaren, levnadsberättelserna och intervjuerna. I vissa fall är dessa berättelser mindre distinkta och snarast fragmentariska (Georgakopoulou 2007). De stora berättelserna är kulturella, dominanta berättelser som vi ofta anknyter till i vårt berättande. Dessa bygger på idéer och värderingar som är mer eller mindre gemensamma (Hänninen 1999; Andrews 2002). De kulturella berättelserna tar sig uttryck bland annat i diskussioner i veckotidningar men också i myndighetstexter såsom lagar, statliga utredningar och kommittébetänkanden. Dessa berättelser har en kollektiv karaktär och kan sägas utgöra ramen för den diskussion som fördes i samhället kring hemmafruars situation. Jag sällar mig till den skara nymaterialistiska

forskare som studerar berättelser inte endast som diskurser utifrån en syn på språket som autonomt (jfr Ahmed 2008:23; Marander-Eklund & Östman 2011:10). I stället handlar det om att studera relationen mellan det upplevda och det berättade med utgångspunkt i sociala relationer och kollektiva, kulturella berättelser. Detta innebär inte en återgång till ett förenklat, realistiskt synsätt utan att man studerar levnadsberättelser i relation till omgivande strukturer (Svensson 2011:38). Relationen mellan en kollektiv, kulturell berättelse och en erfarenhetsbaserad, ofta liten berättelse är en gradskillnad, eftersom alla individuella berättelser i viss utsträckning knyter an till de stora kulturella berättelserna. Trots att vi upplever att våra erfarenheter är unika har de generella drag där andras framställningar ekar (Nylund Skog 2002:45).

För att kunna säga något om människors erfarenheter är det viktigt att kontextualisera dem, att fästa vikt vid de villkor som styr och formar de sätt på vilka människor berättar om sitt liv (Marander-Eklund & Östman 2011:14). För att kunna visa hur människan skriver in sig i historien måste man undersöka hur denna kollektiva historia ser ut. Att studera relationen mellan de individuella, ofta små berättelserna och de stora, kulturella berättelserna är ett sätt att kombinera berättelsernas mikro- och makronivå. Detta kommer jag att göra genom att fokusera på kontextualisering i tid och rum. Att kontextualisera personliga erfarenheter innebär att analysera hur dessa är relaterade till händelser i det omgivande samhället och hur såväl berättelserna som livet formas av dessa (jfr Nylund Skog 2011:120). Det är således viktigt att länka levnadsberättelserna till det omgivande samhället. Därför kommer jag att ge både samhälleliga och kulturella förklaringar till hemmafruars liv med utgångspunkt i statistiska uppgifter, statliga utredningar och debattinlägg samt försöka kartlägga de värderingar som var aktuella under 1950-talet.

Materialet består av gestaltningar av minnen från 1950-talet och decennierna därefter, och har på så vis en tillbakablickande karaktär. De erfarenheter minnena speglar är till en del kollektiva och upprätthålls genom kommunikation, samtidigt som vissa erfarenheter glöms bort och andra omvärderas eller omformas (Kivimäki 2011:93). Det finns således ingen enkel ekvation som likställer livet med berättelsen om livet. Livet är inte en berättelse, bland annat eftersom det finns flera berättelser om oss (Kristensson Uggla 2011:74). De fåror längs vilka livet kan återberättas är ofta givna, styrda av våra uppfattningar om det goda livet och avvikelser från detta. Biografiskt berättande har således starka kopplingar till tidsbundna uppfattningar om hur ett liv ska levas

och hur det kan berättas (Larsson 2005:2). Levnadsberättelser och annat levnadshistoriskt material kan ses som presentationer som uttrycker vem personen är och vem den vill vara (Linde 1993:98). Detta sker med utgångspunkt i nuet, så att dåtiden ses genom nuets lins (Bauman 1986:5). På så sätt är det levnadshistoriska materialet också en kommentar till den tid då intervjun gjordes eller då frågelistsvaret eller levnadsberättelsen skrevs.

MATERIAL OCH METOD

Tystnaden i arkiven

Som jag inledningsvis konstaterade möttes jag av en i det närmaste total tystnad beträffande hemmafrun när jag gick igenom arkivmaterial. Det gäller både de gånger jag analyserade hela frågelistor och då jag gjorde systematiska sökningar i fritextdatabaser. I de fall hemmafrun berörs i arkivmaterialet handlar det oftast om korta omnämnanden av typen "jag var hemmafru" eller "min mamma var hemmafru" när intervjupersonen/frågelistsvararen presenterar sig och sin familj. Hemmafruns erfarenheter har således tidigare inte varit av kulturvetenskapligt intresse, eller också har de setts som något så självklart att varken forskaren eller den som svarat på frågelistor eller gett intervjuer ansett det vara viktigt att framhäva dem. Men det kan också ha att göra med den omvärdering av hemmafrun som skedde på 1960-talet, då hemmafruinstitutionen ifrågasattes av kvinnliga politiker och jämställdhetsaktivister, med påföljd att hemmafruarna började uttrycka sig förkännande om sin position och beskriva sig som "bara" en hemmafru (Mickwitz et al. 2006:197). Att hemmafrun förblivit osynlig i traditionsarkiv kan bero på kulturvetarnas blindhet, det vill säga vår oförmåga att intressera oss för det (alltför) vardagliga. Detta trots att kulturanalys går ut på att främmandegöra sig för det självklara för att på så sätt kunna studera också det som ter sig självklart och därmed förblir osynligt (Ehn & Löfgren 1982:103; 2001:169). Till kulturvetarnas försvar måste påpekas att livets alla aspekter inte kan eller har kunnat studeras redan av resursbrist. För kulturvetare kan temat hemmafruar också ha tätt sig som något som sociologer ska syssla med, vilket de också gjort (se kapitel 2). Tystnaden kring hemmafrun kan också ha att göra med att hemmafrun har uppfattats som ointressant på grund av hennes underordnade position, associationerna till sysslolöshet, manligt tolkningsföreträde när

det gäller vad arbete egentligen är och på grund av hemarbetets låga status (Oakley 1976:5). På så sätt kan tystnaden i sig ses som ett resultat av en given genusordning. Sociologerna Lesley Johnson och Justine Lloyd påpekar att andra vågens feminister hade ett problematiskt förhållande till hemmafrun och framställde henne som "den andra" (Johnson & Lloyd 2004:2). Eventuellt är detta en orsak till att hemmafrun varit osynlig i många studier.

En annan orsak till att ett tema som hemmafruar inte har uppfattats som kulturvetenskapligt intressant kan vara att det inte har setts som kopplat till traditioner om man med dessa avser kulturella element, seder och bruk som överförs från släktled till släktled.¹ Hemmafrun kom i andra hand när allmogens seder och bruk studerades. Fram till 1960-talet låg fokus för de svenskspråkiga folkloristernas insamlingsverksamhet på allmogebefolkningens traditioner. Folket likställdes då med den rurala befolkningen som ansågs vara oberörd av moderniteten. Från och med 1970-talet började man studera olika samhällsgrupper, och speciellt arbetarnas, barnens och ungdomarnas traditioner stod i fokus (Wolf-Knuts 2000:131). Till exempel gavs arbetarkultur stort utrymme i insamlingsarbetet från och med slutet av 1940-talet. Det var först på 1970-talet som 1900-talet blev av intresse inom etnologin (Arvidsson 2001:54–57). Nu blev det urbana livet och även borgerligheten föremål för ett visst intresse (jfr Frykman & Lövgren 1985). I dagens läge innefattar folkloristikens folk vem som helst, små grupper som delar gemensamma värderingar (Dundes 1980:7). Ändå tycks hemmafrun inte ha varit i blickfånget när folkets traditioner eller vardagsliv dokumenterats.

Att fokus så länge låg på bondebefolkningen och dåtiden innebär också att folklorister och andra kulturvetare relativt sällan har studerat 1950-talet med fokus på vardagslivet. På senare tid har ett ökat intresse för tiden kunnat skönjas; speciellt populärkulturella fenomen har tilldragit sig intresse, men också vardagslivet. Orsaken till det bristande intresset för 1950-talets vardagsliv i tidigare forskning kan sökas i den historiska kontexten, i att epoken kom i skuggan av kriget. Men det har också skett ett metodologiskt skifte inom kulturvetenskaperna, där man från 1970-talet och framåt intresserat sig för samtidsstudier och inte längre blickat bakåt (Gudmundsson & Silvé 2006:5–10). Bakåtblickandet gick ut på att dokumentera försvinnande företeelser, något som man har kallat för en "brandkårsmentalitet" – etnologer och folklorister skulle skynda sig att ta vara på kulturella fenomen som antogs försvinna (Isacson & Silvé 2006:155). 1950-talet blev därför i ett

mellanrum när det gäller dokumentering och föremål för färre undersökningar än dels förkrigstiden, dels tiden från 1970-talet och framåt.

Att hemmafrun är kvinna och dessutom en kvinna som i stort sett har stått utanför den offentliga sfären menar jag har spelat en väsentlig roll för osynliggörandet av henne. Precis som tanten, eller överlag äldre kvinnor, har hemmafrun reducerats till osynlighet (Lövgren 2012:43). Under feminismens andra våg på 60- och 70-talen önskade man synliggöra kvinnor – forskning skulle göras av kvinnor, om kvinnor och för kvinnor. Detta ledde till att studier om kvinnliga författare skrevs och kvinnors liv i olika kulturer beskrevs (Gemzöe 2008:126). Genom att beakta kvinnors erfarenheter ville man forma och förändra tolkningen av det förflutna (Marander-Eklund & Östman 2011:11). Men denna önskan att synliggöra kvinnan i skapandet av traditionsmaterial syns, kanske helt förståeligt, varken i folkloristernas eller i etnologernas samlingar vid Åbo Akademi. I Folkkultursarkivets (SLS) frågelistor syns kvinnolivet däremot i en viss, om också blygsam utsträckning eftersom här återfinns listor som till exempel behandlar värddyrket, barn och barnuppfostran samt städning – teman som ofta kopplas till kvinnans livsfär. Hemmafrun är antagligen "fel" sorts kvinna för att ha varit kulturvetenskapligt intressant. Detta menar jag hänger ihop med att hemmafrun främst är ett borgerligt medelklassfenomen. Hon har inte uppfattats som exotisk såsom allmogekvinnan eller förtryckt som arbetarklassens kvinnor, men heller inte som kreativ och målmedveten såsom kvinnor i medelklassens yrkesliv. Dessutom fanns hon inom hemmets sfär och hade uppgifter med låg status. Däremot har kulturvetare vid de olika traditionsarkiven diskuterat den kvinnliga överrepresentationen bland svararna som ett problem (Hagström & Marander-Eklund 2005:18). Meddelarstaben vid de olika traditionsarkiven består oftast av äldre kvinnor. Ändå syns inte hemmafrun här.

Det kulturvetenskapliga ointresset för hemmafrun kan också ha att göra med att kulturanalysen med rötter i *cultural studies* alltsedan 1970-talet med stor genomslagskraft fokuserade på kritik av makten i form av mansdominans, rasism och kolonialism. I detta sammanhang riktades forskarblicken mot sexuella och etniska minoriteter (Lundgren 1997).

Frågelista nr 63

*Berätta om Ditt
1950-tal*

Frågelistan "Berätta om Ditt 1950-tal" kom till som ett samarbete mellan ämnena etnologi och folkloristik vid Åbo Akademi. Frågelistan resulterade i ett relativt stort antal svar. De som svarade verkade uppfatta temat som angeläget eftersom svaren var både långa och detaljerade.

Frågelistor och intervjuer i ny belysning

När jag satte igång och letade efter material i arkiven för denna studie, något som många gånger kändes som att leta efter en nål i en höstack, upptäckte jag att det visst fanns gestaltningar av hemmafrun i dem som på många sätt var både intressanta och givande. Det fanns inga explicita samlingar om hemmafruar, men i det arkiverade materialet omtalas hemmafruar och de berättar om sina liv. Arkiven har inte sett det som ett ämne värt att ställa frågor om. Berättelsen om hemmafrun har funnits men inte uppmaningen att berätta. Att gå igenom arkivmaterialet innebar en närläsning, att läsa materialet om och om igen. Frågelistmaterialet gav till syvende och sist en relativt omfattande inblick i hemmafruns liv, speciellt med tanke på klass, eftersom allt från lägre medelklass till högborgerliga kretsar finns representerat här.

Det arkiverade material som jag använt består för det första av svar på frågelistor och intervjuer i Folkloristiska samlingarna vid Åbo Akademi (IF). En frågelista är en metod som bygger på att människor skriver ner sina minnen och erfarenheter i löpande text utgående från givna frågor (Hagström & Marander-Eklund 2005:9). Här gäller det främst två frågelistor, "Berätta om Ditt 1950-tal" (IF 2000/7) och "Familjen och jag" (IF 2004/6). Dessa har jag tagit del av i sin helhet och läst med frågeställningar kring kvinnoliv, utbildningsmöjligheter, framtidsdrömmar, synen på arbete och arbetsmöjligheter, äktenskap, familj och barn för ögonen (jfr Marander-Eklund 2009a, 2009b, 2010).

De cirka 1 900 arkiverade intervjuerna i Folkloristiska samlingarna har jag däremot gått igenom specifikt för detta arbete med hjälp av sökord i fritextdatabasen TRIP. Jag har koncentrerat mig på intervjuer med kvinnor födda före år 1940. Nästan inga intervjuer handlar om kvinnoliv på 1950-talet, med undantag av de intervjuer som gjordes i samband med projektet "Berätta om Ditt 1950-tal" (Henriksson 2000). Livet som hemmafru eller äktenskapet står dock inte i centrum för dessa intervjuer, utan de fokuserar på bröllop, dvs. på vigseln och bröllopsfesten. Några intervjuer gjorda av studenter koncentrerar sig på 1950-talet, dock inte med fokus på kvinnoliv. Även här kan konstateras att frågeställningarna var andra än de som intresserar mig. Men i materialet finns också vissa guldkorn, texter där hemmafrun gestaltas.

För det andra har jag gått igenom material från Etnologiska samlingarna vid Åbo Akademi (KIVÅ). Här använde jag sökordet "hemmafru" som resulterade i 47 träffar i olika frågelistor. I de flesta fall är det fråga om att informanten presenterar sig och anger att hans eller hennes mor var hemmafru. Trots att omnämnandena många gånger är korta uppfattar jag dem ändå som betydelsefulla kommentarer till hemmafruns liv. De uttrycker ofta hur hemmafruarna uppfattades av andra än dem själva. I frågelistsvaren omtalas mödrarna som hemmafruar i mycket positiv anda. Skribenterna är fulla av beundran när de skriver om mödrarnas slitsamma arbete och om hur de kunde vända på slantarna. Men man får också läsa om en mor som mot sin vilja var "dömd till hushåll på livstid" eftersom fadern inte ville att hon skulle arbeta utanför hemmet (M 5601). I vissa fall är det fråga om att män omtalar sina fruar som hemmafruar, varvid detta presenteras som något självklart. I frågelistmaterialet finns endast sju svar som bygger på egna erfarenheter av att vara hemmafru, och dessa kommer jag att studera närmare längre fram.

För det tredje har jag letat efter gestaltningar av hemmafruns erfarenheter i frågelistsvar i Folkkultursarkivet (FKA) vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Här har jag inte använt mig av någon databas, utan urvalet av frågelistor har skett utgående från arkivpersonalens bedömning. När jag kontaktade Carola Ekrem på FKA och förklarade vad jag var ute efter valde hon ut ett antal frågelistor som kunde vara av intresse för mig. Frågelistorna har helt andra frågeställningar än dem jag behandlar i min undersökning. Min uppgift blev sålunda att i texter om närliggande ämnen hitta spår av livet som hemmafru. Svaren på de fyra frågelistorna som jag gick igenom utgjorde totalt nästan en hyllmeter arkivappar. Texterna är ofta långa, detaljerade och mycket givande i

Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland grundades 1937 och har sedan dess samlat in och bevarat folkminnen. På den här bilden från 1952 arbetar en anställd vid arkivet med folkminnesregistret.

relation till det tema som behandlas. Vid läsningen av materialet fokuserade jag på skribenter som var födda på 1920- och 1930-talet och som därmed kunde kommentera hemmafruns liv på 50-talet.

I genomgången av det arkiverade materialet har jag använt mig av ett metodologiskt grepp som jag kallar för nyläsning. Med detta avser jag att det arkiverade materialet läses med andra frågor för ögonen än vad det ursprungligen var skapat för. Jag anser att det finns en metodologisk skillnad mellan att utgå från ett enhetligt material och att leta efter information om ett specifikt tema i en större materialkorpus, där forskaren måste hitta fram till det som är av intresse genom att associera och pröva sig fram med olika sökord. För denna studie nyläste jag exempelvis frågelistan "Barnavård och barnuppfostran" med sikte på att nå kunskap om kvinnors utbildnings- och arbetssituation samt om deras syn på äktenskap och familj. För en folklorist är nyläsning av arkiverat material emellertid inget nytt. Ända sedan folklore började insamlas systematiskt i början av 1800-talet och traditionsarkiv grundades i

Norden har material av detta slag återanvänts. En idé med arkiv är uttryckligen att man i deras gömmor kan hitta äldre material som tolkas utifrån de perspektiv som är aktuella. Ett exempel på nyläsning av frågelistsmaterial är Agneta Liljas artikel "Kvinnor skriver om kvinnor" (2005:133). Hon gör en nyläsning med kön som analytisk ingång av frågelistsvar som ursprungligen samlats in för att ge empirisk kunskap om olika traditioner. På finskt håll har nyläsning av arkiverat material resulterat bland annat i boken *Ääniä arkistosta* (Röster från arkivet, Fingerroos & Kurki 2008).

Joanna Bornat och Gail Wilson diskuterar nyläsning inom *oral history* och menar att "re-analysis, or secondary analysis" ger möjlighet att skapa nya teorier, begrepp och data utgående från ett originalmaterial (2008:95). De betonar de etiska frågor som detta väcker samt att materialet ska kontextualiseras i relation till den tid då det ursprungligen skapades. Även detta är bekant för en folklorist. De etiska frågorna gällande bland annat anonymitet är ständigt aktuella (se t.ex. Wolf-Knuts et al. 1993; Lövkrona 1999).

Att läsa frågelistsvar utifrån andra frågeställningar än dem insamlarna haft för ögonen är en spännande men också utmanande uppgift. Det innebär att man måste gå igenom stora mängder material, och risken finns alltid att något väsentligt kan gå en förbi. Sannolikheten att man kan hitta spår av hemmafrun i andra samlingar än dem jag gått igenom är också ansenlig (jfr Olsson 2011).

I dialog med Kvinnoliv

Den andra typen av material som jag använt mig av är levnadsberättelser. Det är fråga om 130 levnadsberättelser som skrevs som svar på uppropet "Berätta om ditt kvinnoliv" (KLiv; Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi) och som ger en god ingång till hemmafruns liv. Levnadsberättelserna är insamlade 1995 och 1996 genom ett upprop i medierna utan specificerade frågor, en allmän uppmaning till kvinnor att berätta om sitt liv. De är väldigt olika och behandlar bland annat teman som barnlöshet (KLiv 24), våld i hemmet (KLiv 16), arbetslöshet (KLiv 49) och barndomen (KLiv 50) (Sand 1998:34–56).

Av de totalt 130 levnadsberättelserna har jag gått igenom de berättelser där skribenten är född på 1920- eller 1930-talet, för att på så sätt få fram beskrivningar av 1950-talet.² Fem av levnadsberättelserna handlar uttryckligen om livet som hemmafru och det är främst dessa jag ana-

lyserar. Jag har gett skribenterna fingerade namn enligt följande: Alva, Alice, Maja, Ella och Emma.³ Levnadsberättelserna är långa och ingående texter på mellan 19 och 35 sidor med en kronologisk struktur, där berättelsen ofta inleds med en sorglös barndom i skuggan av kriget. Undantaget är Emmas berättelse som har ett tematiskt upplägg. Dessa kvinnor representerar olika positioner inom ramen för hemmafruns värv. Här återfinns Alice som hela sitt liv var hemmafru, Alva som var utbildad men var hemma, Ella som var representationshustru, Maja som utförde arbetsuppgifter med utgångspunkt i hemmet och Emma som var diplomathustru. Deras levnadsöden är relativt olika men har det gemensamma draget att alla kvinnorna representerar en bildad medelklass.

Min erfarenhet av intervjuundersökningar ger vid handen att människor väldigt gärna berättar om sina erfarenheter och många gånger anser det positivt att någon verkligen lyssnar på dem (Marander-Eklund 2000:83). Drivkraften till att delta i en undersökning kan vara till exempel en vilja att berätta för att på så sätt reda ut sina egna upplevelser, en önskan att delge andra sina upplevelser i hopp om att det hjälper personer som är i en motsvarande situation, eller uppfattningen att det är ens plikt att delta i vetenskapliga undersökningar. När det gäller skriftligt material, såsom frågelistor, kan motiven vara allt från plikt-känsla till att svararen ser det som ett sätt att skriva in sig i historien. Att det är en officiell institution som sänder ut frågelistan eller gör ett skrivupprop kan även bidra till att svaret känns angeläget (Hagström & Marander-Eklund 2005:19).

Även skribentens föreställningar om hur svaren förväntas bli utformade är beroende av vem som gör uppropet. Självbiografin är en avtalsmässig genre där texterna uppstår i växelverkan med omgivningen med en föreställd läsare som mottagare (Vilkko 1992:107; se även Mattsson 2011:7). Sociologen Vanessa May, som analyserat ensamstående mödrar med utgångspunkt i kvinnolivsmaterialet, påpekar att författarna till levnadsberättelserna var medvetna om att läsarna av deras texter skulle komma att vara akademiska kvinnor, eventuellt också feminister (May 2001:89). Att "beställarna" var mer eller mindre feministiska kvinnoforskare har sannolikt haft en stor betydelse för utformningen av materialet. Det innebär att sådant som eventuellt inte skrivits om tidigare, kvinnans vardagsliv, uppfattas som angeläget. Det kan tänkas att den feministiska mottagaren förväntar sig att läsa om förtryck men också om den lilla, vardagliga människan, såsom hemmafruar.

När uppropet "Berätta om Ditt kvinnoliv" gjordes uppmanades kvinnor att skriva sina livsberättelser med följande ord: "Det här gäller Dig,

Du som lever eller har bott i Svenskfinland, det gäller både gammal och ung, det gäller kvinnor på landet och kvinnor i stan” (May 2001:323). Uppmaningen var således inkluderande. I uppropet framställdes också det som tas för givet, det osynliga och det upprepade som viktigt. Levnadsberättelserna karaktäriseras av att kvinnor genom dem önskar bli synliga: ”Se mig! Förstå mig! Se min tillvaro!” (Keski-Nisula 1998:68–85). Kvinnorna skildrar i stor utsträckning sina liv ur ett perspektiv präglat av personliga bekymmer, där också livets baksidor kommer fram. Detta aktualiserar frågan hur mycket jag kan citera ur levnadsberättelserna utan att det blir möjligt att identifiera kvinnorna (jfr Trost 1997:95). Här gäller det att balansera mellan mina forskningsintressen och etiska överväganden. Motsvarande beskrivningar av kvinnors liv och erfarenheter återfinns inte i samma utsträckning i övrigt traditionsmaterial, vilket kan bero på föreställningar om hur ett bra svar ska se ut när det är ett traditionsarkiv som sänder förfrågan (jfr Lilja 1996). Men det kan också bero på att man inte ställt sådana frågor som skulle ha genererat berättelser om hemmafruars utsatthet och bekymmer.

Samtal med hemmafruar

För att ytterligare nyansera bilden av hemmafruars liv under 1950-talet gjorde jag sex stycken intervjuer. Intervjuerna kretsade kring tre teman, en allmän syn på 1950-talet, personliga drömmar och förväntningar på livet samt livet som hemmafru. Jag använde mig av ett frågeschema men följde det ganska löst. Frågan om omvärderingen av hemmafrun på 1960- och 1970-talet tog jag endast upp i de senare intervjuerna. På så sätt följde intervjuern min forskningsprocess. Detta har lett till att intervjuerna inte är likadana, men det ser jag heller inte som något eftersträvanvärt. Dels sätter intervjupersonen och hennes erfarenheter sin prägel på intervjun, dels förändras man som fältarbetare ju fler intervjuer man gör. Lärdomen från en intervju gör att nästa intervju inte blir helt identisk (Marander-Eklund 2000:82–83). Överlag var min intervjustrategi den att jag frågade om kvinnan upplevde sig som hemmafru och därefter ställde frågor kring hemmafruns vardag, om barnskötsel och matlagning, för att på så sätt få fram erfarenheter av livet som hemmafru från 1950-talet och framåt. Intervjuerna karaktäriseras av en jämförelse mellan dåtid och nutid.

För att hitta intervjupersonerna hörde jag mig för i min näromgivning om personer som var hemmafruar under 1950-talet. Intervjuerna

gjorde jag vårvintern 2010 och hösten 2011 i olika delar av Svenskfinland. Den första som jag intervjuade var Elsa. Vi satt i hennes kök och tittade på bilder från 1950-talet. Elsa gestaltade sitt liv som hemmafru genom korta anekdotartade berättelser med en början och ett slut (jfr Arvidsson 1998:25). Hon var glad över att ha fått en anledning att titta i de gamla fotoalbumen. Elsa har bott på flera bruksorter som fru till en fabriksingenjör, och hon stannade hemma när första barnet föddes. Också Linnea var hemma efter att första barnet föddes. Hon har en man som tidvis varit mycket borta hemifrån och hon har varit aktiv inom frivilligorganisationer. Linneas man var hemma när jag besökte henne, men han deltog inte i själva intervjun. Efteråt drack vi en kopp kaffe alla tre och samtalande om temat och kom då in på omvärderingen av hemmafrun på 60- och 70-talen. Därefter intervjuade jag Wilma, och det visade sig att hon varit hemmafru endast en tid. Hon identifierade sig egentligen inte som hemmafru eftersom hon med det avsåg kvinnor från en annan, mera utbildad samhällsklass än den hon tillhörde. Wilmas man deltog i intervjun genom att vi alla tre satt runt ett bord och drack kaffe. Wilma var dock given huvudperson i samtalet. Efter det kontaktade jag Ebba. Hennes man var ute på en promenad under den dryga timme som intervjun pågick. Ebba är en högutbildad kvinna som stannade hemma när hennes tredje barn föddes. Samtalet med Ebba var mycket givande, samtidigt som hon uttryckte viss oro över användningen av inspelningen. Vi kom överens om att materialet inte får användas av andra i framtiden. Även intervjun med Molly gjordes hemma hos henne. Molly gifte sig väldigt ung och hennes man hade ett arbete som gjorde att hon tidvis var ensam med barnen. När Molly var i yngre medelåldern började hon söka sig till aktiviteter utanför hemmet och arbetade deltid inom barnomsorgen. Nellie, som varit hemmafru hela sitt liv, intervjuade jag hösten 2011. När hennes barn blev tonåringar hade hon dagbarn under en lång tid. Även hon verkade glad över att få berätta om sitt liv som hemmafru och om äldre tider. Under skrivprocessen höll jag kontakt med intervjupersonerna per brev och berättade om hur arbetsprocessen med boken fortlöpte.

Intervjuerna hölls i relativt ledig samtalsstil. Den kortaste intervjun tog cirka 30 minuter och den längsta cirka 70 minuter. I vissa fall behövde jag inte ställa speciellt många frågor utan samtalet löpte av sig självt. De ledigaste samtalen skedde utan närvaro av kvinnans make. Det hade varit idealiskt om alla intervjuerna kunnat ske på tumanhand, men praktiskt var det inte alla gånger genomförbart. I de fall maken var närvarande kan det ha påverkat samtalet i viss mån, så att kvinnan i fråga

utelämnade något av hänsyn till honom. Att jag är i kvinnornas barns ålder gjorde att det i vissa fall kändes som ett samtal mellan mor och dotter där modern berättade om tider som flytt. I andra fall kändes det snarare som att jag sågs som en representant för universitetet. Att denna bit av vardagslivet var viktig att dokumentera ansåg de alla, samtidigt som vissa av dem menade att de inte hade så mycket att bidra med (jfr Mattsson 2011:20). Att detta samtal var en sak oss kvinnor emellan framkom också. Intervjuerna var givande och kom att representera olika positioner som hemmafru. Här finns hustrun i brukssamhället, frun till en man i karriären, den högutbildade hustrun, hemmafrun som själv inte uppfattar sig som hemmafru och som senare började förvärvsarbeta och hemmafrun som i medelåldern började söka sig utåt. Kvinnorna är födda på 1920- och 1930-talen och hemmahörande i olika delar av Svenskfinland – både större och mindre städer. Mer än så vill jag inte yppa om kvinnorna för att garantera deras anonymitet (Strandén 2010:79). Trots att materialet är relativt litet bildar det ett gott komplement till det arkiverade materialet och levnadsberättelserna, speciellt med tanke på att de intervjuade kvinnorna berättar om skälen till sitt val att stanna hemma, ett tema som kvinnorna i levnadsberättelserna inte går in på.

Hemmets Veckotidning och Femina

För att få med en annan sida av diskussionen kring hemmafrun har jag valt att läsa två veckotidningar, nämligen *Hemmets Veckotidning* och *Femina*.⁴ Trots att min forskning om hemmafruar handlar om det svensktalande Finland har jag valt att analysera mediebilderna av hemmafrun med utgångspunkt i veckotidningar utgivna i Sverige.⁵ Detta gör jag eftersom finlandssvenskar ofta föredrar att läsa svenska veckotidningar eftersom de upplever en språklig och i vissa fall också kulturell gemenskap med Sverige. Eftersom egna svenskspråkiga tidningar av detta slag saknats i Finland samtidigt som kontakterna med Sverige varit täta i de finlandssvenska kustbygderna, har svenska veckotidningar varit ett alternativ för finlandssvenskar (Lindqvist 2001b:383; se även Klinkmann 2010:411–421). Medieskildringar är normerande och tidningarna torde därför berätta något om de kulturella mönster, normer och ideal som kvinnor ställdes inför på 1950-talet. Enligt litteraturvetaren Lisbeth Larsson, som undersökt svensk veckopress utgående från de kvinnliga läsarnas egna premisser, har veckotidningarna även en samhällskritisk potential (Larsson 1989).

Utgivningen av veckotidningar i Sverige startade vid mitten av 1800-talet med förebilder i Tyskland och expanderade starkt fram till 1950-talets mitt (Larsson 1980:32). *Hemmets Veckotidning* utkom första gången 1929 och var under åren 1940–1952 Sveriges största och mest framgångsrika familjeveckotidning. Den har haft en särprägel med reportage från högreståndsmiljöer och omfattande frågespalter, medan reportage om samlevnad sällan ingick i den (Larsson 1989:8; Bergquist 1994:259). *Femina*, som utkommit sedan 1944, går tillbaka på handarbetstidningen *Allers mönstertidning*. I *Femina* kombinerades kvinnlig konsumtion med kultur och radikalitet med elegans, vilket även namnet var tänkt att visa (Larsson 1989:148). Tidningen riktade sig till vävlönade yrkesarbetande kvinnor med barn. Kvinnorna påmindes om behovet av dem på arbetsmarknaden och uppmuntrades också till utbildning. Skvaller skulle absolut inte ingå i den. Jag valde *Hemmets Veckotidning* och *Femina* med tanken att den ena genom sitt namn anknyter till hemmets allmänna sfär och den andra till en specifik kvinnlig sfär.⁶ Tidningarna riktade sig till olika samhällsklasser och åldrar: *Femina* lästes främst av köpstarka yngre kvinnor i de högre socialgrupperna medan *Hemmets Veckotidning* riktade sig till aningen äldre kvinnor på landsbygden (Bergquist 1994:116–125).

Jag har studerat veckotidningarna genom punktnedslag i årgångarna 1951, 1955 och 1959 för att på så sätt få en spridning över hela 1950-talet. Vid läsningen lade jag fokus på hur hemmafrun omtalades i intervjureportage, kåserier och frågespalter samt i återgivningarna av samhällsdiskussioner som rörde hemmafrun men också den förvärvsarbetande kvinnan (jfr Holgersson 2005:147). De kvinnligheter som mediebilderna gestaltar kan ses som normerande ideal eller som negativt färgade stereotyper som läsaren på något sätt förhåller sig till och för en dialog med. Den bedömning jag gjorde vid genomgången av tre årgångar av de två tidningarna är att *Hemmets Veckotidning* gestaltar relativt traditionella värden med fokus på hemmet medan *Femina* utmålar sig som relationsorienterad och för fram en mera föränderlig samhällssyn under denna period (jfr Bergquist 1994). Föränderligheten yttrar sig bland annat i att här ofta återfinns reportage som behandlar samhällsreliga frågor som kan tänkas intressera kvinnor, såsom frågor kring huslig ekonomi och kvinnans plats i yrkeslivet och i hemmet.

Att läsa dessa tidningar var en spännande uppgift, och att sitta med de tjocka buntarna av inbundna tidningar ingav en känsla av närhet till den tid som jag undersöker. På så vis uppfattar jag veckotidningarna som ett centralt tidsdokument (jfr Sköld 2003:90–91). Samtidigt

måste man komma ihåg att veckopressen inte alltid endast är en spegling av tiden utan också kan vara en maktfaktor som påverkar den (Holgersson 2005:141). Jag ser veckotidningarna som representationer av samhället som står i ett dialogiskt förhållande till det som behandlas och som innebär reflektion, men också selektion och influens (jfr Wersäll 1989:136–139). Materialet kan sägas återge en viss tidsanda, om man bara håller i minnet att en tidsanda inte är något entydigt och givet, att den "historiska atmosfären rymmer fler än bara ett luftlager" (Arvidsson 2008:158). Veckotidningsmaterialet bildar ett viktigt komplement till mitt övriga material också för att det ger en samtida bild av hemmafrun på 1950-talet, till skillnad från mitt övriga material som är tillbakablickande.

När man studerar veckotidningstexternas relation till samhället är det också av betydelse vilken genre texten tillhör. Veckotidningsnovellerna kan anses bygga upp en drömvärld och ge uttryck för en längtan efter romantik och passion med stereotypa mans- och kvinnobilder som erinrar om folksagans endimensionella gestalter.⁷ Det är denna drömvärld som författaren Barbro Backberger kritiserade i sin debattbok *Det förkrympta kvinnoidealet* (1966). Här lyfts veckotidningarna fram som en orsak till kvinnornas passivitet, ett bedövningsmedel som befäster kvinnornas otillfredsställelse och längtan efter lyx och romantik i stället för att uppmuntra dem till aktivitet (Backberger 1966:38). I min analys har jag uteslutit novellerna just på grund av att de framställer en drömvärld. Reportagen har, speciellt om de baserar sig på intervjuer med experter eller så kallat vanligt folk, en större relevans som representation av samhället. Frågespalterna varierar i takt med att det omgivande samhället förändras och ger en antydning om ett idéhistoriskt klimat i samhället (Sköld 2003:10). Kåserierna i sin tur kan ses som tillspetsade kulturella yttringar där man med humorns medel och genom en personlig stil kan nå en känsla av samhörighet med andra i en liknande situation.

Även vissa forskare har uttryckt kritik mot veckopressen och hävdat att dess idealisering av hemmafrun motverkade kvinnornas frigörelse. Inom feministisk mediekritik och framför allt marxistiskt färgad ideologikritik har tanken förts fram att medieutbudet bidragit till ett falskt medvetande som befäst samhällets maktstrukturer. Massmedierna ses som kapitalismens "sätt att behålla makten genom att passivera och kontrollera olika grupper i samhället" (Kleberg 2006:14). En uppgift för mig blir, med viss inspiration av medieforskaren Madeleine Kleberg, att granska bilden av hemmafrun i veckotidningarna.

Metod och upplägg

I min studie använder jag mig således av såväl skriftligt som muntligt material och gör dessutom enstaka nedslag i mediematerial. De skriftliga levnadsberättelserna är mindre spontana och mera slipade framställningar som uttrycker hur personen i fråga vill bli uppfattad, samtidigt som de förutsätter en formuleringsförmåga i skrift (jfr Nurminen 1992:221–240). Den muntliga levnadsberättelsen skapas i en unik dialog mellan intervjuare och intervjuperson. Det är också stor skillnad mellan att leta efter material i arkiv och att själv forma utgångspunkten för en intervju, ett samtal där man själv är den ena parten. I intervjuerna har jag haft möjlighet att gå in specifikt på de frågor som intresserar mig, samtidigt som intervjupersonen ändå är den som bestämmer vilka berättelser som berättas. Intervjuerna kommer jag också att citera i form av längre utdrag. Citaten är lätt redigerade för läsbarhetens skull. Att materialet är av olika art och beskaffenhet ser jag som en fördel eftersom det därmed belyser ämnet från olika håll. Mitt material erbjuder mig en möjlighet att diskutera minnen av livet som hemmafru utgående från kvinnornas självuppfattning och spegla dessa mot de ideal som framkommer i veckotidningsmaterialet.

Min analysmetod innebär en närläsning av materialet, där det analyseras med utgångspunkt i hur hemmafrun gestaltas (Ehn & Löfgren 2001:28; jfr Henriksson 2007:35). Helt konkret har jag gått till väga så att jag gjorde en lista på sådana uttryck och fraser som återfanns i materialet och som fångade olika aspekter av hemmafruns liv. De uttryck som jag fastnade för är sådana som delvis har att göra med min bild av hemmafrun, formad av egna erfarenheter under min uppväxt på 1960- och 1970-talen då många mammor var hemmafruar. Men uttrycken har också att göra med ett liv utanför yrkeslivet som jag, som är uppväxt med en syn på kvinnors förvärvsliv som en självklarhet, reagerade på. Exempel på sådana uttryck och fraser i materialet är "jag blev hemma av eget val", "senare hade jag dagbarn", "jag försökte mitt bästa", "jag var 'bara' en hemmafru" och "det var så på *den* tiden". Jag sorterade sedan liknande uttryck i större grupper med utgångspunkt i rummet som kategori. Uttrycken och fraserna kan naturligtvis läsas på många olika sätt, som positiva, negativa eller neutrala uttalanden. Jag anser att min position som utbildad och yrkesarbetande kvinna har hjälpt mig att se de aspekter av hemmafruns liv som skiljer sig från livet som yrkesverksam kvinna. Dessutom är jag betydligt yngre än mina intervjupersoner. För mig har skillnaderna mellan mitt eget

och hemmafruarnas liv varit en hälsosam ögonöppnare. På så sätt har jag också kunnat distansera mig från det till synes självklara i hemmafruarnas erfarenheter, både som jag själv uppfattat dem och som de intervjuade kvinnorna skildrar dem.

Dessa mer eller mindre fasta uttryck och fraser som jag fann i mitt material är också en aspekt av berättandets form. Folkloristen Anne Leonora Blaakilde har diskuterat fasta uttryck i en analys av narrativa strategier. I samband med att hon gjorde intervjuer om att vara farmor lade hon märke till att vissa fasta uttryck var av speciell betydelse för tolkningen av berättandet, eftersom de uttrycker talarens hållning till världen. Ett exempel på ett sådant fast uttryck är "mamma vet bäst", som med ironi refererar till en mor som inte respekterar en annan persons gränser (Blaakilde 2006:158). På ett liknande sätt anser genusvetaren Sara Ahmed att känslor går att utläsa av bildliga uttryck. Emotioner i sin tur säger något om vad som är betydelsefullt för berättaren (Ahmed 2004:12). Trots att känslor eller bildliga uttryck inte är i fokus i denna undersökning menar jag att de fasta uttryck jag urskilt innebär ett förtäta berättande som ger en möjlighet att få syn på det som är betydelsebärande i berättandet (jfr Marander-Eklund 2009a:24). Fasta uttryck som återkommer i mitt material är bland annat "bli hemma", "vara hemma", "vara en s.k. hemmafru" som upprepar sig i snart sagt oförändrad form i mitt material. De kan tolkas som ett slags förmildrande omskrivningar för livet som hemmafru. Dessa fasta uttryck blev utgångspunkten för min analys av materialet. På ett liknande sätt har etnologen Anna Adeniji studerat motstånd mot äktenskap med utgångspunkt i uttryck som ständigt dyker upp i hennes material, såsom "att gifta sig" (2008:33). Dessa fasta uttryck kommer, vid sidan av rummet, att strukturera min framställning i form av avsnittsrubriker.

Studien har följande upplägg. I kapitel 2, "1950-talets Finland och hemmafrun", presenteras dels det efterkrigstida Finland med utgångspunkt i olika typer av data, och dels försöker jag fånga de stämningar som rådde i tidens samhälle. Avsnittet inleds med en kort presentation av folkloristisk forskning om 1950-talet som tidsperiod. Här diskuterar jag även kvinnoarbete i Europa och Finland, framväxten av hemmafruepoken samt tidigare forskning om hemmafruar. I kapitel 3, "Framtidsdrömmar", diskuterar jag ambitionen att utbilda sig och tankar kring utbildning som ett sätt att skapa sig en framtid. Men det handlar också om drömmar om äktenskap och ett eget hem samt ambitionen att vara en god hustru eller husmor. Resten av studien är disponerad med utgångspunkt i rummet, dels som ett konkret rum för hemmafruns verksam-

Familjen Marander sommaren 1959. Författaren, som här sitter i sin mors knä, har inte egna minnen från 1950-talet, men hennes föräldrar var unga då och mitt i den fas av livet som de intervjuade hemmafruarna berättar om.

het, dels som ett metaforiskt rum. I kapitel 4 möter vi hemmafrun i det mest centrala rummet för hennes verksamhet, köket. Här behandlas professionaliseringen av husmodern, matlagning, städning samt makens andel i hemmasysslor. I kapitel 5, "Matsalen och vardagsrummet", presenteras andra sidor av hemmafruns uppgifter, såsom skapandet av en trevlig atmosfär i hemmet och rollen som värdinna eller representationshustru, men också relationerna till maken, familjens ekonomis-

ka förutsättningar och den manliga försörjaretiken. I kapitel 6, "Sängkammaren", analyserar jag synen på föräktenskaplig sexualitet och på vad som gör ett äktenskap lyckligt. Här diskuteras även hur man såg på kvinnans väsen och utseendets betydelse för kvinnan samt på konsumtion. Kapitel 7, "Barnkammaren", handlar om hemmafrun som mor och uppfostrare. Här behandlas olika uppfostringsideologier och synen på gott moderskap. I kapitel 8, "I hemmet eller ut ur hemmet", diskuterar jag hur kvinnorna i mitt material ser på frågan om att stanna hemma eller att förvärvsarbета och hur de motiverar sitt beslut att stanna hemma och ställer det i relation till omvärderingen av hemmafrun. I kapitel 9, "En egen vrå eller ett kringgårdat rum", analyseras hemmafruarnas värv inom och utanför hemmet, till exempel i form av deltidsarbete eller frivilligverksamhet. Här ligger fokus delvis på den tid då hemmafruarnas fostrargärning till stor del var över. Här presenteras även upplevelser av hemmafruns liv som trångt, inskränkt eller kringgårdat. I kapitel 10, "Samtidens mediala rum", studerar jag hur 1950-talet brukas i dag och hur hemmafrun omtalas i dagens medier samt resonerar kring hemmafruns eventuella återkomst. I kapitel 11 är det dags att knyta ihop trådarna.

2

1950-TALETS FINLAND OCH HEMMAFRUN

BILDER AV 1950-TALET OCH HEMMAFRUPERIODEN

De flesta av oss har en uppfattning om livet på 1950-talet, vare sig vi har upplevt decenniet eller inte. Det kan dels vara fråga om bilder som har historisk relevans, dels om tidsbilder som är mer eller mindre imaginära. För en del kan det vara rockmusik med bland annat Elvis som frontfigur (Klinkmann 1998), stora amerikanska bilar eller ungdomsidoler såsom James Dean (Lewis 1989). För en del kan det vara fråga om funktionalistisk design eller ett visst mode. De som har egna upplevelser av 1950-talet minns kanske det ivriga återuppbyggnadsarbetet när nya hus och stadsdelar tog form. Men 1950-talet kan också framställas i formen av en söt, välfriserad kvinna iklädd förkläde som bakar eller står och diskar vid en diskbänk i rostfritt stål. I bilden kontrasteras det moderna i form av diskbänken i rostfritt stål med traditionella värden, en arbetsfördelning mellan män och kvinnor där kvinnans uppgift var att ta hand om hus och hem. Det är en relativt amerikansk bild av hemmafrun – en bild som vi mer eller mindre tagit till oss som ett uttryck för 1950-talets tidsanda. En annan bild som ofta tas upp, inte enbart när det gäller 1950-talet, är hemmafruarna i Centraleuropa som behövdes för att få vardagen att fungera eftersom barnomsorgen inte var utvecklad. Hemmafruar var vanliga där också för att de religiösa normerna i de katolska länderna, åtminstone tidigare, innefattade en negativ hållning till mödrars förvärvsarbete (Moeller 1993; Auvinen 1968:2).

Andra bilder av hemmafrun är de som återfinns i skönlitteratur och populärkultur. En bild av hemmafrun som påverkade mig starkt i yngre år är den som Marilyn French presenterar i romanen *Kvinnorummet*

Ungt par på biltur på 1950-talet. Till bilden av decenniet hör också de stora bilarna.

(1978). Här beskrivs en frustrerad hemmafru som upplever sin position som förtryckt, samtidigt som romanen skildrar en resa ut ur hemmet till feministiskt engagemang. Andra bilder av hemmafrun återfinns bland annat i flickboksserien om fröken Sprakfåle av Lisa Eurén-Berner, till exempel *Unga fru Sprakfåle* (1937). Här framställs hemmafrun i skepnaden av en ung hustru, en yrhätta som har svårt att leva upp till förväntningarna på en hemmafru, nämligen att hon ska sköta hemmet och laga mat. Däremot kan hon segla. Hon framställs som uppnosig, företagsam och hyperkvinnlig (Halldén 1994:122–125). I den populära finska flickboksserien om Tiina, författad av Anni Polva, gestaltas en 50-talsfamilj med en yrkesarbetande pappa och en hemmavarande mamma. I bokserien framhålls betydelsen av gott uppförande och en traditionell genusordning. Tiina representerar en modern typ av ung kvinna som klär sig i jeans. Hon är kvinnlig och hänger sig åt romantiska drömmar men kan också ge sig ut på äventyr. I hemmet är Tiina mors hjälpreda (Vesanto 2010:18–25). Ett färskt exempel på en litterär gestaltning av hemmafrun är Kristina Sandbergs roman *Sörja för de sina* (2012), som utspelar sig under det svenska folkhemmets framväxt på 1940- och 1950-talen.

Hemmafrun återfinns också i filmer och tv-serier. I äldre tv-serier är positionen som hemmafru inte något som accentueras utan framställs som något normalt. Ett exempel på en sådan är tv-serien "Bewitched"

som sändes i USA åren 1964–1972 och som också visades i finländsk tv. Mycket populär under 40- och 50-talen var den inhemska filmserien om familjen Suominen (Suomisen perhe). Mamman i familjen är hemmafru och framställs som hemmets hjärta, samtidigt som familjen har en hemhjälp som sköter hushållsarbetet (Koivunen 1995:57–59). Inom serievärlden möter vi stereotypa bilder av hemmafrun såsom Blondie, en fåfång och konsumerande hemmafru, och Selma i *Lilla Fridolf*, en aggressiv ragata (Peterson 1976:53). De stereotypa, ofta negativa, uppfattningarna om hemmafrun är bland annat att hon är hemorienterad, frustrerad, en konsument eller en ragata. I min undersökning önskar jag luckra upp dessa stereotypa, förenklade bilder med avsikt att nyansera bilden av hemmafruar och visa att olika uppfattningar och olika verklighetsbilder existerar parallellt (jfr Gerber 2011).

STÄMNINGAR I 1950-TALETS FINLAND

Ett ökat intresse för hur man minns och berättar om efterkrigstiden och 1950-talet kan skönjas inom kulturvetenskaperna.¹ 1950-talet som ungdomens decennium har studerats (Aapola & Kaarninen 2003) liksom rockens genombrott på 1950-talet (Saaristo 2003). Kai Linnilä och Meri Utrio har skrivit om livet i Finland under åren 1944–1956 (1992). Konsumtion och konsumtionsupplysning på 1950-talet (Heinonen 1998), hemlivets och platsens betydelse (Hagelstam et al. 2001) och krigets trauma (Karonen & Tarjamo 2006) har analyserats. I Sverige har etnologen Kerstin Gunnemark intresserat sig för livet i en stadsdel i Göteborg på 1950-talet (1998), 1950-talet som en brytningstid när det gäller förälskelse, mode och boende (2006) samt för ting och minnen från 1950-talet (2009). Vid ämnena etnologi och folkloristik vid Åbo Akademi sände man ut en frågelista våren 2000 där personer i Svenskfinland uppmanades berätta om sitt 50-tal.²

Finland på 1950-talet beskrivs ofta som en speciell tid då många samhällsförändringar skedde. I en bok om den finländska kulturen på 1950-talet sammanfattas tiden på följande sätt:

50-talet: torftigheten efter kriget, Armi Kuusela, olympiska spelen, slutet på ransoneringen, Sibelius begravning, generalstrejken³, Urho Kaleva Kekkonen, Koreakriget, rockmusiken, motorcyklar, platthattar⁴, tjockbottnade skor, kriget i *Okänd soldat*, de första muminböckerna [...] inhemska filmer, hembygdsfester, kulspetspennor [...] Artek och Marimekko. (Makkonen 1992a; min övers.)

Ett citat som detta kräver contextualisering för en icke-finländare, men för mig som är uppvuxen i landet är det talande, trots att jag inga minnen har från 1950-talet (jag är född 1958). Det sammanfaller med den bild som mina föräldrar och andra som var vuxna då gett av tiden. Efter krigen rådde materiell knapphet, men det var också en tid full av hopp och framtidsoptimism (Löfgren 1993:13).

Sorg och framtidstro

Efterkrigstiden karaktäriserades alltså av återuppbyggnad och en stark framtidstro trots att det var brist på resurser och många familjer hade sorg efter stupade i kriget. Under 1950-talet hade Finlands befolkning kriget i backspeglin. Det gällde att handskas med krigets trauma och få landet på fötter igen (Tarjamo & Karonen 2006). Under kriget framställdes finsk krigspropaganda ryssen i negativ dager och efter kriget var kommunistkräcken utbredd (Luostarinen 1986:260; Alapuro 1997). Slutresultatet av kriget⁵ var att gränsen återställdes till den från 1940 samt att Finland måste avstå från landområden och betala ett betydande krigsskadestånd (Meinander 2006:174–180). Skadeståndet betalades till stor del med produkter från metall- och fartygsindustrin. För att detta skulle vara möjligt måste produktiviteten öka inom industrin, som på så vis fick ett uppsving (Pukkila-Toivonen 2003:109–110; Alestalo 1980:102). Att Finland klarade av att betala krigsskadeståndet till Sovjet är något som ofta omtalas med stolthet. Enligt medieforskaren Veijo Hietala ingår denna stolthet som en del i den mytiska hjälteberättelsen om det finländska folket – det är inte bara ett strävsamt och arbetsamt folk utan också ett folk som betalar sina skulder (1992:9). Men samtidigt som kriget var ett vanligt samtalsämne föranledde det också i vissa fall en tystnad. Psykologen Sture Enberg konstaterar i sin undersökning om veteraners krigsminnen att många vägrade tala om saken, något som Enberg ser som ett symptom på posttraumatisk stress (2004:102; jfr Strandén 2010).

Historikern Antero Holmila har studerat berättelsen om återuppbyggnaden så som den kommer till uttryck i finsk press under åren 1944–1945. Enligt honom länkades tankar om överlevnad, uppoffring och självbehärskning samman i konstruktionen av denna berättelse. Centrala element i berättelsen var folket och fosterlandet, föreställningen om ett idealiskt agrart Finland präglad av arbete, gudstro och kärlek till nästan. Holmilas tanke om uppoffring och självbehärskning

Hjältebegravning i Åbo den 7 september 1941.

som inslag i den stora berättelsen om återuppbyggnaden hänger samman med de förluster kriget inneburit. Att stupa omtalades i finsk press som en fosterländsk gärning, till och med som ett privilegium. Den personliga sorgen skulle behärskas och underordnas den kollektiva sorgen (Holmila 2008:7–17).

Återuppbyggnaden efter kriget innebar en återgång till de värderingar som var aktuella innan kriget snarare än ett skapande av nya modeller. Diskussionen under efterkrigstiden handlade mycket om att klara sig ekonomiskt och att mentalt hantera återgången till fred (Tarjamo & Karonen 2006:385). Men återuppbyggnaden hade även en konkret, materiell innebörd. Nya hus och stadsdelar reste sig; det pågick ett energiskt byggande för en bättre framtid (Tuomi 2005:9). Samtidigt var bostadsbristen stor, bland annat på grund av att de 400 000 karelare som evakuerades behövde någonstans att bo (Nikula 1993:135–136; jfr Berglund-Lake 2008:109). Till krigsveteranerna ville staten betala en "hedersskuld" genom att låta dem bygga hus åt sig själva (Nikula 2005:50). Man byggde nya vägar, skapade nya arbetsplatser och gjorde satsningar på utbildning. Nygifta par fick lån i samband med att de grundade ett gemensamt hem (Kuusamo 1992:166–167). För att kunna läka de materiella och mentala sår som kriget hade förorsakat, främst förlusten av Karelen, var en gemensam satsning på arbete för en stigande levnadsstandard nödvändig (Hietala 1992:9). Det egna arbetet var det enda som människorna kunde lita på efter att det

grundläggande förtroendet för mänskligheten och världen rasat i samband med andra världskriget (Janatuinen 2005:146–147). Förutom av satsningen på utbildning och industrialisering präglades 1950-talet också av urbanisering, av att befolkningen flyttade från landsbygden till städer och förorter (Linnilä & Utrio 1992:170). Tiden utmärktes också av stora regionala skillnader i levnadsstandard: södra Finland, speciellt Nyland, var mera utvecklat än resten av landet (Valkonen 1980:209–214). Samtidigt som samhället utvecklades rådde brist på konsumtionsvaror – vissa varor såsom kaffe ransonerades fram till 1954 (Linnilä & Utrio 1992:187). Trots denna knapphet karaktäriseras 1950-talet av en anseelig ekonomisk tillväxt. Importen och exporten av varor mångdubblades på tio år både i värde och i volym. Den ekonomiska utvecklingen var helt beroende av utrikeshandeln. Även guld- och valutareserverna mångdubblades under decenniet. Lönerna steg och antalet arbetstillfällen ökade. Allt detta innebar att levnadsstandarden höjdes (Dahmén 1963:137–148).

Veijo Hietala påpekar att Finland genomgick en traumatiserande identitetskris under krigsåren och en annan under 1950-talet. Den senare krisen hade att göra med att landet urbaniserades och industrialiserades snabbt och att det under krigsåren tillfälligt enhetliga ”finska folket” splittrades i motsatta grupperingar, såsom höger/vänster, arbetsgivare/arbetstagare, landsbygd/stad och ungdomskultur/de äldre. Landet förenades av två centrala händelser, nämligen att Armi Kuusela valdes till Miss Universum 1952 och att de olympiska spelen hölls i Helsingfors samma år – händelser som var avgörande för den finska självkänslan (Hietala 1992:8–9). De olympiska spelen gav en möjlighet att placera Finland på världskartan som ett modernt och internationellt land. Genom att speglas mot sydliga länder kunde finländarna framstå som en del av den västerländska civilisationen och den nordiska vita ”rasen”. Armi Kuusela blev en symbol för en bättre framtid, samtidigt som hon sågs som jungfrulig och en symbol för det naturliga och finländska (Urponen 2010).

Även samhällsklimatet förändrades under 1950-talet. Bland annat fick gamla normer ge vika. Barn uppfostrades inte på samma sätt som tidigare till anspråkslöshet och lydnad. Snarare låg uppfostrans mål i att skapa självständiga och samhällsdugliga individer (Waris 2003:109; Leino & Viitanen 2003:191). Ungdomskulturen växte fram och rockmusiken gjorde sitt inträde (Saaristo 2003:7). Människornas syn på fritid förändrades. Biobesök blev vanliga, folk lyssnade på radio, satt på café och gick på dans (Hietala 1992:7; Gunnemark 2006:45).

Biljett till de olympiska spelen i Helsingfors sommaren 1952.

Åren efter kriget och 1950-talet var en tid då många äktenskap ingicks och stora barnkullar föddes (Valkonen 1980:223). Åldern för ingående av äktenskap sjönk under perioden 1930–1960 och benägenheten att gifta sig steg (Notkola 1994:79–80; Lindgren & Ritamies 1994:110). Enligt Henrik Meinander ingicks många äktenskap antagligen av stundens ingivelse, vilket ledde till en ökande skilsmässofrekvens samtidigt som just de äktenskap som ingicks strax efter kriget gav upphov till de stora barnkullarna (Meinander 1999:306). Befolkningsfrågan i Finland hade dock inte enbart med kriget att göra. Redan år 1934 diskuterade man politiska åtgärder för att trygga befolkningstillväxten. När sedan kriget bröt ut fick denna diskussion en annan tyngd och en moralisk dimension. Att ersätta de män som gått förlorade genom kriget var en central fråga. Men det var också fråga om att stärka befolkningens moraliska ryggrad, att skapa en ideologi som stödde befolkningstillväxten. På ett individplan framhövdes betydelsen av ett hem med en varm atmosfär, en lycklig familj och en älskande mor, som ett sätt att stärka positiva framtidsutsikter men också för att öka stridsviljan (Satka 1993:57–63). Babyboomen kom ändå mera att bero på en situation där en hel generation på en gång skaffade barn efter krigsåren än på denna kampanj (Jallinoja 1984:66–67). Enligt Meinander kan babyboomen bland annat ses som en följd av ”det pockande sexuella tryck och sociala behov av förökning, som uppstått under de långa krigsåren” (Meinander 1999:306). Han menar också att den hänger ihop med en ökning i nativiteten som inleddes redan under 1930-talet och på så sätt korrelerade med uppsvinget i landets ekonomiska situation. Detta resulterade i att nativiteten i Finland under några år strax efter kriget var den högsta i hela Europa. Åren 1946–1949 föddes över 100 000 barn per år. Antalet födda barn var som högst 1947 och 1948, för att i början av 1950-talet hastigt minska (Notkola 1994:65–68; Vattula 1984:45).

1950-talet var en tid av intensivt byggande av både infrastruktur och bostäder. Här ses en mor på promenad med sitt barn i Helsingfors 1950, i bakgrunden nybyggda våningshus längs Mannerheimvägen.

Ett glatt decennium?

1950-talet presenteras ofta som ett glatt decennium, som en tid av tuggummi, idoldyrkan och framtidsdrömmar (Linnilä et al. 2003:30). Var då 1950-talet speciellt glatt och lyckligt? Tiden framställs också som kluven, ambivalent och som en brytningstid: dels var det en spännande tid full av iver för återuppbyggnaden, dels en traumatisk tid då man hade att hantera krigets förluster. Decenniet beskrivs också som en tid av oskuldfullhet och pyrdhet, som en socialt ångestfull tid, åtminstone i relation till det som då sågs som annorlunda (Linnilä et al. 2003:42; Juvonen 2002:127).

Även i studier av 1950-talet i en nordisk kontext presenteras decenniets ambivalens. Kerstin Gunnemark karaktäriserar tiden som en brytningstid sett ur svenskt perspektiv. Trots ett materiellt anspråkslöst liv med bland annat trångboddhet genomsyrades tiden av en stark framtidstro. Gunnemark menar att många unga på 1950-talet mentalt befann sig i framtiden snarare än i nuet (2006:34–35). Etnologen Orvar Löfgren karaktäriserar 1950-talet med utgångspunkt i 40-talisternas beskrivning av tiden som en enda lång väntan på ungdomsuppror. Han menar att 1950-talet kännetecknas av ”kliande yllestrumpor och stela soffgrupper” (1993:20).

Inte heller i frågelistmaterialet om 1950-talet framställs decenniet som entydigt lyckligt. På ett samhälleligt plan var det som framgånget en tid av ekonomisk tillväxt, då hus, stadsdelar, vägar och annan infrastruktur byggdes upp. På det personliga planet framhålls möjligheter till utbildning, ny bostad, materiellt välstånd samt en allmän tro på framtiden. Det beskrivs som en tid då man med hårt arbete klarade sig (Marander-Eklund 2009a). Men även här kan en ambivalens utläsas. De negativa stämningarna framkommer i samband med teman såsom krigsveteraner, evakuering och förlust av hem och jord samt generalstrejken 1956. Dessa teman gestaltas med hjälp av känslouttryck där rädsla, bitterhet, olust, spänning och i vissa fall främlingsfientlighet träder fram. Det är endast minnen av det gemensamma talkoarbetet som frammanar entydigt positiva och hoppfulla stämningar. Här framträder en stark framtidstro och bilden av en tid värd att se tillbaka på med längtan, en tid att vara kollektivt nostalgisk över (Marander-Eklund 2010).

Minnen av 1950-talet sammanlänkas som vi sett ovan i flera fall med lycka. På ett personligt plan var 1950-talet för många ”kanske den bästa tiden i mitt liv” (Marander-Eklund 2009a). Men börjar man peta i den-

na lycka visar det sig att här finns sprickor i fasaden i form av bristande jämställdhet, jämlikhet och tolerans (Hirdman 2007:17). 1950-talet var en tid av sociala orättvisor, åtminstone sett ur dagens perspektiv. Arbetet i fabriker var fortfarande fysiskt tungt och i vissa fall också smutsigt (Teräs 1999:282). Ansträngningarna kunde vara så stora i relation till lönen att emigration till Sverige eller Sydafrika sågs som ett bättre alternativ än att stanna i hemlandet (Wolf-Knuts 2000:64; Snellman 2003). Bostadsförhållandena var enkla och bostadsbristen stor (Nikula 1993:136). De evakuerade karelarna hade svårt att finna sig till rätta i sina nya hemtrakter, krigsveteranerna hade svårt att få rehabilitering och led många gånger av alkoholism (Marander-Eklund 2010).

HEMMAFRUPERIODEN

Hemmafrun som begrepp och i forskningen

Historikern Helena Znaniecki Lopata definierar en hemmafru som en gift eller tidigare gift kvinna som är ansvarig för skötseln av hushållet, oavsett om hon utför uppgifterna själv eller anställer andra att utföra dem. En hemmafru är en kvinna som är husmoder och maka samt ofta också mor. Hennes uppgifter är att ta hand om det praktiska i hemmet, hushållsarbetet, men också att sköta om familjens emotionella välbefinnande. Definitionen, som är hämtad från en undersökning av amerikanskt 1960-tal, poängterar att det är fråga om kvinnor som har skötseln av hemmet som sitt ansvarsområde. Hemmet är *hennes* hem, trots att hon inte nödvändigtvis äger bostaden. Hemmafruns uppgift är att förvandla hemmet till en plats där familjen trivs (Lopata 1971). Hemmet är även hennes arbetsplats (Gisselberg 1985:130). En hemmafru är ekonomiskt beroende av sin man och hon utför ett arbete som inte uppfattas som egentligt arbete, påpekar Ann Oakley som studerat hemmafrun och hemarbetets sociologi i brittiska förhållanden (1978:29; jfr 1976).

I engelskan används begreppen *homemaker* och *housewife* parallellt, med den skillnaden att en *homemaker* kan vara en man och en person utanför familjen. I sin studie om värderingen av hemarbete i USA under olika tider väljer historikern Glenna Matthews att använda begreppet *housewife* eftersom hon anser att det har en lång och hederksam historia bakom sig, medan ordet *homemaker* kom till för att skylla över hemarbetets bristande prestige (Matthews 1987:xxi). I dagens

Egnahemshus byggdes efter krigens ofta som talkoarbete, det vill säga så att grannar och vänner hjälpte varandra utan ersättning.

läge används begreppet *housewife* dock sällan i forskningen eftersom det är kopplat till kön snarare än till de aktiviteter som utförs (Keränen 2004:278).

I det finska språket används numera snarare *kotiäiti* (hemmamamma) än *kotirouva* (hemmafru) (jfr Jallinoja 2006:98). I samhällsvetaren Riitta Auvinens befolkningspolitiska undersökning om mödrars val att stanna hemma eller att förvärvsarbete behandlas hemmafrun just under benämningen *kotiäiti*. Fokus i undersökningen ligger på kvinnornas upplevelser av förvärvsarbete snarare än på livet som hemmafru (Auvinen 1968:12–15). Begreppet *kotirouva* har i dag en negativ konnotation, eftersom användningen av titlar såsom fru inte uppfattas som tidsenlig. En sådan titel antyder att kvinnan i första hand är fru till någon (Keränen 2004:278). Till de negativa associationerna bidrar också att begreppet hemmafru i Finland förknippas med de högre samhällsklassernas kvinnoideal (Lammi 2009:533). I pedagogen Mirjami

Korhons undersökning om hemmamammans välbefinnande diskuteras varför man i det finska språket inte använder ordet *kotivaimo* (hemmavarande hustru/maka – jfr *housewife*). Korhonen menar att i den finländska arbetskulturen är tanken om en hustru som är hemma för att tillgodose mannens behov inte speciellt aktuell. Begreppet hemmamamma ger enligt henne åtminstone bilden av att kvinnan har andra uppgifter än att ta hand om sin make (Korhonen 1994:6). Begreppet *kotirouva* skymtar dock fram i äldre finsk vetenskaplig litteratur (t.ex. Kortteinen 1982:210; Haavio-Mannila 1968:176).

Ett annat närliggande begrepp är husmor. Skillnaden mellan en husmor och en hemmafru är, som Gullan Sköld påpekar, att en husmor kan vara ogift men också en gift yrkesarbetande kvinna med hushållet på sitt ansvar. En hemmafru är däremot hemma mer eller mindre på heltid (Sköld 1998:75). Nationalekonomen Margareta Gisselberg har i *Att stå vid spisen och föda barn* (1985) undersökt hushållsarbetet i syfte att söka förklara hur det organiserats i Sverige mot bakgrund av samhällsliga faktorer. Hennes undersökning har ett tidsspänn från tidigt 1900-tal till 1980-talet. Gisselberg menar att kvinnan/husmodern har ett ansvar för reproduktion som hindrar henne att förvärsarbete på samma villkor som männen (1985:182). Både begreppet husmor och hemmafru för i viss grad våra tankar till en tid som flytt. En husmor som förvärsarbetar och som har ansvar för hemmet kallas i dag ofta för en dubbelarbetande kvinna. I dagens värld ses detta inte som ett ideal men är ändå en realitet för många (Magnusson 2006).

Hilde Danielsen, som studerat norska arbetarklasshusmödrar under 1950-talet, anser att hemmafruidealet var så starkt och dominerande på 1950-talet att andra kvinnliga erfarenheter blev osynliga (2002:11). Historikern Annegret Ogden har kommit fram till ett liknande resultat i amerikanska förhållanden, att kvinnor kunde identifiera sig som hemmafruar trots att de hade ett avlönat arbete utanför hemmet (1986:xi). Danielsen menar att också de som hade en yrkesroll på något sätt måste förhålla sig till hemmafruideologin. Husmodersidentiteten var något som kvinnan bar med sig alla dygnets timmar, något som satt i ryggmärken. Danielsen anser att kvinnorna inte skilde på rollen som mamma, hustru, yrkeskvinna och väninna (2002:10–14). Men situationen var lite annorlunda i Finland än i Sverige och Norge där hemmafrun var mera frekvent förekommande. Till denna fråga återkommer jag senare i detta kapitel.

Danielsen hävdar dock att hemmafrun som ideal och samhällsnorm försvunnit, med hänvisning till att ytterst få norska kvinnor i dag defi-

nierar sig som hemarbetande (2002:9). Samtidigt kan man konstatera att begreppet hemmafru fått en ny aktualitet i dag. Hemmafrun som praktik existerar fortfarande, men hon kallas numera oftast för hemma-mamma. Hon kan också kallas för lyxhustru eller troféhustru när man ser ironiskt på en kvinna som inte har egen inkomst utan lever på sin man, eller på en ung hustru som gifter sig med en äldre, ofta förmögen man. Begreppet lyxhustru inbegriper en föreställning om ett liv med få förpliktelser och mycket ledig tid. Det för tankarna till ett liv i välstånd, med en man som har så goda inkomster att han har råd att ha sin hustru hemma.

Hemmafrun har också framställts som ett medelklassfenomen. Så gör till exempel Annegret Ogden i sin studie, med utgångspunkt i dagböcker och skönlitteratur, där föreställningen om hemmafrun hör hemma i en vit amerikansk medelklassdröm och utesluter såväl fattiga som färgade kvinnor. I studien visar hon hur amerikanska kvinnor av i dag tagit till sig rollen som löntagare vid sidan av sin roll som husmor. Hon beskriver hemmafruns förvandlingar under 200 år, från att ha varit mannens hjälpredda till att senare bli lady, helgon, konsument och supermamma och till slut på 1970-talet en hemmafru på flykt från hemmet (Ogden 1986). En nytolkning av hemmafruns situation med utgångspunkt i tredje vågens feminism är studien *Sentenced to everyday life* (2004) av Lesley Johnson och Justine Lloyd där hemmafruskapet framställs som ett individuellt val.

Det är ganska tunnsått med folkloristiska och etnologiska studier om hemmafrun eller för den delen om husmödrar. Här utgör Hilde Danielsens studie ett undantag. Antologin *Twentieth-century housewives* (Hagemann & Roll-Hansen 2005b) med kulturella perspektiv på hushållsarbete, där särskilt det obetalda arbetets betydelser och konsekvenser diskuteras, kan också nämnas i detta sammanhang. Den danska folkloristen Anne Leonora Blaakildes doktorsavhandling *Bedstemorsnak* (2011) behandlar husmödrar som mor- och farmödrar. Hemmafrun skymtar dock ofta fram i andra studier som behandlar kvinnors liv. Ett exempel är etnologen Pia Olssons studie av kvinnoliv som baserar sig på Museiverkets förfrågan 1985 om kvinnornas ställning i Finland (Olsson 2011). Etnologen Lissie Åströms studie om kvinnors liv i tre generationer utgår från tanken att kvinnorna förväntades stå för sammanhållning och omsorg inom familjen. Här möter vi hemmafruar från olika tider och samhällsklasser, trots att studien handlar om kvinnoliv i allmänhet snarare än om livet som hemmafru. Enligt Åström var arbetarklasskvinnorna mer än andra måna om skötseln av barnen och hem-

met, något som hon menar tidigare kännetecknat de borgerliga hemmafruarna. De borgerliga kvinnorna hade lättare att bryta sig ut ur ett ingärdat liv i hemmet, eftersom man till dem förmedlat en intellektuell ambition som förverkligades genom utbildning. Därigenom kunde de nå högre positioner i arbetslivet än vad arbetarklassens kvinnor förmodade (Åström 1986:167–169). I Kerstin Gunnemarks avhandling om Kortedalabornas förhållningssätt till sin stadsdel på 1950-talet återfinns också hemmafruarna (1998:83–94). Gunnemarks studie har inspirerat mig till att se hemmafruns roll som en befrielse från arbetslivet. Även etnologen Ninni Trossholmen tangerar hemmafruars liv i sin avhandling om kvinnligt pensionärliv. I de livslopsintervjuer som hon gjort med äldre kvinnor var hälften av kvinnorna hemmafruar. Dessa återfanns speciellt inom den borgerliga medelklassen som ansåg att valet att stanna hemma var självklart och inget som de opponerade sig emot. Arbetarklassens kvinnor däremot hade inte alla gånger möjlighet att välja en hemmafrutillvaro trots att de kanske hade önskat det (Trossholmen 2000:80–90).

I en svensk kontext har hemmafruar undersökts i kvinnohistoriska studier av Yvonne Hirdman (1983, 1992, 1995, 2000, 2007), Johanna Overud (2005) och Ulla Wikander (1999). Hemarbete och hushållsarbete har studerats av Britta Lövgren (1993) och av Brita Åkerman (1983a, b; Åkerman et al. 1983). I Finland har kvinnligt förvärsarbete studerats i relation till välfärdsstaten och kvinnans position i samhället och familjen av sociologerna Elina Haavio-Mannila (1968, 1984), Riitta Jallinoja (1979) och Raija Julkunen (1992, 1994) samt historikerna Pirjo Markkola (1994, 2002), Kaarina Vattula (1981a) och Marita Pohls (1990).⁶ Kulturhistorikern Anne Ollila har studerat kvinnors liv med utgångspunkt i familjebegreppet (Ollila 1990). Hemmafrun i finländska förhållanden har däremot inte tidigare ägnats någon studie. I min undersökning har jag främst tagit intryck av Gunnemarks, Åströms, Julkunens, Vattulas, Oakleys, Danielsens, Carlstedt & Forsséns och Johnson & Lloyds forskning. En del av de undersökningar om hemmafruar som jag tagit del av innehåller bitvis romantiserande framställningar av hemmafruns värv (t.ex. Matthews 1987, Robertson 1997), medan andra är feministiska studier som ifrågasätter hemmafruidealet (t.ex. Oakley 1976, Hirdman 2007). Ett exempel på en mer antropologiskt inriktad undersökning är Danielsens studie (2002). Det är också i denna tradition som jag önskar ge ett bidrag till forskningen om hemmafruar.

Kvinnans inträde på arbetsmarknaden

Kvinnans väg ut på arbetsmarknaden speglar samhällets förändringar gällande både näringslivet och familjen (Välimäki 1998:55). Vägen har varit lång, samtidigt som man måste minnas att de flesta kvinnor alltid har arbetat. Detta arbete har dock inte alltid varit avlönat. Lönemarknaden för kvinnor är svår att kartlägga eftersom mycket av det arbete de gjort inte syns i statistiken. Bland annat inom hantverksindustrin finner man exempel på sådant arbete (Wikander 1999). En annan orsak till svårigheten att få syn på kvinnors arbete är att de ofta bidragit till familjens inkomster genom att utföra mindre arbeten och säsongbetonat arbete (Suoranta 2009). Historikern Ulla Wikander har pekat på skillnaden mellan kvinnors lönearbete och genusarbetsdelning. Antalet kvinnor med inkomster, det vill säga lönearbete, ökar i hela världen.⁷ Genusarbetsdelningen i sin tur innebär att vissa arbeten uppfattas som "kvinnliga" och ofta är sämre betalda. Ofta har denna arbetsdelning betraktats som naturgiven (Wikander 1999).⁸

I det förindustriella samhället var hemmet och arbetet sammanvävda till en helhet. Livet var inte uppdelat i produktion och fritid, eftersom arbetet inte var separerat från familjen. I städerna arbetade kvinnorna länge med hantverk och på landet med jordbruk sida vid sida med sina män (Wikander 1999:16). Arbetet fördelades till en viss grad på basis av kön. Kvinnorna var engagerade i jordbruket och i textilarbete som utfördes hemma samt i att producera varor för familjens behov. Äktenskapet, som ingicks med tanke på familjens intressen, innebar att såväl män som kvinnor deltog i det produktiva arbetet. Hemarbete som en separat aktivitet förekom inte (Oakley 1976). Kvinnorna valde inte mellan arbete och hemsysslor. Före industrialiseringen bestod ungas kvinnors arbete främst av uppgifter inom den egna familjen, som att hjälpa sin mor med hushållssysslor. Det arbete som kvinnan gjorde innan hon gifte sig bestod ofta av serviceuppgifter. De bättre bemedlade kvinnorna kunde tjänstgöra som guvernanter eller sällskapsdamer, medan de mindre bemedlade arbetade som pigor eller tjänstefolk (jfr Rahikainen 2006a:9). De gifta och ogifta kvinnornas arbetsuppgifter skilde sig således inte mycket, men den gifta kvinnan hade större självständighet och inflytande över sitt arbete som ledare av hushållsarbetet (Vattula 1981a:56–62; jfr Wikander 1999:16). Inom borgerliga hantverksyrken var hustrun ofta sin mans medhjälpare medan maken sågs som den egentliga yrkesutövaren. I tjänstemannafamiljer var hustrun däremot inte en medhjälpare utan var helt sysselsatt med hushållsarbete (Jal-

linoja 1979:22). Under 1800-talet uppfattades det som olämpligt för medelklassens kvinnor att arbeta utanför hemmet eftersom förvärvsarbete sågs som en manlig aktivitet (Ollila 1990).

I samband med att arbetsplatser inom industrin skapades började kvinnorna arbeta utanför hemmets näromgivning. Eftersom behovet av arbetskraft minskade i hemmen var mindre bemedlade kvinnor tvungna att söka sig till fabriksarbete. De mera välbärgade kvinnorna kunde fortfarande stanna hemma i brist på lämpligt arbete. Men behovet av arbetstagare var större än utbudet, och efterfrågan på kvinnlig arbetskraft steg i samma takt som fabriker startade sin produktion. Kvinnornas arbetsituation i Finland förändrades då de första bomullsspinnerierna inledde sin verksamhet i början av 1800-talet. Kvinnornas inträde på arbetsmarknaden skedde på olika sätt och med olika bakomliggande motiv i de olika klasserna. De mindre bemedlade kvinnorna sökte sig till fabriksarbete eller pigtjänst främst på grund av ett ekonomiskt tvång. Däremot blev de mera välbärgade kvinnorna lockade in i arbetslivet genom erbjudanden från arbetsgivarhåll, främst inom tjänstemannasektorn (Lähtenmäki 1995:25–26).

Kvinnorna utgjorde en billig arbetskraft som framför allt den växande industrin behövde (Jallinoja 1979:24). Historikern Jussi Koivuniemi beskriver emellertid fabriken under 1800-talets slut och 1900-talets början som en manlig sfär där kvinnorna hade få möjligheter att nå

Bilden till vänster:
Läraryrket uppfattades
som lämpligt för kvinnor.
Skolfotografi av klass 1 i
Aleksis Kiven kansakoulu i
Helsingfors 1952.

Kvinna i arbete på en skofabrik
i Tammerfors 1950.

bättre betalda positioner. Inom pappersindustrin var andelen kvinnliga arbetstagare liten, medan andelen kvinnor inom textilindustrin var nästan 50 procent i slutet av 1800-talet (Koivuniemi 2000:56). Fabriksarbete var i början av 1900-talet huvudsakligen ett arbete för unga kvinnor, som de lämnade när de gifte sig och fick barn⁹ (Lähteenmäki 1995:29). Här bör nämnas att barnomsorgen under denna tid var outvecklad (Välímäki 1998). Riitta Jallinoja påpekar att kvinnans arbete i stor utsträckning bestämdes av behovet att samtidigt kunna se till barnen, vilket gjorde att hemmet blev en central plats för hennes arbete (Jallinoja 1979:18).

Lönearbete bland kvinnor ökade med början på 1860-talet i och med att olika yrkesområden öppnades för kvinnorna. Under samma tid ökade mängden ogifta kvinnor, och dessa uppfattades som användbara arbetstagare eftersom deras arbetsinsats inte behövdes inom familjekretsen. De ogifta kvinnorna måste försörja sig själva genom arbete, samtidigt som samhället behövde deras arbetsinsats. På detta sätt kom kvinnor, ibland utan egentlig utbildning, in på områden som skol- och postväsen samt statliga ämbetsverk (Ollila 1998:35–36; Lähteenmäki 1995:26). De bildade klasserna i slutet av 1800-talet uppfattade kvinnors (och också barns) lönearbete inom arbetarklassen som en självklarhet och som något snarast positivt (Markkola 1994:152). Industrialiseringen lösgjorde kvinnan från hemmet och hemarbetet, även om

ersättningen var blygsam. Svårare var det för kvinnor att nå en tjänstemannaställning. Under 1800-talet var kvinnorna få inom tjänstemannakåren och de gånger man anställde kvinnor var det fråga om rutinartade uppgifter, så kallade kontorsgöromål. Inledningsvis var det endast överklasskvinnor som intresserade sig för statliga tjänster. Läraryrket ansågs vara lämpligt för kvinnor och redan 1910 var över hälften av lärarna i Finland kvinnor (Jallinoja 1979:27). När kvinnorna tog sig ut i arbetslivet fick de inledningsvis ofta sådana uppgifter som uppfattades höra till deras "naturliga" sysslor, såsom barnomsorg och hemvård (Lähtenmäki 1995:25). Förutom läraryrket ansågs också yrken inom vården och inom den växande livsmedelsindustrin vara lämpliga för kvinnor. I alla befolkningsgrupper var familjen ett stort hinder för kvinnors yrkesutövning ännu på 1950-talet (Jallinoja 1979:31).

På landsbygden var situationen en annan. Här fördelades arbetet enligt en genusordning som inte var dikotom, utan där skillnaderna mellan mannens och kvinnans uppgifter låg på en glidande skala, speciellt när det gällde åkerbruket. Däremot fanns en polarisering på ett symboliskt plan i fråga om mjölkhushållningen, som uppfattades som en kvinnlig syssla. Kvinnorna var mångsidiga i sitt arbete medan män var ovilliga att utföra kvinnors arbete (Östman 2000:316–317). På landsbygden kunde kvinnor också ta hand om sina barn vid sidan av arbetet, som utfördes i hemmets närhet (Jallinoja 1979:19). I viss utsträckning har kvinnans arbete inom jordbruket tidigare osynliggjorts genom att hon kallats för bondhustru¹⁰ i stället för bonde. Under 1870-talet fick 80 procent av befolkningen sin utkomst från jordbruket. På 1950-talet var motsvarande siffra dryga 60 procent (Haavio-Mannila 1968:29). Kvinnornas övergång från arbete inom jordbruket till fabriksarbete gick hastigare än männens. Den tydligaste ökningen ägde rum mellan åren 1940 och 1950. År 1950 var drygt 40 procent av dem som arbetade inom industrin kvinnor (36–37).

Andelen kvinnor i yrkeslivet höll sig på en relativt stabil nivå ända till mellankrigstiden.¹¹ Redan år 1910 utgjorde kvinnorna 36 procent av den yrkesverksamma befolkningen i Finland. Andelen kvinnor bland de yrkesverksamma steg fram till 1940-talet då den låg på 43 procent (*Naisten asemaa* 1970:34). Den hölls kring 40 procent mellan 1950 och 1960 med en liten minskning i slutet av decenniet, som kan bero på nya sätt att definiera arbete och på emigrationen till Sverige (Degerman 1965). Antalet förvärsarbetande kvinnor steg alltså mellan 1930 och 1950. Andra världskriget anges som en vändpunkt för kvinnligt förvärsarbete i Finland (Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011:10).

Brittiska kvinnors delaktighet i förvärvslivet i samband med kriget framställs ofta som en parentes, och den kvinnliga arbetskraften sågs här som en reserv (Oakley 1976:56–58). I USA uppmanades kvinnor att stödja krigsinsatser genom att ta anställning på fabrik med ”Rosie the Riveter” som populär förebild (Faludi 2008:11; Honey 1984). I svenska förhållanden talades det om kvinnlig samhällstjänst för unga stadskvinnor, som skulle hjälpa de arbetstygda husmödrarna på landet. Historikern Johanna Overud har visat på en propagandaapparat under namnet Fru Lojal med syfte att få kvinnor att åta sig arbete under beredskapstiden. Hennes undersökning visar att väldigt få gifta kvinnor hade möjlighet till detta – Fru Lojal var snarare Fröken Lojal (Overud 2005:218).

I Finland var situationen en annan. Under krigsåren behövdes kvinnornas arbetsinsats inom olika områden. Det var fråga om insatser för att ersätta männen, som hade förflyttats till krigstjänst, inom jordbruk, industri och handel (Satka 1993:63). Frivilliga arbetsinsatser organiserades av olika kvinnoföreningar inom ramen för Naisten työvalmiusliitto (Kvinnornas arbetsberedskapsförbund) (Sysiharju 1997). Under krigsåren infördes ett obligatorium för alla i åldern 15 till 65 att arbeta; endast kvinnor med små barn var befriade från denna arbetsplikt. Kvinnorna fick lära sig nya yrken och arbetade på byggen och i gruvor, som busschaufförer och som läkare (Kallioniemi 2003:125–127). Samtidigt som kvinnorna fick gott självförtroende gällande sin arbetsförmåga genom insatser i arbetslivet under krigsåren, var det ändå fråga om ett av kriget framtvingat undantag (Satka 1993:70). Kvinnorna sågs som en arbetskraftsreserv med hem och hushåll som primärt ansvarsområde, och först i andra hand som ersättare för det bortfall som männens deltagande i kriget medförde (Suonoja 1992:385). Kvinnornas ökade närvaro i yrkeslivet berodde på större efterfrågan av arbetskraft. De behövdes i produktionen under krigsåren, och många stannade kvar efter att kriget tagit slut. Den ekonomiska tillväxten ledde då också till ett ökat behov av arbetskraft. Dessutom skapades nya typer av arbetsplatser inom servicesektorn som ansågs vara lämpade för kvinnor. Men också förändrade värderingar har ansetts som orsak till de finländska kvinnornas höga frekvens i förvärvslivet. I det efterkrigstida Finland var det brist på arbetskraft. De goda erfarenheterna av förvärvsarbete under krigsåren gjorde att kvinnor i allt större utsträckning sökte sig till arbetslivet. Detta innebar att kvinnans andel i yrkeslivet snarare ökade än minskade efter kriget, till skillnad från vad som skedde i många andra västeuropeiska länder (Jallinoja 1985:251). Men parallellt fanns också en tanke om att kvinnorna skulle återgå till hemmets härd med moderskap som huvudsyssla (Satka 1994:93; Ollila 1990:338).

Den stora majoriteten av kvinnor i arbetslivet var ogifta (Jallinoja 1985:251). Hur såg då situationen ut för de gifta kvinnorna? Att dessa skulle ha haft rätt att förvärvsarbeta var till exempel i mellankrigstidens Sverige ingen självklarhet. Kvinnors rätt att inneha exempelvis stats-tjänst gällde länge enbart ogifta kvinnor. Först på 1920-talet blev det aktuellt med ordinarie anställningar för gifta kvinnor. Före det måste de anhålla om att få behålla sin befattning efter giftermål.¹² Under denna tid pågick en strid om gifta kvinnors rätt till ett yrke i Sverige (Frangeur 1998).¹³ Någon motsvarande strid om gifta kvinnors rätt att utöva ett yrke eller få en tjänst har jag inte stött på inom finländsk politik. Från och med 1910-talet skedde en ökning i gifta kvinnors benägenhet att förvärvsarbeta i Finland (Lähteenmäki 1995:29). I en utredning från 1930 om gifta yrkesarbetande kvinnor uppges andelen hustrur med självständigt yrke vara strax under 20 procent av alla gifta kvinnor. I undersökningen sägs detta tal vara "anmärkningsvärt stort", och det förklaras bero på tobaksfabriken i Jakobstad och textilindustrin i Tammerfors (Tunkelo 1933:38).

År 1950 var 45 procent av de yrkesverksamma kvinnorna i Finland gifta. Familjen var fortfarande ofta ett hinder för gifta kvinnors förvärvsarbete (Anttila & Räsänen 1987:58–59). Gifta kvinnor, speciellt i de större städerna, arbetade ofta inom industri och hantverk, inom servicesektorn samt inom handeln (Lähteenmäki 1995:30). Inom tjänstemannafamiljerna hade man däremot en arbetsfördelning med en yrkesarbetande man och en kvinna som ägnade sig åt hushållet på heltid – en arbetsfördelning som i det industrialiserade samhället blev vanlig också i andra samhällsklasser (Jallinoja 1979:23). Statistiken visar att andelen gifta kvinnor i arbetslivet nästan fördubblades mellan 1952 och 1963 (Haavio-Mannila 1968:56–57). Samtidigt förekom det att kvinnor avskedades eller förväntades säga upp sig när de gifte sig eller senast då barn var på väg. Detta gällde speciellt inom handeln, försäkringsbolag och banker samt vissa statliga bolag. En del bolag som före kriget inte accepterade gifta kvinnor bland sina anställda ändrade sin inställning under krigsåren (Suonoja 1992:385). Här kan man utläsa en ambivalens. Många forskare har visat att andelen kvinnor i arbetslivet var stor i Finland och att den snarare steg än minskade efter kriget – vilket alltså inte var fallet i andra västeuropeiska länder. Samtidigt framkommer att kvinnor kunde sägas upp i samband med att de ingick äktenskap, för att bli just hemmafruar.

Hemmafrun framträder

Samtidigt som kvinnor kom ut på arbetsmarknaden fanns en parallell motrörelse där kvinnans uppgift ansågs vara att ta hand om hem och barn. Förutsättningen för hemmafruperioden låg i den förändrade genusordning som uppstod i samband med industrialiseringen, då familjen privatiserades och arbetet separerades från familjelivet, vilket ledde till att kvinnor nu kunde välja mellan förvärvsarbete och hemsysslor (Hall 1980:44–50). Detta ledde till en ny fördelning av arbetet mellan män och kvinnor där kvinnan blev ekonomiskt beroende av mannen. För männen innebar det att världen öppnade sig utanför hemmet, medan hemmet blev kvinnornas värld. Detta skedde i Storbritannien i tre olika faser. Den första fasen ägde rum åren 1750–1840 då fabriken ersatte familjen som plats för produktionen. Under den andra fasen, 1840–1914, minskade antalet kvinnor i förvärvslivet och tanken om kvinnors naturliga hemorientering växte fram. Samtidigt började kvinnans ekonomiska beroende av mannen ta form. Den sista fasen inföll 1914–1950, då kvinnans främsta uppgift blev att vara hemmafru. Rollen som hemmafru innebar en separering av hemmet från världen utanför det, ett slags instängdhet (Oakley 1976:32–34). Denna tanke blev omsatt i praktiken i medelklassfamiljer efter andra världskriget.

Ann Oakley presenterar flera orsaker till att kvinnor fråntogs möjligheten till ett arbete utanför hemmet. För det första fördömdes kvinnligt arbete på moralisk grund, och för det andra sades att arbetet skadade kvinnans psykiska hälsa. Därtill antog man att arbete utanför hemmet gjorde att kvinnan kom att försumma hemmet och familjen. Att kvinnor skötte hem och barn uppfattades också som en del av en "naturlig" arbetsfördelning mellan könen. Doktrinen att kvinnor skulle vara hemma byggde således på tanken att kvinnor utanför hemmet skulle ta skada, deras hälsa skulle lida, eftersom de var sårbara på grund av sitt kön. Detta kunde leda till att familjerna blev lidande och i förlängningen hela nationen. När kvinnan gifte sig förväntades hon sluta med förvärvsarbete och koncentrera sig på sin uppgift som mor med ansvar för hushållet. Denna tanke fick fotfäste inom brittisk över- och medelklass i mitten av 1850-talet (Oakley 1976:45–49). Även i amerikanska förhållanden under samma tid omtalas *the lady*, kvinnan med fulländade manér som var befriad från arbete (Ogden 1986:33–34). Kvinnors arbete uppfattades som vanhedrande och som ett tecken på ekonomiska eller känslomässiga problem. Överklassidealen blev snart förhärskande och tanken om hemmet som kvinnans rätta plats etable-

rades. Genom lagstiftning som förbjöd kvinnor att arbeta i gruvor och jobba övertid samt regler om kortare arbetsveckor skulle kvinnan skyddas, samtidigt som vägen för hemmafrun banades. Antalet hemmafruar i England mångdubblades åren 1850–1910. Männen tog sålunda över försörjningen och kvinnans uppgift blev att ta hand om barnen (Oakley 1976:43–46). Med förebilder från Storbritannien och USA och med ett stänk av överklassmanér etablerades idén om hemmafrun i Norden och i viss grad även i Finland.

I Norden såg situationen något annorlunda ut. Men även här skedde en förändring genom att uppgiften att vårda ett hem och ekonomiskt produktivt arbete skildes åt i samband med industrialismen (Myrdal & Klein 1957:13–14). I Sverige ställdes kvinnor inom borgarklassen förut inför ett val, antingen äktenskap eller lönearbete, eftersom hemarbetet upptog all tid för den gifta kvinnan och förvärvsarbete skulle ha inkräktat på denna uppgift (Schånberg 2004:22). Giftna kvinnor ansågs försumma sina barn om de yrkesarbetade. Även i Sverige uppfattades giftna kvinnors arbete utanför hemmet som ett samhällsont. Samtidigt minskade arbetsbördan i hemmet eftersom familjerna blev mindre (Myrdal & Klein 1957:17). Även direkt motstånd mot kvinnligt förvärvsarbete genom förtal och ifrågasättande förekom i Sverige på 1800-talet. Kvinnligt arbete utanför hemmet sågs som något märkvärdigt och onaturligt. Mannen i sin tur förväntades ensam försörja sin familj (Wikander 1999:15–16).

I svenska förhållanden under mellankrigstiden kom detta ogillande att gälla specifikt den gifta kvinnan, eftersom yrkesarbete sågs som ett hot mot familjen. Den "tradition" som tidigare, under 1800-talet, betonat att kvinnor inte skulle förvärvsarbete, framhävde nu den gifta kvinnans roll som hustru i hemmet. Familjerna i början av 1900-talet hade ofta också hemhjälp i form av barnskötare, kokerskor och pigor, som vanligtvis kom från fattiga förhållanden (Rahikainen 2001:120). Mellankrigstidens Finland har ännu drag av ett ståndssamhälle, där familjer ur de högre stånden förväntades ha tjänstefolk. Att ta tjänst som hushållerska eller piga var ett sätt för ogiftna kvinnor att få husrum och levebröd (Rahikainen 2006b:226–227). Efterkrigstiden framställs som en tid med en ökad klyfta mellan män och kvinnor, då kvinnorna förpassades till hemmets härd. Så sker efter varje krig, menar Ulla Wikander (Wikander 1999:44–46). Hemmafruperioden i Sverige kan sägas ha nått sin kulmen under 1930–1950-talet, då vi ser ett ökat antal hemmafruar. På 1960-talet minskade antalet snabbt genom att kvinnor sökte sig till nytillkomna arbeten inom servicebranschen och den offentliga sektorn (Axelsson 1992:22).

I Finland var situationen lite annorlunda, eftersom kvinnor i Finland har deltagit i förvärvslivet i högre grad än i Sverige. Enligt Finlands officiella statistik var antalet husmödrar och andra kvinnor som endast utförde husligt arbete i hemmet drygt en halv miljon år 1950. Av husmödrarna eller hemmafruarna var cirka 130 000 stadsbor, cirka 40 000 bosatta i köpingar och knappa 250 000 jordbrukarhustrur eller hemmafruar som bodde på landsbygden. De övriga cirka 160 000 var kvinnliga familjemedlemmar som inte var hemmafruar eller husmödrar (*Statistisk årsbok för Finland* 1955:43). Här görs alltså ingen skillnad mellan hårt arbetande kvinnliga jordbrukare och hemmafruar med eventuellt tjänstefolk (jfr Vattula 1981a:52–53). Ändå ger de statistiska uppgifterna en fingervisning om att andelen kvinnor utanför den officiellt förvärvsarbetande befolkningen var relativt stor i början av 1950-talet. Cirka 15 procent av populationen var hemmafruar/hemmamammor år 1950 (Haavio-Mannila 1968:49; Haapala 1993:14). Samtidigt kan konstateras att en hemmafrutillvaro på heltid började bli alltmer sällsynt. År 1967 var 384 000 kvinnor helt utanför arbetsmarknaden (*Naisten asemaa* 1970:124).

Kvinnan förväntades träda tillbaka i arbetslivet och bereda plats för männen som kom hem från krigstjänst (Holmila 2008:5–12). Men enligt finska arbetssociologer förverkligades denna återgång till hemmet inte i stor utsträckning. De menar att kvinnans andel i arbetsmarknaden var stor också efter andra världskriget och att kvinnorna här inte återgick till hemmet på samma sätt som i Nordamerika och i andra europeiska länder (Asp & Peltonen 1991:117; Korhonen 1994:26). Gifta mödrar som yrkesarbetade fick samhällelig acceptans och bättre levnadsstandard samt en högre grad av självständighet, vilket blev en morot för de finländska kvinnornas engagemang i arbetslivet. Även avskaffandet av hinder för jämställdhet genom förändrad lagstiftning anges som en orsak (Asp & Peltonen 1991:117–118).

Kvinnorna behövdes i arbetslivet under 1950-talet, men varför influerades inte det finländska samhället av tillbaka-till-familjen-politiken på samma sätt som många andra europeiska länder? Sociologen Elina Haavio-Mannila betonar att kvinnorna i Finland alltid har arbetat, förutom i hemmen och inom lantbruket även inom produktionen, som företagare eller som löntagare (1984:49; jfr Vattula 1981b). Hon menar att en borgerlig familjemodell med en försörjande far och en hemmavarande mor inte hann etablera sig här. Tyvärr diskuterar Haavio-Mannila inte orsakerna till detta, men jag antar att det kan vara fråga om samverkan mellan olika faktorer. En bidragande faktor var att

andelen tjänstemannafamiljer med ekonomiska möjligheter att leva på endast en lön var ganska liten i Finland. Borgarklassen var helt enkelt liten här. Enligt beräkningar hörde endast 10 procent av befolkningen till över- eller medelklassen under efterkrigstiden (Pohls 1990:61). Hemmafruskapet var en klassfråga i och med att fabriksarbetande kvinnor och landsbygdens kvinnliga befolkning inte alla gånger hade ekonomiska förutsättningar för familjeideologin med en part som ekonomiskt försörjer familjen och en som sköter om hushållet. Raija Julkunen påpekar att ett samhälle i ekonomisk tillväxt inte hade råd att ha kvinnor hemma, utan de behövdes för att få landet på fötter (1999:80). I stället var den arbetande modern en central bild, en bild som kan kopplas till fattigdom och till det agrara samhällets dominans, till avsaknad av ekonomiska förutsättningar för den borgerliga familjemodellen (Julkunen 1994:184–185).

En orsak till att hemmafruskapet inte hade större utbredning än så i Finland kan också vara att föreställningen om den hårt arbetande kvinnan har haft genomslagskraft i människors tankar. I samband med övergången till en handelsekonomi förväntades den finländska kvinnan försörja sig själv (Pohls 1990:55). Hemmafrun har i viss utsträckning osynliggjorts i forskningen, eventuellt på grund av föreställningen om den starka finska kvinnan. Historikern Pirjo Markkola omtalar värderingen av hårt arbete, ett arbetsetos, och föreställningen om den starka kvinnan som delar av en nationell berättelse. Därför har den aktiva och arbetande finska kvinnan varit viktig i skrivandet av finländsk historia (Markkola 2002:79–82). Julkunen anser att det agrara samhället banade väg för en samexistens mellan könen på arbetsmarknaden. Detta gjorde också att hårt arbete och styrka blev viktigare egenskaper för en kvinna än att vara attraktiv och att utgöra ett smycke som mannen kunde visa upp. Den finländska kvinnans identitet har, enligt Julkunen, byggts på styrka och överlevnad. Men den gifta kvinnans förvärvsarbete är också kopplat till den höga värderingen av arbete i det finländska samhället, till en kultur där arbetet står i centrum (Julkunen 1999:87–92).

Raija Julkunen påpekar att det är missvisande att hävda att det finländska samhället inte påverkades av hemmafruideologin. Även Mirja Satka anser att efterkrigstiden utmärks av en hemkult där man önskar återgå till en familjeform med en hemmavarande mamma (1993:70). Strax efter kriget var andelen kvinnliga arbetstagare högre i Finland än någon annanstans i västvärlden, samtidigt som många ansåg att landet borde anamma den västerländska modellen med en hemmavarande

kvinnor för att nå ekonomisk framgång. Detta var en framtidsutsikt som inte hann bli verklighet. Samtidigt som hemmafrun presenterades som ett mått på samhällets välbefinnande på 1960- och 1970-talen, omvärderades den gifta kvinnans förvärvsarbete och kom att ses som ett uttryck för kvinnans ekonomiska och sociala oberoende (Julkunen 1999:79). Från och med 1960-talet blev det vanligt med kvinnor i förvärvslivet i alla västländer och de nationella skillnaderna blev mindre. Julkunen påpekar att Finland när det gäller gifta kvinnors förvärvsarbete inte var på efterkälken utan snarare en pionjär, eftersom det är i denna riktning som västvärlden har utvecklats (80).

Hemmafruns tidevarv inföll således senare i Finland än i andra nordiska länder. I Sverige sjönk antalet hemmafruar på 1960-talet när kvinnorna övergick till lönearbete. Över en halv miljon svenska kvinnor fattade beslutet att gå ut på arbetsmarknaden under 1970-talet, som ett resultat av strävan att skapa lika förutsättningar för män och kvinnor inom familjen och yrkeslivet. Det var även fråga om en utveckling där välfärdsstaten möjliggjorde att omsorgsarbete prissattes och övergick till statens ansvarsområde. Denna strukturomvandling har lett till att såväl hemmafruar som tjänstefolk i stort sett försvunnit. Hemmafrun började uppfattas som en förlegad institution till följd av jämställdhetssträvandena (Axelsson 1992:149–151; Qvarsebo 2009 [www]). Kvinnorna arbetade i stor utsträckning med omsorgsarbete, men nu som löntagare utanför hemmet. Tack vare stimulerande åtgärder kunde kvinnan i Sverige snabbt ta steget ut i förvärvslivet (Axelsson 1992). För Finlands del behövdes nästan inga stimulerande åtgärder, utan kvinnans andel i yrkeslivet ökade ytterligare från och med början av 1960-talet. Samtidigt fördes diskussioner om moderskap i relation till yrkeslivet (Satka 1994). I de följande kapitlen behandlar jag bland annat denna fråga utifrån mitt material, som baserar sig på erfarenheter av livet som hemmafru.

3

FRAMTIDSDRÖMMAR

De kvinnor vars erfarenheter jag analyserar var unga på 1950-talet och hade drömmar om hur deras framtid skulle bli. De framtidsdrömmar kvinnorna talar om gällde främst utbildning och ett eget hem. Fokus ligger här på hur kvinnorna beskriver de utbildningsmöjligheter som de upplevde var aktuella under efterkrigstiden, också de gånger utbildning blev omöjligt på grund av äktenskap. Samtidigt handlar det om framtidsdrömmar om äktenskap, hem och familj, om kvinnans status som gift samt hennes ambition att vara en god hustru och mor.

DRÖMMAR OM UTBILDNING

Många kvinnor i mitt material uttrycker åsikter och drömmar om utbildning. För flickors del har utbildning inte alltid varit något självklart. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet fanns ett missnöje med kvinnors bristande utbildning, men också en tveksamhet inför att ge kvinnor möjligheter att utbilda sig. En offentlig skola ansågs svår att förena med kvinnans kall, som låg inom hemmets sfär. Innan de första skolorna för flickor grundades uppfattades utbildning och fostran av flickor i huvudsak höra till hemmet, och kunde ske inofficiellt i form av hemundervisning. De första fruntimmersskolorna grundades i Åbo, Helsingfors och Viborg på 1840-talet efter att en ny skolförordning hade trätt i kraft. Fruntimmersskolorna med fokus på handarbete och främmande språk gav en tidstypisk och ståndsmässig undervisning vars syfte var att förbereda kvinnorna för sällskapslivet (Jauhiainen 1998:30; Halila 1956). Enligt pedagogen Sisko Wilkama fanns tre ideal gällande undervisning för flickor på 1800-talet. För det första fanns ett aristokratiskt ideal i början av seklet där målet var att ge flickorna ur den bildade klassen en ståndsmässig uppfostran. För det andra ville man ge kvinnorna utbildning för att de bättre skulle kunna fullgöra sina upp-

gifter som hustrur, mödrar och husmödrar, för att på så sätt vara fosterlandet och samhället till gagn. Det tredje idealet, som uppträder under senare delen av 1800-talet, handlade om att ge flickor undervisning och bildning för deras egen skull och var ett uttryck för den tidiga kvinnorörelsen (Wilkama 1940).

Folkskolorna blev vanligare och utbildningens betydelse ökade under 1800-talet då urbaniseringen och industrialiseringen gjorde att möjligheter till lönearbete uppstod (Ollila 1998:35). År 1866 stiftades en lag om folkskoleutbildning och 1921 infördes allmän läroplikt (Kuikka 1991:88). Utbildningen gav kvinnorna möjlighet att arbeta inom statliga ämbetsverk såsom posten och järnvägarna. Lärarutbildning öppnade sig för kvinnor 1863 då lärarseminariet i Jyväskylä grundades. Sjuksköterskeutbildningen som startade år 1880 gjorde att kvinnor sökte sig till denna bransch. Möjligheten för kvinnor att söka sig till universitet öppnades på 1880-talet när de första samskolorna, skolor för såväl flickor som pojkar, grundades. Tidigare måste flickorna för att kunna ta studentexamen ta del av en tvåårig fortsatt undervisning efter det att de gått ut flickskolan (Ollila 1998:36–38). Från och med 1879 kunde kvinnor ansöka om specialtillstånd för att studera vid universitet och från och med 1910 kunde de ansöka om en studieplats vid universitet på samma sätt som männen (Huhtanen 1983:98). Även folkhögskolorna med dansk förebild hade stor betydelse för kvinnornas utbildning (Kuikka 1991:70).

Den tidiga utbildningen för flickor motiverades dels med att de därigenom skulle kunna få en bra äkta make, dels med att flickornas hunger efter kunskap skulle tillfredsställas (Haavio-Mannila 1968:41). I en analys av poesialbum har folkloristen Blanka Henriksson visat på de ideal som en kvinna under 1800-talet förväntades leva upp till för att bli gift – egenskaper som skulle förbereda kvinnan för hennes uppgifter som maka och mor. Under 1800-talet poängterades egenskaper såsom behag och oskuld, medan man av 1900-talets poesialbum kan utläsa att kvinnorna förväntades vara glada, flitiga, lydiga, tacksamma och nöjda med sin lott i livet (Henriksson 2007:128–138). Under 1800-talets första hälft var kvinnans uppgift, åtminstone i borgerliga kretsar, att vara en god maka, mor och husmor. Hon skulle behaga mannen, vara hans främsta medhjälpare och behärska sådant som väckte högre känslor hos honom, såsom musik, måleri och poesi. Hon skulle också vara vacker, oskuldsfull och behärskad (Quist 1978:13–14; Bjurman 1988:16–19). Under 1800-talet ansågs för mycket utbildning för kvinnor vara av ondo dels av hälsoskäl, dels för att det gjorde kvinnan

mindre ägnad för hennes framtida roll som hustru och mor (Schånberg 2004:38–42). Samtidigt uppfattades den unga (borgerliga) kvinnans bildning som ett tecken på familjens status och som en garanti för att kvinnan skulle få en make (Bjurman 1998:55).

Sociologen Elina Haavio-Mannila påpekar att kvinnor tidigare, under bondesamhällets tid, uppfostrades för att kunna garanteras en framtid. Senare ansågs utbildning snarare än uppfostran vara ett medel för framgång (Haavio-Mannila 1968:43). Ännu på 1920- och 1930-talet påverkades flickors yrkesutbildning i stor utsträckning av att deras huvudsakliga uppgift ansågs vara den att fostra kommande generationer. Detta innebar att man inom utbildningen poängterade kunskaper i huslig ekonomi såsom sömnad, matlagning och barnavård. Flickorna utbildades dels till ett yrke, dels till att på bästa sätt ta hand om ett hushåll. Samtidigt uppfattades husmoderns göromål som ett yrke som krävde utbildning. Men unga kvinnor som genomgått yrkesutbildning kom inte på samma sätt som utbildade unga män att arbeta inom den bransch som de utbildat sig för (Kaarninen 2001:137–143). Under efterkrigstiden var en satsning på yrkesskolor av nöden på grund av den stora efterfrågan på arbetskraft inom krigsskadeståndsindustrin. Utbildning gav en möjlighet till ”klassresor”, samtidigt som man under denna tid också kunde nå framgång i yrkeslivet med relativt låg utbildning. Före krigsåren var mellanskolan medelklassens skola, men på 1940- och 1950-talen strävade man efter att skapa möjligheter till utbildning i alla samhällsklasser och regioner (Lampinen 2000:46–50).

Under 1950-talet var kvinnornas duglighet som samhällsmedborgare knuten till deras roll som mödrar och husmödrar snarare än till yrkesutbildning. Samtidigt kännetecknas 1950-talet av ett intresse för utbildning. Det var ett sätt att säkerställa en trygg framtid, särskilt ur ett manligt perspektiv, eftersom mannen skulle komma att försörja sin familj. Männens samhällsduglighet låg i att skaffa sig ett arbete som gav dem regelbunden inkomst (Rautakilpi 2003:216; Jauhiainen 1998:32). Samtidigt sågs det i det efterkrigstida Finland som kvinnans skyldighet att utbilda sig, men först efter att hon gjort sin plikt som uppfostrare (Satka 1993: 61). För att tillhandahålla utbildning i huslig ekonomi grundades hushållsskolor, de första redan på 1800-talet (Ollila 1990:316). Högvalla seminarium i huslig ekonomi grundades år 1907 i Karis. Här gavs utbildning på svenska såväl i huslig ekonomi för hemmabruk, så kallade brudkurser, som för examen som hushållslärare. För många kvinnor innebar utbildningen ett sätt att få ett yrke, men den gav också kunskaper som de hade nytta av i sitt äktenskap. I undervis-

Högvalla seminarium i huslig ekonomi flyttade 1923 till Hindhår i Borgå landskommun. Där fick kvinnor undervisning bland annat i handarbete.

ningen betonade man vett och etikett men också traditioner och betydelsen av svenskhet. Enligt etnologen Bo Lönnqvist kan undervisningen vid Högvalla tolkas som ett sätt att reglera idealen kring arbetsdelningen mellan män och kvinnor. Men han understryker att Högvalla inte enbart socialiserade kvinnor till att stanna hemma och ta hand om hus hållet eftersom kvinnorna de facto också fick en yrkesutbildning och på så sätt en möjlighet till förvärvsarbete (2001).

"Jag ville bli något!"

Att utbildning var viktigt syns bland annat i annonser i *Hemmets Veckotidning* (HV) och *Femina* (F) som gör reklam för brevkurser och utbildningar. I tidningarna uppmanas läsaren att göra upp en studieplan, att se framåt och avlägga kurser för att vara "en modern människa" och för att skapa "grunden för en tryggad framtid" (HV 1/1955). I vissa fall är reklamen speciellt riktad till kvinnor: "Kurser för moderna kvinnor" (F 3/1951). Här presenteras utbildning för kontorister, expediter och för konstindustriell verksamhet. Också kurser inför inträdesförhör för utbildningar som sjuksköterska, barnträdgårdslärlarinna, småskollärlarinna, sjukgymnast, tandsköterska och telefonist omnämns, det vill säga sådant som traditionellt setts som kvinnoyrken.

NYA KURSER FÖR *Moderna kvinnor*

Klipp här!

...som vill utbilda eller fortbilda sig för kontoristyrket

Kurser för utbildning till

- Kontorist
- Sekreterare
- Kassörska
- Korrespondent
- Stenograf o. maskinskrivarka
- Bokförelse

Kurser i

- Bokföring
- Maskinbokföring
- Handelskorrespondens svensk, tysk, engelsk, fransk, spansk
- Handräkning
- Handelslära
- Kontorsorganisation

NKI-skolan har kurser för real- och studentexamen i samtliga ämnen samt **ett stort antal inträdeskurser** för

- sjuksköterskor,
- barnträdgårdslärarinnor,
- småskollärarinnor,
- folkskollärarinnor,
- handarbetslärarinnor,
- socialkuratorer,
- socialassistenter,
- gymnastikdirektörer,
- sjukgymnaster,
- tandsköterskor,
- telefonister m. fl.

...som vill bli expedient eller bygga på sina försäljningskunskaper

Kurser för

- Volontär i detaljhandel
- Försäljare i detaljhandel
- Biträde m. dekoratörsutbildn. i detaljhandel
- Försäljare inom grosshandeln

Kurser i

- Varukännedom
- Allmän försäljningsteknik för detaljhandeln
- Försäljningspsykologi
- Försäljarens arbetsmetoder

...som vill ägna sig åt reklamen som yrke

Kurser för utbildning till

- Aekvisitör och försäljare av reklam
- Reklamchef
- Reklamchefsassistent
- Dekorator
- Texterska

Kurser i

- Reklampsykologi
- Reklamens strategi
- Reklamens form
- Detaljhandels reklamproblem
- Skyltning m. textning
- Grundläggande reklamkurs

...som har fallenhet för konstindustriell verksamhet

Kurser för utbildning till

- Modeteckniska
- Textilkonstnärinna
- Mönsterteckniska
- Keramik
- Heminredningsexpert
- Möbeldesign
- Slöjdlärarinna

Kurser i

- Modetekning
- Mönsterlära grunder
- Mönsterkomposition
- Stillära
- Textiltryck
- Glas, keramik o. ädla metaller
- Heminredning

...som vill lära språk

Högmoderna nybörjar- och fortsättningskurser med specialtillagade grammonf-skivor i:

- amerikansk engelska (ej grammofoon)
- franska
- tyska
- engelska
- spanska

- italienska
- portugisiska
- ryska
- Språkkurser för försäljnings- och butikspersonal
- Språkkurser för hotell- och restaurangpersonal
- Språkkurser för folkskolans lärare
- Språkkurser för turister

...som vill veta mera om sin hobby

Kurser i

- Konstsmådd
- Klädsmådd
- Modetekning
- Illustrations- o. frihandstekning
- Figurteckning

- Textning
- Textiltryck
- Målningsteknik
- Litteraturstudier
- Psykologi
- Möbler — bostad o. inredn.
- Musik

Skriv idag till NKI-skolan. Begagna Er av kupongen och sätt ett kryss i rutan vid den kurs, som intresserar Er!

TILL NKI-SKOLAN, S: ERIKSGATAN 33, STOCKHOLM 12

Sänd mig utan kostnad kursprogrammet *Den fria skolan* jämte specialbestyrare för det som jag sett X för i kupongen. Anteckna mig även för gratisprenumerering på Er tidskrift PÅ FRITID under 1951.

NAMN

Fem. 3/51

ADRESS

NKI-SKOLAN

I uppslagsboken *Naisen kirja* (Kvinnans bok), riktad till den moderna kvinnan av årgång 1956, presenteras möjliga yrken för kvinnor. Dessa är yrken inom hälso- och sjukvård, barnavård och barnafostran, hantverksindustri, hushåll och storkök, lantbruk samt den merkantila branschen. Att ha ett yrke framställs inte enbart som ett sätt att tjäna sitt uppehälle utan också som en väg till mental tillfredsställelse. De yrken som rekommenderas är sådana där arbetstillfällena fanns också för unga kvinnor som endast hade folkskoleutbildning (Samooja 1956: 33–36). Det är i stor utsträckning samma yrken som presenteras i artikelserien "Kvinnoyrken med framtid" i *Femina* (1–19/1951), som ger råd och uppmuntran till kvinnor som står inför att välja sig ett yrke. Här presenteras bland annat hemkonsulenten med uppgift att lära kvinnor husligt arbete och huslig ekonomi. Arbetet går ut på att arrangera kurser och demonstrationer om husliga ämnen, vilket behövs eftersom många "gifter sig unga och utan att ha en aning om vad hushållsarbete vill säga" (F 1/1951). Hemkonsulenterna, som ska utbilda kvinnor till att bli effektivare husmödrar, presenteras som en yrkesgrupp med framtiden för sig. Andra yrken som presenteras är hemvårdarinns, som rycker in i hemmen till exempel om husmodern är sjuk, och hembitrådets, som till skillnad från en piga är självständigt arbetande och yrkeskunnig. Dessa professioner är starkt kopplade till hemmet och till husmodern. Men även mera utåtriktade yrken presenteras, såsom turistvärdinnans, kuratorns, barnpsykologens och bibliotekariens – professioner som kräver utbildning och utövas i det offentliga livet, men som karaktäriseras av omsorg.

På 1960-talet började man anse att uppdelningen på basis av kön när det gällde utbildning och påföljande arbetsliv var problematisk, och en större frihet i valet av yrkesområde och även icke-traditionell yrkesutbildning för flickor efterlystes (Degerman 1965:19–20). I en svensk utredning från 1945 påpekas att kvinnors yrkesval av tradition i hög grad begränsats till ett fåtal yrkesområden, ofta med endast en obetydlig utbildning. Detta ledde i sin tur till icke-kvalificerade arbetsuppgifter. Kvinnornas osjälvständighet och brist på målmedvetenhet när det gäller yrkesval påtalas, liksom även benägenheten att följa invanda mönster. Förvärsarbete framställs här både som en rättighet och en skyldighet, samtidigt som skribenten argumenterar för husmoderskallets betydelse (Rössel 1945:14–20). 1950-talet kan sägas vara en brytningsperiod inom utbildningen i Finland, både för unga män och kvinnor. Detta framgår av de satsningar på utbildning för alla, oberoende av kön, klassbakgrund och bostadsort, som gjordes. Ändå kan man i synen

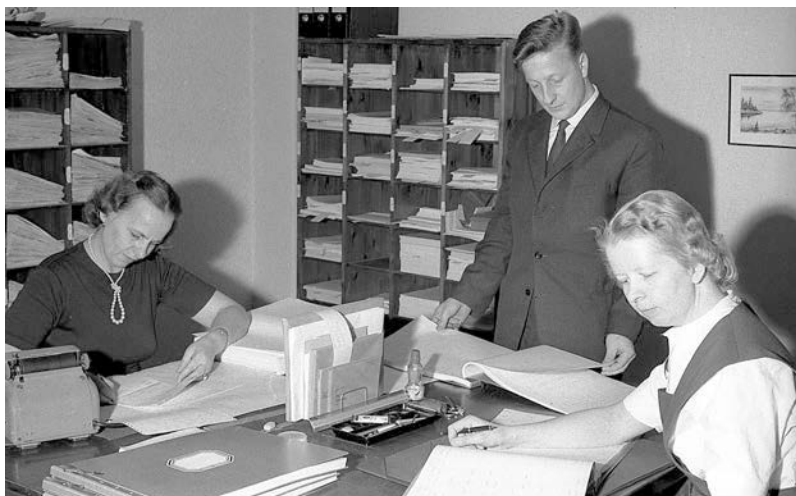
på utbildning ännu skönja en genusordning där männen skulle yrkesutbilda sig för att utveckla Finlands industri, medan tanken att kvinnan skulle förberedas inför rollen som husmor i viss utsträckning påverkade kvinnornas utbildningsmöjligheter.

På vilket sätt uttrycks då drömmar om utbildning i levnadsberättelserna? En kvinna återger i sin levnadsberättelse dagboksanteckningar från början av 1950-talet på följande sätt:

Jag har höga ideal och stora framtidsdrömmar. Jag vill bli något! Läkare, journalist, författare. [...] Jag vill resa utomlands och tala främmande språk flytande, och se vackra platser, höra fin musik ... [...] Jag vill inte gifta mig om ett par år, få barn och sen skulle det vara lika enahanda år efter år tills ungarna är stora nog, och man blir ensam igen. Nej, nej, och åter nej. Jag *vill* och jag *skall* försöka. (KLiv 1)

Med emfas uttrycker kvinnan att äktenskap och barn inte är något hon önskar för egen del. Hon har spärrat orden *vill* och *skall* för att markera sin beslutsamhet, att hon genom en utbildning tänker skaffa sig en profession. Citatet kan också ses som en kommentar till tillvaron som hemmafru, som här framställs som enahanda och kontrasteras mot en tillvaro där man är något i egna och andras ögon.

Önskemål om utbildning är dock inte något som kommenteras speciellt ofta i levnadsberättelserna. I vissa fall framkommer det att kvinnorna studerat eller att de tagit en examen. Utbildningsmöjligheterna under denna tid framställs som goda med många alternativ att välja mellan (t.ex. KLiv 116). En av kvinnorna skriver om sin utbildning på följande sätt: "Examinerad kände jag mig stolt, viktig, färdig att stå för den utmaning samhället krävde. Jag hade stark självförlit, ja, jag var nästan litet som en amason" (KLiv 14). Utbildningen framhävs här som både samhällsnyttig och viktig för den egna självkänslan. I en berättelse presenteras önskan om utbildning som ett sätt att ta sig fram i livet: "Under min ungdomstid var det svårt för en fattigmansflicka att få utbildning. Jag hade hela tiden drömt om att få ett yrke, och sökte mig in som mejeripraktikant" (KLiv 70). Att högre utbildning hängde ihop med ekonomiska möjligheter framgår också, till exempel hade en kvinna velat bli läkare men inte haft råd med en sådan utbildning (SLS 1875, 745). Utbildningsmöjligheterna under denna tid är således i viss mån sammanlänkade med samhällsklass och ekonomisk ställning. Bland annat Ebba berättar om kvinnliga skolkamrater som inte tog sig an en högre utbildning eftersom deras familjer inte ansåg sig ha råd med det.

Kvinnor i kontorsarbete. Bilden är tagen i Österbotten 1961.

I materialet framställs behovet av utbildning för de unga kvinnornas del på ett ambivalent sätt. Man finner uttryck dels för synen att utbildning för unga kvinnor var synnerligen viktig, dels för åsikten att det var mindre viktigt. Ökade utbildningsmöjligheter för kvinnor uppfattades av vissa som något eftersträvansvärt – att slutföra samskoleutbildningen var något som också flickor skulle göra och utbildning ett självklart mål för unga, som föräldrarna understödde (IF 2000/7:11, 42; IF mgt 2010/5). Detta gällde speciellt unga kvinnor från familjer med utbildningstradition, så som framgår av följande frågelistsvar: "I vår familj var det en självklarhet att också flickor skulle ha en utbildning så att 'de kan stå på egna ben' som pappa uttryckte saken" (IF 2000/7:59). Skribenten fortsätter med att berätta om hur hennes pappa var den drivande kraften bakom hennes utbildning. Hon satte en ära i att infria hans förväntningar och hade tänkt bli ämneslärare. Av svaret framgår också att hon hoppade av efter tre år och tog en lägre utbildning i stället – här "spelade kärleken in" (IF 2000/7:59). Valet av den kortare utbildningen hade enligt skribenten samband med att hon gifte sig.

Papporna var således ofta de som uppmuntrade de unga kvinnorna att utbilda sig, medan mammorna inte uttalade åsikter i frågan: "min pappa som då själv hade studerat hade sagt att lämpliga yrken för kvinnor var tandläkare och arkitekt" (IF mgt 2006/38). Men i materialet framkommer även att kvinnans utbildning inte alltid stöddes av föräldrarna: "Kvinnans möjlighet till utbildning var inte lika given som mannens. Själv fick jag stöd från en lärare, med uppmaning att söka till barnskötarutbildning" (IF 2000/7:7). En stark längtan efter utbild-

ning omtalas i några av berättelserna. En kvinna skriver att hon arbetade som expedit i en affär, men att hennes längtan efter studier tog överhand eftersom hon "kände starkt att detta inte kunde vara meningen med mitt liv" (IF 2000/7:32). Hon sökte in till en utbildning på eget initiativ utan att rådgöra med sina föräldrar.

I materialet finns också berättelser som visar att utbildning inte alla gånger tedde sig så viktigt. En kvinna skriver om hur hon hade tjuvat om att få sluta skolan, det vill säga lämna gymnasieutbildningen oavslutad, något som hon också gjorde men som hon ångrade senare i livet (KLiv 33). Utbildning för kvinnor framställs sålunda som något eftersträvansvärt och modernt, samtidigt som kvinnorna främst förväntades utbilda sig för yrken med anknytning till omsorg och hushåll. Utbildningsmöjligheterna relateras även till klass – som vi sett kunde ekonomiska faktorer omintetgöra drömmen om utbildning.

"Flickor är inget att satsa på – de bara gifter sig"

Trots att utbildning uppskattades och sågs som ett sätt att skapa sig en framtid, såg många också utbildning för unga kvinnor som något onödigt eftersom de ändå skulle gifta sig och bli hemmafruar. Hilde Danielsen beskriver i sin studie hur högre utbildning under denna tid kunde anses onödig eftersom kvinnorna "bara" skulle gifta sig. Hon framhåller ändå att utbildning sågs som önskvärt och nödvändigt i de fall där kvinnorna förblev ogifta (Danielsen 2002:36). På så sätt var utbildning ett sätt att trygga sin situation ifall drömmen om äktenskap, och i förlängningen ett liv som hemmafru, inte förverkligades. En kvinna berättar: "min mor ansåg att flickor ingenting är att satsa på. För det första så gifter de sig och man har ingen nytta av dem och de ska vara hemma och sköta sitt hem, så att bara de klarar av det så är det viktigt" (IF mgt 1995/17). Hon hade velat bli diakonissa, men hennes mamma ansåg det inte vara en god idé: "'Du vet ju att en diakonissa inte har ett värdigt liv, hon får inte gifta sig, hon får inte ha några barn'" (IF mgt 1995/17). Påståendet att diakonissor inte fick gifta sig är en sanning med modifikation. En diakonissa fick gifta sig men kunde då inte längre höra till den systergemenskap som enligt tysk modell erbjöd bostad, utbildning, arbete och även trygghet inför ålderdomen. Systemet, som innebar såväl andlig som ekonomisk gemenskap, upplöstes 1959 (Helsingin diakonissalaitos [www]). I en annan intervju framkommer att pappan, själv utan utbildning, ansåg att utbildning skulle vara onödigt

för dotterns del "eftersom flickor bara gifter sig" (IF mgt 2001/84). I detta fall trotsade kvinnan sin far och utbildade sig ändå. Åsikter om behovet av utbildning relateras även här till klass, men också till kön – flickor skulle ändå "bara gifta sig", det vill säga bli hemmafruar. De unga kvinnornas åsikter om utbildning relateras till föräldrarnas önskemål, och i vissa fall gör kvinnorna motstånd mot dessa.

Av materialet framgår även att det i det efterkrigstida Finland fanns åsikter om att unga kvinnor inte skulle ta studieplatser från männen som kom hem från fronten. Här skulle männen ha förtur. Elsa berättade på följande sätt om sina utbildningsmöjligheter under efterkrigstiden, när vi diskuterade de framtidsdrömmar hon hade som ung:

Elsa: Man var glad över *allt* som ledde till nånting. Men man förväntade sig ingenting, man var inte *van* vid det. Alltså det var *fem* år krig [...] och jag växte upp under den tiden. När kriget tog slut var jag ännu så ung så jag förstod inte ens vad jag skulle förvänta mig. Men det kommer jag *ihåg* att jag ville gå till Hanken [handelshögskolan] och min bror som hade varit fem år i kriget och kommit hem. Så han sa att sådana flicksnärter som du, ni ska inte ta platser från dem som kommer hem från kriget. Gå i stället till Lilla hanken [handelsläroverket], sa han, om du nu prompt ska gå. Att ni gifter er ändå. Det sa *han*, han är något äldre än jag. [...] Medan jag då tyckte att jag skulle vilja bli någonting, att jag ska nog gå till Hanken, dit ska jag gå. Men jag gick nu sen till Lilla hanken då bara. Lena: På grund av hans rekommendation?

Elsa: Jo. Han tyckte att sådana som jag inte ska ta platser för de där som kommer hem från kriget.

I sitt berättande använder hon sin brors uttalande som förklaring till den utbildning hon valde. Trots en stark längtan efter högre utbildning tog hon en kortare merkantil utbildning. Kvinnorna förväntades ge upp sina drömmar om högre utbildning som ett slags kompensation för den uppoffring som männen gjort i kriget (jfr Holmila 2008:5–9). Motsvarande tankegångar kommer fram i intervjun med Linnea. Elsa tar också upp en, enligt hennes mening, förändrad åsikt om kvinnors utbildning. Att kvinnor skulle ha en utbildning sågs som något nytt och som ett tecken på ett framåtsträvande samhälle. Under intervjun återkommer vi till det fotoalbum som Elsa visade mig och som föranledde kommentaren att alla kvinnor var hemmafruar trots att de var utbildade:

Lena: När du visade de där bilderna, det var studentmössor och det var barn och du sa att alla flickor var utbildade. Var det självklart att man som ung kvinna på 50-talet utbildade sig?

Elsa: Jo. Nej, jag ska säga det att det var väldigt *nytt* att var och en skulle försöka få ett jobb. Och jag kommer ihåg ännu, jag tror att jag vän-

Elever vid bokhandelsskolan Suomen Kirjakauppakoulu i Helsingfors 1954.

tade mitt första barn så sa en äldre gumma att hon är så *lycklig* över att nutida flickor utbildar sig. [...] Och så sa hon att hon är så *lycklig* över det att flickor faktiskt numera slutför, får ett slutför, annat än studentbetyg eller skolbetyg. *Men* man tänkte då ibland, att vi var alla, det var flera familjer och *alla* fruar var utbildade till någonting och där var vi alla hemma medan mannen var på jobb.

Fokus på unga kvinnors utbildning var, påpekar Elsa, något som skilde hennes generation från föräldragenerationen. Förändringarna tas också upp i det arkiverade materialet. Som svar på en frågelista skriver en informant: "Förr fanns det doktorinnor och de hade tjänstefolk. Nu har läkarfrun egen utbildning men stora svårigheter att utöva sitt eget yrke p.g.a. läkarens oregelbundna arbete" (SLS 1493, 16). Förr fick kvinnan alltså status och en titel via sin man, men nu har hon en egen utbildning. Men detta är ändå inte tillräckligt för att kvinnan ska kunna utöva sitt yrke, utan i exemplet ovan anpassar hon sig till mannens yrkesliv. I en intervju beskrivs den förändrade synen på kvinnors utbildning och förvärvsarbete så här:

Förr ansåg ju många att pojkar ska gå i skola. Flickorna kan stanna hemma, för de gifter sig och behöver ingen utbildning. Men, sedan började man inse att utbildning är bra. [...] Kvinnorna började gå i arbete, och kvinnorna började få utbildning. [...] Det ändrades nog väldigt från att man ibland hade ansett att kvinnor gör bara bankarbeten, de är bara bankfröknar eller postfröknar eller lärarinnor och sjukskötare, så började man inse att de kunde göra andra arbeten. (IF mgt 2000/41)

Kvinnan som jag citerade inledningsvis, hon som ville och skulle bli något, fortsätter sin levnadsberättelse på följande sätt med utgångspunkt i sina dagboksanteckningar: "Jag har ett vackert och varmt hem, man och barn. [...] Jag har varit gift tre år med [mannen]. [Barnet] är det bästa som finns" (KLiv 1). Trots att hon inte ville gifta sig och få barn fann hon sig några år senare i rollen som hemmafru, med en äkta man och ett barn som hon omtalar med värme. Av levnadsberättelsen framgår inte varför hennes ursprungliga plan gick i stöpet. En förklaring kan vara att hon mötte kärleken och gjorde som många andra, gifte sig och fick barn. Drömmen om utbildning och om att bli "något" konkurrerar i kvinnornas liv med en annan dröm, den om en äkta man, ett hem och barn. På så vis kan dessa individuella och ofta små berättelser ses i relation till två stora och konkurrerande kulturella berättelser, den om utbildning och den om äktenskap som något normalt och förväntat.

"Så det var bara att ta tillbaka ansökan"

Ambitionen och önskan att utbilda sig var i vissa fall svår att förverkliga. Två sammanlänkade faktorer påverkade utbildningsplanerna. För det första kunde studierna i en del fall inte inledas eftersom kvinnan i fråga redan var förlovad, och för det andra förekom det att utbildning

överhuvudtaget inte blev aktuellt eftersom kärleken kom i vägen. I båda fallen är det alltså viljan att gifta sig som gjorde att utbildningsplanerna gick om intet. I frågelistmaterialet berättar en kvinna hur hon återtog sin ansökan till barnmorskeutbildningen för kärlekens skull:

Jag träffade min blivande man och det var kärlek vid första ögonkastet [...]. Vi hade inte så lång "friantid". Jag hade anmält mig till barnmorskeutbildningen i Helsingfors men min blivande man ville inte vänta så länge – 3 år. Han var 26 år och på 50-talet fick man inte vara förlovad om man skulle studera till barnmorska. Så det var bara att ta tillbaka ansökan. (IF 2007/7:5)

Liknande skäl tas upp i intervjun med Nellie som också hade önskningsar om att utbilda sig. Dessa planer lämnade hon eftersom hennes fästman inte orkade vänta så länge. I Sisko-Liisa Hänninens historik om barnmorskeyrket i Finland framkommer att såväl änkor som gifta kvinnor sökte sig till barnmorskeutbildningen. Hon hänvisar dock till några fall där kvinnor relegerats från skolan mellan åren 1816 och 1833, och där detta åtminstone delvis berodde på att kvinnorna ingått äktenskap. I de bestämmelser som gällde vid denna tid fanns ingenting ut sagt om att eleverna inte fick gifta sig, men uppenbarligen uppfattades det inte som något önskvärt. Hänninen konstaterar att en praxis där giftermål sågs som ett giltigt skäl till relegering etablerades för en period på hundra år. När denna praxis upphörde framgår inte av historiken. I en förordning som utfärdades 1926 ställs ett antal krav på de sökande till barnmorskeutbildningen, nämligen krav på ålder, grundutbildning och hälsa samt på ett klanderfritt liv (Hänninen 1965:79–90). Enligt Heidi Haggrén förändrades den allmänna uppfattningen om huruvida gifta kvinnor kunde vara sjuksköterskor i samband med andra världskriget (Haggrén 2009:125). Men tydligen levde uppfattningen att barnmorskeelever helst skulle vara ogifta kvar ännu på 1950-talet. Den bygger på en tanke om yrket som ett kall. För att helhjärtat kunna ägna sig åt sitt arbete skulle kvinnorna avstå från världslig lycka och från att bilda familj, och i stället viga sina liv åt omvårdnaden av andra människor (Holmdahl 1997:98–101).

Av citatet ovan och intervjun med Nellie framgår att mannen önskade gifta sig tidigare än efter de tre år som utbildningen skulle ta. Orsakerna till detta uttrycks inte explicit i frågelistsvaret, men man kan anta att det är fråga om att mannen inte ville vänta på äktenskapligt sexuellt umgänge så länge. I intervjun med Nellie sägs detta tydligare – mannen var "het på gröten". Äktenskap som resulterade i barn ansågs inte kun-

na kombineras med utbildning av praktiska skäl. Men det är antagligen också fråga om att mannen ville gifta sig för att på så sätt av sin omgivning uppfattas som en normal, ordentlig och pålitlig människa. I svaret framhålls att mannen var 26 år gammal, en ålder då en man förväntades vara gift. I början av 1950-talet gifte sig kvinnorna i medeltal vid 23 års ålder medan männen gifte sig vid 25 års ålder (Lindgren & Ritamies 1994:110). Att vara ogift uppfattades som onormalt under denna tid (Danielsen 2002:47). Ännu i dag uppfattas ingående av äktenskap som ett sätt att visa att man är en vuxen och mogen människa och har lyckats i livet (Adeniji 2008:236–237). I ett frågelistsvar berättar en kvinna om ett oväntat frieri:

[...] han hade köpt ringar och ville att vi skulle förlova oss. På sätt och vis blev det ju ett resonemangsparti. Han hade en tjänst på hand som han ville tacka ja till, men han förutsattes vara gift och det var där skon klämde! (SLS 1875, 362)

Att ingå äktenskap innebar således att agera så som man förväntades göra. Först då blev en man en pålitlig arbetstagare med ett ordnat liv enligt tidens synsätt. Även för kvinnans del handlade det både om normalitet och om status.

Även i de intervjuer som jag gjort framkommer att kvinnorna i vissa fall valde bort utbildningen för kärlekens skull. Wilma som arbetade på kontor borde ha gett sig i väg från sin hemtrakt för att slutföra en tvåårig kurs, men konstaterar att det inte blev av eftersom kärleken kom i vägen (jfr Danielsen 2002:36). Hon valde då att sluta sitt arbete på kontoret i samband med att hon gifte sig. Även Nellie framhåller att hennes tid på kontoret var medan hon var ogift, medan hon var fröken och inte fru. Ett annat exempel på att äktenskap i unga år kunde leda till att utbildningsplanerna gick om intet är följande:

Det ansågs att flickor skulle vara hemma och hjälpa till så det blev bara vanlig grundskola, ingenting annat utom då lantbruksskola, [...] där jag gick så på en utbildningslinje en vinter och hade planer på att fortsätta men sedan så gifte jag mig ganska ung och fick tre barn snabbt efter varandra så därför gick det i stöpet. (IF mgt 1995/17)

Ofta ansåg föräldrarna att kvinnorna skulle vänta med äktenskap tills utbildningen var klar. Detta ledde i vissa fall till hemliga förlovningar – man lät kärleken gå före föräldrarnas krav, men vågade heller inte visa det öppet inför dem (SLS 1875, 657–659). Av materialet framgår också att unga kvinnor i vissa fall förväntades förbli ogifta om de utbildade

sig (Rautakilpi 2003:215). Tanken att en kvinna måste välja mellan äktenskap och yrkeskarriär fanns tydligen i viss utsträckning kvar ännu på 1950-talet (jfr Schånberg 2004:22). De ogifta kvinnorna ansågs kunna ta ett större ansvar inom de arbetsuppgifter som kvinnorna ansågs vara lämpade för, bland annat inom vårdsektorn (Satka 1993:61).

Kvinnans väg till att skaffa sig en utbildning gestaltas på olika sätt. Dels handlar det om uppfattningen om utbildning som något centralt, modernt och önskvärt för unga kvinnor på 1950-talet. Till denna relaterar kvinnorna i mitt material på olika sätt, endera genom att acceptera uppfattningen att utbildning ger en framtid eller genom att fästa mindre vikt vid den. Dels handlar det om en genusordning där kvinnans utbildning ses som mindre viktig, eftersom kvinnor "bara" gifter sig. Denna norm ledde till olika strategier – i vissa fall gjorde kvinnorna motstånd, i andra fall anpassade de sig och nöjde sig med en lägre utbildning. De små berättelserna handlar även om kärlek och äktenskap, som ibland ledde till att kvinnorna förblev utan utbildning. Tanken om kärlek och äktenskap ter sig överordnad den om utbildning, speciellt med tanke på att förvärsarbete var möjligt också utan utbildning under denna tid.

DRÖMMAR OM ÄKTENSKAP OCH ETT EGET HEM

Äktenskapet med påföljande familjeliv och ett eget hem var centrala drömmar för de unga kvinnorna i det efterkrigstida Finland. I ett frågelistsvar beskrivs målet för de unga människorna under efterkrigstiden på följande sätt: "det viktiga, det som var målet, äktenskapet och ett eget hem" (SLS 1875, 745). Nedan presenterar jag juridiska perspektiv på äktenskapet och diskuterar hur äktenskapet framställdes i medierna, och ställer detta i relation till hur äktenskapet gestaltas i materialet. Efter det tar jag upp den romantiska kärlekens ideal för att sedan gå in på betydelsen av det egna hemmet, eftersom dessa är starkt sammanlänkade i hemskapandet.

"Gifta sig skulle man"

I veckotidningarna framställs äktenskapet och det egna hemmet som ett självklart mål för ungdomen. Äktenskapet betecknas som en samhällsinstitution och det framhålls att "en laglydig medborgare [bör] föl-

ja samhällets ordning”. Här framställs äktenskapet som en yttre boja, som speciellt kvinnan har nytta av eftersom hon ”bär den tyngsta bördan av ett misslyckande” (HV 14/1951). I äktenskapet är makarna skyldiga varandra ”trohet och bistånd och att de skall gemensamt verka för familjens bästa” (HV 15/1951). I *Naisen kirja* framställs äktenskapet som den viktigaste överenskommelsen en människa kan göra. Äktenskapet är ett allvarligt och evigt förbund och en förutsättning för att bilda familj; familjen är i sin tur samhällets grundpelare. Men möjligheten att äktenskap i vissa fall slutar i skilsmässa förnekas inte. Därför borde varje kvinna känna till sina rättigheter. Kvinnorna uppmanas också att ta del av gällande äktenskapslagstiftning och inte endast förlita sig på kärlekens kraft (Saarni-Rytkölä 1956:81–83).

Äktenskapet är en social institution som fyller många funktioner för familjelivet. Dels är det en konsumtionsenhet, dels ger det legitimitet åt ett sexuellt förhållande och en ram för reproduktion. Äktenskapet kan definieras som en samlevnad mellan man och kvinna som är allmänt godtaggen och reglerad av lagar eller seder, eller som en officiellt erkänd sexuell förbindelse mellan två människor (*Svensk ordbok* 1999:1463; Giddens 2007:195). Definitionerna nämner ingenting om kärlek. I antologin *Inte ett ord om kärlek* presenteras äktenskapets historia mellan åren 1850 och 1930. Äktenskapet framställs här som en institution med syfte att säkerställa människans livsbetingelser och hushållets ekonomi och kontinuitet (Melby et al. 2006:30–31). Före 1800-talet var det vanligt med så kallade förnuftsäktenskap där föräldrarna bestämde över partnervalet. Den romantiska kärleken växte fram på 1700- och 1800-talet och ersatte då förnuftsäktenskapet (Bjurman 1998). Inom socialistiska kretsar framhölls även kamratäktenskapet som ett ideal i början av 1900-talet (Räisänen 1995:130–134). I Finland trädde en ny äktenskapslag i kraft år 1930 och ersatte då giftermålsbalken från 1734. Lagen, som var i kraft på 1950-talet, omtalar bland annat hindersprövning i form av lysning och att makarna är sinsemellan likställda (Finlex 234/1929 [www]).

Enligt den kristna synen innebar äktenskapet en monogam och livslång allians. Förutom en juridisk förening mellan man och hustru var det ett sätt att skapa möjligheter till fortplantning samt att undvika osedlighet (jfr Ambjörnsson 1978:158–159). Att vägra följa normen att ingå ett lagligt äktenskap uppfattades som osedligt. Dels sågs det som ett uttryck för bristande kärlek, eftersom äkta kärlek ansågs innebära en vilja att ingå ett livslångt förbund med sin partner, dels visade det att man inte ville bära det moraliska ansvar som könsamgång för med sig (*Avio-
liitto* 1953:3–4).

I frågelistsvaren presenteras drömmar om äktenskap och barn på ett normativt sätt, som något man förväntades göra: "Man skulle ju gifta sig, och det gjorde man. Barn skulle man få, och det fick man" (SLS 1875, 747). I ett svar framställs det normativa i äktenskapet i relation till dagens samboförhållanden: "Gifta sig skulle man. Det gick inte an att bara flytta ihop som nu" (IF 2000/7:23). Även för männen var äktenskapet ett mål, som det framkommit ovan. I minnesböcker framställs lyckan för en kvinna ofta i form av ett eget hem och en äkta man (Henriksson 2007:128). Även i dag förväntas man i det västerländska samhället gifta sig och äktenskapet uppfattas som "varenda kvinnas dröm", en norm som synliggörs och utmanas då kvinnor uttrycker att de inte vill gifta sig (Adeniji 2008:13–14).

I de intervjuer som jag gjort framgår att drömmen om äktenskap ingick i kvinnornas framtidsplaner då de var unga. "Man skulle nog gifta sig och få barn. Och ett hem", säger Elsa. Även Linnea och Ebba betonar äktenskapets betydelse samt att de var inriktade på att få ett eget hem, familj och barn när de var unga. Även i det arkiverade materialet framhålls att det var viktigt att vara gift. Här framgår att förlovning ofta föregicks av att mannen anhöll om lov av kvinnans föräldrar, men det förekom också att föräldrarna blev informerade först genom parets förlovningsannons i tidningen eller att den blivande mannen presenterades för kvinnans föräldrar i samband med förlovningen (IF mgt 1998/81; IF mgt 2000/46; IF 2000/7:13).

Vilka förväntningar på äktenskapet hade de unga kvinnorna på 1950-talet? I en artikel om synen på familjen har jag analyserat frågelistvar kring temat familjen i förändring. Här framgår att de som svarat på frågelistan och som var unga på 1950-talet ser på äktenskap och barn som en självklarhet. Valet av partner framställs som ett resultat av passionerad kärlek – kärlek vid första ögonkastet – med äktenskap som en följd av denna kärlek. Skilsmässa omtalas som en omöjlighet trots att skribenterna i några fall har egna erfarenheter av det. Barn uppfattas av dem som något mycket centralt och som ett sätt att skapa en "riktig" familj. Familjebildning presenteras som något naturligt och barnen kommer som ett resultat av samlivet, ofta oplanerade (Marander-Eklund 2009b:35–38). Äktenskapet framställs såväl i veckotidningarna som i det arkiverade materialet som det rätta sättet att leva som vuxen i samhället. På så vis kan de individuella berättelserna ses som en kommentar till och en bekräftelse av de kulturella, dominanta berättelserna om äktenskap som något normalt. Frågan om hur lyckan i äktenskapet bibehålls återkommer jag till i kapitlet "Sängkammaren".

”Det var kärlek vid första ögonkastet”

Beslutet om att ingå äktenskap beskrivs i många fall som resultatet av en romantisk relation: ”Jag träffade min blivande man och det var kärlek vid första ögonkastet. Det låter så fänigt men så var det” (IF 2007/7:5). Denna tanke om kärlek, den romantiska kärleken, innebär en idé om en evigt varande kärlek och en relation som man håller fast vid oberoende av dess kvalitet (Giddens 1995:60–61). Den romantiska kärleken innefattar koder för intima relationer med känslor i fokus, vilket också syns i kärleksromaner som tillhandahåller ramar för hur en relation skulle se ut. Etnologen Eva Lis Bjurman anser att den romantiska kärleken kan ses som ett projekt som riktar in sig på ett Jag och ett Du och som stärker den egna identiteten. Kärleken innebär ett löfte om lycka och ger en legitim grund för valet av partner. Partnervalet är ett risktagande snarare än ett rationellt beslut och ansvaret läggs på den som gjort detta val. Den romantiska kärleken byggde också på föreställningen om en av ödet utvald partner. Kärleken framställs i samband med 1800-talets borgerliga äktenskap som kvinnans projekt, samtidigt som man kan tala om ett kärleksimperativ eftersom kärlek snarast sågs som en naturkraft som måste följas (Bjurman 1998:14–20). Den romantiska kärleken innebär få skilsmässor. Den kärleksideologi som dominerar i dag, den rena relationen, innebär däremot att människan stannar kvar i en relation för att hon vill det och gör det så länge hon känner att hon genom den får en belöning. Detta leder till ett större antal skilsmässor men också till lyckligare äktenskap. Den rena relationen innebär också att människan söker en unik relation snarare än en unik person, den ”rätta” (Giddens 1995:58–62). Anthony Giddens beskriver på följande sätt den romantiska kärlekens ideal och hur detta påverkat kvinnan och hennes plats i samhället:

Den romantiska kärlekens etos har haft en dubbel inverkan på kvinnans situation. Å ena sidan har det bidragit till att sätta henne ”på plats” – i hemmet. Å andra sidan kan man se den romantiska kärleken som ett aktivt och radikalt sätt att förhålla sig till det moderna samhällets ”manlighet”. Den förutsätter att en långvarig känslomässig förbindelse upprättas med annan person, på grundval av egenskaper hos själva förbindelsen. (1995:10)

Giddens ser den romantiska kärleken dels som förtryckande, dels som något aktivt och modernt. Också Helena Znaniecki Lopata diskuterar den idealiserade bilden av den romantiska kärleken – en ögonblicklig, uteslutande och evig kärlek. Det unga nygifta paret framställs som

om de var i en bubbla av ömsesidig uppmärksamhet där andra relationer utesluts (Lopata 1971:59). Den romantiska kärlekens ideal framkommer också i veckotidningarna. I en tvålannons sägs: "När jag var ung och förälskad sa min mor: 'Vårda din hy med Florodol varje dag så har du råd att vänta tills den rätte kommer'" (HV 29/1951). Att bevara sin ungdomliga fräschör var således viktigt för att kvinnan skulle vara attraktiv för sin framtida, av ödet utsedde make. I en annan annons för tvålv avbildas en kvinna iklädd brudräkt (F 9/1959). Genom att använda tvålen som ger vacker hy kan drömmen om den "rätte" och äkten-skapet bli sann.

I intervjuerna ges kärleken inte speciellt stort utrymme, men jag fokuserade inte heller på det i mina frågor. Wilma talar om hur "Det var den där kärleken" som gjorde att hon inte ville åka till en annan ort för att utbilda sig. Elsa och Ebba berättar om hur de träffade sina män under studietiden men går inte heller närmare in på ämnet, varken de gånger maken var närvarande vid intervjun eller de gånger han inte var det. Varaktigheten i relationerna kommer fram när Wilma berättar att hon och hennes man varit gifta i 60 år. Stolt berättar hon hur de haft sin bröllopsbild i lokaltidningen för att på så sätt högtidlighålla bröllopsdagen.

I levnadsberättelserna ges mötet med den tillkommande däremot stort utrymme. Etnologen Alf Arvidsson påpekar att berättelsen om hur det gick till när man gifte sig är ett sätt att dramatisera genus. Kärlekshistorier är en etablerad berättelsegenre som tillhandahåller olika sätt att gestalta manlighet och kvinnlighet (Arvidsson 1998:75). Alice skriver i sin levnadsberättelse om hur hon träffade sitt "slutgiltiga öde", "han med stort H", på en fest. Hon presenterar sitt livs kärlek som den av ödet valde "rätte" partnern. Också Emma omtalar ödet: "Ödet ville nu att jag skulle vilja gifta mig med en evig student" – "denne man är nu för mig". Att ödet hade betydelse var också en vanlig föreställning i det gamla bondesamhället. Detta tar sig uttryck i de spådomar som giftasvuxna kvinnor sysslade med (Schön 2002:63–66). Enligt Riitta Jallinoja var föreställningen om den romantiska kärleken den avgörande faktorn för unga kvinnors val av partner på 1950-talet (Jallinoja 1997:60–68). Den romantiska kärleken är i detta fall ett uttryck för tvåsamhet och innefattar ett ideal om ett monogamt och livslångt äkten-skap, något som mitt material också stöder (jfr Nordin 2007).

**PALMOLIVE med den nya
utsökta parfymen**

**Världens mest sålda tvål
ännu bättre**

Den nya utsökta parfymeringen på Palmolives "skönhetslödder" har blivit en stor succé. Fler och fler kvinnor föredrager Palmolive med denna ljuvligt förnäma parfym, komponerad av 23 olika doftnyanser. Ty det ger något extra. Och Ni får nu dessutom Palmolive i den moderna "pillow-shape"-modellen, som marknadsundersökningar visat vara den mest omtyckta formen och den som ligger bäst i handen. Börja också Ni med Palmolive tvål — använd den på det sätt, som de amerikanska läkarna anbefallt.

Även Ni kan få vackrare hy

Tvätta ansiktet med Palmolive. Massera in det härliga löddret i 60 sekunder. Skölj! Gör detta 2 gånger om dagen i 14 dagar. Verkan av Palmolive-löddret kommer hyn tillgodo genom denna renande massage. Kom ihåg att 36 amerikanska läkare — ledande hudspecialister — prövade Palmolive-metoden på 1285 kvinnor och att 2 av 3 fick vackrare hy på 14 dagar.

Med den nya Palmolive har Ni fått tvålen, Ni så länge längtat efter.

**PALMOLIVE
nu även i
badstorlek**

Mer än tvål — ett skönhetsmedel

I *Femina* 9/1951 görs reklam för tvål av märket Palmolive, som saluförs med hjälp av en bild av ett bröllopspar.

”Två släta guldringar på fingret”

I materialet framkommer att en orsak till att man ingick äktenskap, förutom den stora kärleken, också var traditionens normerande effekt: ”Att vi beslöt gifta oss berodde mest på att så många andra runt omkring oss gjorde det” (SLS 1875, 484–490). Att gifta sig var ett sätt att inte avvika från traditionella normer. Maja skriver i sin levnadsberättelse om hur alla omkring dem förlovade och gifte sig, ”och snart började också sådana tankar snurra i huvudet på Martin och mig”. Andra orsaker till giftermål som framhålls i materialet var till exempel en önskan att komma bort från föräldrahemmet, att få ett hem som var ens eget (SLS 1875, 743; IF 2000/7:9). Hilde Danielsen påpekar att giftermål enligt en utbredd uppfattning var det enda sättet för kvinnor att få rå om sig själva, att kunna glädjas över något som var helt och hållet deras – ett hem som de kunde pyssla om (Danielsen 2002:37; jfr Gunnemark 1998). Även socialantropologen Marianne Gullestad betonar vikten av äktenskapet som ett sätt att komma ifrån sina föräldrar och få ett eget hem, trots att det i praktiken ofta innebar att man inledningsvis bodde hos sina föräldrar eller svärföräldrar (Gullestad 1984:124). Ett annat skäl att gifta sig var att vigselattest behövdes för att få en tjänstebostad (IF 2000/7:72). Längtan efter barn eller graviditet som orsaker till giftermål återkommer jag till nedan.

I levnadsberättelserna gestaltas också önskningsar om hur den äkta maken skulle vara och bete sig mot sin hustru. Här uttrycks en relativt traditionell syn på manlighet och kvinnlighet med mannen som den starka och beskyddande och kvinnan som den som ska beskyddas. Feminin passivitet idealiserades och sågs som en dygd åtminstone i amerikanska förhållanden (Lopata 1971:75). Ella tar upp viljan att bli omhändertagen i samband med att hon skriver om sitt giftermål:

Jag gifte mig med Egon, jämnårig med mig, inkallad men befriad från fronttjänst, vad mamma kallade en bildad pojke. Lämplig på alla sätt och vis [...] naturligtvis var det inte rationella skäl som fick mig att binda mig. Det var tiden, tänker jag när jag vill urskulda mig. Så många hade stupat. Morgondagen kändes inte som något man behövde ta ansvar för. Egon var mera enträgen än någon annan, han ville ta hand om mig och själv bli omhändertagen, och han kändes inte hotande.

I sin berättelse framhäver hon i efterhand kriget som orsak till att hon gifte sig i stället för att lyfta fram kärleken som skäl. I Ellas berättelse framstår längtan efter att gifta sig inte som speciellt stark, hon hade snarare förhoppningar om att nå erkänsla inom en viss bransch. Men

samtidigt drivs hon av en önskan om att bli omhändertagen. I Alices berättelse gestaltas inledningsvis en kvinnlighet som räknar med mannen som den starka och kvinnan som den som ska omhändertas: "Jag hade i min blåögdhed drömt om att han skulle bära mig på sina armar genom livet." Hon uttrycker en besvikelse över att vardagen inte utformades på detta sätt men inser, åtminstone i efterhand, att hon varit blåögd. Maja skriver om hur hon tydde sig till sin fästman på grund av svårigheter inom familjen: "han hade blivit min fasta punkt, när allt gick på tok där hemma."

Hilde Danielsen framhäver i sin studie att mannen förväntades vara den aktiva och intresserade i en relation medan kvinnan förväntades vara passiv (Danielsen 2002:38). Att mannen var den aktiva parten i ett frieri framgår också av Maja Ingos magisteravhandling *Ska vi gifta oss?* (2003). Hon presenterar frieriet som en del av ett stereotypt genuskontrakt som vid den här tiden innebar att mannen stod för ansvar, beskydd och försörjning. Ingos analys visar att föreställningen att mannen skulle vara den som friade var utbredd under perioden 1930–1950. Men hon visar också på exempel där kvinnor var den aktiva parten i frieriet. Här finns en skillnad mellan vem som förväntades vara aktiv i frieriet och vem som de facto var det (Ingo 2003). Också i frågelistsvaren kan man utläsa ett motstånd mot denna förväntade passivitet (IF 2000/7:27). Tidigare förväntades kvinnan vara passiv när det gällde frieri men skulle ändå relativt aktivt visa upp sin duglighet som hustru. Dessutom skulle hon demonstrera sin kvinnlighet genom att behaga mannen (Kaivola 1995:205). Trots att detta gäller en annan tid än den jag undersöker vågar jag påstå att vissa av dessa föreställningar levde kvar ännu på 1950-talet. Påståendet stöds av den bild av kvinnans roll i äktenskapet som veckotidningarna ger, där idealet är en traditionell och vän kvinnlighet (F 2/1959). I veckotidningarna framställs sparsamhet, förutom skönhet, som en dygd som gör kvinnan attraktiv på äktenskapsmarknaden (jfr Hansson 2010:16). Kvinnorna förberedde sig för äktenskapet genom att "bruda sig", det vill säga samla på den utrustning som behövdes i det gemensamma hemmet (Danielsen 2002:39). Brudkistan kan således uppfattas som en symbol för den frihet som det blivande hemmet skulle komma att innebära (Gunnemark 1996:129).

Att äktenskap och familj blev speciellt viktiga just efter kriget framgår av följande svar: "Många snabbäktenskap hade ingåtts under krigsåren [...]. Att bilda familj blev plötsligt viktigare än något annat. Egen familj! Det blev liksom en fästpunkt i tillvaron" (SLS 1875, 365).

Under 1950-talet ingicks många äktenskap. Bröllopen kunde vara stora kyrkbröllop men också små bröllop som firades i hemmen inom den närmaste familjekretsen. Den här bröllopsbilden är från 1953.

Att bilda familj framställs som ett sätt att ta igen de år som de unga kände att de förlorat på grund av kriget.

I drömmen om ett äktenskap och ett eget hem ingår också tanken på den status som äktenskapet gav. Att vara en gift kvinna beskrivs på följande sätt: "Att vara gift betydde två släta guldringar på fingret. Att få presentera sig som fru Andersson. Att bli tilltalad som fru. [...] Jag tyckte att [det att] vara gift drog upp gränser och gav en annan säkerhet" (IF 2000/7:47). Äktenskapet framställs här som en statusmarkör och en trygghetsfaktor. I ett frågelistsvar kommenterar en av skribenterna den förändrade ställning hon upplevde att hon hade som gift: "Med slät ring på fingret var jag mer eller mindre tabu, vilket nog respekterades i våra kretsar. Å andra sidan kunde jag bättre än förr prata med karlar om yrkesfrågor, vilket jag gärna gjorde, men som [före äktenskapet] kunde feltolkas" (SLS 1875, 364). De släta ringarna visar att en kvinna inte är tillgänglig för andra män samtidigt som det innebär en möjlighet att umgås med manliga kollegor utan flirt. På så sätt länkas äktenskapet till ärbarhet. Ett annat uttalande om statusen som nygift är "Nu kallades jag fru, det lät skojigt" (SLS 1875, 814–818). Tilltalet som fru och ringen som symboliserar och markerar äktenskapet är saker som kvinnorna omtalar med förtjusning. Titeln fru var ursprungligen förbehållen adelsmännens hustrur men hade genom demokratiseringsprocessen på 1920-talet börjat användas inom alla samhällsklasser (Hodne et al. 1985:143–145). Även i dag anger unga kvinnor som gifter sig att de känner sig stolta över att vara gifta, över att vara en ung hustru (Niemitalo 2010:67). Att vara fru visar att man har lyckats i livet och att vara ogift uppfattas som ett misslyckande trots att singelliv på många sätt glorifieras.

Ett skäl till att gifta sig kunde också vara att kvinnan fick sin försörjning tryggad genom äktenskapet eftersom mannen förväntades försörja familjen och ta hand om sin hustru, trots att de enligt lagen var jämställda. Jag återkommer längre fram till frågan om försörjning.

"Jag ville bli mamma" och "Jag var ju med barn"

I drömmen om äktenskap och familj ingår också längtan efter barn. I veckotidningarna sägs barn vara varje "normal" kvinnas dröm (F 28/1951). I en intervju om framtidsdrömmar diskuteras de förhoppningar som intervjupersonen hade när hon var ung: "Det var bara det att jag (skratt) önskade mig en man och att få ett lyckligt liv. Så gjor-

de vi ju alla ungdomar den tiden på landet. [...] En bra karl och lyckliga barn" (IF mgt 2003/23). Även i andra intervjuer presenteras familj och barn som unga människors dröm. I frågelistmaterialet beskriver en kvinna sin längtan efter barn med följande ord: "Jag minns att jag räknade ut hur fort jag skulle kunna bli mamma" (IF 2004/6:35). Molly berättar i intervjun om hur hon redan som mycket ung var inriktad på att bli mamma:

Jag kommer ihåg att när man var tillsammans med sina väninnor och man satt och diskuterade så jag kommer ihåg att jag *alltid* sa jag skulle vilja bli mamma. Faktiskt. För att *min* mamma dog [tidigt] och det kan ju hända att det har präglat ens liv. [...] Och det kan ju hända att det var det som präglade det där just att man kanske önskade då att man skulle vara en mamma. För att en mamma är ju viktig. Faktiskt.

Barn som är på väg är också i vissa fall orsaken till att äktenskap ingås. I frågelistmaterialet framställs ibland graviditeten som ett självklart skäl till att gifta sig. En kvinna konstaterar att det inte var fråga om att mannen skulle ha friat: "Jag var ju med barn. Många brudar var väl det på den tiden. En del äktenskap ingicks pro forma för att 'rädda flickans ära'." Hon konstaterar att man i detta fall inte funderade på om ett par var lämpade för varandra, "utan det viktigaste är bara att så snabbt som möjligt få de unga tu till prästen" (IF 2000/7:62). I ett annat frågelistsvar påpekas att oplanerade graviditeter var relativt vanliga under denna tid.

Ofta resulterade sällskapandet ändå i en oväntad graviditet, ty preventivmedel var rätt okända bland ungdomar. Troligen var detta orsaken till att väldigt många äktenskap ingicks på grund av att "fästmän" väntade barn, det var s.k. tvångsäktenskap. Kanske detta också var orsaken till att stora bröllop inte var s.a.s. "in" under efterkrigstiden. (IF 2000/7:35)

I ett frågelistsvar berättar en kvinna hur hon och hennes blivande man tog ut lysning tre dagar efter hennes myndighetsdag, eftersom hennes föräldrar hade motsatt sig äktenskapet. Föräldrarna visste inte att hon var gravid. "Nu var jag tvungen att gifta mig. Det var otänkbart att vara ogift mor, det var skamligt" (IF 2000/7:47). Hon framhåller också att hon ville bli en god hustru och mor och konstaterar att det inte var vanligt att bo ihop före vigseln. I en undersökning om finländarnas sexvanor från 1971 uppgav drygt 40 procent av kvinnorna i åldern 35–54 att de var gravida när de gifte sig. Undersökningen ger en fingervisning om förekomsten av föräktenskapliga graviditeter

Att bilda familj var något som många kvinnor såg fram emot. Familjeporträtt från 1950-talet.

under 1950-talet, eftersom de som svarat på enkäten var i en sådan ålder att de kunde ha haft en föräktenskaplig graviditet då (Kontula et al. 1994:36). Preventivmedel i form av p-piller kom på marknaden i Finland år 1962 men blev vanliga först på 1970-talet (Pasila 2010:50). Samtidigt som det var relativt vanligt med föräktenskapliga graviditeter innebar de ändå en skam. I en levnadsberättelse berättas om hur äktenskapet ingicks på grund av graviditet, något som enligt skribenten ledde till en del skvaller:

Men det gällde nu att gifta sig, att hitta jobb och bostad, allt ordnade sig så småningom. Det var spännande och roligt att vänta barn. [Sedan] föddes min son, det var en härlig upplevelse, han var liten och skrynklig men mycket pigg. Visserligen född oanständigt snabbt efter giftermålet! (KLiv 46)

Hon konstaterar också att det ingick i mannens hederskodex att göra "en ärbar kvinna av sitt blivande barns mor" (KLiv 46). Att barn var på väg innebar i de flesta fall giftermål, åtminstone i mitt material. De individuella berättelserna framställer föräktenskaplig sexualitet som något relativt vanligt och också någorlunda accepterat, som människor hade olika sätt att tackla. De gånger föräktenskaplig sexualitet ledde till graviditet förknippas det med skam, men genom äktenskap kunde kvinnan värna om sin ärbarhet och mannen om sin heder.

"Jag älskade mitt lilla hem"

Förväntningar på ett eget hem tas upp i många sammanhang i materialet. I vissa fall måste de nygifta vänta med att få en egen bostad och tillfälligt bo inhysta i något rum i en större lägenhet. Linnea berättar om sitt första hem som gift:

Det var inte så enkelt att få bostad så att vi bodde hos min mamma [...] men vi hade då två egna rum. Det var en stor lägenhet som mamma hade haft under hela 40-talet och så hade vi haft studerande som underhyresgäster. Man fick ju inte ha mer än en viss kvadrat på den tiden per person. Så att det gick alldeles bra. Vi hade sovrum och vardagsrum där.

Det egna hemmet är här något mer än en egen bostad. Att gifta sig och bilda en familj framställs i en samtida bok som ett sätt att skapa sig ett eget gemensamt bo. Hemmet omtalas således metaforiskt som ett bo, ett näste, vilket står för något litet, varmt, ombonat och inkluderande när det gäller familjens medlemmar men exkluderande i relation till andra. Hemmet uppfattades som samhällets kärna, som en plats där familjemedlemmarna kunde utvecklas till harmoniska individer (Taru-maa 1947:15). Trots att Linnea bodde hemma hos sin mamma tillsammans med mannen ingav det ändå känslan av att ha ett eget hem. En egen bostad behövdes inte alltid för att känslan av ett eget hem skulle finnas, samtidigt som hemkänslan förutsatte åtminstone en mental gränsdragning i förhållande till föräldrahemmet. Bostadsbristen var stor i efterkrigstidens Finland. Ett eget hem, till exempel en aravalägenhet – en ägarlägenhet i ett hus byggt med ett statligt subventionerat lån – sågs i många fall som en uppfylld dröm, en "lottovinst" (IF 2000/7:70; Kahri & Pyykönen 1984:521). En egen bostad var således inget självklart, men i högsta grad något eftersträvt. Elsa berättar på följande sätt om det egna hemmet när jag frågar henne om de drömmar om framtiden hon hade som ung:

Elsa: Alltså det var ju precis efter kriget. Så jag menar att man bara hoppades att få bostad och att man skulle få utkomst, att mannen skulle få jobb. Det var inte så lätt att få jobb *då* inte då i början av 50-talet. [...] Jag hade föresatt mig att *aldrig i livet* far jag till en bruksort nej, men inte var det några möjligheter att få något jobb i en stad. Så det var det enda stället och där fick man *bostad*. Så det var det man tänkte på, så någonstans där man får en bostad. Det fanns ju inte bostäder då.
Lena: Så arbete och bostad var det viktiga?
Elsa: Arbete och bostad, absolut. [...] egentligen förväntade jag mig

inte något annat än ett hem, bostad helt enkelt. Jag kommer ihåg när vi bodde där i [ort], det var det första stället dit vi flyttade och hade *eget* hem riktigt. Och herrejess man fick ju flera rum, men inget varmvatten, vedspis.

I Elsas fall innebar det egna hemmet en bostad på en bruksort där mannen fick arbete och där bostad följde med som förmån. Hon framhåller med emfas att det egna hemmet var viktigt, trots att det innebar enkla förhållanden. Hemmet var kanske till och med viktigare än äktenskapet, samtidigt som äktenskapet var en förutsättning för att skapa detta hem. Hemmet beskrivs som en kvinnlig arena. Det är i hemmet som kvinnan ska fullgöra sina plikter, och det ska vara en fast punkt i tillvaron (Henriksson 2007:139). Yvonne Hirdman skriver om drömmen om det egna hemmet: "Att få ett *hem* med duk och blommor på bordet, det var det primära, ett hem där man och barn ingår som självklarhetens rekvisita" (Hirdman 2007:74). En kvinna framhåller vikten av och det angenäma med att ha ett eget hem samt att det helst skulle vara fråga om en ägd bostad, för "att bo på hyra kändes inte som ett riktigt hem, då inte det var eget" (IF mgt 2003/23). Ordspråket "Egen härd är guld värd" sammanfattar tanken om det egna hemmet. Dels är hemmet något viktigt och personligt, dels innebär det en stor ekonomisk investering. "Man arbetade, sparade och hoppades [...] på egen bostad", skriver en äldre man i frågelistmaterialet om livet som nygift på 1950-talet (IF 2000/7:70). Finländare, speciellt av äldre årgång, har föredragit och föredrar än i dag att bo i en lägenhet i ett bostadsaktiebolag, en bostad som de investerar i och själva äger. Ägandet innebär trygghet, stabilitet och en förbindelse till en plats och till ett visst hem. En egen bostad och ett eget hem ger känslan av att man har kontroll över livet (Tuomi-Nikula et al. 2004:7).

Hemmet är också något som kvinnorna omtalar med värme, något som de pysslade om, en uppgift som de trivdes med (jfr Gullestad 1984:95). Att inreda hemmet beskrivs i vissa fall med ett "vi" som ett gemensamt projekt för man och hustru: "Vi arbetade med att inreda vårt lilla hem" (SLS 1875, 745). I andra fall framstår hemmet som den unga hustruns eget projekt:

Jag älskade mitt lilla hem, jag pysslade om det flitigt, städade, dammade, torkade, planterade och vårdade blommor, bemödade mig om att ha det trivsamt för oss. Men, jag var bortkommen, tafatt då det gällde att planera och laga mat, middagen alla dagar. Oj då. Det blev misslyckanden och frustrationer, men övning gav småningom färdighet. Mitt knep var att kompensera ett misslyckande med en extra vacker dukning. (SLS 1875, 814–818)

Uttrycket "pyssla om sitt hem" förekommer relativt ofta i materialet, till exempel: "Och jag för min del fick pyssla om mitt hem" (IF 2000/7:71). Maja skriver om hur livet som nygift tedde sig anspråkslöst. När paret fick tag i en bostad kommenterar hon detta på följande sätt: "Nu först kände jag mig riktigt gift och pysslade om vårt lilla hem, så gott jag kunde." Hon relaterar det egna hemmet till känslan av att vara gift. Av det arkiverade materialet framgår att de nygifta parens liv ofta var anspråkslöst när det gällde bostad och möbler. "Fattiga som kyrkråttor var vi [...] men kände oss bättre lottade än de flesta. [Vi] hankade oss fram, fyllda av självtillit och tro på att det går bra" (IF 2000/7:9). Men inkomsterna kunde också tillåta att designmöbler skaffades till det nya hemmet (IF 2000/7:57).

I drömmen om utbildning och framgång, äktenskap, barn, familj och hem sammanlänkas de små, individuella berättelserna med de stora kulturella berättelserna på ett mångfasetterat sätt. En central berättelse var den om utbildning, som sågs som ett uttryck för ett modernt, framstegsvänligt samhälle. Men utbildning ledde inte alla gånger till ett yrkesliv på grund av en genusordning som poängterade kvinnans roll som maka och husmor. Äktenskapet, som förstås utifrån en romantisk kärleksideologi, framställs som något normalt och förväntat men också som en statusmarkör. Ibland konkurrerade drömmen om utbildning med drömmen om äktenskap. I vissa fall uttrycks en syn på kvinnors utbildning som något onödigt, eftersom äktenskapet kunde komma att förhindra ett yrkesliv. På så vis kommer hemmafruidealet till uttryck i materialet. Drömmen om en bostad och framför allt ett eget hem kunde i och med äktenskapet förverkligas, även om det i vissa fall innebar ett boende hos föräldrarna. Med det egna hemmet som bas möts och omvandlas de olika berättelserna om hemmafrun.

4

KÖKET

Köket betecknas som hemmets hjärta och centrum för hemmafruns verksamhet – som ett rum för produktion inom hemmet (Malin 2009:36). I köket framträder hemmafrun som en husmor med fokus på matlagning, renlighet och sparsamhet. En husmor kunde både vara hemmafru och en förvärvsarbetsande kvinna. I detta avsnitt diskuterar jag, förutom den aktivitet som sker i köket, även organisationen av hemarbetet, professionaliseringen av husmodern, synen på hemekonomi, behovet av utomstående hjälp samt mannens delaktighet i hushållssysslorna. Lissie Åström menar att det fanns delvis motstridiga budskap om hur denna tids kvinnor skulle agera. Dels förväntades de ha kvar det gamla husmorsidealet med ordning och renlighet som centrala mål, dels förväntades de rationalisera arbetet (Åström 1986:96). Husmodersidealet och strävan efter ordning, renlighet och sparsamhet är också teman som framträder i mitt material.

Köket har karaktären av en privat zon, medan vardagsrummet och matsalen har en mera offentlig prägel eftersom kokkonsten i kombination med dukning och gott värdinneskap där visas upp för gäster. På så sätt är köket mera *backstage*, en plats för förberedelser, matlagning och disk som förblir osynliga för gästerna (Lindqvist 2000:42–43). Samtidigt är köket den plats där hemmafrun eller husmodern tillbringar största delen av sin tid, bland annat med matlagning (Häyrinen 1956:293). 1950-talet var en brytningstid när det gällde kökens utformning och funktion. Tankar om idealkök som lanserades redan på 1920-talet omsattes på 1950-talet i praktiken med fokus på funktionalitet och tidsbesparing. I hus som byggdes på 1950-talet var köket ofta litet, ibland bara en kokvrå. Däremot var köken i frontmannahusen, de typhus som krigsveteranerna byggde på tomter som de blev tilldelade, stora och rymliga. Köksutrustningen standardiserades med början år 1945 med utgångspunkt i finländska kvinnors medellängd så att arbets-

Torkskåpet introducerades 1948 av Maiju Gebhard som ett sätt att underlätta husmoderns arbete i köket.

höjden skulle vara lagom, och saker placerades så att onödiga steg i köket kunde undvikas (Saarikangas 2008:148).

Dessa standardiseringar var ett resultat av funktionsstudier utförda av Föreningen för arbetseffektivitet (Työtehoseura). Torkskåpet introducerades av Maiju Gebhard, avdelningschef för föreningen, på 1940-talet som ett sätt att underlätta diskningen. Föreningen för arbetseffektivitet fick influenser av Hemmens Forskningsinstitut (HFI) i Sverige som också utarbetade standarder för köken i syfte att göra dem mer funktionella (Malin 2009:29; Lövgren 1993:146–150). De nya och små köken tyder också på att en ny syn på matlagning vann insteg – de blev ett ställe där halvfabrikat värmdes upp (Lindqvist 2009:178). Samtidigt framträder i mitt material bilden av matlagning som en central uppgift för husmodern.

DEN PROFESSIONELLA HUSMODERN

Hemmet var hemmafruns arbetsplats. Hemarbete kan definieras som aktiviteter, ofta obetalda, som syftar till att säkerställa hushållets fysiska överlevnad (Gisselberg 1985:5). Det utfördes oftast av hushållets medlemmar men kunde, om ekonomiska förutsättningar fanns, utföras av någon utanför hushållet (Harmaja 1946:7). I *Feminas* artikelserie "Husmorsträffen" från 1959 presenteras husmoderns värv, och det framhålls att hon ska vara sparsam, uppfinningsrik, häändig och rationell för att inte bli för slatkörd (1-9/1959). Under rubriken "Husmorskalender" ges också råd om hur hemarbetet ska organiseras så att det inte blir för betungande. Arbetet blir "roligare, intressantare och effektivare om vi gör en arbetsfördelning" (1/1951). Hemarbetet framställs på 1950-talet som ett yrke som husmödrar ska förkovra sig i. Husmodern förväntades alltså vara yrkeskunnig och sköta sitt hem på ett rationellt sätt (Frangeur 1998:365). Konsten att hushålla med pengarna går som en röd tråd i materialet. Enligt Visa Heinonen kännetecknades det finländska samhället av en allmogementalitet ända fram till 1960-talet. Gällande konsumtion innebar detta en negativ inställning till vidlyftigt bruk av pengar. Däremot sågs flit och sparsamhet som dygder (Heinonen 1998:31-40).

Att sparsamhet och rationalitet var centrala begrepp blir tydligt i en så kallad husmorsfilm från 1958 som gjordes på uppdrag av Sparbanken. I filmen, som har titeln "Perheenemännän työviikko harkiten helpommaksi" (Planering underlättar husmoderns arbetsvecka), presenteras i korthet en husmors arbetsvecka dag för dag (Elävä arkisto [www]). Kvinnan i filmen är hemmafru och omtalas som en husmor. Tanken var att husmodern genom noggrann planering skulle kunna underlätta sin arbetsvecka, få pengarna att räcka och se till att familjen fick näringsrik och varierande kost. Maten skulle innehålla en tillräcklig mängd kalorier och dessutom vitaminer och spårämnen. Genom att planera hela veckans mat på förhand och handla större mängder mat på en gång kom husmodern lättare undan. Maten skulle planeras så att också resterna togs tillvara. På tvättdagen tillreddes en lättare måltid, en gryta som fick puttra för sig själv i ugnen. Om det köptes kött tillreddes det för att ätas varmt en dag och kallt nästa, och på resterna gjordes en soppa. På så sätt hade också husmodern tid att ta igen sig och kunde till exempel delta i en söndagsutflykt. För att hålla utgifterna i styr rekommenderades att husmodern bokförde utgifterna. I filmens slut kommenterar maken husmoderns arbetsvecka och berömmar henne

för att hon klarat av att hushålla med kassan (jfr Heinonen 1998:349–350). Denna film, som kan ses som ett led i en form av konsumentupplysning, sammanfattar husmoderns uppgifter på ett kärnfullt sätt. Hon förväntas ha god organisationsförmåga, vara sparsam, ha kunskap om hushållsekonomi och om den näring som familjens medlemmar behöver. Hemmafrun framställs som en professionell husmor som är insatt i de frågor som hon har på sitt ansvar.

Funktionalismen fick med början på 1910-talet fotfäste i Finland som ett sätt att organisera och effektivisera arbetet. Ursprungligen var dessa idéer tänkta främst för industri och affärsliv men de spreds också till arbetet inom hushållen. Idéerna spreds genom rådgivnings- och upplysningsarbete och tog sig uttryck i rationalisering och i husmoderns professionalisering med början på 1920- och 1930-talen. De byggde på en hushållsideologi med rötter i självhushållningens tid som gick ut på sparsamhet, arbetseffektivitet, rationalitet och hygien samt en tanke om husmodern som förvaltare av detta. Denna tanke fick med början på 1920-talet spridning via olika kvinnoorganisationer (Heinonen 1998:40–58). Elsa Enäjärvi-Haavio som var aktiv inom Finska Befolkningförbundet (Väestöliitto) var en av dem som arbetade för effektivisering av hushållsarbetet (Nätkin 1997:89). Kvinnoorganisationerna under denna tid fokuserade på upplysningsarbete om hushåll men omfattade också en ideologi enligt vilken kvinnans plats var hemma (Lähteenmäki 1999:54). Andra centrala aktörer inom fältet var de så kallade andelslagen (kooperativ) (Heinonen 1998:375).

En organisation som spred information om rationellt hushållsarbete var också martharörelsen som strävade efter att skapa konsumentmedvetenhet hos medlemmarna. Föreningen Martha, som grundades 1899, hade som målsättning att arbeta för hemmens bästa, bekämpa okunskap och fattigdom och ge upplysning om matlagning, barnavård och hygien (Liljeberg-Elgert 1999:104). Föreningen var tvåspråkig fram till 1924, då den delades i finskspråkiga Marttaliitto och Finlands svenska Marthaförbund. Marthaföreningarna ordnade bland annat utställningar där funktionella och moderna standardkök visades upp. Nya idéer fördes fram genom tidningarna *Emäntälehti* och *Husmodern* (Lindqvist 2009:173–180). Martharörelsens verksamhet på 1950-talet gick ut på upplysningsverksamhet, föredrag och diskussioner samt konsulentverksamhet. Man arbetade för möjligheter till semester för husmödrar, för husmorsvikarier vid sjukdom och sommarläger för barn (Ollila 1993:240–241). Kvinnors förvärvsarbete diskuterades och olika åsikter fördes fram, både att yrkesarbete var ett ”nödvändigt ont”

Som ett led i upplysningsarbetet som riktade sig till husmödrar ordnades kurser i matlagning. Här demonstreras vardagsrätter under kursen "Vad skall jag bjuda på i dag?" 1958.

och att kvinnan borde ha friheten att välja om hon ville stanna hemma (Liljeberg-Elgert 1999:104–110).

Upplysningsarbetet utfördes av olika kvinnoföreningar som arrangerade kurser och höll föreläsningar där olika metoder och produkter demonstrerades, bland annat nyheter såsom hushållsmaskiner. De gav också ut upplysningslitteratur och ordnade utställningar (jfr Östenson 1957; Koskinen 1968). Ett sätt att sprida information var kortfilmer, som den om husmoderns arbetsvecka, ett effektivt sätt att sprida upplysning innan tv:n övertog filmens plats. 1950-talets kan sägas vara hushållsupplysningens guldålder. Då utvecklades också ett yrke, hemkonsulenten, med aktualitet just under 1950-talet. På 1960-talet förstärktes verksamheten i och med att Konsumentrådet grundades (Heinonen 1998:375). Upplysningsarbete utfördes även inom ramen för Föreningen för arbetseffektivitet, som arrangerade föredrag och utställningar och gav ut skrifter (Pulma 1984:61). Föreningens uppgift var att söka vägar för att underlätta det dagliga, tunga arbetet, eftersom många husmödrar upplevde att de var uttröttade (Heinonen 1998:263–270). Ett typiskt drag i upplysningsarbetet var vetenskapliggörandet. Hushållsarbetet sågs som ansvarsfullt och skulle utvecklas med hjälp av nya forskningsrön. Vid Helsingfors universitet grun-

Kotitalouskoneiden tar- koituksenmukaisin hankintajärjestys

1. *pesukone*
2. *ompelukone*
3. *jääkaappi*
4. *pölynimuri*
5. *yleiskeittiökone*

Antakaa
meidän auttaa
taloutenne koneistamisessa

"Den mest ändamålsenliga anskaffningsordningen för hushållsapparater". Enligt en reklamaffisch från 1954 borde hushållen skaffa sig tvättmaskin, symaskin, kylskåp, dammsugare och hushållsassistent i nämnd ordning.

dades en professur i huslig ekonomi och en i näringskemi i slutet av 1940-talet. Upplysningsverksamheten var både normativ och kontrollerande – det fanns ett ”rätt” sätt att agera enligt hushållsupplysningen och konsumentvägledningen (363–366). En av dem som bidrog till att vetenskapliggöra hushållsarbetet var nationalekonomen Laura Harmaja. Hon ville koppla samman hushållsarbetet med samhällets övriga ekonomiska verksamhet. Redan 1928 kritiserade hon nationalekonomernas ointresse för det ekonomiska värdet av hushållsarbetet. Harmaja beräknade att den årliga produktionen inom hemmen var värd lika mycket som den som industrin uppvisade (1928:22–48; 1946:203).

Ett sätt att rationalisera hushållsarbetet var att ta hjälp av de hushållsapparater som introducerades som tidsbesparande nymodigheter. Information om produkter var en central del av konsumentupplysningen. Det var fråga om tvättmaskin, symaskin, kylskåp, dammsugare och hushållsassistent. På en reklamaffisch från 1954 räknas just dessa elektriska apparater upp med en uppmaning om att hemmen borde skaffa dem i nämnd ordning. Att den elektriska spisen inte nämns beror på att den då redan var vanligt förekommande i stadshem. Elspisen kom på marknaden i Finland på 1930-talet. De första hushållsapparaterna, dammsugaren och tvättmaskinen, introducerades i början av 1950-talet. Kylskåpen blev vanliga väldigt långsamt, och i slutet av 1950-talet hade enligt en uppgift endast vart sjätte finländskt hushåll ett kylskåp (Malin 2009:39–42). Ebba berättar om sitt första kylskåp, som hon fick i gåva av sin man: “[...] ett kylskåp som var stort och stod mitt på golvet. Och det var något mycket speciellt, att ha ett eget kylskåp.” Kylskåpen salufördes som en befrielse eftersom husmodern då inte behövde avsätta så mycket tid för att handla mat (Pantzar 2000:59–62). Även i veckotidningarna görs reklam för hushållsapparater. Till exempel utannonseras tvättmaskiner som ”Hembiträdet som stannar på livstid” och ”Husmors hjälpreda nr 1” (HV 3/1955). Flera av de intervjuade kvinnorna berättar om hur de på 1950-talet fick sin första tvättmaskin. Tekniken uppfattades som det som skulle rädda husmor från tungt, monotont och tidskrävande arbete. Ändå fanns åsikter på 1950-talet om att nymodigheterna inte avlastade husmödrarna i tillräcklig grad (Heinonen 1998:270).

I Sverige fördes tanken om en rationalisering av hushållsarbetet längre än i Finland (Heinonen 1998:256). Det skedde främst genom forskning inom Hemmens Forskningsinstitut, grundat 1944 för att främja synen på hushållet som en produktiv enhet (Gisselberg 1985:104–105). Ett politiskt mål med institutet var att kvinnor på detta sätt skulle få

inflytande i samhället och att hemarbetet skulle få högre status. Andra orsaker till att hemarbetet uppmärksammades var en arbetsmarknadskris och befolkningskris samt folkhemsbygget från 1930-talet och framåt (Lövgren 1993:157–160). Hushållsarbetet skulle alltså uppfattas som ett yrke bland andra, eftersom uppfostran av nya generationer sågs som en viktig uppgift (Åkerman 1983b:159). Även utbildning för flickor på hemarbetsområdet sågs som önskvärt, men invändningar mot att göra denna utbildning obligatorisk restes eftersom man ansåg att det ställde för stora krav på kvinnorna. Man ansåg att förslaget byggde på en tanke om att kvinnor i all framtid skulle passa upp på män och barn och på så sätt förbli i en osjälvständig ställning.

Brita Åkerman var en av dem som vände sig till husmödrar och menade att de hade inflytande i samhället via sina uppgifter i hushållet. På så sätt betonade hon den kvinnliga särarten¹ men önskade också ett mera jämställt samhälle med män som påverkades av kvinnans livsrytm (Lövgren 1993:169). Åkerman pläderade också för att hemmets dolda arbete skulle göras mer synligt – hon menade att kvinnorna smög med uppgifterna i hemmet för att inte störa ”herrn i huset”. 1950-talet kännetecknas enligt Åkerman av att kvinnorna tog på sig rollen som konsumenter men samtidigt var osäkra i den och upplevde att de hade små möjligheter till maktutövning (Åkerman et al. 1983:21–22). I en svensk utredning från 1947 omtalas förslag som husmoderslön och husmoderssemester, men det fick inte politiskt stöd. I stället valde samhället att understödja familjerna genom barnbidrag (*Familjeliv* 1947).

Yvonne Hirdman kallar tanken om en husmor som ansvarar för hushållsarbetet för ett husmorskontrakt. Med kontrakt avses i detta fall en mer eller mindre medveten överenskommelse som byggde på en könshierarki (Hirdman 1990:84–90). Hemmet spelade en central roll i byggandet av den svenska välfärden och folkhemmet under 1930- och 1940-talen. Dels handlade det om gifta kvinnors rätt till arbete, dels fanns drömmar om kollektivhushåll som skulle befria kvinnorna från det monotona hushållsarbetet (Hirdman 2000:160). Genom kvinnornas allt större närvaro på arbetsmarknaden ersatte husmorskontraktet hemmafrukontraktet, som enligt Hirdman var den förhärskande genusordningen före 1930-talet och innebar att kvinnan förväntades stanna hemma. Kvinnorna utsågs till folkhemmets vårdare samtidigt som mannen fortfarande var familjeförsörjare (Hirdman 1990:86). De kvinnor som förvärvsarbetade under perioden 1950–1965 kallades för yrkesarbetande husmödrar. Också de förvärvsarbetande kvinnorna var således husmödrar, men inte längre hemmafruar. Trots att tiden ofta

omtalas som hemmafruns gyllene årtionde menar Hirdman att den perioden egentligen inföll tidigare, på 1920- och 1930-talen. Det överensstämmer också med mina iakttagelser. Samtidigt kan sägas att hemmafruns tidevarv inföll aningen senare i Finland. Att denna epok led mot sitt slut innebar inte heller att hemmafruarna försvann på en gång. Mitt material visar att hemmafruar, som naturligtvis också var husmödrar, fanns ännu på 1950-talet och att vissa av dem fortsatte att vara hemmafruar hela sitt liv.

"Två mål om dan" – att laga mat

Matlagning ingick i såväl hemmafruns som den förvärvsarbetsande husmoderns uppgifter. I ett frågelistsvar berättar en kvinna född på 1930-talet om matlagningen: "Mor skötte om matlagningen, det var hennes revir som hon var mycket noga med" (M 5539). Middagen var den mest centrala måltiden under dygnet, ett slags ritual som strukturerade hemmafruns tillvaro. Enligt tidens norm skulle måltiden vara gemensam (Fjellström 2002:102).

I min barndom hörde jag en anekdot om de svårigheter som en ung kvinna kunde stöta på när det gällde matlagning. Min mamma kunde skrattande berätta om en nygift kvinna som försökte steka makaroner, som inte blev mjuka hur länge hon än höll på. Det komiska ligger förstås i den unga kvinnans okunskap gällande matlagning, eftersom "alla" vet att makaroner ska kokas. Det framkommer också i levnadsberättelserna att det ingalunda var en självklarhet att de unga, nygifta kvinnorna hade tillräckliga kunskaper om matlagning. De var helt enkelt inte förberedda på de husmoderliga uppgifter som de förväntades utföra. Detta gäller speciellt de berättelser som gestaltar en urban högborgerlighet där hushållsarbetet i stor utsträckning sköttes av tjänstefolk. När kvinnorna i denna samhällsklass var unga hade de inte behövt delta i hushållsarbetet, vilket resulterade i okunskap på området. I de fall kvinnan själv lagade mat, något som hon av omständigheterna kunde vara tvingad till, var det en kunskap som överfördes från mor till dotter (Knuuttila 2006:228–229).

Detta gällde inte Ella som skriver om sig själv att hon var "programmerad [...] att uppfatta allt hemarbete som ointressant" och framhåller att hon inte ens hade kokat potatis på egen hand. Potatisen hade en speciell plats vid middagen under denna tid (Fjellström 2002:102). Att inte kunna koka potatis kan därför sägas vara symboliskt laddat och

Unga kvinnor kunde få kunskaper i matlagning bland annat på Högvalla seminarium i så kallade modellkök.

innebar att ytterst grundläggande kunskaper om matlagning saknades. Ella var så att säga inte inskolad i rollen som husmor. Det här är något som Lopata är inne på när hon påpekar att hemmafruarna på 1950-talet inte på samma sätt som tidigare fått träning på området, utan att det var färdigheter som förväntades "komma naturligt" (1971:141). Av frågelistsvaren framgår hur bortkomna och tafatta de unga hemmafruarna var då det gällde att planera och laga mat (t.ex. SLS 1875, 814–815). Samtidigt som de skriver om okunskap i köket tecknas en bild av matlagning som en central och förväntad uppgift. I intervjuerna framställs inte matlagningen som något svårt. När jag frågar Wilma om saken svarar hon kortfattat: "Nej, det gick nog." Att 60 år senare erinra sig nybörjarsvårigheter är kanske inte heller alltid lätt. I Alices levnadsberättelse framträder denna okunskap i form av en episod från hennes tid som ung hustru. Hon berättar hur hennes make en dag stolt kom hem med en stor köttbit. Hennes reaktion på det hela var däremot inte den väntade: "Jag satte mig ner med köttklampen i famnen och började storgråta. Jag hade ingen aning om hur den skulle tillagas." Dels handlar berättelsen om brist på mat och det otroliga i att få tag i kött, dels handlar

Saftpress demonstreras på bostadsutställningen i Gamlakarleby 1958.

den om Alices okunskap om matlagning, som ledde till tårar. Hon var helt enkelt inte i detta skede av sitt liv den professionella husmor som hon förväntades vara.

På 1950-talet rådde i viss utsträckning brist på matvaror. Etnologen Yrsa Lindqvist har påpekat att decenniet var en brytningstid då tradition och modernitet i fråga om matlagning levde sida vid sida. På så sätt kunde äldre matpraktiker, såsom att kärna smör, något som hörde hemma i självhushållningens tid, leva kvar i moderna kök (Lindqvist 2001a:30–31). Kännetecknande var också att självhushållning i form av nyttoträdgårdar som kunde ge grönsaker, rotfrukter, frukt och bär, fortfarande uppskattades (Sillanpää 2000:128). Att salta, safta och sylta för eget behov och på så sätt kunna visa upp en välfylld syltkällare var länge ett sätt för husmödrar att höja sitt anseende (Lindqvist 2009:99). Enligt etnologen Maarit Knuuttila märks den förändrade inställningen till maten i finländska kokböcker som efter kriget riktade sig till urbana och moderna husmödrar. Recepten blev snabbare och enklare och reflekterar, enligt Knuuttila, en förändrad inställning till kvinnligt förvärvsarbete. Efter en lång arbetsdag var det viktigt att maten kunde la-

gas snabbt och enkelt. Detta ledde till att hel- och halvfabrikat började dyka upp (Knuuttila 2006:280). Här utgick man alltså från att husmodern var en förvärvsarbetsande kvinna.

Maten på 1950-talet var relativt lika i de olika samhällsklasserna och bestod i stor utsträckning av husmanskost. På landsbygden var maten aningen enklare. Vanlig middagsmat under denna tid var olika soppor, lådor och puddingar, fisk, köttfärslimpa, köttsås och kåldolmar. Till middagen hörde även till vardags en efterrätt bestående av saftsoppa, kräm, välling, plättar eller pannkakor (Sillanpää 2000:129). Det är också sådan mat som Nellie nämner att hon som ung hustru tillagade: "Köttsoppa, ärtsoppa, knackkorvssås, makaronilåda. Till söndagen köpte man helkött och lagade kalops." I intervjuerna framhåller kvinnorna det arbetskrävande i att tillreda mat. Bland annat Elsa berättar att det inte enbart var fråga om middagen, utan att mat skulle tillredas två gånger om dagen.

Elsa: För märk *väl* att jag har under hela 50-talet, när jag var nygift och hade småbarn, alla män [...] de kom ju alltid hem och äta.

Lena: Till lunch?

Elsa: De åt inte nånstans på fabriken eller på några lunchrestauranger, utan hem till *lunch* och hem till *middag*. Så man hade två måltider per dag att tillreda plus att sköta de där barnen och allt det där eftersom det inte fanns något dagis. Så *egentligen* nu när jag tänker, så sablar också, de är nog bortskämda de där moderna ungdomarna.

Lena: Så livet var ganska tungt egentligen?

Elsa: Jo, jobbigt. Men alla hade det ju *lika*, så man trodde att det skulle vara på det sättet.

Elsa framhäver i intervjun att hemmafruns förutsättningar på 50-talet var helt andra än de är i dag. Hon reflekterar över sitt liv som hemmafru och ställer det i relation till dagens ungdom, som hon menar är bortskämda eftersom de har tillgång till lunchrestauranger och dagis. Hon gestaltar alltså sitt liv som hemmafru som en arbetsfylld tillvaro. Samtidigt kan man säga att Elsas sätt att resonera är ett sätt att skapa betydelse för hennes livsval. Att dessa saker inte var något som hon reflekterade över då tyder hennes avslutande kommentar på. Hon framhåller där det normenliga i sin situation genom att säga att "alla" i hennes näromgivning hade det lika. Även Linnea minns att det gällde att tillreda två varma mål om dagen: "Jo, det var lunch och middag. Så att det var på det sättet, att inte gick man hemma och latade sig precis." Precis som Elsa uttrycker Linnea det arbetsamma i att laga mat, fastän med mindre emfas. Att laga mat var en del av de omsorgsprakti-

ker hemmafrun förväntades utföra. I Maarit Knuuttilas studie om folklig kokkonst framstår kokandet som en kvinnlig och vardaglig praktik, medan stekandet ter sig som en maskulin praktik, något som vi också i dagens läge kan se under grillsäsongen. I de barndomsminnen kring mat och matlagning som hon studerat framträder matlagandet (kokandet) som en central del av mödrars arbete i hemmet (2006:14–25). Matlagningen var således dels symboliskt viktig, dels en nödvändighet, långt borta från dagens möjlighet till matlagning som en givande fritidssysselsättning.

Precis som i dag fanns det rikligt med artiklar om mat med recept i 1950-talets veckotidningar. Här handlar det ofta om att laga varierande husmanskost av enkla och lättillgängliga råvaror, såsom rödbeta och kål (HV 4, 6/1951). Maten fick heller inte kosta för mycket – det skulle vara ”gott och rikligt men inte dyrt” (F 11/1951). I *Femina* ges förslag till veckomenyer (1/1959) med rätter gjorda på enkla ingredienser. Husmodern framställs som den som har ansvar för mat och matlagning, och tidningen ger tips för hur detta arbete kan underlättas. Ett sätt att rationalisera matlagningen är att använda halvfabrikat, det vill säga konserver. Recept för halvfabrikat presenteras som tidsbesparande (F 6/1959). I en reklam för köttbullar på burk presenteras maträtten som en möjlighet för kvinnan att få tid för annat, allt från yrkesarbete till en fritid fylld med utomhusaktiviteter (Femtiotalsjakten [www]). Burkmaten skulle på så sätt frigöra kvinnan från hemmet och köket. Också i *Feminas* ”Husmorsträffen” framställs konserverna som tidsbesparande:

Ett välfyllt konservlager är en välsignelse för en jäktad husmor – men maten på burk heter *halvfabrikat!* Kom ihåg att det inte räcker att slå upp en burk, värma och bjuda – matfantasin får inte saknas även om vi slipper det ganska trista grovjobbet vid matlagningen. (F 6/1959)

Halvfabrikaten sågs också som ett sätt att vara sparsam med pengar och råvaror, eftersom de minskade behovet av färskvaror. Konservburkarna kan sägas materialisera 1950-talets syn på mat – de skulle underlätta vardagslivet för husmodern, samtidigt som de var ett sätt att introducera utländska matvaror. Till exempel leverlådan (korvkaka), ett helfabrikat, introducerades 1957 på den finländska marknaden (Lindqvist 2001a:31). I intervjuerna ges dock inte en bild av att hel- och halvfabrikat var speciellt vanliga, och burkmat nämns inte i skildringarna av matlagning. Detta kan ha att göra med att konserver i dag inte uppfattas som en del av en god hushållning och att intervjupersonerna därför undviker ämnet. I dagens läge när mattrenden betonar dels gourmet-

Kvinnorna i denna undersökning anser att det inte fanns färdigförpackad mat på 1950-talet. Snabbköpen och burkmaten introducerades dock vid den här tiden. Kvinnan på bilden handlar mat i ett av Elantos snabbköp i Helsingfors 1955.

mat, dels *slow food* och undvikande av tillsatsämnen, ter sig 1950-talets fascination för konserver ganska fjärran (Nilsson 2008). Konserver är helt enkelt inte "fint" längre, trots att det antagligen äts ärtsoppa på burk i många hem än i dag. En annan förklaring kan vara att de som svarat på frågelistorna inriktat sig på självhushållningens mattraditioner som en förmodad norm. I Finland fick burkmaten inte heller det genomslag som 1950-talets svenska veckotidningar och reklam kan få oss att tro. Molly berättar med hög röst och eftertryck om bristen på matvaror som skulle ha underlättat vardagen: "Det fanns *ingenting* sånt där som finns nu. Så man kan säga att det var *primitivt*." Inställningen till denna typ av mat var komplex: dels var den tidsbesparande och modern, dels kände sig mödrarna som dåliga kvinnor om de erbjöd halvfabrikat åt sin familj (Sillanpää 2000:146).

I hemmafruns uppgifter, som en del av matlagningen, ingick också att inhandla matvarorna. Detta är något som kvinnorna som jag intervjuat berättar om, hur de under de timmar barnen var i parken eller i lekskolan använde sin tid till att gå och handla. I upplysningsfilmen om hur en husmors arbetsvecka kan effektiviseras poängteras planeringen av inköp som ett sätt att spara både tid och pengar. Att handla mat innebar vid denna tid besök i både saluhall och affärer samt på torg. Kännetecknande var att varorna köptes i olika affärer, kött av charkuteristen, ost och mjölk och andra basvaror i mejeriaffären samt bröd i bageriet (Sillanpää 2000:128). Kylskåpet gjorde det möjligt att förvara matvaror en längre tid. Samtidigt fanns mataffären ofta i kvarteret, vilket innebar att det inte fanns behov av stora förråd. Att fatta beslut om inköp var husmoderns uppgift. Detta gjordes med inköpslistan som utgångspunkt såsom husmodern gör i upplysningsfilmen (jfr Gisselberg 1985:108). Viktigt var att beslutet fattades på rationella grunder med sparsamhet i åtanke och med kunskap om matvaror.

En annan faktor att ta i beaktande var livsmedlens näringsvärde, något som också nämns i upplysningsfilmen. Också kunskapen om matvetenskapliggjordes, bland annat genom professuren i näringskemi vid Helsingfors universitet. På husmoderns axlar låg ansvaret för att familjen fick i sig en tillräcklig mängd vitaminer och mineraler. Att maten skulle vara hälsosam blev ett aktuellt tema i slutet av 1950-talet. Då var det inte längre fråga om att få tillräckligt med kalorier utan om att gå över till en lättare diet. Överlag stod maten för en stor del av utgifterna i ett hushåll på 1950-talet, men dess andel minskade under decenniets gång (Heinonen 1998:253).

"Renlighet är det goda hemmets särmärke"

I slutet av 1800-talet omtalas nya hygienkrav i samband med hushållsarbetet. Målet var att minska fallen av tuberkulos och få ner spädbarnsdödligheten. Behovet av hygien poängterades i den upplysningsverksamhet som bland annat martharörelsen bedrev. Ledorden var renlighet och ordning, vilket sågs som ett sätt att dana ett gott hem (Liljeberg-Elgert 1999:21). Tanken var att rensa ut likgiltigheten, snusket och smutsen som uppfattades som fattigdomens kännetecken. Hälsa, ärlighet, flit, disciplin, sparsamhet, pålitlighet och renlighet – dygder som ansågs känneteckna den mellaneuropeiska civilisationen – fördes fram som ideal (Frykman & Löfgren 1979:185–189). Dessa önskade

man nu importera till Finland. Som ett led i effektiviseringen av hemarbetet föddes tanken om den ”nya människan” under mellankrigstiden. Detta konkretiserades i en hygienrörelse där kroppskultur och en betoning av disciplin och vitalitet var centrala inslag. På 1950-talet tog sig intresset för hygien uttryck bland annat i att industriellt framställd mat lyftes fram som mer hygienisk än hemlagad mat (Heinonen 1998:43–46). I en annons för toalettpapper framställs renligheten som ett centralt värde i det goda hemmet:

Det är hemmet som danar människan – som skapar förutsättningar till ett liv med mening. Det hem är gott, där uppfostran sker med kärlek och disciplin, där goda seder är självklara redan i tidiga år. *Renlighet* är det goda hemmets särmärke. (F 2/1959)

Den unga mamma som avbildas förstår att det är genom att välja rätt toalettpapper som hennes hem kan vara rent nog och hon en god husmor.

I andra annonser presenteras vita och fräscha lakan som varje husmors dröm: ”I allt flera hem möter Ni vackra, vita Stjärnlakan – varje husmors stolthet” (HV 5/1951). Det vita toalettpappret och de vita lakanen kan sägas materialisera kravet på hygien – de är ett sätt att bemästra den kulturellt laddade smutsen. Under mellankrigstiden syntes kravet på renlighet, hälsosamhet och ljus även i arkitekturen. Bostäderna skulle vara funktionella och hygieniska. Vetskapen om den osynliga fienden, bakterierna, gjorde att vädring och städning blev centrala ingredienser i skapandet av ett modernt hem. Renligheten hade också en moralisk dimension. Det rena och hälsosamma hemmet var också moraliskt överlägset ett smutsigt och ohälsosamt hem. Renlighet sammanlänkades med hälsosamhet och normalitet på samma sätt som smuts förknippades med sjukdom och det onormala. Renlighet kopplades också till familjens välmående (jfr Saarikangas 1998:199).

De nya kraven på hygien gjorde att hemarbetet uppfattades som mera krävande än tidigare. Det ställdes helt enkelt högre krav på städning (Hirdman 2007:39). Städning framställs också som kännetecknande för den moderna husmodern. Ett exempel på detta finns i boken för kvinnor, *Naisen kirja* (Eskelinen 1956), under rubriken ”Den moderna husmodern städar”. Städningen framställs som ett sätt att skapa ett trivsamt hem och sägs uppta cirka tio procent av husmoderns tid. Även här förs fram åsikter om hur städningen kan effektiviseras och göras roligare, och man rekommenderar en noggrann planering av städarbetet samt ändamålsenliga redskap. Städningen indelas i daglig städning, vecko-

W. Manning

**MED KÄRLEK, OMSORG
OCH RENLIGHET**

Det är hemmet som danar människan — som skapar förutsättningar till ett liv med mening. Det hem är gott, där uppfostran sker med kärlek och disciplin, där goda seder är självklara redan i tidiga år.

Renlighet är det goda hemmets särmärke. Allt som kan stimulera till ökad renlighet är en tillgång att ta vara på. Det är kvaliteten i detaljerna som stimulerar; en god tvål... en skön handduk... ett mjukt, behagligt toalettpapper. Så ser MUNKSJÖ på frågan om kvalitet i toalettpapper.

munksjö

I en reklam för toapapper i *Femina* 1959 betonas renlighetens betydelse för det goda hemmet.

Städning var för det mesta husmoderns uppgift men kunde också utföras av maken. Bilden har ingått i artikeln "Kun isä siivoaa" (När far städar) i *Elanto-lehti* 4/1954. Syftet var att visa att även en man kunde städa, speciellt när nymodigheter som dammsugaren introducerades.

städning och storstädning. Barnen och "familjens överhuvud" rekommenderas att delta i sysslorna genom att bädda sin egen säng (Häyriinen 1956).

I *Femina* presenteras ett "säsongssystem" för städning som innebar att olika städuppgifter skulle göras månadsvis (1/1951). Städning och renlighet samt bevarande av arbetsglädjen framställs som viktiga, men det förekommer också kritik mot överdrivet städande. Det här är något som bland annat illustreras med en skämtteckning där mannen tittar på sin skurande hustru. Under teckningen står: "Låt inte ordningen i hemmet gå före invånarnas trivsel." Detta kan uppfattas som att städning är något som ska skötas när mannen inte ser det. I en artikel med rubriken "Vi värderar om" uppmanas kvinnorna att sluta upp med att damma. Bland annat påpekas att sängkläder inte behöver vädras alla dagar (F 14/1955). Förändrade normer gällande städning framställs som kännetecknande för tiden: "Det har skett så många omvärderingar på snart sagt alla områden i vår tid att man numera sällan behöver känna sig som en syndare om man avviker från gamla regler" (F 8/1959). Så uttrycker sig en kvinna i *Feminas* artikelserie "Husmorsträffen" som säger sig städa endast när hon tycker det är roligt. En annan kvinna beskriver det ångestfyllda i de krav som ställs på en husmor: "När min man inte sagt ett ord på två dagar är det dags för mig att sätta igång med min ryck-städning. Ibland går det som en bölja genom mig av skräck för att jag saknar äkta husmorsambitioner" (ibid.). Här är det alltså kvinnans man som genom tystnad understryker att hon inte skött sitt hus-

morsvärv på önskat sätt. Städning är en del av husmorsambitionerna där fusk inte tillåts.

Inställningen till städning är således kluven, dels ska husmodern själv klara av att sköta städningen i hemmet och dessutom behålla arbetsglädjen, dels ska hon inte städa för mycket. Det här är också något som framgår av Hilde Danielsens studie. Även i Norge återfanns tanken om ett skinande blankt hem som ett tecken på husmoderns väl utförda arbete. Samtidigt ansåg vissa att kvinnorna under denna tid hade "städning på hjärnan". Husmödrarna hade tagit till sig kraven på hygien till den grad att de ansågs städa för mycket. Enligt Danielsen var kontentan av kritiken mot det myckna städandet den att husmödrarna borde städa mindre och använda mer tid på aktiviteter som utvecklade dem intellektuellt samt på att göra sig attraktiva för sin make (2002:64–69).

Bland kvinnorna i mitt material hör Molly till dem som anger att ett städat hem var av vikt, men hon gör det relativt fåordigt:

Lena: Var det viktigt att ha hemmet städat eller ...?

Molly: Nå, nog var det ju det (småskratt).

Lena: Så att det såg prydligt ut?

Molly: Prydligt ut jo. Det var det nog.

Lena: Fick barnen lära sig att plocka efter sig?

Molly: Nå, nog försökte man nu det.

Genom ett städat hem visar hemmafrun att hon är en professionell husmor. Samtidigt framgår det av mitt material att inte alla kvinnor ansåg att städning var speciellt viktigt. Så tycker bland annat Ebba som i intervjusituationen sveper ut med händerna och konstaterar: "Fönstren tvättas en gång om året om de är smutsiga eller inte." Som hjälp i hemmet hade Ebba, Elsa och Linnea en städerska en gång i veckan. Städning var kopplat till klass på så sätt att det var ett arbete som i välbärgade familjer sköttes av andra än husmor. I ett frågelistsvar beskrivs hur "jungfrun" skötte om hemmets morgonsysslor: "När husfar gått till kontoret, barnen till parken eller skolan och husmor till torget, skulle 'jungfrun' vädra genom huset, föra ut sängkläder på piskbalkongen för en stund och sedan bädda sängarna" (SLS 1493, 699). Andra gånger handlar det om stortvätt som mannen och hustrun skötte för hand med gemensamma krafter, med värkande händer som resultat (M 5536).

I levnadsberättelserna framkommer inte mycket annat om städning än att det hörde till uppgifterna, eller som Maja uttrycker det: "Som husmor, hade jag ju matlagning, tvätt, städning." I en annan levnadsberättelse beskriver kvinnan hur hon hade ro att städa när maken inte var hemma: "Jag hade haft det mycket skönt när han var borta, jag hade

hunnit städa hela huset, och haft det skönt och lugnt” (KLiv 81). En av kvinnorna berättar att familjen anställde en hemhjälp när barnen var små. På 1950-talet var det relativt vanligt med hemhjälp. År 1930 var antalet hemhjälp i Finland drygt 13 000, år 1950 var de nästan 40 000, men 1960 fanns endast drygt 6 000 hemhjälp enligt folkräkningen (Rahikainen 2006b:228). Längre fram i tiden sköttes städning av husmor: ”Min lediga tid gick ofta åt till att sköta hemsysslorna, matlagning, tvätt, städning osv. Jag ville ha ordning i hemmet” (KLiv 88). Som det framgått tidigare var 1950-talet en tid då tekniska hjälpmedel introducerades, bland annat tvättmaskinen och dammsugaren. Men i början av 1950-talet var dessa nymodigheter inte tillgängliga för alla. Wilma berättar om hur hon i sitt första hem skötte tvätten för hand i handfat. Ebba och jag diskuterade frågan om tvätt så här:

Lena: Hur var det med tvätten?

Ebba: Tvätten har jag i princip alltid tvättat allt själv. Haft bykstuga på alla ställen.

Lena: Så det har på det sättet varit enkelt. Du har inte behövt tvätta i handfat?

Ebba: Nej. [...] Och sedan klagade jag över tvätten och då skickade min pappa åt mig en sån där liten Hoover. Du vet, en sån där pulsator. Så det var nog i den jag tvättade med hjälp av det stora badkaret och så kokade jag all den där babytvätten. Och då hade jag en stor blå kastrull som stod ständigt på spisen.

Lena: Och lakan, hur tvättades det?

Ebba: Lakan. Jag måste säga att jag inte kommer ihåg om jag skulle ha skickat ut några lakan. Men jag tror inte det, männe inte, det fanns ju bykstugor, här har jag alltid tvättat i maskin. [...] Nog tvättade jag lakanen säkert också själv.

Det fanns inte så mycket att berätta om vare sig städning eller tvätt, vilket tyder på att detta ter sig bagatellartat.² Ett undantag till detta är när kvinnorna utförligt berättar om hur de kokade blöjor – Ebba minns till och med färgen på den kastrull hon kokade dem i. Kastrullen blir ett slags symbol för det tunga arbete som tvättandet av tygblöjor innebär. Däremot ger tvätten av babykläder andra, positivare associationer. Synen på städning och tvätt är ambivalent eftersom städning dels sågs som ett viktigt led i kampen för hygieniska, välordnade hem, dels uppfattades och uppfattas som en monoton syssla med låg status (jfr Oakley 1978:47–54). Att städning inte har status som en viktig syssla tyder också avsaknaden av kulturanalytiska studier om städning på. Ett exempel är dock Sarah Pinks antropologiska studie av städning, som hon menar är en både belönande och kreativ uppgift. I studien fram-

Hoover-tvättmaskiner demonstreras på marknaden i Ekenäs 1959.

kommer att människor har klara uppfattningar om hur städning ska gå till (Pink 2004:9–20). Nämnas kan också att en svensk avhandling i arkitektur som behandlar badrumsstädning blev kritiserad på grund av att det inte ansågs vara ett akademiskt ämne (Linn 1985; Linn & Linn [www]). En helt färsk studie är Maria Antas essäistiska bok om städning (2013). På 1950-talet var dock inställningen den att städningen skulle skötas, men helst skulle det inte märkas att det gjordes.

"Inte hjälpte mannen på den tiden till i hemmet"

Att männen under 1950-talet inte deltog i hushållssysslorna och förväntade sig upppassning framgår både av forskningslitteraturen och av mitt material. Men som det tidigare framkommit var långt ifrån alla kvinnor hemmafruar på 1950-talet, varken i Finland eller i Sverige. Inte heller i de fall kvinnan var förvärvsarbetande kunde hon förvänta sig att maken skulle delta i hushållssysslorna. I en frågespalt i *Hemmets Veckotidning*

Så strålande rent på halva tiden!

KICK pulver är fritt från soda! ENDAST
 KICK pulver -disk är hygienisk! **Kr. 1:-**

DISKEN KLAR PÅ HALVA TIDEN

Den fetaste talrik blir ren ögonblickligen och skinande blank även vid självtorkning — hygieniskt och arbetsbesparande. KICK pulver är en revolutionerande nyhet för disk just genom att det är högradigt fettlösande.

STRUMPORNA BLIR SOM NYA

Alla slag av strumpor, silke, ylle eller nylon, blir fina, om Ni regelbundet tvättar dem i KICK pulver. KICK pulver löser snabbt upp all smuts, som försvinner utan den vanliga, hårda gnuggningen eller kokningen.

SMÅBARNSTVÄTTEN GÅR LÄTTARE

— behöver ej kokas. Efter tvättningen sköljer Ni i ett varmt och två kalla vatten, det räcker, ty KICK pulver bildar ej kalktvåffällningar, som kunna irritera barnets hud.

FRITT FRÅN SODA OCH
DARFÖR SKONSAMT FÖR
HÄNDERNA. TAG HEM
ETT PAKET REDAN I DAG
OCH PROVA SJÄLV!

COLGATE-PALMOLIVE-PEET A.B., STOCKHOLM

I *Hemmets Veckotidning* 6/1951 görs reklam för Kick-pulver för tvätt och disk. Att diska presenteras som kvinnans uppgift, och på så sätt illustrerar reklamen en genusordning med separata uppgifter för män och kvinnor.

undrar en förvärvsarbetande kvinna vad hon ska ta sig till när hennes man inte gör något hemma. Enligt frågeställaren, som inte vill vara en upppassare åt sin man, kommer mannen en timme tidigare hem än hon, sätter sig i soffan med tidningen och väntar på att maten ska bli klar. Efter maten förväntar han sig att hon diskar och städar undan. Svaret som ges är att män är lata på grund av dålig uppfostran, deras mödrar har inte lärt dem att hjälpa till (HV 14/1959). Här läggs skulden alltså på kvinnorna som inte lärt sina söner att hjälpa till i hemmet. I kåseriet "Råd till fru nygift" ges rådet att spara tid genom att inte ens försöka få mannen att lära sig att lägga sin smutsvätt i tvättkorgen. Däremot ska mannen till exempel slå i en spik. Kvinnan ska heller inte låta mannen veta att hon skulle kunna göra det eftersom "karlar ÄLSKAR hjälplösa fruntimmer" (F 21/1951). Mannen framställs i detta kåseri som väsensskild från kvinnan och som föremål för kvinnans undervisning. Med kvinnlig list får hon honom dit hon vill, dock inte till städning. Även i intervjun med Elsa framgår att mannen inte intresserade sig för hushållsarbetet. Detta understryker hon genom ett upprepat "nej, nej".

I veckotidningsmaterialet presenteras också den nye mannen, en modernare form av manlighet. Här handlar det om att makarna turas om att stå vid spisen (F 8/1950). I de tidningar som jag läst hittade jag dock endast en artikel som i text eller bild gestaltade en man i köket. Det här betyder naturligtvis inte att män inte skulle ha lagat mat. Av egen erfarenhet vet jag om flera pappor som under hemmafruns glansdagar gärna ställde sig i köket. Precis som etnologen Charlotte Hagström påpekar är det skillnad mellan ett *är* och ett *bör*. Veckotidningar och annonser presenterar de rådande samhällseliga normerna, ofta med utgångspunkt i medelklassens värderingar, medan den vardagliga praktiken, hur det är, kan se annorlunda ut (Hagström 1999:50–58).

Frågelistmaterialet uttrycker också uppfattningen att papporna inte hjälpte till i hemmet. I vissa fall handlar detta om äldre tider än 1950-talet. Till exempel berättar en kvinna född 1910 om detta så här: "Pappa tog inte del i något hushållsarbete. [...] Pappa tacktes inte ens skuffa på en barnvagn, det tog säkert på hans ära, det var kvinnogöra" (M 4789). Även i veckotidningarna framställs till exempel blöjbyte som något som är under mannens värdighet (F 2/1959). Arbetet delades upp i kvinnogöra och mansarbete, och att gå över denna gräns uppfattades som skamligt ur mannens perspektiv. Hushållsarbete uppfattades som kvinnogöra och männen var rädda för att bli stämplade som omanliga om de deltog i hemarbetet (Oakley 1976:93). Även yngre frågelistskribenter, födda i slutet av 1930-talet, skriver att deras pappor

aldrig deltog i hushållsarbetet (M 5592). Under 1970-talet uppmärksammades konflikten mellan hemarbete och förvärvsarbete som ett led i diskussionen om jämställdhet. Arbetsfördelningen i hushållen har blivit jämnare alltsedan 70-talet, samtidigt som studier visar att kvinnor fortfarande har huvudansvaret för hushållsarbetet (Ahrne & Roman 1997:173). Trots att dagens par ofta strävar efter jämställdhet innebär det inte alltid att hushållssysslorna fördelas jämnt. Även i dag finns tankar om separata och givna uppgifter för män och kvinnor (Magnusson 2006). Studier visar också att kvinnor fortfarande lägger betydligt mera tid på hushållsarbete än män (Pääkkönen 2010:62). I intervjuerna relaterar kvinnorna sin situation som unga till dagens ungdomar. Molly berättar så här om dagens män:

För männen har tydligen [...] jag ser bara på mina pojkar att de har tagit mycket mera ansvar. Den äldre han lagar ju mat han då och allt möjligt. Någon städning bryr han sig inte om men lagar mat och handlar. Att de tar mycket mera ansvar nuförtiden och det tycker jag är helt okej. Om man, båda ska jobba så måste man ju liksom dela på den grunden. Att inte kan den ena orka med allt. Och det borde man lära pojkarna hemma kanske också. Det var någon som berättade att ungdomar kan inte ens bädda sina egna sängar heller.

Molly konstaterar att männens delaktighet i hushållet enligt hennes erfarenhet är en helt annan i dag än då hon var ung. I en levnadsberättelse beskrivs en förändring i mannens delaktighet i hemmet över tid. Kvinnan i fråga återgick till arbetet efter en moderskapsledighet på två månader:

Inte hjälpte mannen på den tiden till i hemmet. Allt skulle kvinnan i hemmet stå för. Det var ju inte så vanligt på den tiden att kvinnan var dubbelarbetande. Det har ju nu ändrat så mycket att männen tar del i hushållsarbetet. Så har min man också lärt sig. Men det skedde inte förrän på 1970-talet då jag helt plötsligt hamnade på sjukhus. Då skulle han helt sköta hemmet i två veckor. (KLiv 88)

På grund av kvinnans sjukdom blev maken tvungen att städa, handla och laga mat, något som blev en aha-upplevelse då han märkte hur mycket som ska uträttas i ett hushåll. De förväntningar som ställdes på en man var på 1970-talet helt andra än de varit på 1950-talet. Charlotte Hagström har analyserat reklam för utbildning i syfte att studera rådande normer gällande faderskap. I en reklam från 1950-talet framställs följande önskade egenskaper hos mannen: handlingskraft, målmedvetenhet, ansvarskänsla och arbetsamhet. Mannens utbildning presente-

ras här som ett sätt att säkra familjens framtida försörjning, men för detta behöver han egen tid. I annonser från 1970-talet framställs mannen inte i relation till sitt arbete utan som en familjefar bland sina nära och kära. Det som på 1950-talet överensstämde med ett dominerande manligt ideal, till exempel att inte byta blöjor på sitt barn, uppfattades senare som ett brott mot detsamma (Hagström 1999:38–42). Man kan säga att med början på 1970-talet bestod det manliga idealet i att hushållssysslor ska delas, om än inte i lika delar. Också i andra levnadsberättelser än den nyss citerade skildras hur arbetet i hemmet fördelades på ett annat sätt när paret blev äldre, speciellt i samband med att mannen pensionerades. På så sätt länkas berättelserna till förändrade normer och ideal gällande manlighet och arbetsfördelning i hemmen.

I köket, ett centralt rum för hemmafrun, gestaltas bilden av den effektiva och professionella husmodern med sparsamhet, flit, rationalitet och hygien som centrala inslag. Hushållsarbetet sköttes under enkla förhållanden och det framhålls att "alla hade det lika", samtidigt som kvinnorna gör jämförelser med dagens situation både när det gäller hushållningens standard och mannens insats i hemmet. Hushållssysslorna presenteras både i forskningslitteraturen och i kvinnornas berättelser som kvinnans uppgift, såväl de gånger hon var hemmafru som då hon förvärvsarbetade.

5

MATSALEN OCH VARDAGSRUMMET

Matsalen och vardagsrummet är hemmets offentliga rum där hemmafrun visar upp sina färdigheter som värdinna och representationshustru. De är platser för umgänge med familjen och med gäster (Åström 2009:50). I detta kapitel går jag in på de uppgifter, förutom den som husmor, hemmafruarna säger att de hade på sitt ansvar. Jag har valt att kalla kapitlet för "Matsalen och vardagsrummet" eftersom hemmafruns olika roller blir synliga i dessa rum, trots att långt ifrån alla hem hade en separat matsal.

Vardagsrummet introducerades på 1920-talet men slog igenom som ett rum för familjens fritidsaktiviteter först på 1960-talet då tv:n blev vanlig. Vardagsrummet som begrepp började användas för att skilja detta allrum från den borgerliga salen som användes ytterst sällan. Vardagsrummet var ett rum där man umgicks, läste, lyssnade på radio och där barnen gjorde sina läxor. Men det var också ett fönster mot den yttre världen, vilket innebar att familjerna här satsade både på inredning och på ordning (Saarikangas 2008:156–157; 2004:330). Centrala teman i detta kapitel är hemmafruns vardag, skapandet av hemmets atmosfär, relationen till den äkta mannen samt den manliga försörjaretiken. Medan köket var ett rum där husmodern verkade mer eller mindre ensam, är matsalen och vardagsrummet för familjen gemensamma rum, där hemmafrun likväl hade givna uppgifter.

HEMMAFRUNS UPPGIFTER

"Det var en vanlig dag"

I årgång 1959 av *Femina* ingår en artikelserie kallad "Husmorsträffen". Det är fråga om fem alldeles "vanliga" kvinnor som tillsammans med en redaktör diskuterar "vardagens väl och ve i hemmen, en smula om

En vanlig dag i vardagsrummet 1957. Mor läser för barnet medan pappa är fördjupad i *Det Bästa*.

världspolitiskt dagsläge, vars angelägenheter i vår tid trängt sig ända in på husmödrarnas områden” (1/1959). Av artiklarna framgår klart att husmödrar, både yrkesarbetande och hemmafruar, hade ansvar för matlagning, städning och barnuppfostran. Samtidigt skulle de fungera som värdinna, hushålla med en begränsad kassa, ta hand om sitt yttre samt finnas till för sina barn och se till att de betedde sig på önskvärt sätt. Hemmafruns vardag bestod således av olika uppgifter som innebar att hon måste kombinera olika roller som krävde olika typer av kunskap och färdigheter.

I intervjuerna frågar jag kvinnorna om hur en vanlig dag såg ut då de var unga hustrur. Jag hade förväntat mig långa, utförliga svar, men kvinnorna berättar om sin vardag på ett koncentrerat sätt. Molly skrattar en aning åt min fråga och berättar:

Hur den såg ut! Man skulle väcka ungarna, eller barnen ska jag väl säga. Se till att de fick något morgonmål. En ska ha te, en ska ha kakao, en ska ha cornflakes och en ska ha det ena och det andra. Sen kokade jag

Mödrar och barn i parken i 1950-talets Helsingfors.

väl kaffe åt mig själv och när alla andra hade stuckit i väg så sen började man bädda, städa. Men de kom ju inte hem på lunch utan de åt i skolan. Sen skulle man fara och handla och fundera vad man skulle laga till mat. Byka, stöka och stryka. Att inte hade jag på det sättet problem, satt och funderade att oj vad jag har det besvärligt. Men jag är en sån människa, men alla är inte så här. Det måste man komma ihåg.

Ebba berättar i sin tur om en vanlig dag så här:

En vanlig vardag var att stiga upp, se till att ungarna kom opp, att ungarna fick kläder på sig, att ungarna kom till sina dagisar [avser lekskola] och skolor. Att man hade mat hemma, att maten kom på bordet. Att man fick ungarna i säng. *Det* var en vanlig dag.

I Ebbas mycket korta och kärnfulla svar på min fråga presenteras hemmafruns vardag som något som börjar tidigt på morgonen och slutar på kvällen. Min fråga om hemmafruns vardag genererar dels ett förvånat skratt, dels korta och koncisa svar. Svaren utgör små och fragmentariska berättelser snarare än fullständiga berättelser med tydlig början och slut samt en poäng. Kvinnornas reaktioner på min fråga kan tolkas på olika sätt. Dels förvånar de sig kanske över ett akademiskt intresse för deras vardag. Det är som om jag bett dem berätta om något så rutin-

mässigt som hur de borstar sina tänder. Dels kan det ha att göra med att vardagsrutiner inte går att återge i berättelsens form om det inte i dessa rutiner händer något utöver det vanliga. Här måste man dock komma ihåg att det som uppfattas som intressant och värt att berätta om varierar såväl kulturellt som från individ till individ (Polanyi 1985). Bristen på berättelser om vardagslivet kan också handla om att kvinnorna har internaliserat synen på hemmafruns uppgifter som ett monotont och betydelselöst arbete (Oakley 1976:4). Avsaknaden av längre svar i berättelsens form på min fråga menar jag är betydelsebärande, det visar att hemmafruns olika sysslor i mångt och mycket uppfattades som rutiner, samtidigt som de var av yttersta vikt för att få familjens vardag att fungera.

I Ebbas svar om hur hennes vardag tedde sig framkommer att hon var den som steg upp först och kom i säng sist. Det här är också något som tas upp i litteraturen om hemmafruar. Bland annat Hilde Danielsen menar att hemmafruarna på 1950-talet hade långa dagar samtidigt som dessa såg väldigt olika ut beroende på om det gällde landsbygdens, arbetarklassens eller medelklassens hemmafruar. Också antalet barn och skillnader i tillgången till utomstående hjälp resulterade i en skiftande vardag. Mångsidigheten i uppgifterna framgår av de roller som hemmafrun hade. Hon var bland annat inköpschef, köksa, städerska, sömmerska och barnsköterska. Allt detta innebar ett stort ansvar (Danielsen 2002:98–99). Att alla dessa uppgifter, som ofta utfördes under enkla förhållanden utan bekvämligheter, uppfattades som tunga är något som kommer fram i intervjuerna. De roller som hemmafrun hade innebar förutom ett stort ansvar också en möjlighet att utforma dagen som hon önskade. Hon var således sin egen chef. De kvinnor som ingick i Ann Oakleys undersökning om hemmafruar i England på 1970-talet framhöll att det bästa med att vara hemmafru var just att vara sin egen chef. Andra positiva drag var att kvinnorna själva kunde ta hand om sina barn, att de inte behövde arbeta utanför hemmet och att de hade ledig tid. I Oakleys undersökning kom också fram att arbetarklassens hemmafruar ogillade hemmafrutillvaron i högre grad än medelklassens hemmafruar. Negativa drag som framkom i undersökningen var att arbetet i hemmet uppfattades som monotont och ensamt samt att arbetet aldrig tog slut: "a woman's work is never done" (Oakley 1978:44). Mollys uttryck "byka, stöka och stryka" kan tolkas som en beskrivning av ett arbete utan ände. På så sätt sammanvävs arbete och fritid. Linnea berättar om sin vardag som ung hustru på följande sätt:

Ja, hur kan jag säga att den såg ut. [...] Barnen var, först var de i parken, det hörde till det också och då hade man lite fritid mellan 9 och 12. Då kunde man gå ner på stan och köpa lite saker och så där, till och med sitta och dricka kaffe nångång. Jag hade en väninna som hade barn i parken också (skratt). Senare blev det dagis.

Linnea framhåller här den egna tiden i stället för att poängtera de sysslor hon utförde för de andra inom familjen. Stereotypa uppfattningar om hemmafrun är kopplade dels till sysslolöshet, dels till tungt arbete (jfr Myrdal & Klein 1957:18–24). I Linneas fall handlar det inte om sysslolöshet utan snarare om att hon väljer att fokusera på sin egen tid när hon beskriver hur hon organiserade dagen. Linnea berättar om parkverksamheten som något som hörde till. Det var ett sätt för barnen att kunna leka utomhus tillsammans med andra barn. Parkverksamheten utvecklades runt år 1900 både i Sverige och i Finland som ett resultat av ett nyvaknat intresse för hälsa och välbefinnande (Ericson Wolke 2000; Tissari 2009:13). Parkens betydelse är också något som omtalas i frågelistsvaren (t.ex. M 5530).

”Att hålla hov med fina middagar” – hemmafrun som värdinna

Till hemmafruns uppgifter hörde att vara värdinna i hemmet då vardagsrummet och matsalen blev en mötesplats för släkt och vänner, men också för mannens kollegor. I veckotidningarna gestaltas en bild av husmodern som den perfekta värdinnan. I detta värdinneskap ingick dels att förstå sig på etikett, dels att kunna laga mat. Etikettfrågorna visar att det fanns normer för hur man skulle bete sig i en viss situation. Den perfekta värdinnan förväntades kunna laga god mat med liten budget, ha god organisationsförmåga, måna om sina gäster, föra sig och konversera. Många artiklar i *Hemmets Veckotidning* ger råd och tips för den som arrangerar bjudningar av olika slag. Det kunde vara fråga om en släkträff på trettondagen, ett bröllop eller en bjudning i årstidens tecken (8/1951). Dessa artiklar har fokus på maten som bjuds men också på dukning och pryndandet av hemmet inför festen. Man måste dock hålla i minnet att den bild av umgänge som presenteras i veckotidningarna hörde hemma i en borgerlig sfär som bara delvis hade en motsvarighet i finländska förhållanden.

I *Femina* ges förslag gällande bjudningar, till exempel att bjuda sina väninnor på lunch hellre än kaffe (2/1959). Att bjuda på mat i stället

för kaffe framställs här som något nytt. Kaffebjudningen hade dock sin givna plats på 1950-talet. I ett frågelistsvar berättas om kaffebjudningen eller "frubjudningen", här presenterat ur en dotters perspektiv:

Ungefär en gång om året hade mamma en s.k. "frubjudning", då så gott som alla tjänstemannafruor i bruket var inbjudna på eftermiddagskaffe. De hölls vanligen på vardagseftermiddagar, då männen var i arbete och sammanföll vanligen med mammas namns- eller födelsedag. (M 5571)

En frubjudning som hölls en gång om året var något utöver det vanliga och innebar förberedelser och krav på gott värdinneskap. En annan sak är att hemmafruorna kunde titta in hos varandra dagtid och dricka kaffe tillsammans, något som kvinnorna jag intervjuat nämner. Linnea berättar om hur hemmafruorna under dagtid hade kaffekalas tillsammans med barnen. Kaffet, som till att börja med var en dryck för karlar, blev senare kvinnornas livsdryck. Kaffet och kaffekalasen kom att omgestalta folkets umgängesvanor i hög grad och har sin givna plats i umgänget än i dag (Swahn 1982:9–14). Värdinneskapet och umgänget innebar också middagar. Linnea berättar:

Men på kvällarna var det ofta middagar men det var nu inte så märkvärdiga saker. Jag minns att fondue var nytt [...]. Det var modernt då på 50-talet, fondue. [...] Det var både ostfondue och köttfondue och så drack man vitt vin till ostfonduen och rödvin till köttfonduen. Men det var nog en speciell fest om man drack vin, vindrickande var inte alls populärt som nu. Efter kriget var det mera starka drycker som var populära.

Också i veckotidningarna presenteras olika rätter som nyheter, såsom "den gående assietten", det vill säga gående bord eller buffé (HV 6/1951). Det skulle vara "gott, nytt och lättlagat" (HV 2/1955). Att det ändå var fråga om bristtider framgår bland annat av att bjudningsmaten kunde bestå av rester, "fest på rest" (F 1/1955), eller sådant som var "gott och rikligt men inte dyrt" (F 11/1951).

I vissa fall går reportagen i detalj in på frågor om etikett vid middagsbjudningar. Under rubriken "Vill ni vara en god värdinna" (F 1/1959) får läsaren råd om hur man arrangerar ett stiligt men ändå inte pompöst bröllop. I *Hemmets Veckotidning* finns en frågespalt där "Madam Etiquette" svarar på läsarnas frågor. Här behandlas bland annat frågor om hur man ska hålla tal på en fest, hur man ska sköta placeringen på ett bröllop på bästa sätt och när man får dricka av vinet på en middag (1, 2, 5/1951). Hur en bjudning kunde gå till framgår av *Feminas* serie

I hemmafruns uppgifter ingick att vara värdinna för gäster i hemmet. Bilden är tagen i Ekenäs 1964.

"Husmorsträffen" där en av deltagarna berättar om sitt sätt att vara en god värdinna:

Mest blir det små supéer jag sätter fram, och jag försöker arrangera och lägga upp rätterna så att gästerna inte genast kan se vad jag bjuder på. Och av de mest blygsamma ingredienser kan man åstadkomma ett festligt bord om man gör sig besvär att välja rätt uppläggningsfat och dekorationsgrönt. (F 9/1959)

Trångboddheten och tv-apparaten framställs i veckotidningarna som "nutida" hinder för sällskapslivet. Trångboddheten gjorde att "forna tiders väldiga bjudningar och kalas" var ett minne blott. Tv:n presenteras som en diskussionsdödare samtidigt som det konstateras att det blivit vanligt att folk umgås och "tiger tillsammans" framför tv-apparaten (F 9/1959).

I levnadsberättelserna skildras också värdinneskap i form av representationsuppgifter i hemmet. Alices man innehade en sådan post i ar-

betslivet där representation ingick i arbetsuppgifterna. Alice uttrycker att hon aldrig fann sig i rollen som representationshustru och ansåg att de krav som ställdes på henne var påfrestande, trots att hon hade ett hembiträde till hjälp. Att hålla representationsmiddagar innebar umgänge med makens kollegor och kunder samt deras makar. Detta menar Alice var människor som "man måste bjuda fast man inte hade något intresse av dem". Maken hade önskat sig en "charmant värdinna vid sin sida" och uttryckte kritik mot Alices agerande. Det sätt på vilket Alice berättar om sig själv anknyter till "societetsdamen", idealet som Alva Myrdal och Viola Klein omtalar som en typ av hemmafru. Det handlade om den övre medelklassens gifta kvinnor vars uppgift var att vara ett kvinnligt smycke och ett bevis på den status mannen uppnått (Myrdal & Klein 1957:18). Alices berättelse visar att societetsdamens liv inte upplevdes som så enkelt med tanke på alla de krav och förväntningar hon hade att uppfylla. Alice uppger i ett brev till mannen skrivet på 1950-talet hur otillräcklig hon kände sig som värdinna. Hon "var ingen rutinerad värdinna, blev det aldrig". Hon var orolig för att något skulle gå snett, samtidigt som det fordrades att hon skulle vara "en glad och avspänd värdinna". Innan gästerna kom rusade hon omkring

halvklädd och nervös, med blossande kinder, och du gick efter och gjorde mig ännu mer nervös. – Har du kommit ihåg rena handdukar på toaletten? – Askkoppar, finns det tillräckligt av dem? [...] O.s.v. tills jag var färdig att skrika hysteriskt, men det gjorde jag ju inte.

Citatet visar att de rutiner som skulle skötas före en middag ansågs vara värdinnans uppgift. I efterskott, i samband med att hon skrev sin levnadsberättelse, såg hon dock på brevet till sin man med "visst roat överseende" och menade att det knappast var så farligt.

Emma reflekterar i sin levnadsberättelse med bitterhet över det förväntade representationslivet: [Det] förväntades av oss [...] att hålla hov med fina middagar – mottagningar, alltid se vacker ut, vara positiv." Även här var det mannens höga position i arbetslivet som gjorde att Emma förväntades öppna sitt hem för makens kollegor.

Ett sätt att förstå de normer och ideal en representationshustru ställdes inför är att utgå från tanken om livsformer. Livsformsanalys kan användas som ett sätt att försöka förstå andra människor trots att individer lever i olika sociala verkligheter. De livsformer som är aktuella i mitt material är husmorslivsformen och representationshustruns livsform som innefattar olika praktiker och baserar sig på olika begreppsvärldar. Båda livsformerna utgår från hemmafruinstitutionen och äktenskapet

(Jakobsen & Karlsson 1993:150–151). Livsformer kan sägas vara sammanlänkade med olika kärleksformer, den bekräftande och den bemyndigande. Enligt ekonomen Tuula Bergqvist baserar sig de kvinnliga livsformerna på bekräftandets kärleksform som innebär att kvinnor investerar "kärlekskraft" genom att ge bekräftelse till omgivningen, något som leder till omsorgspraktiker. Den manliga livsformen, den bemyndigande, är en tillägnelsepraktik som är beroende av kvinnans bekräftelse. Detta leder enligt Bergqvist till att männen mottar kärlekskraft från kvinnor utan att ge omsorg i utbyte (2004:33–45). Men det kan också förklara varför kvinnorna upplevde att omsorgen hörde till deras uppgifter. Representationshustruns livsform bygger enligt detta tänkesätt på en bekräftande kärleksform. Familjen och hemmet har en speciell position i denna livsform. Genom att delta i makens representationsuppgifter och vara en "charmant värdinna" kunde hon påverka makens framgång i hans arbete. För uppgiften krävdes kunskap om sociala arrangemang och situationer, att man odlade en viss stil och hade kännedom om normer för god ton (Jakobsen & Karlsson 1993:151). Samtidigt gav det henne möjlighet att på ett självständigt sätt utforma representationen genom ett eget intresse för matlagning och heminredning. Men dessa intressen måste anpassas till vad som var bra för mannens karriär (Bergqvist 2004:42–43; jfr Friberg 1990:66–67). I lyckade fall förhåller sig mannens karriärpraktik och kvinnans representationspraktik till varandra som ett teamarbete (Jakobsen & Karlsson 1993:150). För Alices del föll denna representationspraktik dock inte väl ut. I Emmas fall förefaller det mera handla om att både parterna var kritiska till representationspraktiken, eftersom hon skriver i vi-form.

Här kan jämförelser göras med det obetalda arbete en prästfru tidigare förväntades utföra. I etnologen Birgitta Meurlings avhandling *Sarons liljor?* beskrivs prästfruns situation som en avledd position i relation till makens prästroll och som en förutsättning för denna. Meurling diskuterar också de strategier som prästfruarna använde sig av. Hon gör skillnad mellan offensiv anpassning, med sikte på egna mål, och defensiv anpassning, som i högre grad går ut på att foga sig efter andras önskemål (1996:118–121). Avledda positioner av detta slag förekom endast i så kallade tjänstemannakategorier och är på så sätt relaterade till klasstillhörighet, som bestämdes av mannens position. Representationshustruns livsform kan tolkas både som en offensiv och en defensiv anpassning, eftersom hon dels själv vann status och anseende genom ett väl utfört värv, dels anpassade sig till en förväntad roll. Både

Alice och Emma uttrycker sina erfarenheter av livet som representationshustru i negativa ordalag. Det här innebär inte att andra kvinnor i en liknande situation också skulle ha upplevt saken på ett negativt sätt.

”Då bodde vi i en liten tvåa”

Hemmet har uppfattats som en kvinnlig arena, som kvinnan ska göra trivsamt. Det var också en av orsakerna till utformningen av en praktik med en hemmavarande hustru och mor (Markkola 1990:360). Om hemmet definierades som kvinnans arbetsplats och hennes imperium, var det för mannen en plats som han gästade och där han vilade sig (Saarikangas 2004:331). I *Femina* framställs hemmet just som en plats för mannens vila. En man uttrycker sig så här:

Att komma hem och vara trött och mötas av ett hem som sluter sig om mig som en varm filt och stänger ute allt som gör ont och är farligt. Att få vara liten ibland och hjälpsökande och ha en hustru som förstår och kan hjälpa. (F 3/1959)

Sett ur ett manligt perspektiv är hemmet en plats som utestänger samhällets faror, ett ställe där han kan visa sin svaghet och där han möts av en förstående hustru. Hemmet var också en plats för kärnfamiljen, som hade en stark position på 1950-talet både som tanke och praktik (Saarikangas 2004:331). Inom arbetarklassen fördes det goda arbetarklasshemmet fram som ett ideal och som ett sätt att motarbeta sociala problem. Idealet gick ut på en kärnfamilj som bodde i en trivsamt bostad där barnen uppfostrades till ordentliga medborgare och där flit, arbetsamhet och nykterhet rådde. Till detta hörde även en hemmavarande mamma (Markkola 1994:229). Kvinnans uppgift i familjen var emotionell, hon var den som höll ihop familjen, såg till att alla trivdes och tog hand om hemmet. Hennes uppgifter vände sig inåt mot hemmet medan mannens uppgifter riktade sig utåt mot samhället (Åström 1986:61; Parsons 1955:22–28).

Att få ett eget hem var också många unga kvinnors drömmars mål. I intervjuerna gick jag in på frågan om det egna hemmet och Ebba berättade:

Lena: Det där med att få ett eget hem. Var det något som du uppskattade?
Ebba: Jo. Det var trevligt. Det tyckte jag nog om. Och som sagt fick vi en liten tjänstebostad på två rum och kök och ett så kallat tjänarinne-

rum [jungfrukammare]. I köket hade vi vedspis och gasplattor och vi var nöjda med det hela. Sen var firman väldigt hygglig för vid varje barn slogs det ut en vägg och vi fick ett rum till.

Ebba nämner att det var trevligt med ett eget hem, en bostad som de hade tillgång till genom mannens arbete. Också Elsa berättar om sitt första hem, en liten tvårummare. Bostäderna var ofta små, i synnerhet när kvinnorna var unga och nygifta. I finländska förhållanden kom två rum och kök att bli en standard för ett litet hem. Av de bostäder som byggdes i början av 1950-talet var ungefär hälften tvårummare (Saarikangas 2004:323). När flera barn föddes behövdes större lägenheter, precis som Ebba berättar ovan. Nellie i sin tur berättar om hemmet som bestod av två rum och kokvrå på följande sätt, som ett svar på min fråga om lägenheten hade bekvämligheter:

Den hade allt. Det enda var att kokvrån var liten. Fyra plattors spis. Handfat, varmt och kallt vatten. Och i badrummet fanns badkar. Och det var härligt att ha badkar. Och sen var det balkong mot väster. Man kunde ha babyn att sova på balkongen utom sent på eftermiddagen då det blev för hett. Stort vardagsrum och sovrummet var också rymligt. I huset fanns tvättstuga, bastu och tvättrum. Huset blev färdigt 1954 och ändå hade tvättstugan en gryta där man kunde koka lakan.

Det egna hemmet presenteras med utgångspunkt i de fördelar det hade, fungerande kök, badkar och balkong. Dessa nymodigheter ställs i relation till tvättstugans ålderdomlighet med en gryta där lakan kunde kokas. På så sätt materialiserar det nya hemmet framsteg och modernitet. Även i frågelistmaterialet gestaltas livet som nygift med utgångspunkt i hemmet, bostaden med eller utan bekvämligheter:

Jag gifte mig 1954 och vi bosatte oss i [ort], 5–6 km från centrum, i en aktielägenhet [ägarlägenhet] om två rum och minikök och wc med handfat. Huset hade byggts strax efter kriget och hade inget varmvatten och alltså inte heller några badrum, bara en vedeldad bastu, där man hade regelbundna bastutider. (M 5530)

År 1958 köpte vi en Aravalokal på 52 kvadratmeter i centrum av [ort]. Den hade alla då moderna bekvämligheter av vilka jag uppskattade badrummet allra mest. Det var mitt första egna badrum. Vi stannade där i tre år och fick under tiden vårt första barn. (M 6045)

I vissa vetenskapliga texter används begreppet hem som synonymt med bostad eller boende (Åström 2009:44–46). Jag menar dock att begreppet hem har fler dimensioner än så. Hemmet kan ses som en plats för rutiner med syfte att binda samman en familj eller ett par, en plats

Vardagsrummet var hemmets kärna. Bilden visar hur ett vardagsrum kunde se ut 1957.

för gemenskap och trygghet, samtidigt som dessa rutiner kan uppfattas som tvingande och låsande (Löfgren 2006:15–19). I nutida studier kan hemmet också framställas som en farlig plats, en scen för familjevåld eller specifikt våld mot kvinnor (Niemi 2010:1249). Men hemmet diskuteras också i relation till dess motsats, hemlöshet, som har en stark emotionell laddning. Begreppet hemlängtan sammanlänkas med vemod. Hemmet är mycket mer än en plats där man bor, en bostad, och förknippas ofta med någon form av känsla. Bostaden blir ett hem dels genom att man vistas där en längre tid, dels genom renovering och inredning som bidrar till att ge det en personlig prägel och skapa en hemkänsla (Tuomi-Nikula et al. 2004:9). Hemmets gränser kan sägas vara glidande eftersom hemmet påverkas av den offentliga sfärens regler samtidigt som det är en privat sfär. Det kan vidgas till att innefatta trappuppgången, trädgården, gatan och näromgivningen. Hemmet kan också sägas vara ett nationellt projekt i och med att nya medborgare fostras där (Saarikangas 2004:321).

Mor med barn i vardagsrummet i en nybyggd Helsingforsförort. Bilden är från 1957–1959.

Speciellt två betydelse som kopplas till begreppet hem kan utpekas. Den första betydelsen är hemmet som fysisk plats eller bostad. Men det kan också avse ett mentalt hem, som innefattar dels människornas personliga upplevelser och känslor, dels kollektiva värderingar (Vilkko 1998:28). Vårdvetaren Yvonne Hilli har gjort en begreppsanalys av ordböckers definitioner av ordet hem. Begreppet kan etymologiskt sägas innebära en plats där människan erhåller skydd från omvärlden, en plats som erbjuder vila och näring. Analysen av ordboksdefinitionerna ger vid handen att ordet hem främst kopplas till ord som bostad, bostad, hus, hemvist och bo. Men det har även en koppling till ord som härd, ursprung, gemenskap, viste, fristad, härbärke, tillflykt och asyl. Hilli särskiljer fyra betydelsedimensioner av ordet hem. Det kan förstås för det första som bostad, för det andra som hus eller härbärke, för det tredje som härd eller ursprung och för det fjärde som gemenskap (Hilli 2007:38–42). Begreppet hem är mångfasetterat och innefattar såväl konkret fysiska element som värdemässiga och mentala element av ty-

pen gemenskap. Dessutom bör vi komma ihåg att hemmet inte enbart upplevs som en skyddande plats utan också kan erfaras som tvingande, fullt av plikter och – de gånger det handlar om våld – som direkt hotande. I de citat som jag presenterat ovan är hemmet dels en fysisk plats, en bostad, dels ett rum för gemenskapen i familjen, ett sätt att rå om något som är deras eget och en plattform för hemmafruns verksamhet.

De kvinnor som jag intervjuat går inte speciellt mycket in på hemmets betydelse för familjens gemenskap, antagligen mycket beroende på att jag inte förstod att ställa frågor i den riktningen eftersom jag var så inne på hemmafrun och hennes uppgifter. Däremot gör reportagen i veckotidningarna det. Här är kvinnan den som förväntas ha förutsättningar och vilja att skapa en trevlig atmosfär i hemmet. Heminredning är också ett ämne som tas upp i veckotidningarna. Där lyfts inredning fram som ett sätt att göra hemmet trivsamt: "Hur mycket trevligare blir det inte för en husmor att ha skåpet målat i en glad färg" (HV 1/1955). Möbler som kan göras av "halvfabrikat" ses som ett sätt att spara pengar (F 2/1959). Ljus, enkel och färgglad inredning förs fram som ett ideal, och olika sätt att fräscha upp hemmet eller göra det trivsammare tas upp i reportagen (F 1/1951, 1/1955, 1/1959). Hemmet kan också fräschas upp med vackra dukar eller blommor och ljus. I *Femina* 14/1955 finns ett längre reportage om hem och heminredning i avskalad funktisstil med fotografier i färg. Här presenteras funktionella vardagsrum. I *Hemmets Veckotidning* finns samma år en serie om svenska hem med bildreportage om inredningen och människorna som bor i dem. Också här presenteras hem i modernistisk och funktionalistisk stil (Saarikangas 2002; Eklund Nyström 1991:149–152).

Reportagen gestaltar hemmet och skapandet av hemtrevnad som kvinnans uppgift. I handboken för kvinnor *Naisen kirja* (Eskelinen 1956) presenteras förutsättningarna för ett trivsamt hem. Hemmet beskrivs som en helhet bestående dels av andliga värden, dels av fysiska föremål, en helhet som ska inge alla en positiv känsla. För att uppnå detta borde funktionalitet och samtida skönhetsideal kombineras. Trivsel i hemmet framställs i handboken mera som en fråga om inredning än om familjemedlemmarnas eller husmoderns egenskaper.¹ Marianne Gullestad utpekar heminredning som en central symbol som människor investerar pengar, tid och känslor i. Heminredning uttrycker livsstil och samhällsklass, det är ett sätt att visa vem man är och även vem man skulle vilja vara, vem man vill likna. Gullestad presenterar heminredningen som makarnas gemensamma projekt, med utgångspunkt i sin undersökning om norska förhållanden på 1970-talet

(1984:87–90). I mitt intervjumaterial framställs det snarare som kvinnans uppgift. Elsa svarar på frågan om heminredning på följande sätt: "Men att inreda hem, det var inte riktigt hans grej. Det gjorde jag nu sen efter bästa förmåga (småskratt)." Ebba talar däremot om ett "vi", samtidigt som hon konstaterar att de inte aktivt sysslat med heminredning: "Om jag riktigt tänker tillbaka så har vi aldrig inrett utan det har bara blivit, och framför allt har vi ärvt möbler." Att hemmet bestod av arvegods kan tolkas som en klassmarkör, att möblerna var av sådan kvalitet och stil att de hade ett varaktigt värde. Men det kan också förstås så att man inte hade råd att köpa nytt och eget.

Skapandet av harmonin i hemmet framställs även det som kvinnans uppgift (Ogden 1986:xi). Folkloristen och genusforskaren Aili Nenola påpekar att typiska drag i gestaltningen av kvinnlighet är förväntningar på så kallade mjuka värden, såsom att beakta andra människor, visa empati och framför allt att ha tålamod. I denna "kvinnokultur" som går i arv från mor till dotter ingår många små gester och handlingar som en kvinna förväntas utföra (Nenola 1986:16). Det är fråga om att komma ihåg släktingar och vänner på deras bemarkelsedagar, skicka julkort och annat sådant, som kan te sig oansenligt men som är viktigt i relationen till andra människor. I frågelistmaterialet uttrycks en syn på kvinnan som den samlande kraften i hemmet och familjen: "Min uppgift är kanske främst att samla alla tre barnen och deras familjer till gemensamma sammankomster" (IF 2004/6:22). I ett annat svar skriver en kvinna: "Min roll i familjen är att ha hand om dem alla och se till att de har det bra" (IF 2004/6:36). Det kan också handla om att vårda relationerna inom släkten och helt konkret om att sköta om sjuka släktingar (IF 2004/4:3). En central poäng i Carlstedts och Forsséns inledningsvis nämnda undersökning är att visa hur hemmafruarna gjorde arbete för andra – för familjen, för männen, för barnen, för övriga såsom vänner och grannar (1999:63–83). De små berättelserna om hemmet sammanlänkas på så sätt med de stora berättelserna om kärnfamiljen, hemmet och utvecklingen av boendestandarden, men också om nationen. Ett lyckligt hem bildar grunden för en lycklig familj och utgör på så sätt en grundbult i nationen. Hemmafrun uppfattas här som den varma husmodern, den som sköter om trivseln och gemenskapen i familjen.

RELATIONEN TILL MAKEN

I detta avsnitt behandlar jag hemmafrun som hustru i relation till den äkta maken på ett allmänt plan. Här går jag in på hur den äkta maken beskrivs, på kvinnans sammanhållande och stödjande roll i familjen och mannens centrala uppgift som familjeförsörjare.

"Han var så mycket borta"

Förväntningarna på en hustru och en make i borgerlig miljö var olika under 1950-talet. Det manliga idealet bestod av att vara en ordentlig man som var en flitig, ärlig, sedlig och nykter familjeförsörjare. Kvinnans uppgift var att se till att familjen hölls ihop och betedde sig väl i egna och andras ögon. Hon skulle se till att familjen hade kontroll över livet och uppfostra barnen till normala och nyttiga samhällsmedborgare (Räisänen 1995:207–208). Orsaken till skillnaden i förväntningarna på män och kvinnor kan enligt Lissie Åström sökas i föreställningen om könens komplementaritet, en genusordning med separata och givna uppgifter för män och kvinnor, vilket innebär att det fanns olika värdeprinciper för män och för kvinnor (1986:61). I veckotidningarna framställs hustrun som den som förväntas ge emotionellt stöd till mannen och hela familjen. Hemmafrun beskrivs i veckotidningarna som en som offerar sina invanda mönster för mannens skull, kompromissar och ser till att mannen har det bra när han trött kommer hem från sitt arbete. Även i vetenskaplig litteratur från 1950-talet framhävs kvinnans eller hustruns stödjande roll (Parsons 1955:14–15). Det här är också något som kommit fram ovan i analysen av hemmafrun som värdinna och representationshustru. Det betyder ändå inte att 1950-talets kvinnor längre värderades utifrån 1800-talets traditionella kvinnliga dygder såsom ödmjukhet och tålmod, eller att kvinnan sågs som självuppoffrande, passiv och martyrliknande, eftersom detta svarade dåligt mot samtida krav på utbildning och framåtanda för kvinnornas del (Levin 1989:60–61).

I intervjuerna kommenterar kvinnorna sina makar relativt fåordigt. En orsak till detta menar jag är att kvinnorna tog på sig rollen som huvudperson i samtalet med mig. En annan orsak kan vara att det inte tedde sig naturligt att tala om mannen i de fall han var närvarande vid intervjun. I de fall han inte var närvarande presenteras relationen till mannen nästan alltid ur en positiv eller neutral synvinkel. I etnologen

Ella Johanssons studie av svenska skogsarbetares minnen från 1940-talet framkommer också att männen ofta skriver om liderliga kvinnor i allmänhet men är ytterst återhållsamma i sina yttranden om sina hustrur. I de fall sådana yttranden förekommer var de kopplade till heder, till kvinnans arbete eller till hushållet. Finkänslighet i relation till hustrun var, menar Johansson, en hederssak (2001:97–101). På samma sätt kan det uteblivna berättandet om maken i mitt material sägas spegla en föreställning om heder. De kvinnor som Hilde Danielsen intervjuat berättar inte heller mycket om förhållandet till maken. Han är frånvarande i berättelsen, något som Danielsen tolkar som ett uttryck för intimitet. I hennes material karaktäriseras mannen som snäll om han hade god hand med barnen. Kritiska kommentarer kunde gälla hans myckna drickande eller, som Ebba säger, att "han var så mycket borta". Det sistnämnda, att mannen gjorde långa dagar och ofta var borta på arbetsresor, är något som också Nellie och Molly tar upp. Ebba uttrycker det så här: "Jag var alltid bara hemma med barnen. För min man jobbade långa tider och var aldrig hemma." I Carlstedts och Forsséns undersökning framkommer däremot att kvinnorna som ingick i deras studie berättade utförligt om relationen till sina makar (1999:138–153).

I levnadsberättelserna framträder relationen till maken i ett annat ljus. Här presenteras männen endast i vissa fall ur en positiv synvinkel, som hustruns bästa vän och samarbetspartner (KLiv 117). De negativa utsagorna dominerar i levnadsberättelserna; uppmaningen att berätta ledde tydligt till att kvinnorna öste ur sig också sådant som de antagligen inte skulle ha tagit upp i en intervjusituation. Att skriva om det negativa i livet för en okänd mottagare är mycket lättare än att berätta om det för en forskare som intervjuar en. Maja talar till exempel om sin man som grälsjuk och dominerande. "Han har alltid varit en god far och skött väl om sin familj, men hans dåliga humör, hans inbundenhet [...] har sårat både mig och barnen otaliga gånger." En annan kvinna skriver: "Jag och barnen kände oss försummade, de gemensamma stunderna och sysslorna familjemedlemmar emellan blev allt färre, dessutom präglades de av stress, nervositet och gräl" (KLiv 14). I vissa fall beskrivs hur mannens häftiga lynne resulterade i raserianfall och hustrun måste "jämka" för att parera hans dåliga humör (KLiv 70, 81). I levnadsberättelserna återberättas erfarenheter som spänner över ett brett spektrum, från livets goda till dess negativa sidor. I materialet finns ett antal beskrivningar av misshandel av både kvinnor och barn, men de är inte speciellt kopplade till livet som hemmafru. Samhällsvetaren Ritva Nätkin, som gjort en undersökning om moderskap och levnadsberättelser

Pappa på promenad med sina söner i Helsingfors 1946. Efter krigen förändrades faderns roll från en auktoritär till en mer vardagsnära pappa.

baserad på ett material insamlat 1991, kommer fram till att kvinnorna som skrev dessa levnadsberättelser främst använde sig av två narrativa strategier eller modeller. Den ena modellen, som hon kallar familjistisk, går ut på att mannen och hustrun tillsammans arbetar för familjens bästa. Den andra är en maternalistisk modell där modern aktivt ställer sig på barnens sida och där mannen uppfattas som ett hot mot familjen (Nätkin 1997:198). De negativa utsagorna i mitt material kan tolkas som delar av sådana maternalistiska berättelser.

I frågelistsvaren framkommer relativt sällan något om kvinnans relation till mannen. Det är heller inte en fråga som varit aktuell i någon frågelist. I ett långt svar (IF 2000/7:72) om livet på 1950-talet skriver en kvinna om mannens relation till barnen, hur barnen inte hade en chans att lära känna sin pappa när de var små: "Barnen och jag levde på sätt och vis i en värld för oss, min make i sin stressade värld." I stället blev det hustruns sak att skapa ett hem åt familjen: "Jag igen fick bygga upp ett fungerande familjeliv, ordna med hemmet och sköta barnen som en motvikt till all 'duktighet' jag presterat under många år [under krigsåren]." Mannens stress och mentala frånvaro förklaras med den tid som gått förlorad på grund av kriget och som måste tas igen. Kvinnan skriver om sin situation så här: "Jag blev verkställande direktör i vårt familjebolag och ibland erbjöd sig min man att vara barnvakt, om jag gick till staden och betalade räkningar eller utträttade ärenden, som gällde familjens liv." Hon beskriver sig själv som hemmafru med allt som hör

de till hemmet på sin lott. Samtidigt gestaltas en tillvaro där hon och maken levde i rumsligt sett separata sfärer.

Maken framställs under denna tid som familjens överhuvud. Han ansågs ha en auktoritetsställning i familjen samtidigt som han var emotionellt relativt distanserad (Leino & Viitanen 2003:188). I samma frågelistsvar som citerades ovan karaktäriserar skribenten sin man på följande sätt: "Han var, kan man säga, en man i skarven mellan de gamla patriarkmännen som blivit uppassade med minsta sak och den nya typ av man, som höll på att ta form efter krigsåren." 1950-talet kan sägas vara plattformen för de samhälleliga förändringar som sedan blev verklighet på 1960-talet (Halberstam 1994:ix). Samtidigt måste vi komma ihåg att olika ideal ofta lever sida vid sida och att det tar lång tid innan nya ideal ersätter gamla (Ekenstam 1998:117). I frågelistsvaret ovan skymtar tanken att hustruns uppgift var att behaga och passa upp den äkta mannen. Det här är också något som berörs i litteraturen. Enligt Annegret Ogden inbegriper tanken om den älskvärda hustrun att mannen skulle skämmas bort. De som klarade av att vara behagliga eller älskvärda hustrur ansågs vara goda kvinnor, medan de som inte klarade av det uppfattades som misslyckade (Ogden 1986:49).

I seriemagasin såsom *Blondie* hittar vi stereotypa framställningar av hemmafrun (Rasmusson 1986:63–66).² *Blondie* är en så kallad familjeserie som hade sin glansperiod just under 1950-talet och som bidrog till att befästa en genusordning där kvinnans uppgift var att behaga mannen. På så sätt liknar den tidigare tidens uppförandeböcker för kvinnor som gav riktlinjer för kvinnans livsmål, det vill säga äktenskapet (Peterson 1976:52; jfr Henriksson 2007:128–139). *Blondie* framställs som välvillig men vimsig, utan andra uppgifter än att passa upp sin man och trösta sig genom konsumtion. Genom list eller övertalning får hon ändå sin vilja igenom. Ett sätt för kvinnan att driva igenom sin vilja eller att utöva makt är att låta mannen vänta. I en seriestripp sitter *Blondie* vid sitt spegelbord och gör sig i ordning för att gå ut tillsammans med Dagobert. Han sitter i en fåtölj och har för länge sedan somnat. Etnologen Anita Beckman noterar, i sin undersökning om väntan, att det att låta andra människor vänta på sig kan tolkas som en protest. Att låta en man vänta kan vara ett sätt att utöva makt eller hämnas i en annars maktlös situation (Beckman 2009:167–172). Det är just detta som den stereotypa *Blondie* gör.

Lissie Åström talar om sina egna erfarenheter av livet som hemmafru, innan hon började forska, i en intervju i *Svenska Dagbladet*. Hon noterar att mannens trivsel då var det viktigaste och att hustruns behov kom

i andra hand. I intervjun berättar hon hur hon inte begärde något vare sig av sin man eller av sina söner: "Jag städade och tömde deras askkoppar och passade upp på dem till tusen. Men så har jag själv vuxit upp – att mannen måste man passa upp på" (Sjöström 2012 [www]). Av intervjun med Molly framgår att mannen var van vid att maten stod färdig på bordet när han kom hem. Hon säger: "Det var service. Jo, jag gjorde nog allt." Att det var så förklarar hon med att han genom sitt arbete blev van vid att gå till dukade bord. Samtidigt påpekar hon att hon inte "hängde upp sig" på det. Att män ska bli upppassade var något hon hade lärt sig hemma. På så sätt kan man säga att hon internaliserat den genusordning som går ut på en mer eller mindre strikt fördelning av uppgifter. Detta innebär att kvinnan förväntades ställa upp för mannen, medan mannen i sin tur förväntades skapa ekonomiska förutsättningar för familjen.

"Jag hade ju inga pengar"

I serien *Lilla Fridolf* avbildas hustrun Selma i en uppenbart sliten och lappad kappa (Lilla Fridolf [www]). Kommentaren från Lilla Fridolf är här "Ja, ja, du ska få en ny kappa." Det komiska är tänkt att ligga i hur Selma med list kan få Lilla Fridolf att inse att hon behöver en ny kappa utan att behöva tjata om pengar för den. Selma är precis som Blondie en stereotyp hemmafrugestalt. Eftersom hon är hemmafru har hon inga egna pengar, och för att kunna konsumera är hon beroende av mannens välvilja. Seristrippe bygger således på tanken om att Selma är ekonomiskt beroende av honom, vilket leder till tjat från Selmas sida. Han har i sin tur ansvar för familjens försörjning. Detta brukar kallas för den manliga försörjaretiken, den manliga försörjarmodellen eller enförörjarmodellen (Åström 1990:141; Strachan 2000 [www]). Den bygger på tanken om könens komplementaritet, som presenterades tidigare. Mannen skulle förbereda sig inför äktenskapet genom att se till att det fanns ekonomiska förutsättningar för familjen att klara sig (Danielsen 2002:39; Parsons 1955).

Enförörjarmodellen var aktuell speciellt i tider av arbetsbrist och understöddes politiskt genom sambeskattnig. 1950-talet var i Sverige en tid av högkonjunktur, vilket gjorde att många män ansåg sig ha råd att ha sin hustru utanför förvärvslivet (Hedenborg & Wikander 2003:149–150). Enligt Yvonne Hirdman var den statistiska genomsnittsfamiljen i Sverige år 1950 en familj där pappan var industriarbetare och mamman hemmafru (Hirdman 1992:200). Hemmafrun var således inte en-

bart ett borgerligt ideal. Finland karaktäriserades under 1950-talet ännu av återuppbyggnad snarare än av högkonjunktur, men även här kunde en medelklassfamilj klara sig på en lön. Av ett kommittébetänkande från 1970 framgår att arbetsfördelningen mellan män och kvinnor ännu i slutet av 1960-talet var traditionell, med en försörjande pappa och en mamma som ansvarade för hem och barn (*Naisten asemaa* 1970:124). Redan vid sekelskiftet 1900 var idealet inom arbetarklassen och bland bondebefolkningen att mannen skulle försörja hustru och barn (Markkola 1994:154). I en värld där arbete belönas med pengar och värdesätts därefter underminerar det oavlönade arbetet kvinnans samhällliga status (Mackie & Pattullo 1977:20).

Enförsörjarmodellen kommenteras också i mitt material: "men det förutsattes nästan att ens man försörjde en" (KIVÅ 1279/1443), "Pappornas funktion var att gå på arbete och försörja familjen" (SLS 2049, 344). Maja berättar hur hennes make måste se sig om efter ett arbete, för "nu hade han en familj att försörja". Trots att förväntningarna på att maken skulle försörja sin familj var en utbredd norm fanns det naturligtvis även undantag. Bland annat Ella uttrycker att hon inte förväntade sig att bli försörjd. Hennes uttalande tyder på att enförsörjarmodellen inte var det enda förhållningssättet till frågan hur en familj skulle försörjas.

Till mannens försörjaransvar hörde också att se till att familjen hade en bostad innan äktenskap ingicks (Danielsen 2002:39). Det innebar att en man förväntades ha ett yrke och ett arbete innan han gifte sig. Därför var också en satsning på utbildning viktig för männen under denna tid. Det här är något som omnämns i frågelistmaterialet. En man skriver om hur viktigt han ansåg att det var att ha en examen innan äktenskap ingicks. Skälet till detta var en rädsla för en "framtid i misär", att vara tvungen att ta ett sämre betalt arbete på grund av uteblivna studier när familjen skulle försörjas (IF 2000/7:20; jfr Danielsen 2002:37). Examensintyg kunde också vara ett sätt att visa för sin tillkommandes föräldrar att deras dotter skulle komma att få ett ekonomiskt sett bekvämt eller åtminstone drägligt liv.

I veckotidningarna diskuteras hur hushållspengarna ska räcka till (F 3/1959). Här framgår att kvinnorna har en viss summa pengar att hushålla med – pengar som de får av sin man – och att de upplever sig som "hemmets finansminister", men att större utgifter diskuteras tillsammans med maken. Ofta var det var svårt att få pengarna att räcka till – en kvinna talar om "evig brist på pengar" (M 5601). Så här berättar en annan kvinna, som sade upp sig från sitt arbete för att själv sköta om sitt barn: "Då vi nu hade bara en lön att leva på och stor skuld på bo-

staden var det svårt att få ekonomin att gå ihop. Ibland hade vi inte ens råd att gå på bio för att inte tala om resor, nya kläder” (M 6045). Men i vissa fall antyds det i materialet att manligt försörjaransvar handlar om mer än att ha en tillräcklig lön för familjens bruk. Ebba berättar om hur hon som nygift flyttade till den ort där maken fått arbete, vilket ledde till att hon lämnade sitt arbete och blev hemmafru. Hon framhåller att hon hade högre lön på den arbetsplats hon lämnade än vad maken hade på den nya bostadsorten. Det här tyder på att det inte enbart handlade om att en familj skulle klara sig ekonomiskt, utan att mannen förväntades ha ansvar för familjens försörjning i det långa loppet.

För en man var det en hederssak att kunna försörja sin familj, samtidigt som kvinnor och män hade separata och kompletterande ansvarsområden. Arbete, försörjning och manlighet var på så sätt sammankopplade. I en studie om manlighet och kriminalitet i Storbritannien framhålls att arbete, ofta hårt fysiskt arbete, var ett sätt att uttrycka manlighet under tidigt 1900-tal. Känslan av att vara karl var i vissa fall inom arbetarklassen en mer central drivkraft till arbete än själva lönen. En riktig arbetskarl skulle klara av försörjningen och den som inte gjorde det förlorade omgivningens respekt (Winlow 2001:36–37). Värnandet om den manliga försörjarrollen har enligt Lissie Åström varit ett av skälen till motstånd mot kvinnliga arbetstagare (1990:140). Tanken om en manlig familjeförsörjare underminerades senare av ökat kvinnligt deltagande i arbetslivet (Winlow 2001:64). Trots att medelklassens manliga tjänstemän inte hade ett arbete som gjorde dem svettiga eller smutsiga var arbetet även bland dem länkat till manlighet. Kvinnligt förvärvsarbete var också i vissa fall förknippat med skam – mannen skämdes om hans hustru förvärvsarbetade. Skammen bygger på tanken att mannen inte skötte sin försörjarroll väl, han hade helt enkelt för små inkomster för att en hel familj skulle kunna leva på dem. I en sådan situation ”måste” kvinnan gå ut i förvärvslivet (Hytönen 2009:16; jfr Danielsen 2002:115). Hemmafrun kopplas till tankar om ekonomiskt välstånd, ett slags medelklassens respektabilitet, samtidigt som hon ansågs lida av isoleringen i hemmet (Ogden 1986:116–125). I Lissie Åströms undersökning om svenska män i tre generationer framställs rollen som familjeförsörjare som något betydelsefullt för mannens självkänsla och identitet fram till 1960-talet (1990:141–142). Hemmafrun var för mannen ett sätt att visa upp sin ställning som välbärgad, att han hade råd att ha sin fru hemma (Myrdal & Klein 1957:18).

Samtidigt som mannens ansvar var att se till att hans lön räckte till för familjens behov, innebar enförsörjarmodellen att kvinnorna inte

hade egna pengar. Det här är också något som omnämns i materialet. I en levnadsberättelse berörs bristen på pengar: "Jag hade mycket litet pengar till förfogande under barnens tidigaste uppväxtår." Detta ställde krav på hård planering och sparsamhet: "Jag städade och gjorde allt själv, köpte upp och tillredde måltiderna. Jag t.o.m. sydde kläder, både av nytt och gammalt material" (KLiv 82). Om detta berodde på att makens inkomster var blygsamma eller om kvinnan i fråga hade en liten hushållskassa att förfoga över framgår inte. I en annan berättelse gestaltas däremot bilden av pengar som något som mannen skulle förfoga över. Med bitterhet skriver kvinnan om hur hennes man hade låtit förstå att familjens pengar var hans egendom: "karln ska ta hand om pengar, käringarna förstår sej inte på sådana saker" (KLiv 81).

"Jag tjtade om mer hushållspengar"

I ett frågelistsvar berättar kvinnan hur fördelningen av hushållets pengar gick till. "Min make gav mig en bestämd summa per månad när han först dragit av hyreskostnader, elektricitet med mera och så var det min sak att hushålla med pengarna." Skribenten berättar vidare om hur hon förhandlade med sin man om den summa som hon skulle få till hushållets förfogande, om hur hon "tjtade" om att få mera hushållspengar och "hur det faktiskt resulterade i en högre månadspeng" (IF 2000/7:72). Beslutet om hur mycket pengar kvinnan fick till hushållskassan låg alltså i mannens händer (Danielsen 2002:101). I serietidningarna framställs hemmafrun många gånger just som en tjtande och konsumerande kvinna, en som ständigt vill ha nya kläder och som konsumerar mer än mannen har råd med. I serien *Blondie* hickar DagoBERT ofta till av Blondies köplusta. Hon står utanför produktionen och rollen som konsument blir för henne ett sätt att komma ut ur hemmet. I den förenklade värld som serietidningarna representerar ställs mannens producerande roll mot kvinnans konsumerande. Glenna Matthews presenterar hemmafrun just i en konsumerande roll, samtidigt som denna roll sägs göra henne missnöjd och frustrerad (1987:82–86). Jag menar ändå att de kvinnor vars minnen jag tagit del av ligger ganska långt från den värld som gestaltas i *Blondie* och i Matthews forskning. De har knappast i frustration shoppat loss i "opersonliga supermarketar" som Matthews nämner. Hemmafruar i det efterkrigstida Finland och i USA under samma tid levde under olika ekonomiska och sociala förhållanden. Den finländska hemmafruns vardag var fylld av tungt arbete. Här

fanns det varken materiella eller ekonomiska förutsättningar för överflödigt konsumtion, bland annat för att det rådde brist på varor att köpa. Det här betyder ändå inte att konsumtion inte var viktigt också för de finländska kvinnorna. Samtidigt grundar sig hemmafruars tillvaro både i Finland och i USA på samma norm om manligt försörjaransvar och kvinnligt ekonomiskt beroende. En annan stereotyp bild är Selmas tjat i *Lilla Fridolf* om större ekonomisk framgång för mannens del. Här är det fråga om att Selma anklagar sin man för att komma till korta i en strävan efter ett behagligt medelklassliv. Hon är aggressiv både i ord och handling och drar sig inte för att använda brödkavlen som tillhygge. Mannen, Lilla Fridolf, gestaltas i sin tur som en toffelhjälte (Peterson 1976:53–56).

I intervjun med Elsa kommer vi in på ämnet pengar genom min fråga om vem som bestämde om familjens inköp. På detta svarar Elsa mycket kort: "Det där köpandet var nog tillsammans. Jag hade ju inga pengar. Det var han som hade pengarna." I intervjun med Nellie talar vi om familjens ekonomi med utgångspunkt i min fråga om hur det fungerade att leva på en lön:

Nellie: Riktigt bra, bara man var sparsam.

Lena: Men att hurdan hushållskassa hade du?

Nellie: Ingen bestämd kassa utan, min man såg till att i *min plånbok* fanns *pengar*. Men jag var ju också hemma från ganska enkla förhållanden [...].

Nellie understryker att hon inte behövde tjata om pengar för hushållet. På så sätt gestaltas en bild av mannen som ordentlig och generös. Samtidigt hänvisar hon till de enkla förhållanden hon själv kom från som ett sätt att förklara att hon inte var van vid utsvävningar. Också Molly talar om hur hon fick tillgång till hushållspengar, en bestämd summa varje månad. I samband med att hon funderar över varför kvinnor i dag inte vill vara hemmafruar kommer hon in på betydelsen av egna pengar:

Ingen människa vill ju vara hemma. Och då kan man ju fråga sig varför. För man vill ju ha frihet. Kanske att man har egna pengar att röra sig med. Men vi som är födda på 1930-talet är inte *vana* vid att ha pengar att röra sig med.

Precis som Nellie, som menar att tillgång till pengar inte alltid varit en självklarhet, anser Molly att hennes generation inte varit van vid egna pengar så som människor är i dag. Eftersom de flesta levde under likadana villkor var detta heller inte någonting som de ifrågasatte. Att

pengar är ett aningen känsligt ämne att samtala om blev också tydligt. När jag frågar Wilma om hushållskassan kommenterar hennes man med stolthet att han hade goda inkomster:

Lena: Som ni sa tidigare att det var en lön att leva på. Hade ni en separat hushållskassa?

Wilma: Nej.

Maken: Jag förtjänade ganska bra nog.

Wilma: Ja, naturligtvis hade jag pengar i plånboken, det måste man ju ha. [...] Vi beställde varor från en butik och [...] så betalades det en gång i månaden. Och när man handlade någon annanstans så betalade man från gemensamma [pengar], inte hade jag aldrig nåt med det.

Lena: Men om du ville köpa nånting åt dig själv, en ny klänning eller nya skor?

Wilma: Nog fick jag om jag ville ha, tror jag. Inte var det fråga om någonting vidare. Om det behövdes så behövdes det. [...] Vi har ju klarat 60 år så (skratt).

Maken: Utan extra slagsmål.

Stämningen i intervjun blev i sammanhanget aningen irriterad, jag hade tydligen gått över en gräns för vad som uppfattas som lämpligt att tala om.

Ett sätt att förstå den manliga försörjaretiken är att utgå från den amerikanske sociologen Talcott Parsons teorier om kärnfamiljen från 1950-talet (Parsons & Bales 1955:14–25). Han menade att den vuxna kvinnans roll som hustru, mamma och hushållerska var förankrad i familjens interna angelägenheter, medan mannens roll var förankrad i yrkeslivet, med arbete och försörjning som huvudsakliga ansvarsområden. Parsons ansåg att även om den gifta kvinnan deltog i yrkeslivet skulle det inte komma att rucka på denna ansvarsfördelning och att rollen som hemmafru var den dominerande rollen för en gift kvinna. Hans teori byggde på en funktionalistisk tankegång där en social institution som familjen ansågs ha en biologiskt grundad funktion för att säkerställa stabiliteten i samhället (1955:14–15).

Familjen, så som den framställs av Parsons, innebär alltså en kompletär arbetsfördelning där kvinnan har en expressiv, emotionell roll medan mannen har en instrumentell, försörjande roll. Denna arbetsfördelning har som syfte att säkerställa familjens sammanhållning (Parsons 1955:22–33; Baldwin 1961:169). I Parsons modell finns också en makt-dimension där makten fördelas efter kön och ålder. Mannen är överordnad sin hustru och de vuxna är överordnade sina barn. Föräldrarna har obegränsad makt över barnen (Giddens 2007:197). Parsons ansåg ändå inte att människans egenskaper och roller är helt av naturen givna. Han

menade att omsorgen om barn är viktigare än att det just är modern som sköter denna uppgift, men å andra sidan förklarade han skillnaderna mellan mäns och kvinnors uppgifter med utgångspunkt i deras kroppar. Män ansågs ha bättre förutsättningar för att specialisera sig på den instrumentella rollen (Parsons 1955:23; Roman 2004:33–40). Parsons familjeteori har kritiserats av såväl sociologer som feministiska forskare, eftersom den har ansetts legitimera kvinnans underordning i samhället (Roman 2004:35). Parsons uppfattade familjen som en solidarisk enhet och drog en skarp skiljelinje mellan en ekonomisk sfär och familjesfären (1955:11). Motsättningen mellan dessa två skulle lösas genom att man tolkade familjen som en oas, en plats för rekreation. Sociologen Christine Roman ifrågasätter denna tanke – hon anser att familjen fungerar som en plats för rekreation för män på kvinnors bekostnad. Från feministiskt håll har man också riktat kritik mot tanken om familjerelationer som naturligt, biologiskt och funktionellt grundade (Roman 2004:46–47).

De som försvarar den traditionella familjen med en komplementär arbetsfördelning mellan män och kvinnor för ofta fram 1950-talet som ett ideal, en tid då män var män och kvinnor var kvinnor (Giddens 2007:376). Yvonne Hirdman menar att sådana nostalgiska tankar om det goda 1950-talet, en tid då demokratin fungerade och folkhemmet mådde bra, bygger på tanken om kvinnors ekonomiska beroende av mannen (2007:17). Hilde Danielsen framhåller å sin sida att unga par som levde på detta sätt under 1950-talet följde den allmänna normen på den tiden. Att gifta sig och leva ett liv där hustrun är hemmafru och mannen familjeförsörjare innebar att man levde på samma sätt som många andra i ens omgivning och att man på så sätt uppfyllde samhällets förväntningar (Danielsen 2002:37).

Sammanfattningsvis kan konstateras att när det gäller hemmafruns uppgifter och relation till maken sammanlänkas kvinnornas erfarenheter med tankar och föreställningar om en rad olika frågor: kärnfamiljen, bostadsförhållanden, framsteg, barn, gemenskap, hemekonomi, sparsamhet, rationalitet, hygien och representation. De bilder av hemmafrun som framträder är den outtröttliga husmodern, den perfekta värdinnan, den behagliga hustrun, den upppassande hustrun, den listiga kvinnan, den tjatande kvinnan, den emotionellt varma husmodern samt den sparsamma och ekonomiska husmodern, men också den konsumerande hustrun och hustrun som smycke. Fasta uttryck som återkommer är ”han var så mycket borta” och ”han var aldrig hemma”, vilket visar att husmoderns roll i stor utsträckning var ett ensamt värv, samtidigt som maken var den försörjande parten.

6

SÄNGKAMMAREN

Ämnet för detta kapitel är sexualitet och äktenskap samt de ideal gällande kvinnlighet som var aktuella på 1950-talet. Sängkammaren är ett konkret rum för vila och intimitet, men kan också förstås som ett mentalt rum där idéer och erfarenheter om äktenskapet, samlivet och kvinnligheter gestaltas. Kapitlet baseras till stor del på framställningar i veckotidningarna, men ämnet behandlas också i levnadsberättelserna. I intervjuerna gick vi inte in på ämnet eftersom det inte kändes relevant i intervjusituationen, men också på grund av att jag kände blygsel för att tala om saken. I levnadsberättelserna behandlas däremot synen på sexualitet, och här diskuterar skribenterna också hur man såg på kvinnlighet. De teman som behandlas i detta kapitel är synen på föräktenskapligt sex, frågan om vad som gör ett äktenskap lyckligt och hur kvinnlighet gestaltades under 1950-talet och i minnesberättelser om epoken. Här framträder kvinnorna inte endast som hemmafruar, utan just som kvinnor.

SEXUALITET OCH ÄKTENSKAP

"Mamma avrådde från allt utom Den Stora kärleken"

I *Femina* publicerades 1955 och 1959 en artikelserie kallad "Kvinnan, lyckan och livet", som ger en intressant inblick i synen på kvinnlighet, sexualitet och äktenskap under den aktuella tiden. Här behandlas allt från trötthet under småbarnsåren samt rädsla för graviditet och sjukdom till klimakteriet och ångslan inför ålderdomen. En artikel handlar om ogifta mödrar och orsakerna till deras belägenhet. Kvinnan framställs som helt underordnad sina hormoner. Hon borde kunna bestämma över sin relation till män, men kan inte behärska sig när ögonblicket kommer på grund av en "nyckfull körtelfunktion, som åsidosätter

samvetet och klokheten”, vilket gör att kvinnans självaktning ”blir rubbad för all framtid” (F 13/1955). Ansvaret för förekomsten av utomäktenskapliga barn läggs på kvinnan, och detta ges en biologisk förklaring. I en artikel framställs kvinnan som primitiv just på grund av sitt fortplantningssystem, som ”behärskar hela hennes väsen” (F 1/1959). Kvinnan presenteras som något väsensskilt i jämförelse med mannen och som helt underställd biologin. Lugnet i kvinnans liv återfås först när klimakteriet är över; då kan hennes liv bli ”lugnt och innehållsrikt” (F 1/1959). Unga flickor avråds från kyssar eftersom de lätt kan leda till promiskuitet med förlusten av rykte och självaktning som följd. Sexualdriften sägs å andra sidan vara en rikedom om den leds in på rätt bana – det vill säga äktenskap.

På 1950-talet innebar äktenskapet ett accepterat sätt att ha könsumgånge. Samtidigt visar undersökningar om ungdomars sexualitet att en större del av både männen och kvinnorna på 1950-talet hade haft föräktenskapligt sex, fastän sådana förbindelser fördömdes från kyrkligt håll (Lennerhed 1994:69; jfr Frykman 1988:112–115; Levin 1989:10–15). Trots att giftermål allmänt uppfattades som det enda rätta sättet att inleda en sexuell förbindelse finns exempel på föräktenskapliga sexuella relationer också i frågelistmaterialet. En av skribenterna framhåller att paret inte ”hade tagit ut bröllopet i förskott” (IF 2000/7:25), men en annan skriver: ”Jag var inte gravid [...]. Det, ärligt talat, var mera på grund av tur än skicklighet” (IF 2000/7:9). Det framgår också att det i vissa fall var otänkbart att de unga skulle ha övernattat hos varandra, medan andra levde som om de varit gifta från och med förlovingen i flera års tid (IF 2000/7:35, 23).

Att inleda ett föräktenskapligt erotiskt förhållande kunde, då sexualupplysningen var skral och tillgången till preventivmedel dålig, få omfattande följder eftersom det kunde leda till en oplanerad graviditet. Rädslan för att bli gravid var stor bland de ogifta kvinnorna. Gifta kvinnor såg graviditet som något önskvärt och naturligt men också som något som inte gick att planera eller råda över (Carlstedt & Forssén 1999:94–95). I Finland introducerades mödrarådgivning (i Sverige kallat mödravård) 1948 i syfte att förbättra mödrarnas reproduktiva hälsa, det vill säga hälsa i samband med graviditet och förlossning. Det var också vid denna tid som tankar om barnbegränsning fick spridning (Helsti 2000:284). I början av 1900-talet var det förbjudet att sprida information om preventivmedel trots att de i någon mån fanns att tillgå. Information om preventivmedel uppfattades som pornografiskt och var därför förbjudet i Sverige fram till 1938 (Lustig & Medina 2005:11).

Också sexhandböcker och medicinsk litteratur som behandlade reproduktion uppfattades på 1800-talet som pornografiska eftersom det ansågs att de kunde användas för att framkalla kroppslig njutning (Laskar 2005:341). I Finland förbjöds aldrig vare sig marknadsföring eller försäljning av preventivmedel, även om tonen i samhällsdebatten i frågan var negativ. Så sent som 1965 kunde en mediedebatt kring preventivmedel samla en ansevärd mängd belackare (Pitkänen 2003:194). Även sexualupplysning fanns, men i ytterst liten skala. Det var först i början av 1960-talet som sexualupplysningen i Sverige, med Elise Ottesen-Jensen som förgrundsfigur, fick spridning och en viss effekt (Carlstedt & Forsén 1999:26). I Finland på 1950-talet förekom en viss sexualupplysning i skolundervisningen, men den var ytterst blygsam till sin omfattning och osystematisk till sin natur (Liinamo 2005:13). Enligt idéhistorikern Lena Lennerhed fanns redan i slutet av 1800-talet tankar om sexuell frigörelse och erkännande av den föräktenskapliga sexualiteten. Den egentliga förändringen i synen på sexualitet skedde dock först på 1960-talet då attityderna vände mot en mera frigjord och liberal syn (Lennerhed 1994:10).

Orsaken till att man ingick äktenskap var i vissa fall att barn var på väg. Att vara ogift mor uppfattades som skamfyllt samtidigt som det var en realitet för många unga kvinnor. Illegala aborter var också vanliga i det efterkrigstida Finland (Nätkin 1994:141). I Sverige legaliserades aborten 1975 och i Finland 1970, men redan från och med 1950 kunde abort här ske av medicinska eller sociala skäl (Carlstedt & Forsén 1999:26–29; Julkunen 1999:96).

I veckotidningarnas frågespalter framgår vad som uppfattades som lämpligt när det handlar om umgänget med det motsatta könet, vilket ger en inblick i dåtida sexualmoral. Pseudonymen "Rådvill 16-åring" har blivit kär i en lite äldre man och undrar om hon ska gå med på hans inbjudan. Hon får rådet att "hålla på sig":

Ni är en bra flicka, som kan hålla på Er. Vad följer av det? Jo, att han skulle sluta upp att tycka att Ni vore en bra flicka, om Ni tillmötesgick honom. Så till den grad ologiska och orättvisa är faktiskt många unga män, att de först gör allt för att få en flicka att falla till föga för dem och sedan föraktar henne för att de fått som de velat. (HV 6/1951)

Den unga kvinnan uppmanas att umgås på ett kamratligt sätt utan att förvilla sig in på erotikens område med därtill hörande komplikationer, vilka "Ni är för ung för att kunna bemästra". Gullan Sköld påpekar att frågorna kring problemet "Ska jag ge mig åt honom?" visar att unga

människor under denna tid var okunniga i frågor rörande preventivmedel (2003:64–70). Den övergripande tanken var att unga flickor skulle spara sig för den "rätte" och därför borde hållas ovetande om sexualitet. I frågespalterna görs stor skillnad mellan "äкта kärlek" och erotik – det senare har en underton av "otillåtna, ja nästan solkiga känslor, som männen kan tillåta sig på grund av ett slags medfödd natur" (75). Manlig och kvinnlig sexualitet framställs alltså som väsensskilda i frågespalterna. Man kan också se att unga frågeställare inte anses kunna skilja mellan äkta kärlek och begär, medan de äldres och speciellt de giftas problem behandlas mera nyanserat.

Ella beskriver i sin levnadsberättelse svårigheten i att som ung kvinna möta kärleken och erotikerna:

Allra mest osäker/arrogant var jag mot de unga män som närmade sig. Min kroppsliga pubertet var inte försenad, men jag fortsatte helt utan sinne för kroppsliga intimiteter. Något kan ha berott på mamma, som på olika sätt avrådde från allt utom Den Stora kärleken, men det fanns också i min egen natur [...] en fasa för att bli besegrad. De mest intressanta och en aning farliga ynglingarna gav snart upp inför min ogenomträngliga oskuldshullhet, medan de mer beskedliga stannade kvar som ett uppvaktande garde utan att ställa krav.

Mammans och samtidens kontroll leder alltså i Ellas fall till osäkerhet inför och arrogans mot de män som uppvaktade henne. Ninni Trossholmen påpekar att familjen hade en central roll i kontrollen av de borgerliga familjeflickorna. Genom att förbjuda föräktenskapliga förbindelser och undanhålla sexuell upplysning skulle man få flickorna att hålla på sig fram till äktenskapet, vilket ledde till stor osäkerhet i relationen till män (Trossholmen 2000:75). I en av levnadsberättelserna berörs den medvetna strävan att dölja information om sexualfrågor: "Flickorna skulle ju vara oskyldiga och ovetande hela tiden" (KLiv 127). Den stränga kontrollen, anser Lissie Åström, hade som syfte att ge flickorna möjligheter till ett gott gifte och därigenom en bättre framtid (1986:47). Både i Trossholmens och i Åströms fall handlar detta om 1930-talets Sverige. På 1950-talet var tiderna redan annorlunda, samtidigt som en sexualmoral med avhållsamhet för unga kvinnor som mål var en realitet också då. I *Hemmets Veckotidning* diskuteras unga kvinnors sexualitet av en sexualrådgivare som konstaterar att unga kvinnor ryggar för intima relationer utanför äktenskapet, antagligen på grund av sin "sedan generationer nedärvda fördom mot fria förbindelser" (10/1951). Denna nedärvda "fördom" kan tolkas som att mödrar i generationer varnat sina döttrar för fria förbindelser och föräktenskaplig

Fotgängare på Hämeensilta och Hämeenkatu i Tammerfors på 1950-talet.

sexualitet med deras bästa i åtanke, för att döttrarna skulle ha ett värde på äktenskapsmarknaden och utomäktenskapliga barn kunna undvikas. I artikelserien "Samtal med min dotter" betecknas fenomenet att samla på dejter som olämpligt för "vår svenska ungdom", eftersom det innebär att "flyga från den ena partnern till den andra" (F 13/1955). Hur ungdomar ska lära känna varandra för att kunna hitta den "rätta" diskuteras inte.

Orördhet inför äktenskapet var således ett ideal, men det konkurrerar med ett annat ideal, som gick ut på att man skulle acceptera ungdomars sexuella aktivitet. På så sätt var 1950-talet en brytningstid när

det gäller sexualitet. Tanken om orördhet var emellertid en seg struktur som länge levde kvar vid sidan av de nya idealen. Sexuell frigjordhet såg också olika ut för män och för kvinnor samt för kvinnor i olika samhällsskikt. Sociologen Beverly Skeggs diskuterar förhållandet mellan respektabilitet, kön och klass och menar att klasstillhörighet är av betydelse för de ramar inom vilka en kvinna kan agera och för vilka egenskaper som anses som önskvärda (1999:11–12). För en hemmafru var respektabiliteten mer väsentlig än sexuell frigjordhet, åtminstone om hon skulle bibehålla sin heder. Detta innebar ändå inte att normen om orördhet allmänt efterlevdes. I ett frågelistsvar om livet på 1950-talet berättar en kvinna om sitt eget bröllop och sin brudklänning:

Min brudklänning sydde jag själv. Det var en kort klänning, sydd i två lager, det översta tyget var vit brodyr, men eftersom jag inte ville ståta i oskuldens färg, fodrade jag klänningen med ett rosa, sidenliknande tyg. (IF 2000/7:27)

Här ställs normer om orördhet i relation till en mera uppluckrad syn på föräktenskapligt sex. Samtidigt som föräktenskapliga förbindelser var relativt vanliga uppfattades det som skamligt att vara ogift mor. Kvinnorna måste då balansera mellan dessa två poler – frigjordhet kontra orördhet – för att bevara sin heder. Av en svensk undersökning från 1951 framgår att 95 procent av männen och 80 procent av kvinnorna hade haft sex före äktenskapet. I undersökningen framhålls att detta inte var något nytt utan en fortsättning på en gammal allmogesed (Lennerhed 1994:67–68). Denna frierised var även känd i Finland (Wikman 1937). Även av den amerikanska s.k. Kinseyundersökningen framgår att föräktenskapligt sex var vanligt under denna tid (jfr Lennerhed 1994:39).

”Vårt äktenskap knagglade fram”

Historikern Arja-Liisa Räisänen beskriver villkoren för ett lyckligt äktenskap med utgångspunkt i äktenskaplig rådgivningslitteratur från åren 1865–1920. Hon skönjer i dem två olika stora berättelser om äktenskapet, dels en teologisk syn, dels en naturvetenskaplig. Den teologiska synen framställer äktenskapet som gudomligt och evigt men samtidigt också som världsligt, medan det i den naturvetenskapliga diskursen framställs som gudomligt men också som naturligt, som ett kontrakt med familjen i centrum (Räisänen 1995:207–208). I mitten av

1960-talet uppstod ett krav på en förändrad äktenskapssyn, då föräktenskapliga sexuella förbindelser började uppfattas som naturliga och unga började leva tillsammans i samboförhållanden. Urbaniseringen har angetts som en orsak till en förändrad syn på både äktenskapet och familjen. Till följd av urbaniseringen blev hustrurna ekonomiskt oberoende och det uppstod förväntningar på ett emotionellt liv på individuell basis, samtidigt som familjen isolerades från släkt och vänner (Sihvo 1976:3).

Alltsedan 1800-talet har man uttryckt oro för att äktenskapet och familjen skulle vara i upplösning. Problem som har diskuterats i sammanhanget är ett ökat antal skilsmässor, människor som förblir ogifta, utomäktenskapliga barn, dubbelmoral, prostitution, könssjukdomar, osedlighet och dryckenskap (Räisänen 1995:67). Att äktenskapet ansågs befinna sig i en kris, hotat av den fria kärleken, och familjen därför vara i upplösning är något som diskuterades redan på 1930-talet av antropologen Edvard Westermarck, som ändå ansåg att det fanns starka hinder för att äktenskapet skulle försvinna (1936:153). Äktenskapet var också av mera varaktig karaktär på 1950-talet än det är i dag, eftersom man för skilsmässa behövde ett påvisat skäl. Giltiga skäl till skilsmässa enligt lagen från 1929 var bland annat att den ena parten gjort sig skyldig till äktenskapsbrott, missbrukat rusmedel eller förövat grov misshandel mot den andra.¹ Äktenskapsbrott sågs dock inte längre som "hor" och var inte längre straffbart (Hakulinen 1948:349–350). Äktenskapet skulle vara en förening mellan man och hustru som varade livet ut och sågs samtidigt som grunden för hela samhällets existens. Tanken var att man och hustru skulle stödja varandra och verka för familjens bästa. Mannen och kvinnan framställs som självständiga, med samma förpliktelser att bidra till familjens underhåll. Det här innebär inte att hustrun måste tjäna pengar, utan hennes arbete kunde ske i hemmet, ansåg man på 1950-talet (Bremer 1952:5).

Hur framställs då ett lyckligt äktenskap i materialet? En utgångspunkt är att ett sexuellt umgänge hör äktenskapet till. Ett gott sexualliv är avgörande för den äktenskapliga lyckan (Sköld 2003:67). Enligt Hilde Danielsen var den gifta kvinnan starkt erotiserad på 1950-talet och det fanns förväntningar på att hon skulle vara en ivrig sexualpartner (2002:69). Samtidigt kunde boendeförhållandena i vissa fall utgöra ett hinder för detta. 1950-talets urbana hem indelades enligt etnologen Anna-Maria Åström i tre olika sfärer, en för sömn, sexualitet och avskildhet, en för mattillredning och en för samvaro. Trångboddheten gjorde att det gifta paret inte alla gånger hade ett eget sov-

rum. Vanligt var att hela familjen sov i samma rum. I andra fall kunde föräldrarna sova i vardagsrummet. I borgerliga hem förekom i viss utsträckning även att pappan hade ett eget rum medan mamman sov med barnen (Åström 2009:44–60). Samtidigt uppfattades ett eget sovrum för makarna av dåtida samlevnadsexperter som grunden för ett fungerande sexualliv. Kvinnorna i Danielsens material berättar också att vetenskapen om att barnen kunde höra föräldrarna samt rädslan för att bli gravid inverkar negativt på sexuallivet. Frigiditet sågs under denna tid allmänt som ett hot mot den äktenskapliga lyckan (Danielsen 2002:72–73). De brev som kvinnor under 1940- och 1950-talen sände till RFSU² handlade främst just om kvinnlig könskyla eller frigiditet (Sköld 2003:67). Detta är också något som framgår av veckotidningsmaterialet. I *Feminas* frågespalt "Kärleksliv under ansvar" hjälper en läkare tidningsläsarna med problem i kärlekslivet. Här behandlas allt från besvärliga flytningar, rädsla för graviditet och så kallad känslökyla eller spänningstillstånd som försvårar kärlekslivet (2/1951). Den okunskap som bristen på sexualupplysning ledde till satte således sina spår i det äktenskapliga livet. Vid problem på erotikens område rekommenderas att frågeställaren läser litteratur som behandlar ämnet på ett "etiskt högtstående sätt" (HV 29/1951), vilket innebär att kärlekslivet omtalas på ett sådant sätt att det inte i sig leder till erotiska känslor. Även i Carlstedts och Forsséns studie framkommer att olust i sexuallivet i vissa fall sågs som ett problem, men också att sexuallivet uppfattades som positivt, särskilt i unga år (1999:141).

I mitt material finns relativt få noteringar om det äktenskapliga samlivet. De gånger ämnet tas upp framhålls att trohet i äktenskapet är viktigt och att det inte går att sätta likhetstecken mellan kärlek och sex. Sex och kroppslig närhet, menar Maja, ingår i kärleken, men den ska också innehålla "ömhet, förtroende, trohet, förståelse, tillit och ödmjukhet". Aningen bittert skriver hon att dessa komponenter i kärleken förekom mera sparsamt i hennes äktenskap. Maken var inte den ideala partnern, bland annat eftersom han ofta lämnade henne ensam på grund av sina hobbyer. Men strävsamt höll de ändå ihop, "knagglade fram", under alla år. Orsaken till att äktenskapet inte var så lyckat menar hon låg i att de gifte sig som väldigt unga: "Vi var för unga och hade inte hunnit mogna och utveckla oss som människor." Skilsmässa kom dock inte på fråga, eftersom Maja inte ville att barnen skulle bli lidande. Ella skriver om samlivet med sin make i form av känslomässigt laddade scener där de dels grälade, dels försonades. Försoningarna beskrivs som möten fulla av ömhet. I övrigt gestaltas starka känslor när kvinnorna be-

skriver hur det kom sig att de gifte sig. Carlstedt och Forssén påpekar att kvinnorna de intervjuat var förtegn när frågorna kom in på sexualitet och att de här endast gav vissa antydningar. I deras material framkommer dock att kvinnorna när de blev äldre inte var lika intresserade av sex som de varit i unga år. Här framgår också att kvinnorna i fråga kunde gå med på sex för husfridens skull (Carlstedt & Forssén 1999:74–76). Detta nämns inte i mitt material.

Etnologen Nils-Arvid Bringéus menar att begreppet äktenskaplig lycka har ett ursprung i Ordspråksboken 18:22 där det påpekas att lycka för en man innebär att finna en hustru (2004:82). Önskan om lycka i äktenskap är också ett vanligt tema i de poesialbum som Blanka Henriks-son undersökt (2007:128–139). I veckotidningarna, bland annat i artikelserien "Vägen till ett lyckligt äktenskap", framställs äktenskapet som något allvarligt och något som ska vårdas. Monogami betraktas som den bästa samlevnadsformen (HV 14/1951). I en äktenskapshandbok från 1955 framhålls att äktenskap ofta kan vara lyckliga trots att makarna inte ordar om sin lycka utan bär den i tysthet (Gulin & Niemi 1955:41). Uppfattningen att man inte ska orda om äktenskaplig lycka bygger på tanken att den egna lyckan kan störas eller förstöras om man avslöjar den för utomstående (jfr Nylund Skog 2002). I frågelistsvaren och levnadsberättelserna beskrivs både lyckliga och olyckliga äktenskap. De lyckliga äktenskapen omtalas relativt fåordigt. I en levnadsberättelse betecknas äktenskapet som en "själarnas frändskap", något som kvinnan i fråga lever för och av (KLiv 117). Också i intervjuer framkommer att maken har varit kvinnan kär. En av kvinnorna beskriver i sin levnadsberättelse äktenskapet som en berg-och-dal-bana med bättre och sämre tider och säger att det hållit trots några smällar (KLiv 51). Det äktenskapliga samlivet skildras utförligare när det gett anledning till missnöje än då äktenskapet har uppfattats som lyckligt. I vissa fall omnämns att äktenskapet präglas av gnabb, av mannens besserwisserattityd samt av att mannen varit våldsam, grälsjuk, använt för mycket alkohol och retat sig på barngråt. I levnadsberättelserna resulterar de misslyckade äktenskapen i några fall i skilsmässa. En kvinna skriver om hur hennes make uttryckt att de inte någonsin passat ihop, något som kvinnan menar var svårt att tackla. Hon är kritisk mot sig själv och menar att maken knappast skulle ha tröttnat på henne om hon varit "en perfekt hustru" (KLiv 40).

Föreställningen och förhoppningarna om ett lyckligt äktenskap är starka bland kvinnorna. För de flesta i mitt material som omnämner äktenskapet är lyckan något centralt, trots att verkligheten kan te sig anorlunda. I vissa fall ingår tanken om att vara en perfekt hustru i denna

En nyförlovad kvinna på Ständerhusets trappa i Helsingfors 1954.

föreställning. I veckotidningsmaterialet diskuteras vägar till ett lyckligt äktenskap. Den hemmavarande hustrun uppmanas att inte framföra en klagovisa när mannen kommer hem, utan i stället välkomna honom med tofflor och en varm måltid. Familjeförsörjaren i sin tur rekommenderas att uttrycka intresse för sin hustru, till exempel med vänliga ord såsom "Stackars lilla du, som får gå här ensam hela dagen" (HV 11/1951). Ansvaret för lyckan i äktenskapet läggs på båda parterna, men antar olika former för dem. Kvinnan förväntades vara omtänksam medan mannen förväntades vara hederlig. Samtidigt får de svenska männen sig en tillrättavisning för bristande omtänksamhet och ridderlighet. Mannen betecknas som det svagare könet, eftersom gossebarn har högre dödlighet än flickor och kvinnor lever längre än män. Kontentan av detta är att kvinnorna, hemmafruarna, uppmanas att pyssla om sina män eftersom dessa tyngs av bördan att vara familjeförsörjare: "Det är behagligare för oss [män] att bli ompysslade av någon, för vilken *våra* bekymmer och arbetsresultat är viktigare än hennes egna" (F 8/1959). Kvinnorna uppmanas att ta ansvar för släktets fortplantning, eftersom män och kvinnor är så olika på erotikens område. De ska uppträda stolt i stället för att nedslagna sitta ensamma när mannen blir "gubbsjuk" och söker sig till yngre kvinnor (HV 11/1951). En förständig hustru förväntas förlåta sin otrogne man (F 2/1951).

Lycka i äktenskapet är också temat för artikelserien "Ordet till henne och honom" i *Femina*. I årgång 1951 ges här råd till nygifta par. I råden till kvinnan presenteras denna som yrkesverksam, och en arbetsfördelning mellan makarna ses som ett sätt att undvika att hustrun blir

”bitter och desillusionerad”. Kvinnan ges rådet att tona ned sin ambition att vara en perfekt hustru och undvika överdrivet städande. I stället borde hon vårda sitt yttre och odla egna intressen. Mannen ges rådet att hjälpa sin hustru, ge henne uppmuntran och visa sin kärlek (F 1/1951). Förståelse för den omställning som graviditet och ett nyfött barn innebär efterlyses från båda parternas sida. I samband med graviditet uppmanas kvinnan att vårda sitt yttre och att med humorns hjälp lätta upp en laddad atmosfär, och mannen tillråds att fördubbla sin omtanke om hustrun (F 2/1951). När barnet väl är fött ska kvinnan inte glömma bort att också vara hustru, och mannen ombeds pruta på sina egna önskningar och sin vilja att vara den som har rätt i allt (F 3/1951). Då barnen redan är lite större är en ”överdriven husmorsambition” äktenskapets farligaste fiende. Mannen föreslås då återerövra sin hustru och erbjuda henne något extra, kanske en resa (F 4/1951).

I kåseriet ”Råd till fru Nygift” behandlas äktenskapet på ett sådant sätt att läsaren inkluderas och förväntas känna igen sig. Här framställs äktenskapet som en uppoffring för kvinnans del när det gäller egna värnen, preferenser och rutiner, till exempel genom att hon blir tvungen att vänta på sin tur till badrummet. Samtidigt framställs mannen som aningen löjlig, som en endimensionell karl som inte kan prata och raka sig på samma gång och som inte kan hålla ordning. Hustrun framställs däremot som ordningsälskande av naturen. Ett lyckligt äktenskap kännetecknas av kompromisser – från hustruns sida (F 21/1951). I ett annat kåseri betecknas mannen som ”hustyrannen” och ”den perfekta diktatorn”. Kvinnans knep för att hantera detta är att simulera ett nervöst sammanbrott och att spela martyrer (F 3/1951). Mannen framställs som en hänsynslös patriark medan kvinnan beskrivs som en listig person som med slughet får sin vilja igenom.

Äktenskapet och den äktenskapliga lyckan framställs i veckotidningarna som något eftersträvänt och något man bör arbeta för. Mannens och kvinnans sexuella behov uppfattas som väsensskilda, och för en gemensam lycka fordras ömsesidig anpassning. Utgångspunkten är här i hög grad att kvinnan och mannen befinner sig i olika sfärer med olika uppgifter, och att bristen på ömsesidig förståelse leder till oenighet. Hustrun utmålas inte på något sätt som den som ensam ska värna om den äktenskapliga lyckan, trots att hon bär ansvar för reproduktionen. Hon drabbas också hårdare av ett eventuellt misslyckande, speciellt om hon är hemmafru utan egen inkomst. Förutsättningen för att kunna bibehålla lyckan i ett äktenskap är att parterna anpassar sig till varandra och kan vända besvikelser till en fråga om vad man själv kan

göra för den andra. Svartsjukan framställs som en sjukdom med ärlighet som bästa botemedel (HV 12, 13/1951).

Dagens föreställningar om hur ett lyckligt äktenskap under hemmafruperioden såg ut kan studeras på Internet. På nätet gestaltas den goda hustrun bland annat i form av anvisningar som "The good wife's guide", som sägs vara publicerad 1955 i *Housekeeping Monthly*. Intressant här är egentligen inte om guiden är autentisk eller om den är en efterhandskonstruktion, utan snarare att den används och citeras. På så sätt kan den ses om ett slags folklore som både formar och bekräftar vår föreställning om den goda hustrun under denna tid. När en guide som sägs vara från 1955 återges på en bröllopsajt av i dag handlar det om ett skämtsamt sätt att presentera den position man föreställer sig att hustrun en gång hade i äktenskapet (Henriksson 2010 [www]). Samtidigt kan man säga att detta bidrar till att reproducera en traditionell syn på den goda hustrun. I den amerikanska guiden gestaltas hustrun som en hemmafru. Hon förväntas ha maten klar när mannen kommer hem från sitt arbete och göra hemmet trivsamt. Hon rekommenderas att städa undan onödiga saker, kamma barnens hår och vila för att kunna vara fräsch när mannen kommer hem. Mannen ska hon möta med ett leende och inte belasta honom med sina bekymmer. Hon ska lyssna på honom och göra hans tillvaro bekväm, men inte ställa frågor om hans förehavanden. En god hustru ska veta sin plats. Bilden av den goda hustrun i denna guide sammanfaller delvis men inte helt med den bild som de svenska veckotidningarna från 1950-talet ger. Att göra hemmet trivsamt och att möta mannen med värme, omtanke och lagad mat rekommenderas även i de svenska veckotidningarna. Ett annat gemensamt drag, som vi kommer in på i följande avsnitt, är att kvinnan förväntades fräscha upp sig inför sin man. Men de svenska kvinnorna uppmuntras också till egen aktivitet och egna hobbyer. Detta är inget som tas upp i "The good wife's guide".

SKÖNHETSIDEAL

"Jag håller styvt på att se vårdad ut"

Både i veckotidningarna och i den vetenskapliga litteraturen talas om kvinnans önskan att behaga sin man. Begreppet behaga har flera dimensioner. Lissie Åström framhäver dels det "estetiska och behagfulla", som har att göra med att kvinnan vill eller borde vilja göra sig fin för

Ni blir vackrare

Tro det eller inte! Hon har *tre* barn. Sköter själv om hemmet. Hon och hennes man har många vänner - de är ofta borthjuddna och ordnar gärna själva små trevliga tillställningar. Om hon är trött ibland - och nog *borde* hon vara det - så syns det i alla fall aldrig på henne. Hyn är fräsch, figuren spänstig och attraktiv. - PLJ dagligen i ett glas varmt vatten, det är hennes lilla hemlighet, hennes *naturliga* skönhetsmedel, säger hon.

PLJ lemon juice är ren oblandad saft från fullmogna sicilianska citroner - underbart välsmakande - utan likhet med dem vi vanligen får här i landet. Börja med PLJ också Ni - och se själv vad PLJ kan göra för Er!

med **PLJ**
lemon juice

Elof Petterson AB

I *Femina* 5/1959 görs reklam för "PLJ lemon juice" som skulle hjälpa att hålla hyn fräsch och figuren spänstig.

sin make, dels att kvinnan betraktas som en etisk och osjälvisk varelse (1986:51). Hilde Danielsen påpekar att de efterkrigstida hemmafruarna beskyldes för att klä sig alltför praktiskt och osexigt. Så var det inte meningen att hon skulle möta sin man när han kom hem från arbetet (Danielsen 2002:69–70). Hon skulle göra sig snygg för sin man, vara fräsch precis som guiden för den goda hustrun framhåller. I satsningen på kvinnlig behagfullhet ligger samtidigt en risk att det övergår i självupptagenhet (Åström 1986:51). Det här är något som diskuteras i *Femina* 1959. Det påpekas att det inte är fråga om ytlig fåfänga när en husmor vårdar sitt utseende: "kroppslig skönhetsvård måste gå hand i hand med andlig – en grinig, övertrött, sömnlös och utarbetad mamma och hustru vill ingen ha". Det är alltså kvinnans skyldighet att hålla sig fräsch för att hålla sitt äktenskap vid liv. Kvinnorna uppmanas att inte nonchalera sitt utseende därför att de "bara är hemma". Lite fåfänga ska kvinnor kunna kosta på sig, närmast som en skyldighet. I artikeln berättar en husmor om sin relation till skönhetsvård: "Jag lägger inte ned några svindlande summor på skönhetsvård, men jag håller styvt på att se vårdad ut" (F 7/1959).

Till det vårdade utseendet hör enligt husmodern besök hos frisören, "perfekt hygien", att hålla sina händer i gott skick trots städning och att "'måla opp sig' för husbehov". Däremot uppmanas kvinnorna att acceptera sin ålder och inte försöka se yngre ut än de är. Kvinnlig skönhetsvård eller fåfänga är ämnen som inte berörs särskilt ofta i mitt material. I levnadsberättelserna tas de upp i viss utsträckning. Bland annat berättar Ella om hur hon som ung hustru uppfattade sig som "slankare och elegantare än förr" och hur hon anlidade goda sömmerskor för att kunna klä sig smakfullt enligt senaste mode. Men att se snygg ut kunde också uppfattas som ett högt ställt krav. Alice berättar så här: "Mitt utseende var det inte heller något fel på, jag kunde bara inte göra det bästa av det." Alice uttrycker att det ställdes krav på hennes stil eftersom maken ville visa upp henne som en "välklädd hustru". På så sätt kan hon sägas exemplifiera tanken om hustrun som en prydnad i makens hem (jfr Myrdal & Klein 1957:18). Viljan att leva upp till idealet ledde till otaliga besök hos dyra sömmerskor.

I veckotidningarna görs också reklam för skönhetsvårdsprodukter. I en annons talas till exempel om hur kvinnor genom att använda "PLJ lemon juice" blir vackrare och får en spänstig och attraktiv figur. På bilden strålar en kvinna som sägs ha tre barn och sköta om hemmet själv; ändå syns ingen trötthet hos henne. *Femina* anser att skönheten ska komma inifrån: "Nytt år nytt jag – skönhet inifrån" (1/1955).

Med hjälp av "Feminas handbok" ska kvinnan bli som en ny människa. De råd som ges gäller hur man får glänsande och vackra naglar eller en ny frisyra och hur man ska sminka sig för att vara vacker – "var försiktig med make-up". Också bilder som exemplifierar fel och rätt make-up ingår. Tanken är att kvinnan ska bli "så välskött och tilldragande och fräsch" som hon kan (F 1/1959). Den inre skönheten diskuteras däremot inte närmare i *Femina*. I årgång 1959 kan vi på en färgplansch läsa: "Bli vackrare i år – Min vackra dag hjälper" (1/1959). Läsaren uppmanas att gå ner i vikt med hjälp av artikelserien "Ät er slank" (HV 27/1951). Den motsatta situationen tas upp i annonser som undrar om läsaren är underviktig – "Är Ni för mager?" (HV 3/1951) – och som rekommenderar vitamintillskott för att avhjälpa detta. Här uttrycks alltså en tanke om både övervikt och undervikt som ett hot.

I modereportagen poserar modeller iklädda snäva kjolar och ofta med nedslagen blick, något som kan uppfattas som vänhet eller som undergivenhet. Av modereportagen kan man utläsa att kvinnan i början av 1950-talet skulle vara chic, modemedveten och klädd på ett sätt som markerar den kvinnliga kroppens former. Men det gällde också att dölja det som inte sågs som önskvärt, till exempel lite väl kraftiga höfter. Betoningen av kvinnlighet omnämns också i frågelistsvaren:

Överhuvudtaget poängterades kvinnligheten mycket tydligt i 50-talets mode. Man skulle ha smal midja som Brigitte Bardot, fyllig barm som Marilyn Monroe och stora rådjursögon som Audrey Hepburn. Läpparna skulle vara så ljusa som möjligt [...]. Håret permanentades och bars i stora lockar – gärna skulle man samla lockarna i nacken till en hästsvans. Den skulle man sedan genom att svänga och knycka på huvudet få att dansa spotskt och utmanande. (M 5592)

Etnologen Maja Jacobson påpekar att kvinnorna under denna tid anpassade sig till ett klädspråk som framhävde en traditionell kvinnlighet och som gick ut på att markera en hög byst, en smal midja och kraftiga höfter. Idealbilden var en traditionell kvinnoroll, "den väna, snälla, prydliga och väluppfostrade familjeflickans" (Jacobson 1994:168). I *Femina* 6/1959 kan vi läsa om det nya franska modet som är mjukt och kvinnligt. Denna trend med Christian Dior i spetsen lanserades i slutet av 1940-talet som "the New Look" och utmärktes av påkostade och feminina kreationer som accentuerade de kvinnliga formerna (Lehnert 2000:43). I slutet av årtiondet poserar modellerna mera självsäkert, de står bredbent i vida kläder med så kallad A-linje, men har även här ofta nedslagen blick. Här kan man redan skönja det ungdomsmode som 1960-talet skulle komma att föra med sig (Jacobson 1994:174).

En kvinna bekantar sig med det senaste modet på en utställning i Mässhallen i Helsingfors 1958.

Modereportagen gestaltar en syn på konsumtion någonstans mellan det hedonistiska och det rationella. Den rationella konsumtionen karaktäriseras av frånvaro av nöje, flärd och begär medan den hedonistiska konsumtionen är ett tidsfördriv präglad av impulsivitet och ytlighet (Husz 2001:73–80). Dels skulle kvinnan konsumera för att behålla sitt chika och attraktiva utseende, dels skulle hon inte slösa (för) mycket pengar på kläder. Den senare aspekten kommer fram i artiklar med råd om hur gamla kläder kan bli som nya genom vissa omändringar. Spar-samhet ses som en dygd och en egenskap som gjorde kvinnan attraktiv på äktenskapsmarknaden. I en uppsats av Jenny Hansson presenteras olika typer av kvinnliga konsumenter i Sverige från 1930-talet och framåt. Här beskrivs den skötsamma konsumenten som i kristider skulle hushålla med resurserna, men också den icke-rationella, slösaktiga konsumenten som köpte skönhetsprodukter, lockade håret och rökte. Hansson tolkar denna ”nya kvinna” dels som emancipatorisk, som en kvinna som försökte frigöra sig från en traditionell kvinnoroll, dels som

Vid spegelbordet bemödade sig kvinnorna om att förverkliga tidens skönhetsideal. Bilden är från ett hem i Ekenäs.

en kvinna som utsatts för förtryck, som blivit lurad att ta till sig konsumtionssamhällets grannlåt (2010:16).

I kåseriet "Inte min hustru" (HV 8/1951) beskrivs den äkta mannens önskan att hustrun ska vara en "grå sparv" och bete sig som en dam, medan han själv gärna flörtar med andra, högljudda och starkt sminkade kvinnor. Kåseriet kan ses som ett uttryck för dubbelmoral men också för mannens önskan att beskydda sin egen hustru. Det kan också ses som ett uttryck för tendensen att uppfatta kvinnor som endera madonnor eller horor. Hustrun, modern representerar den goda kvinnan, den man gifter sig med, medan horan är hennes motbild och den som mannen känner lust till (Gemzöe 2008:101).

Den andra aspekten av att behaga som nämndes ovan handlade om den kvinnliga "naturen" som etisk och osjälvisk, att kvinnor i den äldre borgerliga kulturen förväntades vara moraliskt ståndaktiga och respektabla (Åström 1986:50–51). Ärbarhet och sedlighet innebar olika saker för män och kvinnor. Ett exempel på det är att kvinnor på 1950-talet

inte gärna sågs som gäster på restauranger utan manligt sällskap. Detta är också något som tas upp i ett frågelistsvar: "Det var inte heller möjligt för en kvinna att göra det [besöka en restaurang] utan manligt sällskap! Det berättas att två bergsrådinnor inte blev insläppta på en restaurang för att de saknade manligt sällskap" (M 5601). Diskussionen om kvinnliga restaurangkunder tog fart på 1950-talet och avslutades först 1967 då det statliga alkoholdrycksföretaget Alko sände ett brev till Finlands hotell- och restaurangförbund där det stod att kvinnors närvaro inte kunde anses påverka restaurangernas nivå på ett negativt sätt. Innan dess kunde kvinnor förvägras tillträde till restauranger även vid lunchtid. I Merja Sillanpääs avhandling om den finländska restaurangen på 1900-talet ges en förklaring till detta. Hon påpekar att det inte var fråga om att det uppfattades som omoraliskt för kvinnor att gå ensamma på krogen utan snarare om att nivån på dem ansågs sjunka om kvinnor vistades där utan manligt sällskap. Men ändå skulle en respektabel kvinna helst ses i sällskap av en man (Sillanpää 2002:123–140). Här kan paralleller dras till kvinnans roll i äldre folktro, där hennes närvaro också ansågs kunna ha en negativ påverkan. Till exempel sågs det som ett dåligt förebud att möta en kvinna när en man begav sig ut på jakt eller fiskafänge (Schön 2002:114–115).

I detta kapitel har jag analyserat föreställningar om kvinnlighet och synen på äktenskap. Som ogifta förmanas kvinnorna till dygdighet, att vänta på den äkta kärleken, den rätte, samtidigt som materialet och undersökningar visar att föräktenskapligt sex var relativt vanligt. Mäns och kvinnors sexualitet framställs som väsensskilda. Sängkammaren kan således sägas vara ett könskodat rum präglad av olika uppfattningar och förväntningar om manlig och kvinnlig sexualitet samt kvinnlig heder. I materialet gestaltas både lyckliga och mindre lyckliga äktenskap, men denna mycket stora fråga ligger inte i fokus för min studie. Kvinnan förväntas anpassa sig till makens vanor, hon ska vara en perfekt, sedlig och ärbär hustru. För att vara elegant och kvinnlig enligt tidens norm krävdes att hon konsumerade de rätta skönhetsprodukterna. Som konsument skulle hon samtidigt vara rationell. Hon skulle satsa på sitt yttre men ändå inte lägga för stor vikt vid detta. Bilden av en traditionell kvinnlighet som går ut på att behaga en man konkurrerar också med bilden av den nya emancipatoriska kvinnan. I intervjuerna och frågelistsvaren kommenteras dessa kvinnobilder dock relativt sällan. I levnadsberättelserna framträder i viss utsträckning bilden av den ensamma hustrun. I veckotidningsmaterialet, som detta kapitel främst bygger på, presenteras framför allt bilden av den behagande, välskötta och värdade kvinnan.

7

BARNKAMMAREN

En av hemmafruns centrala uppgifter, förutom att ta hand om hushållet, skapa ett trevligt hem och stödja sin man, var att ta hand om sina barn och uppfostra dem. Av betydelse för detta är synen på barnets utveckling samt hur ett barn förväntades bete sig med utgångspunkt i de då aktuella lärorna rörande barn. Precis som ett städlat hem var väluppfostrade barn ett sätt för en hemmafru att visa upp sin duglighet. Förutom om idéer kring hur barn skulle fostras handlar detta kapitel om hur moderskapet uppfattades och värdesattes under denna tid.

Barnkammaren som rum har karaktären av en privat zon till skillnad från matsal och vardagsrum, men är ändå inte så privat och intimt som sängkammaren. När man talar om detta rum förs ens tankar kanske till en viktoriansk barnkammare i likhet med den i filmen om Mary Poppins, med separata avdelningar för sömn och lek och med en vrå för barnsköterskan, långt borta från föräldrarna och hemmets offentliga rum. Finland på 1950-talet präglades av trångboddhet och det var vanligt att en ung familj bodde i 2–3 rum. Ett eget rum för barnen var därför inte alltid möjligt. Barn kunde sova i en bäddsoffa i vardagsrummet, dela sovrum med föräldrarna eller om utrymme fanns kunde familjens flickor och pojkar ha var sitt rum. Inte helt ovanligt var att barnen sov tillsammans med sin mamma medan pappan sov i sitt arbetsrum (Åström 2009). Barnkammaren ska i detta kapitel mera förstås som ett mentalt rum än ett konkret sådant, som det rum där hemmafrun och barnen interagerade, där barntillsyn och barnuppfostran ägde rum.

DEN IDEALA MODERN

Modern var den som i enlighet med den samhällseliga normen uppfattades som bäst lämpad att ta hand om barnet. Tanken om den ideala och goda, kärleksfulla modern har långa anor. Samtidigt påstår filoso-

fen Elisabeth Badinter att moderskärleken inte är en instinkt utan ett värdemönster som uppstod på 1700-talet och som sett olika ut i olika historiska sammanhang. Hon baserar sin tolkning på mödrars olika förhållningssätt till sina barn i olika tider. Kärleken värderades inte heller speciellt högt före 1800-talet, menar Badinter. I 1600- och 1700-talets Frankrike var det vanligt att mödrar lämnade bort sina barn till ammor för att eventuellt aldrig mera se dem i livet. Under denna tid var fadern familjens medelpunkt medan modern innehade en sekundär roll. Badinter menar att denna kyla och tendens till att överge sina barn tyder på att moderskärleken inte är "naturligt" baserad. Den känslolokalla modern ersattes på 1800-talet av den kärleksfulla modern då barnet fick ett potentiellt marknadsvärde. Samhället hade inte råd att spilla människoliv och mödrars ammande fördes fram som ett sätt att minska på barnadödligheten. Då uppstod myten om moderns spontana kärlek till sitt barn (Badinter 1980:101–144). Under samma tid började barndomen tillskrivas ett värde, medan barnet tidigare hade uppfattats som en ofullständig vuxen (Ariès 1982:52). Att moderskapet tillmättes en ny betydelse visar bland annat det faktum att det finska ordet för moderskap, *äitiys*, förekommer först från och med 1851, vilket kan sammanlänkas med framväxten av kärnfamiljen som ideal (Berg 2008:19). Tidigare var familjen som begrepp inte viktig utan fokus låg på hushållet som den centrala enheten (Gaunt 1991:38).

Tanken om moderskapet som kvinnans främsta plikt fördes fram av Jean-Jacques Rousseau på 1700-talet. Rousseau vänder sig direkt till kvinnan med sina tankar om barnuppfostran eftersom detta, på grund av kvinnans förmåga att amma, är något som kommer an på henne. Han skriver om kvinnans natur och för inte fram henne som en individ utan som maka och mor. Moderskap presenteras som kvinnans plikt och som ett uttryck för "riktig kvinnlighet". Lycka och respekt utlovas för de kvinnor som hörsammar denna plikt (Rousseau 1977:3–15; Badinter 1980:102). Moderskärleken är också ett tema i Jungfru Maria-myten där modern framställs som god, passiv, sexuellt ren, ödmjuk och lidande (Silius 1996:4).

Idén om moderskapet som kvinnans främsta plikt landade även i Finland.¹ Moderskap som ett sedligt ideal tas upp redan på 1840-talet av J. V. Snellman, med inspiration av Hegel. Snellman ansåg att den kvinnliga naturen gjorde henne lämpad som mor, dels som fostrare av barn, dels som samhällsfostrare. Samtidigt som man i den kvinnopolitiska debatten från och med 1860-talet yrkade på lika möjligheter för män och kvinnor, ansåg Snellman och andra inom den bildade klassen

att det var skadligt för kvinnan att utbilda sig och att inneha en tjänst eftersom det skulle kunna minska hennes förmåga att fungera som mor.² De uppfattade moderskapet som ett naturligt kall (Helén 1997:133–140). Ritva Nätkin använder termen maternalism, som syftar till att lyfta fram moderskapet i genusforskningen i relation till välfärdssamhällets utveckling. I början av 1900-talet glorifierades moderskapet i hög grad. Finskheten och nationen, menar Nätkin, konstruerades som en gemenskap i hegelsk anda. Kvinnans roll i detta nationsbygge var främst den som mor. Den finländska bilden av modern sammanhängde med arbete, kollektivism och samhällsengagemang i större utsträckning än i andra europeiska länder där moderskapet definierades med utgångspunkt i den borgerliga familjen (Nätkin 1997:18–25). Eftersom kvinnan, såsom framgår av den offentliga debatten, förväntades fullfölja sitt samhällsmoderskap främst genom att gifta sig med en ordentlig man och uppfostra barn, skulle hon också skyddas från osedlighet och sjukdomar. Här var läkarkårens inställning av stor betydelse (Helén 1997:154–238; Nätkin 1997:34–61).

Under 1900-talet och mellankrigstiden låg fokus på en frisk reproduktion. Kärnfamiljen och äktenskapet låg i fokus för tankar om sexualhygien. Genom reproduktion inom ramen för äktenskapet skulle män och kvinnor göra sin medborgerliga plikt. Speciellt medelklassens kvinnor hade en central roll som moralisk ryggrad i nationsbygget och i hemmen (Helén 1997; Nätkin 1997:34–39). På 1930-talet ansåg till exempel martharörelsen att hemmet var "samhällets hjärta". Modern var medelpunkten i familjen och hade som uppgift att skapa ett gott hem (Liljeberg-Elgert 1999:51). Veckotidningen *Kotiliesi* (Hemmets härd), som utkommit alltsedan 1922 och riktar sig specifikt till hemmets kvinnor, använde också sloganen "Hemmet är samhällets hjärta" (Malmberg 1991:197). 1950-talet betecknas i forskningen som kulmen på kulturen av modern i samhället (Hedenborg & Wikander 2003:109). Moderskulturen är sammanlänkad med en kult av hemmet och familjen. Moderns uppgift var att slå vakt om dessa. Detta sammanfaller med den tid då många äktenskap ingicks och många barn föddes (Jallinoja 1984:106–107). Ideologiskt sett hade hemmafrun en stark position, trots att kvinnligt förvärsarbete var relativt vanligt och accepterat.

Vid sekelskiftet 1900 skapades en genusordning som byggde på tanken om kvinnans samhällsmoderlighet, ett begrepp myntat av författaren och feministen Ellen Key. Hon ansåg att kvinnorna förutom att vara mödrar skulle ta plats i det offentliga rummet genom att delta i det politiska livet. Kvinnan skulle sätta sin kvinnliga prägel på samhäl-

Omsorg och uppfostran uppfattades som moderns uppgift. Här serverar mor kaffe på sommarstugan i Lovisa under tidigt 1950-tal.

let genom omsorg och mjuka värderingar (Frangeur 1998:132). Key ansåg att kvinnor drevs av en modersinstinkt och var mera emotionella än män, vilket gjorde dem bättre lämpade att ta hand om barn och hem. Kvinnorna skulle ta sig an de så kallade små frågorna i samhället, såsom hemmet och barnen (Hörnfeldt 2009:103). Key utgick från ett särartstänkande med biologiska förtecken, kvinnan antogs ha en annan karaktär och begåvning än män. Barnen skulle fostras inom hemmet av modern snarare än i ett kollektiv. Ellen Keys tankar fördes vidare av författaren Elin Wägner som menade att kvinnliga värden borde få en återupprättelse genom att man fokuserade dels på kvinnans biologiska dimension, det vill säga moderskapet, dels på en social dimension, kvinnornas inbördes gemenskap (Lindholm 1990:112). Keys tankar fick fotfäste även i Finland. Nyckeln till kvinnligt medborgarskap låg i aktivt moderskap, vilket innebar att kvinnans uppgift blev omsorg och uppfostran (Rantalaiho 1994:16–27). Idén om moderskapet som kvinnans väsentligaste uppgift har kritiserats av feministiska forskare och tänkare. Mödrar, menar de, har nedvärderats genom att glorifieras. Med detta avses att mödrar romantiserats och idealiserats, samtidigt som en del forskare, såsom filosofen Simone de Beauvoir, uppfattat moderskapet som en patriarkal institution som förtrycker kvinnan (Berg 2008:19; Silius 1996:5–9; de Beauvoir 2002:56). Min avsikt är inte att gå in på denna fråga i någon större utsträckning eftersom jag snarast är intresserad av hur kvinnorna i mitt material upplever och berättar om

Befolkningsfrågan diskuterades alltsedan 1930-talet och familjer med många barn såg som ett mål. På bilden ses barn i Författarparken i Helsingfors på 1950-talet.

att vara mamma. Samtidigt måste man komma ihåg att även kvinnorna i mitt material påverkades av den stora berättelsen om samhällsmodern och det goda moderskapet.

Vilka var då de på 1950-talet aktuella uppfattningarna om gott moderskap? I en analys av dikter om moderskap skrivna på 1960-talet konstaterar författaren Eeva Kilpi att den finländska modern framställs både glorifierat och tragiskt. Hon framställs orealistiskt som en madonna som orkar med och kan nästan vad som helst eller som helt slutkörd och trött, samtidigt som dessa egenskaper ofta sammanlänkas. Både den madonnalika och den tragiska och slutkörda modern idealiseras och glorifieras i dessa dikter. Kilpi anser att en humanare uppfattning om mödrar är att föredra framför denna moderskult och att barn borde frigöras från tacksamhet och skuldkänslor gentemot sina mödrar (1968:173–180).

Den stora berättelsen om moderskap kan också studeras med utgångspunkt i film. I sin analys av finländska krigstida filmer diskuterar medieforskaren Anu Koivunen olika bilder av eller diskurser kring

moderskap. Dessa är det ideala moderskapet, det hotade moderskapet, modern som hjälte och moderskapet som biologiskt och sexuellt behov (Koivunen 1995:57–58). Jag kommer här att kommentera de två första bilderna eftersom de har relevans för min undersökning. De filmer som Koivunen studerade lanserades på 1940-talet och har samband med befolkningsfrågan, som diskuterades redan på 1930-talet i Finland och även i det övriga Europa. Man talade då för ökad nativitet och lyfte fram familjens betydelse. Enligt Koivunen fanns under kriget såväl i Finland som i övriga Europa ett propagandamaskineri för familjen och för moderskapet. Det ideala moderskapet gestaltas bland annat i filmerna om familjen Suominen (Suomisen perhe). I dessa är familjens mamma hemmafru och framställs som hemmets emotionella centrum. Mamman är en symbol för moraliskt leverne, hon har sinne för ordning och frid och hon framställs asexuellt. Koivunen uppfattar filmerna som en manual i hyfs och pli, som ett sätt att lära ut självdisciplin. Det hotade moderskapet innebär tankar om sådant som står i vägen för kvinnans naturliga roll i samhället som mor. Dessa hinder är kvinnors strävan efter att göra karriär, kvinnorörelsens krav samt konsumism, faktorer som uppfattades som hot mot moderskapet och i förlängningen mot familjen som institution. Det samhälleliga moderskapet, med uppgifter i hemmet men också engagemang i samhället i form av bland annat frivilligarbete, framställs i hennes analys också som ett hot mot det ideala moderskapet (57–77). Trots att dessa filmer var aktuella under 1940-talet anser jag att den propagandistiska bilden av det ideala moderskapet hade en effekt på synen på moderskapet ännu på 1950-talet. Propagandan gick ut på att placera familjen i centrum och lyfta fram reproduktionen som kvinnans främsta uppgift. Samtidigt blir det tydligt att kvinnligt förvärvsarbete under krigsåren endast skulle uppfattas som något temporärt och exceptionellt (106). På så sätt var också dessa filmer ett uttryck för en tillbaka-till-familjen-politik där moderskapet sågs som kvinnans främsta uppgift.

Diskussionen om befolkningsfrågan är värd att dröja vid en stund här. Frågan diskuterades som nämnt i Finland på 1930-talet, vilket resulterade i att Finska Befolkningsförbundet grundades 1941. Redan tidigare, från 1937, gavs moderskapsunderstöd till mindre bemedlade medborgare. Befolkningsförbundets mål var en befolkning på 6 miljoner med fyra, helst sex barn i familjerna. Enligt Elsa Enäjärvi-Haavio, en av organisationens grundande medlemmar, kunde det att man skaffade en stor familj uppfattas som en politisk handling (Nätkin 1997:62–82). Den rekommenderade sexbarnspolitiken blev dock inte verklig-

het. Som ett led i kampanjen för stora familjer försökte man inverka på kvinnors reproduktiva beteende genom att utmåla moderskapet som kvinnans mest centrala uppgift. Införandet av mors dag som allmän flaggdag 1947 innebar en kulmen på kampanjen (Satka 1993:60). I Sverige var situationen en annan. Alva Myrdal diskuterar tillsammans med sin man Gunnar Myrdal ämnet i *Kris i befolkningsfrågan* (1934). Bakgrunden till detta var en allmänt nedåtgående nativitet. Makarna Myrdal talade för samhälleliga insatser, kollektivisering av hemarbetet och frivilligt föräldraskap som sätt att möta de nya krav som samhället stod inför och för att Sverige skulle kunna utvecklas till ett framstående industrisamhälle. En befolkningskommission grundades 1935 med uppdraget att hålla nere barnfamiljernas utgifter och få kvinnorna att våga och vilja föda barn (Lindholm 1992:95–110). Den stora berättelsen om moderskap på 1950-talet kännetecknades sålunda av en önskan om befolkningstillväxt, en familjepolitik med skilda och kompletterande uppgifter för män och kvinnor samt en stark idealisering av modern, vars uppgift var att uppfostra dugliga samhällsmedborgare.

Nu är det dags att återgå till mitt material för att analysera på vilket sätt moderskapet framställs i det. Hur talar kvinnorna om sig själva som mödrar? Vilka bilder av moderskap framträder i deras berättelser?

HEMMAFRUN SOM MOR

"Jag älskade de små"

I veckotidningarna ges bilden av att barn var varje kvinnas dröm – men inte hur många barn som helst (F 28/1951). Enligt etnologen Hilikka Helsti blev ett stort antal barn föremål för folks löje i början av 1900-talet, då tankar om barnbegränsning blev aktuella och fick betydelse som ett resultat av modernisering, urbanisering och industrialisering. Tidigare hade det fötts väldigt många barn samtidigt som barnadödligheten var stor, men nu framträdde ett nytt ideal där ett begränsat antal barn sågs som ett uttryck för en modern livsstil. Samtidigt var det befolkningspolitiska målet en stor barnaskara. Det nya idealet innebar att familjer med ett stort antal barn sågs som ett uttryck för fattigdom. Nyinrättade mödravårdscentraler bidrog till att sprida dessa tankegångar. De första mödravårdscentralerna inledde sin verksamhet 1929, men från och med 1944 var verksamheten lagstadgad och skulle garantera mödravård och tillgång till utbildade barnmorskor i landets alla kommuner.

I privata fotoalbum finns ofta bilder av vardagssituationer. På denna bild från 1959 klär en mor på sitt barn.

Den ledande tanken var att minska mödra- och barndödligheten. Från och med 1948 gavs moderskapsbidrag, och ett besök på centralen var en förutsättning för att erhålla detta bidrag. På så sätt satsades det på mödrarnas reproduktiva hälsa och på spädbarnsvård (Helsti 2000:219–226; jfr Wrede 2001).

Enligt *Naisen kirja* från 1956 är moderskapet något som är djupt förankrat i kvinnans grundläggande karaktär, vilket tar sig uttryck i en vilja att vårda och kela med barnen. Moderskapet framställs som en vacker och genuin kvinnlighet och av yttersta värde för att säkerställa artens fortbestånd (Samooja 1956:41). Även i forskningen framställs moderskapet och möjligheten att ta hand om sina barn som något positivt. Helena Znaniecki Lopata menar att livet som hemmafru innebär att kvinnorna har möjlighet att följa hur barnen utvecklas och kan njuta av det. Livet hemma medan barnen var små uppfattades av de hemmafruar hon studerade ofta som en lycklig och stimulerande tid (1971:35–42).

Att barnen var viktiga framgår av alla materialtyper som jag använt mig av. Elsa berättar till exempel hur hon upplevde livet som småbarnsmor, och under intervjun bläddrar vi tillsammans i hennes gamla fotoalbum. Hon visar att de flesta bilderna är av barn, både hennes egna och andras:

Det kretsade nog allting kring barnen [...]. Det är nog faktiskt det. Jag kommer bra ihåg den där tiden. Men när man tittar på foton, det är bara foton av barn, och andra barn som de lekte med eller barn som har varit hos oss.

Också i intervjun med Molly framgår att barnen varit viktiga för henne och att moderskap är något som hon värderade. Ebba betonar också detta: "Jag gick så *väldigt* mycket in för barn." Samtidigt som barnen var synnerligen viktiga för de kvinnor som jag intervjuat får varken barnen eller moderskapet någon speciellt framskjuten plats i intervjuerna. Eventuellt har det att göra med att mina frågor kretsade kring kvinnan som hemmafru och att kvinnorna på min uppmaning valde att framställa sig själva som hemmafruar i motsats till yrkesarbetande kvinnor. De frågor jag ställde om barnen resulterade sällan i ett utförligt berättande. Många gånger talar kvinnorna om sina barn som vuxna, det vill säga rör sig i nutiden snarare än i 1950-talet, och väljer att lyfta fram sina barnbarn i stället för tiden med de egna barnen. Elsa är något av ett undantag i detta avseende men har också fotografialbumen med bilder av barnen som stöd, vilket gör att hon håller sig till tiden då de var små.

När jag till exempel frågade Linnea om hon upplevde att småbarnstiden var tung när hon tänkte tillbaka på den, svarade hon:

Nej. Inte tyckte jag det inte. Gudskelov var barnen friska [...]. De var väldigt friska och det är nog det säkert när de var små så var de ute i parken mellan 9 och 12 så fick de ordentlig frisk luft alla dagar nästan oberoende av väder.

Frisk luft och utomhusvistelse var en del av hälsofrämjandet från 1920-talet och framåt (Hörnfeldt 2009:160). Samtidigt knyter hon an till dagens barn som hon anser är mycket sjukare – hon talar om "barnen som nu är på dagis från morgon till kväll och får bobbor av varandra". Min fråga var ledande och ett sätt att visa empati för kvinnorna och deras situation med många barn. Men frågan var kanske också ett resultat av en förutfattad mening från min sida, att livet med många barn borde upplevas som tungt. Men kvinnorna berättar sällan så. Ett undantag är Elsa som berättar om hur hon i princip blev utbränd av att ta hand om barnen och hushållet. Hon säger att hon hade lätt för att börja gråta om någon sade någonting negativt. Det var hennes mamma som lade märke till hennes utmattning och påpekade att hon behövde hjälp, själv märkte hon ingenting. Hon konstaterar: "Inte var det *alltid* så lätt att vara hemmafru, nej", och relaterar till dagens situation där unga föräldrar har tillgång till barnomsorg, vilket lättar på

deras börda. Linnea associerar svårigheter i samband med barnskötsel till situationer där barnen var sjuka. Tydligt innebär detta för henne att en gräns överskridits och det blir tillåtet att klaga och uttrycka oro för barnen. När jag till Ebba ställer samma ledande fråga, om hon uppfattade småbarnstiden som tung, får jag följande svar:

När jag tänker tillbaka på den tiden ser du, så allt är i ett rosafärgat skimmer. Det var så underbart och ungarna var så snälla. Det är där för jag måste läsa lite i dagboken ibland (skratt) för att veta att det *var* ganska jobbigt med fyra småbarn. Men jag har alltid haft system. Jag hade arbetslistor åt dem och jag hade fyra pottor i rad och så där.

Ebbas sätt att minska på det mödosamma med många småbarn var systematisering och ordning. I ett brev till sin man som hon sparar och refererar i intervjusituationen talar hon om "den snoriga ungen som bara har skriket och som bara har gjort så och så och jag orkar inte en dag till". Ebba menar att sådant hör till en mammas vardag, men det är också något som man glömmer, och endast de positiva minnena blir bestående. Precis som mitt besök föranledde Elsa att ta fram fotografi-albumen, tog Ebba fram dagboken från spädbarnstiden och brevet till maken inför mitt besök, för att på så sätt påminna sig om hur hon upplevde tiden då barnen var små.

De gånger barnen får en central plats i intervjuerna handlar det om deras lek. Lek är en aktivitet i vardagen som kännetecknas av upplevelser och regler genom vilka barnen utvecklas (Sandberg 2003:22). Man kan också säga att barnet genom leken skapar en värld i miniatyr där han eller hon testar sig själv i relation till samhällets regler (Ryding 1983:105). Jag ställde frågan om kvinnorna lekte tillsammans med sina barn, eftersom jag hade en föreställning om att barn mestadels lekte för sig själva på den tiden. Att mammorna var hemma innebar att det fanns många andra barn att leka med, men också att mammorna fanns till hands om något inträffade, även om de sällan lade sig i barnens lek som vanligen skedde utomhus (Bjurman 1981:47; Sandberg & Vuorinen 2008:15).

I dag finns en uppfattning om att de vuxna, speciellt mammorna, tidigare gjorde mera för sina barn än föräldrar gör i dag. Detta ifrågasätts av småbarnspedagogen Anette Sandberg, som studerat barnlek och vuxnas erfarenheter av denna. Föräldrar i dag gör mera för sina barn men tror att de gör mindre, något som hänger samman med synen på barn och barnuppfostran (Sandberg 2003:65). Linnea bekräftar min uppfattning om barnens lek och menar att "de skötte sig själva"

Ett syskonpar leker i barnkammaren i ett Helsingforshem vid mitten av 50-talet.

eftersom de hade sällskap av varandra. Ebba är inne på samma linje: "Inte tror jag att jag skulle ha haft tid att leka med dem riktigt utan nog lekte de för sig själva." Lek var barnens sysselsättning, som hemmafrun och husmodern inte alla gånger ansåg sig ha tid för. Ebba berättar likväl i ett annat sammanhang: "Men sen satt man på sandlådskanten för all del med de där små." Wilma berättar också om hur hon lekte tillsammans med sina barn:

Jo. [Vi] spelade spel. Vi spelade mycket med dom. Mest tärningsspel som man så rysligt mycket inte behövde räkna. Och pussel. Och så satt de vid bordet och sydde, sydde tavlor. Pussel och pyssel överhuvudtaget. Till jular och påskar, jag har ännu kvar sånt som de gjort till julen.

I intervjuerna uttrycks också uppfattningen att barnens revir var större under 1950-talet och åren därefter än de är i dag. Ebba berättar om hur hennes barn kom och gick i sitt eget och kompisars hem och gick till sina fritidsaktiviteter, medan man i dag skjutsar dem till organiserade verksamheter, olika hobbyer. Även här framställs livet i ett jämförande perspektiv där både ett nu och ett då är närvarande, och där dåtiden i detta fall ses som det bättre alternativet. Samtidigt konstaterar Ebba att när barnen skulle till kompisar och aktiviteter behövde de endast gå över en gata, som på den tiden var mycket glest trafikerad.

Andra gånger barnen är centrala i intervjuerna är när sådant som varit bekymmersamt tas upp. Ett exempel handlar om att hinna se till barnen och tillgodose deras olika behov. Elsa kommer in på detta när hon berättar om hur hennes äldsta barn lekte på gården och hur hon såg efter det genom att nu och då titta ut genom fönstret. Efter ett tag ringde det på dörren och en ortsbo frågade om barnet, som då hade avlägsnat sig från gården, hörde hemma där. När barnet väl var hemma var Elsa upprörd över att barnet gett sig i väg från gården. Hon resonerar så här om händelsen: "Så det var nog så, man kunde liksom inte sköta allt. Man kanske nu inte var så *hemskt* van när man nu sen var lite på 20 år [...]. Man var säkert ganska hopplös ibland." Denna historia berättar Elsa för att visa hur svårt det kunde vara att få tiden och förmågan att räkna till, att sköta ett spädbarn i hemmet medan ett äldre barn borde ha fått tillsyn i utomhuslekar. Hon förklarar händelsen med sin ungdomlighet, med att hon i detta skede av livet ännu inte var van vid att ta hand om barn. Att skolas in i vad en mor förväntas göra kräver tid och erfarenhet. I materialet beskrivs också hur mammorna kollektivt tog hand om barnen. Wilma berättar om hur de i det bostadsområde där hon bodde när barnen var små gemensamt tog ansvar för bar-

nen, både egna och grannens. En annan möjlig orsak till att barnen inte står i centrum i intervjuerna är en uppfattning om barn som var förhärskande då, att de inte skulle ta plats, att "barn ska synas men inte höras" (Skiöld 1992:61).

I levnadsberättelserna framställs moderskap och barn relativt konstaterande, som något naturligt som hör äktenskapet till. Så är det också i frågelistmaterialet, speciellt i svaren på frågelistan "Familjen i förändring". I frågelistsvaren presenteras barn som ett sätt att föra släktet vidare, och eventuellt också företaget/jordbruket då äldre män svarat på frågelistan.³ Kvinnorna betonar däremot det positiva i moderskapet, såsom i följande svar: "Jag minns att jag räknade ut hur fort jag skulle kunna bli mamma. Och lyckan var stor när vi först fick en pojke, så en flicka och så en pojke igen" (IF 2004/6:35). I vissa levnadsberättelser behandlas barn och moderskap utförligt och framställs också här i positiva ordalag. Maja berättar om glädjen i att vänta och få barn:

Jag fick nämligen bekräftelse på det som jag önskade så hett. Jag var gravid, vi skulle få ett litet barn. Jag tyckte att hela världen förändrades och mina tankar kretsade bara kring barnet som växte inom mig. Jag, som var handarbetsmänniska, sydde och stickade små, söta plagg av gamla tygbitar och uppsprättat garn. [...] Men jag tyckte allt var underbart.

Maja fortsätter berättelsen och beskriver, visserligen ganska kortfattat, en svår förlossning, varefter hon kommer in på känslan av att ha ett nyfött barn:

Men flickan var frisk och kry och naturligtvis världens sötaste baby. Sen följde det som hör till för en nybliven mamma, amning, nattvak, massor av tvätt (det fanns ingen tvättmaskin på den tiden). Vilka stolta föräldrar vi var, när vi promenerade runt i stan med vår barnvagn.

Majas berättelse om hur hon får vetskap om att hon är gravid och om mötet med den nyfödda har en tidlös karaktär och kunde gott ha varit skriven i dag. Det är endast kommentaren om tvättmaskinen som för tankarna till tiden efter kriget. Barnen omtalas i levnadsberättelserna med stor kärlek, till exempel som en "alldeles ljuvlig unge", "en liten trollunge", "Guds gåva" och som en källa till stor glädje (KLiv 40). Även minnet av att bli mor beskrivs på ett positivt sätt: "En underbar vacker gosse, oj vad lyckan log" (KLiv 58). I sin levnadsberättelse skriver Alva om hur barnen var en drivkraft i hennes äktenskap:

[Vi] levde för våra barn. De blev den drivande och livgivande kraften i vårt gemensamma liv. I mitt modershjärta intog de tre barnen en

Barnen lekte ofta ensamma i barnkammaren. Barnhagen användes för att husmodern skulle kunna sköta andra sysslor medan barnen lekte.

mycket viktig plats. De var och förblev alltid föremål för min största omsorg och omtanke. Dem ägnade jag alla mina krafter.

Alva uttrycker en stark kärlek för sina barn på följande sätt: "Jag älskade de små. Intet kan vara lyckligare för en mor, än att se sina barn växa upp och utvecklas." Den omsorg som hon gav barnen gengäldades enligt henne med tillgivenhet och med hjälp under senare år. Alice nämner i sin levnadsberättelse hur lycklig hon var över sina nyfödda barn. Småbarnstiden beskriver hon som en normal och harmonisk tid. Visserligen skriver hon om "barnskrik och blöjor" men konstaterar att hon tog det med jämnmod. Småbarnstiden framställs alltså som en fin men också arbetskrävande tid (jfr Lopata 1971:35).

"Mamma, lämna oss inte"

Diskussionen kring att vara mor och ta hand om sina barn sammanlänkas dels med möjligheten att få barnomsorg, dels med tankar om barnomsorgens nytta eller skadlighet för barnen. Enligt historikern K. G. Hammarlund baserade sig diskussionen kring barnomsorg på 1930-talet på en tanke om hemmet som barnets rätta plats. Barnet skulle skötas inom familjen som en privat angelägenhet. Senare kom tanken om kollektivhus för småbarnsfamiljer in som ett sätt att vidga barnets sfär. Hemmet ansågs inte längre ge en tillräcklig bas för barnets identitetsutveckling utan kollektiva insatser ansågs vara av nöden. Hammarlund visar att diskussionen om barnomsorg inte bara handlade om barnen och deras behov utan också om arbetsmarknadens behov. Tankar om jämställdhet och kvinnors möjlighet att delta i förvärvslivet varvas med tankar om barnets bästa (Hammarlund 1989:12–13).

I en av levnadsberättelserna framgår hur kvinnan i fråga kämpade för att få barnomsorg för sitt barn men till slut måste lämna sitt arbete och stanna hemma. Detta inträffade i början av 1960-talet. Problemet var egentligen inte att barnomsorg inte fanns tillgänglig, utan att kvaliteten på den enligt henne inte var tillfredsställande. Enligt sociologen Jaana Vuori var samhället främst inriktat på barnskydd på 1940- och 1950-talet, och intog en försiktig hållning till barnomsorg utanför hemmet (2001:25). Informanten ville inte föra sitt barn till ett kommunalt daghem utan hade helst önskat sig barnomsorg i hemmiljö, hos en dagmamma. Inte heller detta ansåg hon vara ett gott alternativ eftersom hon hade läst en tidningsnotis om hur en dagmamma gett sömnmedel till barn för att på så sätt komma lättare undan (KLiv 127). En tidningsnotis av detta slag bidrog till att barnomsorgens dåliga rykte spreds, samtidigt som den speglar normen om att en mamma ska sköta sitt barn själv. På så sätt kan notisen om dagmammans som gett sömnmedel till barnen sägas likna en vandrings sägen, som kan vara sann men som också reflekterar våra rädslor (af Klintberg 1986:10).

Av Alvas levnadsberättelse framgår tydligt hur svårt det var för både mor och barn då modern lämnade hemmet för att bege sig ut i arbetslivet. Alva skriver om detta på ett tämligen dramatiskt sätt:

Äldsta dottern viskar "Mamma, lämna oss inte. Du får inte gå." Hon förstod nämligen vad det innebar. De två andra fattade det inte, så små som de var. Det var till en början mycket tunga dagar som följde. Det var bl.a. svårt att få tillförlitlig hemhjälp på den tiden. Trots det hårda arbetet både borta och i hemmet, försökte jag ägna mig mycket åt våra barn.

Att hon uttrycker att hon ägnade sig mycket åt barnen kan tyda på att hon vill visa att det går att kombinera yrkesliv och skötsel av familjen, att man samtidigt kan vara dels en god hustru och mor, dels en yrkeskvinna.

I levnadsberättelserna finns också beskrivningar av de bekymmer som tonåriga och vuxna barn kan föra med sig. Detta tema gick vi inte in på i intervjuerna. I levnadsberättelserna gestaltas detta ur ett perspektiv där livets sorger och bedrövelser – med allt från användning av rusmedel och droger samt fysisk och psykisk sjukdom till våld och önskade graviditeter – tas upp. Jag går inte in på detta eftersom det tidsmässigt ligger utanför fokus för min undersökning. Samtidigt balanserar de delar av levnadsberättelserna som behandlar problemen med tonåriga och vuxna barn upp den rosenröda bilden av småbarnstiden. Andra gånger då barn omnämns i intervjuerna är när barnen blir stora och inte kräver så mycket tillsyn eller när de flyttar hemifrån. Om småbarnsfasen innebar en lycklig och stimulerande tid för hemmafruarna var fasen då barnen lämnat hemmet svårare (Lopata 1971:41).

Den bild av moderskap som gestaltas i materialet är den kärleksfulla modern, en bild som speglar föreställningar om ett idealt moderskap. Moderskapet var en primär uppgift och något kvinnorna såg fram emot. På så sätt kan bilden av den plikttrogna modern, där moderskapet framställs som en kär plikt, sägas genomsyra materialet. Samtidigt var moderskapet meningsskapande för kvinnorna eftersom de därigenom fick ett mål och en sysselsättning i livet, samtidigt som de på ett samhälleligt plan kunde anses förverkliga idéer om ett gott medborgarskap.

BARNUPPFOSTRAN

Kvinnans och moderns uppgift var att uppfostra barnen till normala och nyttiga samhällsmedborgare (Räisänen 1995:207–208). Hur denna uppfostran gått till har ändå varierat under tidernas gång och är relaterat till en föränderlig syn på barndomen. Enligt historikern Philippe Ariès fanns barndomen som idé inte på medeltiden, utan uppkom i modern tid då barndomen separerades från vuxenvärlden.⁴ Detta ledde till omsorg om barnen men också till ett slut på deras frihet, eftersom ett strängt disciplinärt system infördes på 1700- och 1800-talen (Ariès 1982:52). Även synen på barnet har förändrats. Under 1900-talet förekommer främst tre olika uppfattningar om det, nämligen att barnet är gott men i behov av vägledning för att utvecklas, att barnet är oskyldigt

och borde få utvecklas fritt samt slutligen att barnet styrs av destruktiva impulser och dess karaktär dansas av föräldrarna, vars uppfostran kan vara öm eller avvisande alltefter tidens anda (Tähtinen 1992:41). En som intresserat sig för barnens liv är Ellen Key som i sin bok *Barnets århundrade* (1900) gav uttryck för en optimistisk syn på barnens framtid. Hon förde fram idén om det lekande barnet, att barn ska få ha roligt och inte behöva vara rädda. Hon kritiserade också starkt barns levnadsvillkor som inbegrep barnaga och barnarbete (50–75). Barn, speciellt fattiga sådana, hade under 1800-talet setts som vildar i behov av att civiliseras. Detta synsätt försvann dock men återkom senare i form av tankar om rashygien (Hörnfeldt 2009:103).

I pedagogen Juhani Tähtinens avhandling *Miten kasvattaa pikkulapsia* (Hur man uppfostrar småbarn, 1992) presenteras hur synen på barnuppfostran förändrats med utgångspunkt i uppfostringslitteratur utgiven i Finland mellan åren 1850 och 1989. Perioden 1850–1889 kännetecknades av en religiös fostran där barn uppfostrades för livet efter detta snarare än för livet på jorden. Då skulle barn fostras till lydnad, respekt för de äldre, goda vanor och flit. På 1890-talet och decennierna därefter introducerades tankar baserade på medicinsk tradition, ofta i kombination med religiösa uppfostringsmetoder. Under denna tid koncentrerade man sig på barnets grundvård. Den tredje fasen, åren 1920–1934, kännetecknas av en läkarvetenskaplig grundsyn med fokus på barnets hälsa. Uppfostringslitteraturen skrevs av läkare och de uppmanade mödrarna att schemalägga skötseln av barnet. Amningstiderna och sovtiderna skulle vara regelbundna och tidig pottråning uppfattades som viktigt. Modern skulle vara både öm och tålmodig men också konsekvent mot sitt barn. För att kunna vara en god mor under denna tid måste man inneha tillräcklig kunskap och noggrant följa läkarnas råd (Tähtinen 1992:82–92). Dessa nya idéer är också något som fördes fram av Alva Myrdal i 1930-talets Sverige. Det ansågs också viktigt att ovanor rensades bort. Barn fick inte suga på tummen och de skulle vänjas vid att vara ensamma utom på vissa bestämda sköttider. Det talades om en hälsosam ensamhet som gav mamman frihet att syssla med andra uppgifter än barnavård (Henschen 1979:219–220).

Tiden mellan 1935 och 1950 kännetecknas enligt Tähtinen av en medicinskt baserad men också av en psykologisk uppfostran. Psykologiska tankegångar får fotfäste och förutsättningar för barnets andliga och psykiska utveckling diskuteras. Tankar om betydelsen av leken och föräldrarnas närhet för barnets utveckling började förekomma i uppfostringsböckerna. Närhetens betydelse framhävdes, men samvaron

Mödrar och barn utanför Aurora sjukhus i Helsingfors vid mitten av 50-talet. Inom mödravården, som från 1944 sköttes av kommunerna, gavs kostnadsfri rådgivning gällande barns hälsa och uppfostran.

med föräldrarna skulle ändå ske inom fasta ramar enligt barnets dagsrytm. Moderskärleken lyftes också fram som betydelsefull, men barnet fick inte skämmas bort genom att hållas för mycket i famnen (Tähtiinen 1992:165–168; jfr Broberg et al. 2007:199). Det här är också något som den berömde barnläkaren Benjamin Spock förespråkar i sin bok om barnskötsel, *The common sense book of baby and child care*, som utkom första gången 1945. Boken blev något av en bestseller, översattes till många språk och fick stor betydelse för synen på hur barn skulle skötas fram till 1970-talet.⁵ Barnläkaren var överlag en stor auktoritet under denna tid, eller som etnologen Helena Hörnfeldt uttrycker det, "efter gud kommer barnläkaren" (2009:157). Spocks idéer hade således en stor betydelse under 1950-talet. Han förespråkade sunt förnuft i skötseln av barn, men också disciplin. Matning skulle ske med tre och en halv till fyra timmars mellanrum, och det fanns enligt Spock ingen anledning att skynda till barnet så fort det gnydde. Han tog också upp faran med att skämma bort barnet genom att ta det upp i famnen

för ofta (1974:47–51). Den finske barnläkaren Arvo Ylppö, en pionjär inom utvecklingen av rådgivning för mödrar samt barnavård i Finland, menade att samvaro med barnet var bra för barnets utveckling men att detta endast borde ske på specifika tider (Wrede 2001:94; Tähtinen 1992:171). Barnen skulle således vårdas ömt men bestämt för att inte bli bortskämda.

I mitten av 1950-talet slår den psykologiska uppfostran igenom fullt ut, dels med en kognitiv inriktning, dels med psykoanalytisk inriktning. Fokus ligger nu inte på den fysiska vården av barnet utan snarare på barnets psykiska och sociala utveckling, ofta med utgångspunkt i föräldrarnas egna erfarenheter och på det individuella barnets villkor (Tähtinen 1992:185–200). Forskningen om spädbarn kom att handla om teorier som beskriver spädbarnets upplevelser och inre utveckling. Relationen mellan mor och barn lyftes fram som en förutsättning för barnets utveckling, och störningar hos barnet ansågs bero på brister hos modern. En centralfigur i sammanhanget var psykiatern John Bowlby som framhävde betydelsen av den tidiga bindningen, anknytningen, mellan mor och barn. Teorin handlar om hur människor förhåller sig till närhet, beskydd och omsorg men också till självständighet och egen förmåga (Berg Brodén 1989:42–45; Broberg et al. 2007:13–40). Tähtinen påpekar att de olika sätten att se på uppfostran förekom parallellt och att den största förändringen under alla dessa år är den vid 1950-talets mitt då råden gick ut på att barnet ska uppfostras med följsamhet och beaktande av barnets individualitet (1992:185–240).

”De skulle lyda”

Det är i denna brytningstid, då tanken var att barnet skulle uppfostras följsamt med fokus på barnets mentala utveckling men ändå bestämt, som hemmafruarna i mitt material fostrade sina barn. I *Naisen kirja* betonas just följsamhetens betydelse – något som alltså kännetecknar den psykologiska uppfostran. Detta innebär dock inte undfallenhet, utan snarare att positiva och välvilliga metoder ska användas framför negativa. Exempel på negativa metoder är ett ständigt nekande, gnat, ständiga bestraffningar och speciellt kroppslig aga, medan positiva metoder går ut på att med hjälp av kärlek och förståelse få barnet att känna sig accepterat och att hjälpa det att så småningom bli självständigt. Ett varningens finger lyfts mot att i överdriven utsträckning berömma och uppmuntra barnet (Leppo 1956:165). Även i *Femina* kan man läsa att

vänlighet, bestämdhet och konsekvens är viktiga i fostran av barn: ”Det är ju den kärleksfulla tryggheten de behöver, inte vare sig den likgiltiga slappheten eller den preussiska disciplinen” (10/1959).

Barnuppfostran är ett tema som vi behandlar, fastän inte speciellt ingående, i intervjuerna. Även här resulterar frågorna om barnuppfostran i en kontrastering av dåtid mot nutid. Så gör bland annat Linnea när vi diskuterar ämnet:

Lena: Vilken syn på barnuppfostran hade man [på 1950-talet]?

Linnea: Nå, det var nog helt annorlunda än nu. Barnen skulle lära sig att när man hade gäster så tog gästerna först och barnen satt och var tysta (småskratt) och så där. Och i matbordet var det nog föräldrarna som tog först så att barnen kastade sig inte över maten. Men det var ändå inte som på föräldrarnas tid då barn inte alls fick höras och synas. Men att nog synes de mera än tidigare ändå. Men rätt så strikt uppfostran skulle jag säga.

Lena: De skulle lyda?

Linnea: De skulle lyda, jo. Men sen kunde de nog förstås vara envisa. Äldsta flickan var ganska envis. Jag kommer alltid ihåg, hon kom från parken en gång och hon hade frusit där i parken och jag drog henne med pulka över [gata] och då skrek hon på pappa hela vägen hem så mycket hon orkade (skratt). För att visa att mamma inte dög till något (skratt).

Linnea relaterar till nutiden, som är annorlunda i hennes ögon. Samtidigt jämför hon 1950-talet med de tider då barn, enligt henne, uppfostrades till att inte synas och höras. I beskrivningen av 1950-talet lyfts lydnad fram som ett dåtida ideal, sammanlänkat med tanken om barnet som en individ som till en viss grad får synas och höras. Berättelsen om hur Linnea hämtar dottern i parken visar också att barnet kunde ge uttryck för sin vilja också genom högljudd protest och visa humör mot sin mamma. I intervjun med Molly kopplas barnens lydnad främst till pappan i familjen. Eftersom maken på grund av sitt arbete var borta långa tider glömde barnen emellanåt bort ”liksom att man ska *lyda* med en gång”. Samtidigt påpekar Molly att uppfostran var mera hennes uppgift än pappans. Synen på barnuppfostran diskuterar vi som följer:

Lena: Vilken syn på barnuppfostran hade du på den tiden?

Molly: Det var ju ett slag som det var så där slappt, kan man säga. Jag vet inte hur det är nuförtiden men att man skulle låta barnen bestämma. Det så att säga låg i tiden då.

Lena: Men det här var knappast på 50-talet utan senare?

Molly: Nej. Det var senare. På 1950-talet var det nog mera det där att dom skulle lyda och [...] respektera kanske lite äldre människor, sånt där som man försökte poängtera.

Även i denna del av intervjun kan flera tidslager urskiljas. Molly talar om en tid då barnen skulle ges företräde i beslutsfattandet. Dessa idéer tar Molly avstånd från genom att kalla det "slappt". Att en sådan uppfostran uppfattas som slapp innebär en kontrastering mot tidigare ideal som kännetecknades av disciplin och lydnad. Lydnad är något som vi också kommer in på i intervjun med Elsa. Även hon ställer den uppfostran hon och hennes man fått på 1920-talet i relation till den uppfostran som hennes barn fick. Här framgår att Elsa var den av föräldrarna som var strängare:

Elsa: Nå, vi var båda ganska konservativt uppfostrade [...] på den tiden var det nog, man var van vid att man måste lyda och göra det som föräldrarna möjligtvis sa. Men han [maken] vad ska vi säga [...] hos oss alltså, jag var nog den som mera kanske [...] min man var så pass barnkär att han skulle nog gärna ha gett efter lite.

Lena: Så du var strängare?

Elsa: Jag skulle säga att jag tror nog att jag var strängare. Och gånger som jag inte riktigt visste, så sa jag att ska vi vänta tills pappa kommer. Det är ju det som man alltid tar till. Men han hade nog hemskt svårt att ta beslutet (skratt) sen.

Faderns roll som uppfostrare innebar att han i besvärliga situationer fick avgöra om barnet skulle tillåtas göra något, att han var den som hade sista ordet i frågor om uppfostran, vilket här framställs något normalt. Det tyder på att fadern hade en auktoritetsställning i familjen under denna tid (jfr Leino & Viitanen 2003:188). Elsa och jag diskuterar frågan vidare och jag frågar om barnen kunde uttrycka en egen vilja när de var små. Här återkommer hon till kravet på lydnad och menar att hon och hennes man var ganska stränga men att barnen visst kunde uttrycka sin vilja. Däremot accepterades inte "onödigt tjafs" eller "bråk". Ebba i sin tur framhäver det intuitiva i uppfostran och att både negativa och positiva känslouttryckningar accepterades från barnens sida, men också att hon kunde tillåta sig själv att vara arg. Samtidigt var regler viktiga när hon uppfostrade sina barn: "Men ganska precis har jag försökt. Det har nog varit regler. Om du blir sen så meddelar du och vissa plikter sköter du."

Att barnen skulle delta i hemmets sysslor och plocka upp efter sig är något som tas upp i nästan alla intervjuer. Redan som mycket små förväntades de hjälpa till med mindre sysslor. På min fråga om flickor och pojkar uppfostrades likadant svarar kvinnorna oftast jakande, med vissa undantag. Ebba säger: "Det var nog lite fel för [sonen] skulle gå med slaskhinken och flickorna skulle torka disken." Felet här var enligt Ebba

Mor läser godnattsaga. En närvarande mor ansågs göra barnen "immuna för nevroser".

att uppgifterna fördelades enligt en traditionell genusordning där man skilde mellan manliga och kvinnliga sysslor. Att hon ser detta som ett fel är sannolikt en efterhandskonstruktion och utgår från en nutid där en genusneutral uppfostran är vanligare än den var på 1950-talet. Ebba för också fram en syn på barnuppfostran som går ut på att barn ska aktiveras och träffa andra barn: "Jo, barnen skulle få inspiration, inte bara sitta i sandlådan."

"Immuna för nevroser"

Som det framgick i presentationen av barnuppfostringslitteraturen fick modern en framskjuten plats i idéerna om barnuppfostran med början på 1920-talet och speciellt då den psykologiskt inriktade anknytnings-teorin lanserades på 1950-talet. Det är nu som man börjar anse att barnets väl och ve är helt beroende av moderns närvaro. Anknytningssteorin går ut på att barnet under sitt första år knyter an till en person, för att senare utöka skaran av anknytningspersoner. John Bowlby menar att modern ska vara barnets primära vårdnadshavare eftersom hon tenderar att vara den fasta punkten i barnets liv. Denna tanke som bygger på vetenskapliga rön fick en stor betydelse och omfattande spridning. Författarna till boken *Anknytningsteori. Betydelsen av nära känslomässiga relationer* (2007) poängterar den politiska dimensionen i teorin, efter-

som den resulterar i att modern knyts till hemmet – någon annan karriär för kvinnor än moderskap såg Bowlby som en omöjlighet.

Anknytningsteorin sågs av en del som ett oblygt försök att i vetenskaplig förklädnad basunera den manliga önskedrömmen att kvinnor passar bäst hemma vid spisen där de kan ta hand om barnen och förbereda maten tills dess att maken kommer hem. (Broberg et al. 2007:14)

Samtidigt kan Bowlby sägas vara ett barn av sin tid. Tanken att en pappa skulle kunna vara en likvärdig anknytningsperson föll honom aldrig in.

I *Femina* diskuteras frågan om mammans ständiga närvaro kontra eftermiddagshem för skolbarn i en artikel om barnuppfostran. Uppfostran diskuteras med utgångspunkt i en barnläkares råd som i detta fall poängterade att barn är olika och därför ska bemötas olika (F 10/1959). Artikeln gör klart att husmödrar, både yrkesarbetande och hemmavarande, har ansvar för barnuppfostran och ska finnas till för sina barn och se till att de betar sig på önskvärdt sätt. Betydelsen av moderns närvaro för barnets utveckling poängteras även här. Samtidigt betonas att modern inte ska uppoffra sig för sina barn alltför mycket. Då kan hon lätt bli en martyr. Därför ska hon unna sig något eget, men ändå alltid ställa barnen i första rummet. Den alltför uppoffrande modern presenteras som skadlig för barnets utveckling. Barnen kan börja se en sådan mor som ett "nödvändigt tillbehör", vilket leder till att de blir "egoister och samlevnadstyraner, som alltid väntar att någon annan skall städa upp efter dem, sköta deras tillhörigheter, stå till pass" (F 1/1959).

I en annan artikel, skriven ur en mans synvinkel, hävdas att barn som har en mamma hemma som visar "känslomässig värme" blir "immuna för nevroser och ångest" (F 8/1959). Här ses alltså moderns närvaro i hemmet som ett instrument för att främja barnets psykiska hälsa. Samtidigt som flera artiklar betonar vikten av att modern är hemma är detta också något som ifrågasätts. I en artikel om barnuppfostran påpekas att daghemssystemet har fört mycket gott med sig. En barnläkare uttalar sig om daghemmets fördelar: "barnen får där lära sig att umgås med andra barn, de får god vård, goda vanor och har många gånger ett utmärkt mamma-surrogat i föreståndarinnorna." Med tanke på att bland annat Alva Myrdal i Sverige förfäktade kollektiva lösningar för barnomsorgen är det inte så underligt att barnläkaren i *Femina* uttalar sig så. Samtidigt påpekas att moderns närvaro är ovärderlig eftersom hennes närhet skapar trygghet och därmed förebygger "social missanpassning" (F 10/1959).

När kvinnorna som jag intervjuat talar om sig själva som hemmafruar gör de det ofta genom att dra paralleller till dagens kvinnor vars börda de anser är stor. Molly menar att dagens unga mammor är duktiga som klarar av att sköta sina barn samtidigt som de har krävande yrken. Samtidigt konstaterar hon att dagens pappor deltar i hushållsarbetet på ett annat sätt än de gjorde då hon var ung. Ebba förfasar sig över den arbetsbörda dagens kvinnor har och menar: "Men, men nog är det stressigt. Och jag tror att det är stressigare nu för det begärs så förskräckligt mycket. Folk ska hinna med så mycket." Det här är ingenting som kommenteras i levnadsberättelserna. Däremot har jag hittat ett frågelistsvar som kommenterar mammornas dubbelarbete. Tidsmässigt är svaret aningen svårt att placera, men kvinnan i fråga är född i början av 1930-talet. Hon var hemmafru och tyckte synd om barn som måste gå på dagis:

De [barnen] började då i barnträdgården men eftersom jag var hemma har jag ingen erfarenhet av hur det var att ha barn i barnvård. Tyckte synd om barn som måste opp och ut i vinterkylan på en cykelpakethållare i tidig morgon. Många barn skulle säkert ha sovit längre och många gånger hade säkert barnen feber eftersom föräldrarna hade bråttom till jobbet och hann aldrig ta tempen. Ensamstående mammor kan man förstå, att har måst arbeta när barnen varit under 3 år, men före den åldern borde barnen ha fått skötas hemma. (SLS 2049, 26)

Barn ska enligt denna kvinna vara hemma till tre års ålder – en åsikt som man kan stöta på än i dag. I dagens läge, när nedskärningar i stöd för skötsel av barn i hemmet diskuteras inom politiken, förs samma argument fram, nämligen att barn under tre år ska vara hemma (se Keltikangas-Järvinen 2012). Min tanke här är inte att ta ställning i frågan, utan att visa att diskussionen varit aktuell en längre tid och är relaterad till arbetsmarknadens behov.

I veckotidningsmaterialet framställs barnomsorg som kvinnans uppgift. Det här betyder naturligtvis inte att pappan inte hade någon roll som fostrare. Synen på manlighet och faderskap förändrades under 1950-talet. Lissie Åström har i sin bok *Fäder och söner* (1990) studerat den förändring fadersrollen genomgått. Här presenteras utvecklingen från sekelskiftet 1900 med en myndig och distanserad fadersgestalt till dagens delaktiga pappa. Men hon visar också på att denna förändring skett i etapper så att pappan först var arbetsintroduktör eller söndagspappa, för att senare bli en lekande fritidspappa och i dag en vardagspappa (294).

Det här är något som också kommer fram i intervjuerna. Elsa framhåller att papporna på 1950-talet var moderna män som tog hand om

Till fadersrollen under 1950-talet hörde ofta att vara en lekande fritidspappa. Här leker en pappa med sina barn i ett Helsingforshem 1950.

och intresserade sig för sina barn. ”De var *alla* såna att de, när man hade många barn, alltid tog hand om nån som de klädde på eller klädde av. *Då* redan.” Hon beskriver sin make som en barnkär pappa: ”Han var väldigt duktig med det där, när han kom hem från jobbet, inte kunde jag laga mat med de där små. Så *han* tog hand om dem och sen så gick jag och började laga mat åt oss.” Linnea betonar också att hon under småbarnsåren hade stöd av sin make i vardagen. I mitt material gestaltas maken och fadern på en glidande skala mellan familjeöverhuvudet med auktoritet och den lekande fritidspappan. I intervjuerna framställs han snarast som den lekande fritidspappan. Att manligheten genomgick en förändring kommer fram också i ett frågelistsvar där maken sägs befinna sig mellan den gamla patriarken och den nya, moderna typen av pappor (IF 2000/7:72). Också Elsas kommentar om hur *alla* pappor deltog i att ta hand om barnen visar på ett nytt manligt ideal (jfr Hagström 1999:36–39).

De små, individuella berättelserna i mitt material relateras som vi sett till de stora berättelserna om gott moderskap. Moderskapet har idealiserats av nationella, befolkningspolitiska och moraliska skäl. Det ideala moderskapet innefattar bilden av den kärleksfulla och plikttrogna modern, men också i viss utsträckning den uttröttade modern. I

materialet framställs moderskapet som en central och kär uppgift för hemmafruarna. Moderns betydelse för barnens uppfostran och utveckling omtalas också såväl i de små som i de stora berättelserna. Hennes uppgift var att lära barnen att lyda, samtidigt som hon skulle vara kärleksfull och varm. Här gestaltas modern som en hemmafru, eftersom den stora berättelsen om barnets psykiska utveckling krävde hennes närvaro i hemmet. Fadern framställs som den som bestämmer, samtidigt som fadern i stor utsträckning representerar den lekande fritids-pappan snarare än en myndig och distanserad fadersgestalt.

8

I HEMMET ELLER UT UR HEMMET?

Trots att denna studie handlar om hemmafrun innebär det inte att kvinnorna i mitt material skulle ha varit oberörda av den diskussion som fördes i samhället kring den gifta kvinnan och hennes deltagande i förvärvslivet. Gestaltningarna av hemmafrun presenteras här med utgångspunkt i denna diskussion. Centralt i detta kapitel är hur kvinnorna i dagens läge eller då materialet skapades blickar tillbaka och berättar om och motiverar sitt val att stanna hemma. Detta val uttrycker såväl anpassning till som motstånd mot normer och innebar att för- och nackdelar ställdes mot varandra. Dessutom analyserar jag diskussionen kring hur kvinnor som arbetskraft knuffats in i hemmet eller ut ur hemmet och hur det kom sig att hemmafrun började uppfattas som "bara" en hemmafru.

ATT BLI HEMMAFRU

Tillvaron som hemmafru bottnar i den familjemodell som skapades i samband med industrialiseringen och som, efter ett avbrott under krigstiden, på nytt väcktes till liv på 1950-talet (Ollila 1990:337–340; Julkunen 1994). Att bli hemmafru innebär initiation till en ny roll som skiljer sig från den som dotter, vän eller arbetskamrat. Dessa ser hemmafrun nu på ur den gifta kvinnans perspektiv. Att bli hemmafru innebär förstås att man ingår äktenskap, men också att man lär sig ett visst förväntat beteende (Lopata 1971:32). I mitt material framställer kvinnorna övergången till rollen som hemmafru med uttryck såsom "bli hemmafru", "vara hemma" eller "bli hemma". Dessa uttryck har ett samband med diskussionerna om huruvida hemmafruns värv kan och ska ses som ett arbete eller inte. När jag studerade uttrycken närma-

re framträdde olika skäl och motiveringar till hemmafrutillvaron. I vissa fall framställs positionen som hemmafru som något självklart, som egentligen inte motiveras, andra beskriver däremot livet som hemmafru som ett val, medan en del framhåller att de måste sluta arbeta eftersom det inte fanns barnomsorg att tillgå. Ibland finns det flera skäl som samspelar.

Livet som hemmafru inleddes endera när kvinnorna gifte sig eller när de fick barn. I vissa fall berättar de att de lämnade arbetslivet i samband med att första barnet föddes, men det kunde också ske när andra eller tredje barnet var på väg. Att livet som hemmafru kunde te sig lockande framgår av berättelserna. En kvinna skriver om hur hon drömde om att få vara hemmafru, åtminstone några år (SLS 1946, 305). En kvinna som berättar om sitt bröllop menar att det väsentliga började efter själva bröllopet, för då skulle det ”nya spännande livet som hemmafru börja” (SLS 1875:484–490). Det som hon framställer som spännande var ”att leka hem” som ett sätt att skolas in i skapandet av hemmet. Att få ett eget hem att pyssla om var något som många kvinnor hade drömt om och som de nu, genom äktenskapet och som hemmafru, kunde förverkliga. På så vis innebar äktenskapet ett hemskapande med en status som hemmafru och ekonomisk och känslomässig trygghet som gift som följdverkningar. Även i Kerstin Gunnemarks studie *Hembygd i storstad*, som handlar om kvinnors vardagsliv i den nybyggda stadsdelen Kortedala i Göteborg, framställs livet som hemmafru som ett drömmarnas mål för många kvinnor och är något de berättar om med stolthet. Tillvaron som hemmafru upplevdes av de kvinnor som hon intervjuade som en befrielse, som en möjlighet att lämna ett ofta enformigt och tungt arbete bakom sig och kunna vara sin egen arbetsledare. Att få flytta in i ett modernt bostadsområde innebar också, enligt Gunnemark, ett sätt att få en bättre materiell inramning för livet. En annan utgångspunkt för att bli hemmafru var att kvinnorna aktivt valde att stanna hemma eftersom de önskade återskapa det som de ansåg var positivt i deras egen barndom, nämligen att ha en bullbakande mamma hemma. En ytterligare aspekt var att hemmafrutillvaron kunde uppfattas som ett yrke (Gunnemark 1998:83–85).

Helena Znaniecki Lopata beskriver hemmafrun som autonom, som en kvinna som fattar sina egna beslut och är sin egen chef (1971:35). Också Ann Oakley påpekar att hemmafrun är sin egen chef men anser att det är fråga om en föreställd autonomi eftersom hemarbetet inte var något som kunde lämnas ogjort. Hon är autonom endast i den meningen att hon själv ansvarar för sitt eget arbete (Oakley 1976:92). Hilde

Danielsen anmärker att kvinnorna som hon intervjuade trivdes med sin roll som hemmafruar, såg det som en förmån att kunna göra vad de ville och känna glädje över det. Arbetet var fritt och de var sin egen herre, sin egen arbetsgivare. Andra kvinnor såg hemmafrutillvaron snarare som en uppoffring (Danielsen 2002:9).

Även i mitt material, bland annat i levnadsberättelserna, framställs hemmafrutillvaron i de flesta fall som något kvinnorna såg fram emot. Alice berättar om hur hon flyttade in i mannens ungarlägenhet på två rum och kök och omtalar med stolthet sin nya roll som fru. Ella däremot beskriver hemmafrurollen som något som hon obemärkt gled in i. Hon hade inte haft några som helst tankar på att bli försörjd, men såg sig "möblera ett hus och vara ung representativ hustru". Omvandlingen till att bli hemmafru framställs i hennes berättelse inte som ett beslut utan som något som bara skedde. Att hon blev en "representativ hustru" innebar för henne också ett uppbrott från förvärvslivet.

I materialet berörs både fördelar och nackdelar med att gifta sig och bli hemmafru. Äktenskapet gav kvinnorna ett yrke som hemmafru och ekonomisk trygghet – något som var möjligt i medelklassmiljö – men detta innebar samtidigt ett ekonomiskt beroende av mannen (jfr Danielsen 2002:47). Ett exempel på nackdelarna ges i ett svar på frågelistan "Giftermål och bröllop" (SLS 1875) där frågan ställs om kvinnorna upplevde att deras ställning förändrades i samband med att de gifte sig. På detta svarar en kvinna att så skedde i viss mån och konstaterar: "Annars blev det ju en stor förändring för mig att lämna yrket och ställa mig vid spisen där jag aldrig trivts" (SLS 1875:364). Här likställs hemmafruns liv med att "stå vid spisen", det vill säga ha ansvar för hushållet (jfr Gisselberg 1985). Att lämna sitt yrke framställs som en förändring, men inte i negativa ordalag. Att stå vid spisen presenteras däremot med ogillande, som ett uttryck för instängdhet. Här är det omöjligt att veta om hon tänkte så redan som ung på 1950-talet eller om det här är en efterhandskonstruktion. Dessutom finns här en risk för övertolkning – kanske hon bara inte tyckte om att laga mat.

"Jag var hemma" och "jag jobbade hemma"

Kvinnorna berättar om sin tillvaro som hemmafru genom att använda uttrycket att de var eller stannade hemma, med hemmet som arbetsplats. "Jag var hemma med barnen och lekte själv med dem [...] för jag var hemmafru" (IF mgt 2003/1). Att ta hand om barnen presenteras

Barnskötsel och matlagning var hemmafruarnas främsta uppgifter. På den här bilden från början av 1950-talet värms mjölk upp för en baby.

här som hemmafruns främsta uppgift. Ebba berättar på följande sätt om att vara hemmafru: "Jag har aldrig godkänt titeln hemmafru, jag var hemma och jag råkade nu vara fru." I stället för att kalla sig för hemmafru väljer hon att tala om att vara hemma. Uttrycket att vara hemma, som återkommer i mitt material, hänger ihop med föreställningen om hemmet som en plats där man "är" medan arbete är något man "gör". Enligt Margareta Gisselberg innebär uttrycket en nervärdering av hemmet som arbetsplats, men också en markering av att hemmet är ett fundament för människan (1985:130–138). Att "vara" eller stanna hemma när man ingått äktenskap framställs i materialet som något oundvikligt. En kvinna skriver: "jag träffade min man 1951 och samma höst gifte vi oss [...]. Självt hade jag studerat [...] men jag hade inte någon som helst möjlighet att utöva [mitt yrke]. Så jag blev hemmafru och hjälpte min man så mycket jag kunde" (M 5489). Hemmafrutillvaron innebär således här att dörren till förvärvslivet stängdes för henne. En kvinna som arbetade som tjänarinna berättar hur hon varken hade ett yrke eller ett arbete efter det att hon gifte sig (IF mgt 1988/109). Hon blev då hemmafru, något som i mediediskussionerna ofta fördes fram som ett yrke. Samtidigt visar citatet att intervjupersonen inte upplevde tillvaron som hemmafru som en profession.

Molly i sin tur beskriver tillvaron som hemmafru som ett arbete genom uttrycket "jag jobbade hemma". Att "vara" hemma innebar för en del av kvinnorna en krävande sysselsättning som de kallar för "jobb" eller "arbete". Till exempel skriver Alva i sin levnadsberättelse: "Jag betraktade barnuppfostran inte bara som en kär plikt, utan som ett intressant och krävande arbete." Gunilla Carlstedt och Annika Forssén, som undersökt äldre kvinnors levnadsberättelser med fokus på arbete samt hälsa och ohälsa, menar däremot att de hemmafruar de samtalade med inte uppfattade att de arbetade utan att de just "var" hemma. En central poäng i Carlstedts och Forsséns undersökning är att visa hur hemmafruarna gör arbete för andra – för familjen, för männen, för barnen, för vänner och grannar (1999:63–83; jfr Karlsson 1986:119).

Kvinnorna i mitt material upplevde alltså antingen att de "var" hemma eller att de arbetade, trots att det ofta var fråga om ett så kallat osynligt arbete. Det osynliga arbetet och de sysslor som brukar utföras av kvinnor har alltsedan 1960-talet lyfts fram av marxistiskt och feministiskt orienterade forskare, som velat inkludera dessa i definitionen av arbete (t.ex. Mainardi 1968). Bland annat Ulrike Prokop anser att kvinnors livssammanhang inte borde studeras utgående från idealbilder av hur arbete ska fördelas mellan män och kvinnor, utan utifrån

hur kvinnor de facto lever och hur de vill leva. Tanken är att studera kvinnans vardagsliv som en helhet bestående av både familjeliv och förvärvsliv (Prokop 1981; Strandell 1984:204–205; Friberg 1990:53–68). Antologin *Twentieth-century housewives* strävar också efter att lyfta fram det osynliga arbete som hemmafruarna utförde. Eftersom det inte har uppfattats som arbete i ekonomiska termer har det betraktats som oproduktivt (Hagemann & Roll-Hansen 2005a:10–11). Carlstedt och Forssén använder sig av en vid definition av arbete som ett görande i nödvändighetens sfär. På så sätt inkluderas också hushålls- och omsorgsarbete i definitionen, i stället för att döljas såsom är fallet i definitioner som endast ser till förvärvsarbetet. De anser att man bör kunna operera med flera arbetsbegrepp med utgångspunkt i sociala relationer, där lönearbete kan ses som en social relation och hemarbete som en annan. De menar också att omfattningen av det osynliga arbete som utförs i hemmen ska beräknas med utgångspunkt i den tid av närvaro i hemmet som krävs (1999:126–128). Samtidigt har uttänjda definitioner av arbete fått kritik eftersom begreppet då lätt förlorar sin analytiska potential (Jakobsen & Karlsson 1993:33–35).

Obetalt arbete består av tre huvudsakliga sysslor, hushållsarbete, omsorg om familjens medlemmar samt inköp och administration av hemmet (Addabbo 2003:32; jfr Glazer 1993). Dessa uppgifter är just de som en hemmafru hade på sin agenda. Lissie Åström påpekar att kvinnors uppgifter ofta har förringats genom att man sagt att det är futilt handarbete, att kvinnorna har städdille eller att de är hönsammor åt sina barn. Om kvinnan överskred de kulturella gränserna för sitt handlingsutrymme kunde det sanktioneras genom att hon kallades för huskors, ragata, satkåring eller rivjärn (Åström 1986:18).

Arbete kan definieras som den verksamhet på vilken en människa bygger sin försörjning. Enligt denna definition är hemmafruns värv inget arbete. Men att uppfatta arbete som synonymt med lönearbete kan också betraktas som lättvindigt (Karlsson 1986:15–16). Inom nationalekonomin talar man om produktionsfaktorn arbete som bidrar till skapandet av nyttigheter. Arbetet spelar en stor roll i dagens dominerande ideologier och anses vara identitetsskapande och svara mot grundläggande mänskliga behov. Det ses som ett sätt att utveckla och berika tillvaron, förutsatt att det finns ett syfte med det arbete som utförs. Generellt kan sägas att arbete är mera än enbart en fråga om medel för att skaffa det som vi behöver för vårt uppehälle (Grenholm 1988:13–18). Arbetets betydelse varierar i tid och rum. Det kan uppfattas som ett självförverkligande, samtidigt som det ger såväl pengar som status.

Tidigare uppfattades sjuksköterskeyrket som ett kall som innebar att sjuksköterskan helst skulle vara ogift. Detta gällde inte längre på 1950-talet. En sjuksköterska och en sjuksköterskeelev på Barnkliniken i Helsingfors 1953.

Ibland kopplas lycka tvärtom till frånvaro av arbete, att under sin fritid kunna göra vad man vill (Abercrombie 2006:87). Dessutom har ett förakt mot grovarbete funnits (Helldén 1979:56). Arbete har således att göra dels med produktivitet och försörjning, dels med livskvalitet och identifikation. Samtidigt kan sägas att arbete definierats med utgångspunkt i lönearbetets dominerande ställning och särskilt utgående från mannens arbete.

Hemmafruarna står utanför arbete i bemärkelsen produktion om man med det avser ett arbete som leder till en produkt eller service (Varjonen 2000:46). Men frågan är förstås om hemarbetet kan och ska värderas i ekonomiska termer. Nationalekonomen Laura Harmajas analys på 1920-talet tydde på att värdet av hemarbetet visst kunde beräknas i pengar. Hon menade att det arbete som husmödrarna gjorde i hemmet väl kunde jämföras med det arbete som näringsidkarna utförde (1928:22). Värdet av hemarbetet har ansetts vara en blind fläck i ekonomiska analyser. Till exempel kan matlagning definieras som arbete eftersom vi kan anställa någon annan att göra det åt oss. Att ta pianolektioner är däremot inte ett arbete, utan en hobby eller studier eftersom det inte går att delegera till någon annan (Varjonen 2000:42–44).

Samtidigt kan det sägas att inget samhälle och ingen ekonomi kan klara sig utan de uppgifter som hemmafruarna utförde. Om man utgår från en helhetssyn som både inbegriper familjeliv och förvärsarbete, eller definierar arbete som ett görande i nödvändighetens sfär, är det motiverat att se hemmafruarnas ofta osynliga arbete som ett riktigt arbete.

"Då var det för mig att sluta mitt jobb"

Övergången till att bli hemmafru beskrivs i mitt material i vissa fall med uttrycket "att sluta jobba". Detta framställs som en självklarhet när kvinnorna gifte sig eller fick barn, trots att det många gånger innebär att de sade upp sig från ett arbete som de hade haft sedan de gått ut skolan eller fått sin utbildning. "Min vistelse på ålderdomshemmet blev knappa 2 år varefter jag gifte mig och sade upp mig", berättar en av dem (KLiv 110). Också kvinnor med yrkesambitioner berättar att de sade upp sig i samband med att de gifte sig: "Sjuksköterskeyrket var mitt mål. Men det slutade när jag gifte mig och blev hemmafru. Före mitt giftermål hann jag vara ett år på sjukhuset" (M 4789). Giftermålet kunde också innebära att det inte var möjligt för kvinnan att utöva sitt yrke på grund av att det inte fanns arbete för henne på den ort där mannen var yrkesverksam (M 5484). Yrkesambitioner kom i andra hand i samband med giftermålet, åtminstone som det framställs vid den tid då frågelistsvaret skrevs. I följande citat uttrycker kvinnan med viss bitterhet att hon hade önskat sig en yrkeskarriär: "jag som hade tänkt bli både gammelpiga och ensamstående lärarinna (skratt) så visst var det en svår kamp att inte få vara yrkeskvinna" (IF mgt 1995/95). Hon anpassar sig till livet som hemmafru, men inte utan motstånd. Här ses yrkeslivet som ett alternativ till äktenskap – den förvärsarbetande modern som ideal är inget som kvinnan reflekterar över.

I intervjuerna samtalande vi kring fenomenet att välja mellan yrkesliv och äktenskap, men kvinnorna ansåg att denna valsituation inte längre var aktuell på 1950-talet. I svaren på frågelistan "Minnen från vårdarbetet" (SLS 1946) framgår dels att det förutsattes att en sjuksköterska skulle vara ogift för att hon helhjärtat skulle kunna ägna sig åt patienterna, dels att detta var något som gällde äldre tider, att man på 1950-talet kunde vara gift och samtidigt yrkesverksam. Här framställs slutet av 1940-talet som en brytningstid; sjukhusen var då "tvungna att erbjuda också gifta sjuksköterskor arbete och elever fick t.o.m. gifta sig under specialiseringstiden" (SLS 1946, 233). Valet stod alltså på

1950-talet snarare mellan att vara hemmafru och att vara förvärvsarbetande mamma.

I vissa fall framgår inte någon egentlig anledning till att kvinnan sade upp sig från sitt arbete i samband med att hon gifte sig, utan det presenteras som något självklart: "Då var det för mig att sluta mitt jobb som jag hade haft i 11 år" (IF 2000/7:13). I intervjun med Nellie framkommer att hon deltog i yrkeslivet när hon var fröken men att detta tog slut i samband med att hon blev fru. Något egentligt skäl till detta anger hon inte. Att man sade upp sig från sitt arbete är något som bara konstateras, och man får intrycket av en anpassning utan motstånd. Genom att göra så följde kvinnorna den då rådande genusordningen med en manlig familjeförsörjare och en kvinnlig husmor som sörjde för familjens emotionella behov (Gisselberg 1985:13). Hilde Danielsen skriver att kvinnornas längtan efter att få råda över ett eget hem var så stark att de kvinnor som hon intervjuade minns hur de blev uppsagda från sitt arbete som något positivt (Danielsen 2002:37). Hemmet och hemskapandet hade således en överordnad roll. Detta kan förklaras med att det amerikanska hemmafruidealet blev en förebild för många kvinnor runt om i världen. Att säga upp sig och stanna hemma kunde också, som nämnts ovan, vara ett sätt att slippa ett enformigt och tungt arbete.

Av Jonna Mielonen-Jumiskos undersökning om hur hemmafrun respektive den förvärvsarbetande kvinnan presenteras i finsk veckopress under tiden 1950–1965 framgår att de negativa sidorna med att vara hemmafru, förutom den sämre ekonomin, var isoleringen, det enformiga hemarbetet och att modern var tvungen att fatta alla beslut själv. Positiva aspekter var möjligheten att spara pengar eftersom ingen hemhjälp behövdes, möjligheten till självbestämmande, skapandet av ett trivsamt hem samt nöjda familjemedlemmar. Det framgår också att många kvinnor de facto ville stanna hemma i stället för att delta i arbetslivet och göra karriär (Mielonen-Jumisko 2010:26–40).

Samtidigt måste vi komma ihåg att väldigt många kvinnor i Finland fortsatte att förvärvsarbeta trots att de gifte sig och fick barn. Enligt Anne Ollila förvärvsarbetade år 1960 45 procent av de urbana kvinnorna också efter att de gift sig (1990:338). Idealet med den förvärvsarbetande modern hade stor utbredning. Men att kunna stanna hemma innebar att det måste finnas ekonomiska förutsättningar för det. I Kirsi-Maria Hytönens undersökning om förvärvsarbetande kvinnor ur arbetarklassen i det efterkrigstida Finland anges ekonomiskt tvång som den huvudsakliga anledningen till att kvinnorna förvärvsarbetade (2013). Till samma resultat kom undersökningen som utfördes av Koti-

talousskessus (Hushållscentralen) 1956 i syfte att reda ut varför mödrar sökte sig till arbeten utanför hemmet (Salomaa 1956:5). Eftersom livet som hemmafru förutsatte en viss ekonomisk standard är det kopplat till klass – främst till medelklassen, trots att idealet även fanns i andra samhällsklasser.

Beslutet att stanna hemma blev således aktuellt i samband med giftermål eller när ett eller flera barn fötts och skulle tas omhand. Här ställdes fördelar och nackdelar av ekonomisk och praktisk art samt normer eller ideal mot varandra. Att säga upp sig i samband med äktenskap framställs i traditionsmaterialen som något normenligt. Till exempel berättar en kvinna att äktenskap inte ansågs passa ihop med flygvärdinneyrket: "Min förlovningsring var en slät guldring och jag uppmanades ta den av mig när jag jobbade. Pan Am:s flygvärdinnor fick inte vara gifta och helst skulle man inte visa att man var förlovad heller" (SLS 1875:484–490). De kvinnor som förvärvsarbetade skulle kunna stå till tjänst för kunderna, och en gift kvinna med ansvar för barn ansågs inte kunna göra detta fullt ut. Men det var också fråga om normer, att det inte ansågs passande för flygvärdinnor att vara gifta. En av kvinnorna berättar om situationen i sitt föräldrahem vid 1930-talets slut:

Innan jag föddes arbetade mamma som maskinskriverska på kontor, men då hon blev gravid slutade hon sin anställning där. På den tiden var det kutym att ett fruntimmer skulle sluta sitt jobb när hon gifte sig (man ansåg att mannen skulle försörja henne), men mamma fick nådigt stanna tills hon blev gravid. När jag föddes blev hon alltså hemmafru, och hon gick sedan aldrig mera ut i förvärvslivet – vi levde på pappas lön. [...] Pappa deltog aldrig i hushållssysslor; det var så självklart att den saken aldrig ens ifrågasattes. Rollfördelningen var hundraprocentig. Eftersom det var pappas sak att försörja familjen, så var det mammas sak att sköta hushållet. Mamma var hemma hela dagarna – hemmet utgjorde hennes arbetsplats. Pappas arbetsplats var utanför hemmet, och vardera fullgjorde sina skyldigheter utan att klaga. (M 5592)

Trots att berättelsen hör till en annan tid än den jag undersöker, beskriver den hemmafruarnas situation och makarnas arbetsfördelning mycket väl. Den omnämner kutymen inom medelklassen att kvinnor skulle säga upp sig i samband med äktenskap, trots att kvinnan i detta fall på nåder fick stanna kvar tills barn var på väg. Den antyder också att modern förblev hemmafru hela sitt liv. Men berättelsen handlar också om hemmet som kvinnans arbetsplats och en genusordning med separata uppgifter för mannen och hustrun. Att de fullgjorde sina skyldigheter utan att klaga tyder på att genusordningen upplevdes som enty-

dig och klar, med en harmonisk familj som resultat. Denna harmoni är något som i vissa fall omtalas nostalgiskt – man ser 1950-talet som en lycklig tid, en tid då män och kvinnor visste sina platser (Doane & Hodges 1987:3). I efterhand kan kvinnorna dock omvärdera fenomenet att frivilligt säga upp sig från sitt arbete. Så sker i en intervju som handlar om livet på 1950-talet. Här reflekterar intervjupersonen över det att kvinnorna förväntades säga upp sig och beskriver företeelsen som otidsenlig. Intervjupersonen kommer in på ämnet när det talas om hur män agerade på en arbetsplats med både manliga och kvinnliga arbetstagare:

När vi talade om gifta kvinnor. Vasa ångkvarn avskaffade en sådan märklig paragraf. Kvinnor som [...] måste sluta sin tjänst om de gifte sig. Men när det blev mer och mer vanligt att gifta kvinnor var i arbete, så ansåg Vasa ångkvarn att de måste avskaffa paragrafen. Och jag skulle tycka att det var i mitten på 50-talet som det inträffade. (IF mgt 2000/41–42)

I en annan intervju omtalas hur en kvinna på 1940-talet blivit upplyst om att hon skulle sluta sin tjänst i samband med giftermålet: "[Det] sades på ett fint sätt på arbetsplatsen, att det är synd att våra vägar ska skiljas, det var inte direkt att man fick sparken, men det förutsattes nästan att ens man skulle försörja en" (KIVÅ 1279/1443).

På 1940-talet diskuterades behovet av en lag som skulle skydda kvinnliga arbetstagare speciellt med hänsyn till moderskapet, men också för att arbetsgivare avskedade gifta kvinnor trots att det var brist på arbetskraft. Kommittén som tillsattes för ändamålet diskuterade hur kvinnor skulle klara av utmaningen att kombinera förvärvsarbete med skötseln av ett hem. I samband med en förfrågan 1946 visade det sig att en av tre kvinnor frivilligt sade upp sig i samband med giftermål. Kommittén föreslog att kvinnor inte skulle få avskedas på grund av förlovning eller äktenskap. Inget beslut om saken fattades, men bruket att avskeda kvinnor i samband med att de gifte sig blev så småningom otidsenligt och upphörde på andra vägar än genom lagstiftning (*Komiteamietintö* 1948:24; Suonoja 1992:385–386). I Sverige stiftades 1945 en lag som förbjöd arbetsgivare att avskeda en arbetstagare för att hon gift sig eller blivit gravid (Starrin-Reindahl & Döös 1956:32). Lagen skyddade kvinnan från att bli avskedad, men frågan är om värderingarna förändrades i takt med lagstiftningen (Rössel 1945:11). Ulla Wikander påpekar att det fortfarande fanns ett moraliskt tryck på gifta kvinnor att lämna sitt arbete (2003:199). I Finland var det inte olagligt att säga upp kvinnor när de gifte sig. Medelklassens kvinnor ansågs inte behöva arbeta eftersom de skulle bli försörjda genom äktenskapet. En av

kvinnorna berättar emellertid om förändringar i arbetslivet och i kvinnornas syn på sig själva:

Tiden [1950-talet] kan karaktäriseras av att kvinnorna kom ut ur de fyra väggarna och började mera våga säga till. Och de började inse att de också måste få utbildning. Och männen började uppfatta att det är bra, att [kvinnorna] inte innebär konkurrens till dem, utan alla tjänade på det. (IF mgt 2000/41–42)

Det är stor skillnad mellan att bli uppsagd och att själv säga upp sig. Men den bakomliggande tanken, att en medelklasshustru ska stanna hemma och bli försörjd av sin man, är densamma i båda fallen. Det är fråga om olika sätt att efterleva en och samma norm. Normen att kvinnan skulle sluta förvärvsarbete i samband med äktenskap bygger, som redan tidigare påpekats, på en genusordning med ett mer eller mindre uttalat kontrakt mellan makarna där mannen sköter om familjens försörjning medan kvinnan har hand om hushållet. Normen gestaltar en tanke om hur en familj skulle fungera på bästa sätt. Eftersom normen var så pass utbredd som den var upplevdes den som "naturlig", och kvinnorna inrättade sitt liv därefter (Dahlström 1962:193). De individuella berättelserna i mitt material relaterar alla på olika sätt till hemmafruidealet. Samtidigt måste vi komma ihåg att jag specifikt letat efter gestaltningar av hemmafrun i materialet. De kvinnor som *inte* anpassade sig till hemmafruidealet kommer här inte till tals.

"Jag jobbade inte sen mera när barnen kom"

I det arkiverade materialet anges barnens födelse ofta som skäl till att kvinnorna slutade förvärvsarbete: "När vårt första barn föddes år 1950 slutade jag min tjänst som chefssekreterare och blev hemmafru" (M 5536). Följande citat handlar om minnet av 1930-talet, och intervjupersonen berättar om en situation som hennes mor fick uppleva:

Min familj bodde i [ort] för att pappa hade tjänst vid [firma]. Mamma hade jobbat på försäkringsbolag i 16 år och jobbade där ännu som gift men sen när hon började vänta mig så då skulle man säga upp sig enligt den tidens kutym. Kvinnliga kontorister blev då hemmafruar, och det sågs inte med blida ögon då en arbetskamrat gick med kontorsrocken öppen, att hon trotsade dessa förbud, hon sade inte upp sig i tillräckligt god tid. (IF mgt 2006/38)

I det här fallet handlar det inte bara om att en gift kvinna förväntades stanna hemma utan också om det smått opassande i att befinna sig på en arbetsplats och visa att man är gravid. Graviditet skulle helst döljas eftersom sexualitet och graviditet uppfattades som skamligt och var något man förväntades känna blygsel för. Ett exempel på detta är skådespelaren och furstinnan Grace Kelly som på 1950-talet dolde sin begynnande mage med en stor väska. Etnologen Hilikka Helsti påpekar att graviditet sågs som skamligt och var tabubelagt fram till mitten av 1900-talet (2000:255–260). Överhuvudtaget talades det inte om kroppsliga funktioner under denna tid. Det ansågs inte passande att tala om könsliv, menstruation, graviditet och födsel, och denna tystnad traderades från mor till dotter (Wrede 1998:113). Kvinnan sågs som periodiskt oren i samband med menstruation och graviditet, vilket gav upphov till tabuföreställningar (Skjelbred 1972:76–82; Gustavsson 1972).

I en intervju med en småskollärare kring temat att bli mamma berättar kvinnan att hon hann förvärvsarbete i ett flertal år innan hon beslutade att stanna hemma. "Sen fick jag tre barn efter varann, så tyckte jag att det var bäst att jag blev hemma" (IF mgt 1995/95). En kvinna skriver i ett frågelistsvar om hur hon efter en två månader lång moderskapsledighet återgick till sitt arbete men sade upp sig när hon kom "underfund med att jag ville sköta mitt barn själv" (M 6045). I de intervjuer som jag gjort diskuterar vi förändringen i livssituationen i samband med att kvinnorna blev hemmafruar. Linnea berättar hur hon självmant sade upp sig när första barnet var på väg. Även Elsa berättar om hur hon slutade med sitt förvärvsarbete i samband med att första barnet föddes. Hon hade hunnit förvärvsarbete en tid innan hon gifte sig och fortsatte att arbeta några år efter det, ända tills det var en månad kvar tills barnet skulle födas. Vi diskuterade frågan på följande sätt:

Lena: Det där med att när man som ung utbildad kvinna jobbar före första barnet föddes. Har du någonsin stött på att man har fått gå från jobbet redan när man gifter sig? Att man förväntas säga upp sig?

Elsa: Nej, nej. Inte då längre.

Lena: Utan det gällde tidigare tider?

Elsa: Nej, utan det var snarare så att när man fick barn skulle man sluta. Det var ganska klart att då måste man sluta jobba.

Lena: Var det man själv som sade upp sig eller hur gick det till?

Elsa: Ja ... Jag var faktiskt på jobb ända tills en månad före [barnet föddes], och jag vet inte om jag sa upp mig eller om det var en klar sak att jag slutar.

Lena: Det var outtalat?

Elsa: Ja. Och kanske det var klart eftersom vi skulle flytta [till en annan ort]. Och på den tiden hölls inte ett jobb för den som slutade för att den

födde barn inte, herregud ändå, nej. Då försvann den ju och fick söka på nytt om den skulle gå på jobb.

Elsa menar alltså att fenomenet att bli uppsagd från sitt arbete i samband med äktenskap var något som gällde tiderna före 1950-talet. Där emot sågs det ännu på 50-talet som självklart att man skulle lämna jobbet när man blev gravid. Tanken att den gravida kvinnan skulle sluta förvärvsarbeta kan relateras till hemskapandet, till att kvinnor som fick barn förväntades koncentrera sig helt på att skapa ett hem för familjen. Detta var ett ideal, men i praktiken var det ofta så att kvinnorna önskade eller måste bege sig ut i arbetslivet. Någon rätt att behålla ett arbete under graviditet och moderskap fanns knappast på den här tiden. Diskussionen om den gravida kvinnans rätt i arbetslivet handlade snarare om en rätt till moderskapsersättning i 12 veckor (Suonoja 1992:384). Detta förslag uppfattades som för radikalt och moderskapsledigheten begränsades till 4–6 veckor utan ersättning. Från och med 1964 fick mödrar en lagstadgad rätt till 54 vardagars moderskapsersättning.¹ Det var först 1986, då lagen om jämställdhet stiftades, som kvinnor inte längre kunde särbehandlas i arbetslivet.

Molly är en av de kvinnor som arbetade ända tills hon fick barn. Vi diskuterade frågan på följande sätt:

Molly: Men sen när jag hade slutat skolan då så jobbade jag ett slag på kontor. [...] Men sen jobbade jag på [...] som jag skulle ha kunnat ha haft som mitt framtidsarbete [...]. Och där jobbade jag tills jag sen gifte mig och fick barn.

Lena: Slutade du att jobba i samband med att du gifte dig eller när barnet kom?

Molly: Jag jobbade inte sen mera när barnen kom (med mild röst). Nej. Därför att min man var på [ett arbete som gjorde att han var mycket borta].

Lena: Jo, så du behövdes hemma.

Molly: Jo. Jo, och det var vanligt [...] att det var så på *den* tiden, skall jag tillägga. Att nu är det ju annorlunda. Att man skulle vara som den där som skötte hemma och allt vad nu där tillhörde.

Uttrycket "jag behövdes hemma" är något som återkommer i intervjuerna. Till exempel Nellie uttrycker sig så. När jag frågar vad hennes make skulle ha sagt om hon återgått till yrkeslivet berättar hon att han ansåg att det var bra att någon var hemma. Kvinnorna som jag intervjuade var synnerligen angelägna om att göra klart att tiderna var annorlunda på 1950-talet. Så gör Molly genom att med emfas säga att "det var så på *den* tiden", vilket samtidigt innebär en jämförelse med nutiden då kvin-

nornas arbetssituation ser annorlunda ut. På ett liknande sätt framhåller Linnea: "Nå nu är det nu så vanligt [med förvärvsarbetande mammor], men det var annat då (småkratt). Man tänkte på ett annat sätt." Detta hänger också ihop med omvärderingen av hemmafruns situation från slutet av 1960-talet och framåt, med jämställdhetsdiskussionerna och med andra vågens feminism som önskade frigöra kvinnorna från hemmet (jfr Danielsen 2013). Kvinnorna önskar i samtal med mig bli förstådda och respekterade med utgångspunkt i de då, på 1950-talet, rådande normerna och värderingarna. En möjlig tolkning är att de utgår från att jag representerar en syn på hemmafruar som en sorts förspild kvinnokraft och som ett uttryck för en patriarkal ordning. Mina intervjupersoner uttrycker inga åsikter om feminism, men vill försäkra sig om att jag gör dem rättvisa. Att påpeka att livet hade andra förutsättningar då än nu är alltså ett sätt för kvinnorna att motivera sina val och förklara sina livsvillkor, både för sig själva och för mig. Både Molly och Linnea betonar det normala i sitt beslut att stanna hemma och gör det i relation till de livsval som kvinnor i deras omgivning gjorde.

Men hemmafrun på 1950-talet behöver inte tolkas som förspild kvinnokraft. Med utgångspunkt i den tredje vågens feminism, som kännetecknas bland annat av en betoning av individuell valfrihet och flytande identiteter, kan hemmafrutillvaron tolkas inte som ett resultat av en tvingande ordning utan snarare som en individuell möjlighet att satsa på hushåll och barntillsyn i kombination med en jämställd arbetsfördelning mellan män och kvinnor (Johnson & Lloyd 2004:iix). Trots detta ekar klangen av 1960-talsfeminismen kvar hos vissa forskare (Hirdman 2007:17).

Molly talar om ett kontorsarbete som en möjlig arbetsplats att återgå till när barnen blev större. Mannens arbete och många barn gjorde ändå att hon stannade hemma. Ebba berättar så här om hur hon slutade sitt förvärvsarbete i samband med att det andra barnet föddes:

På den tiden var man mammaledig bara tre månader. Efter vårt första barn och sen när jag väntade vårt andra barn så blev jag mammaledig på nytt och efter *det* gick jag inte tillbaka till jobbet. Då sa faktiskt min chef att "kom ihåg att är du borta från det här yrket mer än två år så är du *out*", för att det går så framåt. Sen blev jag då fast med fyra små barn, fyra barn inom fem år så jag var fullt sysselsatt ändå.

Ebba hade ett kvalificerat arbete som motsvarade hennes utbildning och valde till en början att förvärvsarbete medan barnen sköttes av en utbildad barnsköterska. Beslutet att stanna hemma innebar för Ebbas

Mor på promenad med sitt barn i Åbo första maj 1957.

del att vägen tillbaka till arbetet stängdes i och med att utvecklingen inom den bransch hon var utbildad för var snabb. Ebba menar ändå inte att det var ett svårt beslut att stanna hemma, främst eftersom hon inte riktigt trivdes med arbetsfördelningen på arbetsplatsen. Hon berättar: "Skulle jag ha varit riktigt, riktigt förtjust i mitt jobb skulle jag kanske inte ha lämnat det. Men jag var inte hundra procentigt förtjust i det." För hennes del var valet mellan att stanna hemma eller att återgå till arbetet en avvägningsfråga. Ebba säger sig inte heller ha varit "ekonomiskt piskad" till att återuppta sin anställning, vilket gjorde att hon inte "kämpade för det". En sak som hon inte var villig att ge upp var de lediga somrarna tillsammans med barnen. Det är här fråga om en anpassning till rådande normer där även praktiska omständigheter spelade in. I Ebbas fall övervägde fördelarna med att stanna hemma eftersom det fanns ekonomiska förutsättningar för det. Den största fördelen var tiden tillsammans med barnen, medan nackdelen var att hon var som hon säger "fast", ett uttryck som kan tolkas som att hon upplevde en viss instängdhet.

I vissa fall uttrycker kvinnorna tacksamhet över att ha haft möjligheten att stanna hemma: "Jag som alltid älskat barn fick vara hemma och sköta barn" (KLiv 25). Trots denna uttryckta tacksamhet är framställningen ofta ambivalent, såsom i följande citat: "Jag stannade hemma tills också den yngre sonen började skolan, något som jag nog var tacksam för, trots att det inte alltid var så sprittande" (KLiv 18). Här gestaltas hemmafrutillvaron som en smula enahanda. Alva motiverar sin tillvaro som hemmafru genom att påpeka att äktenskapet innebar ett arbete för familjen: "Jag förstod från första början, att äktenskapets främsta uppgift var arbete i hemmet, till förmån för familjen." Hon anpassade sig till den rådande normen om att en god hustru ställer upp för sin familj och hade en ambition att göra det bra. Att vara hemmafru en tid förklaras med hänvisning till barnens behov.

Som vi sett ovan kan övergången till ett liv som hemmafru ske obemärkt, det kan vara något som kvinnorna bara glider in i. Ofta ter det sig som något självklart, ur ens eget eller andras perspektiv, och som en ofrånkomlig följd av äktenskap eller barnafödelse. Kvinnorna slutade förvärvsarbete och stannade hemma efter att ha vägt de praktiska fördelarna och nackdelarna mot varandra mer eller mindre medvetet. På så sätt relaterar de till den stora berättelsen om hemmafrun som ideal, där kvinnans centrala uppgift var att ta hand om barnen i hemmet. Men frågan är relativt komplicerad. Jag ska nu nysta vidare i frågan om och hur kvinnorna beskriver beslutet att stanna hemma som ett fritt val.

"Jag blev hemma av eget val"

Både Linnea och Molly framställer beslutet att stanna hemma som sitt eget val. Linnea berättar så här: "Jag jobbade sedan på firman [...]. Och sen fick jag barn och sen stannade, valde jag att stanna hemma. Och det var alldeles mitt eget val (småskratt)." På min fråga om valet var ett resultat av ett beslut eller om det var något som var självklart tvekar Molly en aning och svarar på följande sätt: "Hmm ... Det var nog av fri vilja. Det var ingen som tvingade mig till någonting. Att jag har varit mera självständig. Jag har nog valt min väg så att säga." Också Ebba framställer valet att bli hemma med barnen som frivilligt. I levnadsberättelserna beskriver Alice sitt val att stanna hemma som självvalt. I samband med att hon senare i livet såg tillbaka på sitt val började hon ifrågasätta normen att man skulle vara en duktig hustru och hemmafru. Som ung

hustru gjorde hon det inte: "Jag var så inne i min roll som hustru och mor, jag hade ju själv valt den vägen" (KLiV 116).

Tanken om den fria viljan är ett återkommande tema i materialet. Hur ska detta förstås? Inom filosofin är begreppet fri vilja centralt och hänger ihop med frågan om etik och ansvar. Denna fråga går jag inte in på. Däremot är upplevelsen av den fria viljan av större intresse här. Inom psykologin presenteras upplevelsen av den fria viljan som en del av människans medvetande. Denna subjektiva upplevelse gör att vi föreställer oss att vi har alternativa handlingsvägar, och vi rättar vårt liv därefter (Karlsson 2005:148–149). Kvinnorna som jag intervjuat upplevde att de gjorde ett fritt val när de stannade hemma trots att det i förlängningen kunde innebära att kvinnorna kände sig "fast" i hemmet.

Valfriheten har diskuterats på olika sätt i sammanhang som har med kvinnans position i hemmet eller yrkeslivet att göra.² Margareta Gisselberg tar upp frågan om valfrihet i sin undersökning om hushållsarbete i relation till ekonomisk teori. Särskiljandet av en materiell, offentlig produktion och hemproduktion i samband med industrialiseringen ledde enligt henne till ett värdesystem baserat på teknisk-ekonomisk rationalitet. Människan förväntas vara rationell och rangordna olika alternativ för att maximera nyttan i ett hushåll. Både tid och pengar ska fördelas på ett sätt som resulterar i största möjliga nytta för hushållet. Följden blir att den som tjänar mest pengar går ut i lönearbete medan den som tjänar mindre stannar hemma och sköter hemmet (Gisselberg 1985:12–18). Detta känner vi igen i dagens diskussion om vilken av föräldrarna som ska vara föräldraledig, även om en förändring håller på att ske här så att man inte enbart ser till den ekonomiska nyttan (Bekkengren 2002). Gisselberg menar att valet kan te sig fritt men baserar sig på en tanke om effektivitet där hela hushållet beaktas. Detta synsätt har enligt henne sina begränsningar eftersom det innebär en ensidig fokusering på ekonomisk nytta.

Min avsikt här är inte att gå djupare in på nationalekonomiska teorier, utan endast att visa hur kvinnornas berättelser om valfrihet kan relateras till frågan om hur familjen skulle försörjas samt till sambeskattnings, som på den tiden gjorde det fördelaktigt för kvinnor att stanna hemma. Dessutom bör tanken om valfrihet relateras till föreställningar om familjen och om moderskap samt till praktiska omständigheter. Kvinnornas berättelser sammanlänkas med samhällliga värderingar om familjens bästa, som i det här fallet innebar att modern ansågs göra mest nytta hemma med barnen. Samtidigt var dessa värderingar inte tvingande. Kvinnornas berättelser gestaltar även en åtminstone fö-

reställd valfrihet där fördelar och nackdelar vägs mot varandra. Kvinnorna var inte tvungna att stanna hemma men heller inte att yrkesarbeta, speciellt om den ekonomiska situationen var sådan att familjen inte behövde hustruns inkomster för att klara sig. På så sätt kan valet att stanna hemma ses som ett frivilligt val ur ekonomisk synvinkel. Normmässigt och praktiskt var valet eventuellt mindre fritt med tanke på idealet om en hemmavarande mamma och bristen på barnomsorg – något som jag går in på i följande avsnitt. Att framställa beslutet att stanna hemma som ett fritt val kan uppfattas som ett sätt att försöka bli erkänd, bekräftad och uppfattas som normal. Eftersom materialet har en tillbakablickande karaktär innebär det att kvinnorna i nuet omtolkar dåtiden. Upplevelsen av valfrihet genomsyrar deras berättelser som ett sätt för dem att skapa mening och göra livet begripligt. Valfriheten kan också relateras till plikt känsla. Enligt Gisselberg fostrades kvinnorna under denna tid till att tänka på det gemensamma bästa och fullgöra sin plikt (1985:27). Men man bör också hålla i minnet att det fanns kvinnor på 1950-talet som tvingades ut i förvärvslivet av ekonomiska skäl, som önskade men inte kunde stanna hemma med sina barn (Ogden 1986:xviii; Lähteenmäki 1995:25–26). Bland mina informanter tog Wilma av ekonomiska skäl deltidstjänst när det yngsta barnet ännu var i skolåldern, ”för att få lite mera egna pengar”.

I samtalen med hemmafruarna går vi in på de alternativ som de hade till tillvaron hemma med barnen. Linnea svarar på frågan om det skulle ha funnits alternativ till att stanna hemma på heltid:

Nå, nog kunde jag ha fortsatt där [på kontoret] och nog fanns det ju dagisar [avser lekskola]. Barnen gick i dagis också men jag tyckte nog att det var jättebra att vara hemma när de kom hem (skratt). Jag kunde välja det. Min man hade ett sådant jobb att han var mycket borta dessutom, så det skulle ha varit jättejobbigt nog ... att båda jobbar.

Alternativ skulle alltså ha funnits, men att fortsätta förvärvsarbeta var inte aktuellt eftersom det fanns ekonomiska förutsättningar för henne att stanna hemma. Kvinnorna framhåller även att de behövdes hemma, något som bör förstås i relation till makens arbete. Precis som Linnea berättar Molly att hon behövdes hemma på grund av mannens arbete. Ebba berättar att hon absolut inte ångrar sitt beslut att stanna hemma med sina barn:

Och så länge ungarna var i skolan ångrar jag inte en dag, för jag fick ut så förfärligt mycket mera av livet. Då du är hemma klockan ett när första barnet kommer, du är hemma klockan två när andra barnet kommer.

Hemmafruns värv utfördes ofta under enkla förhållanden och blöjorna kokades i kastrull på vedspis. Bilden är tagen 1969 vilket tyder på detta gällde även längre fram i tiden.

Du får dagens berättelse, du får mera ut, än om du själv kommer jäktande med två kassar i handen lite före fem och alla ska gå åt olika håll. Så det tog jag nog egentligen som en gåva.

Sitt eget val ställer hon i relation till dagens dubbelarbetande mammor, något som hon inte avundas. Tanken på att både mannen och hustrun skulle förvärvsarbeta presenterar inte heller Linnea som ett gångbart alternativ.

"Man måste ju vara hemma"

Förutom att hemmafruns tillvaro ses som något självklart och naturligt samt som ett uttryck för ett självständigt val, framställs den även i vissa fall som ett tvång framkallat av praktiska omständigheter. Det har att göra med att det inte fanns någon allmänt tillgänglig barnomsorg och att barnskötseln och hushållsuppgifterna var tidskrävande. Elsa, som inledningsvis berättar om hur underbart det var att få ett eget hem, beskriver de enkla förhållandena i hemmet: "inget varmvatten, vedspis". Hon berättar hur arbetskrävande det var att sköta ett spädbarn under

sådana förhållanden. När barnet skulle badas måste vattnet värmas och flyttas över i en badbalja som konstruerades enkom för varje bad. Hon reflekterar också över att det inte fanns färdiga blöjor, utan cellstoff revs och sattes i gasväv. Hon himlar sig över hur mödosamt detta var:

Elsa: Men, men förbandstyget [gasväven] måste man varje evig gång *koka*. Så man hade en massa som man hade i blöt, och sen så hade man en stor [kastrull], på den där vedspisen att koka det där förbandstyget. Herregud.

Lena: Så man fick nog dagarna att gå.

Elsa: (Suckar djupt.) När jag riktigt börjar tänka, hur i all *världen* ... Inte undra på att fruarna inte var på jobb. Inte hade man något, inte fanns det något dagis eller något sånt inte, det fanns det ju inte. Så man *måste* ju vara hemma med de där barnen.

Intressant är att kvinnorna berättar om det tunga i att ha många barn under enkla förhållanden som en förklaring till att de behövdes hemma, men inte när jag direkt frågar om livet var tungt. Elsa konstaterar att unga mammor inte hade möjlighet att välja mellan att stanna hemma och att förvärvsarbete eftersom de måste ta hand om barnen och sköta hushållet. Här framställs den förvärvsarbetande modern inte som ett aktuellt alternativ. Att livet hemma med barn var tungt är också något som omtalas i det arkiverade materialet. Bristen på varmvatten, avsaknaden av hushållsmaskiner, opraktiska barnkläder och bristen på blöjor gjorde det besvärligt. Det beskrivs som "tungrott", och en av kvinnorna framhåller att "man behövde all sin energi att få det hela att löpa" (IF mgt 1988/53). Berättelsen om det tunga livet handlar i detta fall om familjer där det fanns ekonomiska möjligheter för kvinnorna att stanna hemma. Också Molly, som behövdes hemma på grund av mannens arbete, pekar på avsaknaden av bekvämligheter: "Vi hade vedspis till att börja med, ingen bykmaskin, inget kylskåp." Att hemmafruvar i intervjuerna omtalar de enkla förhållanden som de arbetade i och det tunga i sysslorna kan ses som ett sätt att beskriva men också motivera och rättfärdiga deras livssituation – på så sätt hade de inget val utan måste stanna hemma. I berättelserna gestaltas en heroisk kvinnlighet: den hårt arbetande kvinnan, som klarar av tungt arbete. Den heroiska kvinnligheten kan ses som en del av föreställningen om den starka finländska kvinnan (Markkola 2002:79). Elsa reflekterar över hemmafruarnas livsvillkor i relation till utbildning och konstaterar att hon och hennes väninnor hade samma utgångspunkt: "vi var alla, det var flera familjer och *alla* fruar var utbildade till någonting och där var vi alla hemma medan mannen var på jobb." Hon menar således att de unga

mammorna måste stanna hemma eftersom barnomsorg inte fanns att tillgå, men finner det samtidigt förvånande att de inte utnyttjade sin utbildning, när hon nu tänker tillbaka på tiden. Detta kan tolkas som att hemmafruidealet hade stor genomslagskraft i den urbana övre medelklassens miljöer, den samhällsgrupp som Elsa representerar.

Bristen på barnomsorg var således en av orsakerna till att kvinnorna blev hemma. En av kvinnorna berättar: "Daghem fanns inte i vår kommun den tiden [...]. Att anställa nån barnflicka hade knappast lönat sig och troligen hade vi för många barn för att någon skulle ha känt sig lockad" (SLS 2049, 677). Tanken på ett eventuellt förvärsarbete ställs här i relation till ekonomisk lönsamhet, att den lön kvinnan skulle ha fått borde ha varit högre än utgifterna för en barnflicka. Bristen på dagvård kunde också vara skälet till att kvinnorna sade upp sig från sitt arbete: "När min första pojke föddes var jag inställd på att fortsätta jobba men det var väldigt svårt att få vettig dagvård", kan vi läsa i en av levnadsberättelserna, som beskriver situationen på 1960-talet. Kvinnan berättar att hon kämpade för att få en dagisplats men gav upp: "Det slutade med att jag lämnade jobbet och blev hemma" (KLiv 127). Också många av de kvinnor i materialet som berättar om 1950-talet anger bristen på barnomsorg som skäl till att de blev hemma. Men det är endast en delförklaring, som bör förstås i relation till samhälleliga normer om vem som bäst ansågs kunna ta hand om barnet. Som tidigare framgått uppfattades moderskapet som en central uppgift för hemmafruarna, och den rådande synen på barnets psykiska utveckling krävde moderns närvaro i hemmet.

Den kommunala barnomsorgen har sin grund i barnträdgårdspedagogiken, tankar som spred sig till Norden på 1880-talet med Finland som föregångarland. Fokus låg på förskolepedagogik som skulle ses som ett komplement till hemmet som alltjämt hade huvudansvaret för barnens fostran och vård (Hatje 1999:31–35). Det är denna typ av barnomsorg, ett slags förskola eller lekskola, som Linnea talar om och menar fanns tillgänglig, men hon använder det i Finland i dag vanliga ordet dagis. Vid sidan av lekskolan fanns så kallade barnkrubbor från och med 1860-talet, med barntillsyn som främsta uppgift. Dessa fanns till för mindre bemedlade familjer där kvinnorna förvärsarbetade (203–208). Enligt Jaana Vuori var inställningen till barnomsorg väldigt försiktig på 1940- och 1950-talen eftersom man var rädd att den kunde ha en negativ effekt på vårdarens ansvarskänsla för barnen. Barnen sköttes därför på varierande sätt. Ofta sköttes barn till förvärsarbetande kvinnor av släktingar (Hytönen 2013). Var tionde förvärsarbetande kvinna hade

Trots att det rådde brist på heldagsbarnomsorg fanns daghem eller barnträdgårdar även på 50-talet. Frälsningsarmens barnträdgård i Helsingfors 1950.

sina barn i barnkrubba och i vart tredje hem fanns en anställd barnsköterska. Det är denna typ av heldagsbarnomsorg som Elsa menar saknades, och som – åtminstone teoretiskt sett – skulle ha möjliggjort förvärvsarbete. Systemet med kommunala daghem utvecklades i Sverige under 1940-talet. I Finland förändrades situationen då lagen om barn-dagvård trädde i kraft år 1973 (Vuori 2001:25).

När kvinnorna berättar om sina liv som hemmafruar talar de dels om valfrihet, dels om ett tvång som berodde på avsaknaden av offentlig barnomsorg. Som hemmafruar kunde de vara sin egen arbetsledare samt ha ett eget hem att ta hand om. När de berättar om livet på 1950-talet framställs hemmafrutillvaron som en profession. De fick status och ekonomisk trygghet via äktenskapet. Fördelarna med ett liv som hemmafru var således många. Nackdelarna var att vissa av kvinnorna upplevde att de var låsta vid hemmet och barnen, samtidigt som tiden med barnen också framställs som värdefull. Beslutet att bli hemmafru beskrivs som tämligen självklart. Hemmafrutillvaron var något som de obemärkt gled in i, samtidigt som den var föremål för diskussion i samhället. Kvinnorna motiverar denna tillvaro genom att framhålla att arbetet var tungt och krävande. Beslutet att bli hemmafru var samtidigt ett resultat av tidens normer, vilket betonas genom uttrycket "det var så på den tiden".

DEN NEDVÄRDERADE HEMMAFRUN

I många studier av hemmafruns liv möter vi beskrivningar av henne som "bara" en hemmafru (Danielsen 2002:9; Matthews 1987:182; Lopata 1971:58; Oakley 1976:79). Detta uttryckssätt var också något som jag stötte på när jag började leta efter spår av hemmafrun i traditionsarkiven. Där fann jag uttryck såsom "bara en hemmafru" eller "en så kallad hemmafru" i kvinnornas berättelser. Frågan är hur dessa uttryck ska förstås. Varför omtalar hemmafrun sig själv i förringande ordalag?

"Jag blev sedan 'bara' hemmafru"

I arkiven stötte jag inledningsvis på en intervju där en kvinna berättar om att leva som svenskspråkig i Åbo. Intervjun gjordes i slutet av 1980-talet av en studerande. Frågan om yrkesval inleder intervjun och kvinnan berättar: "[Jag var en av] den tidens förkättrade hemmafruar. Så som jag också har varit nästan hela mitt liv. Det var så på den tiden." Hon fortsätter med att förklara att hon behövdes hemma eftersom det inte fanns några bekvämligheter. Hon berättar vidare hur hon hade börjat studera och praktiserade på bibliotek för att få en yrkesutbildning, men säger sedan:

Intervjuperson: Men jag blev sedan aldrig biblioteksmänniska, det var nära. Jag blev sedan *bara* som det hette hemmafru.

Student: Det är inte så bara det (generat skratt).

Intervjuperson: Nej, nej. Men det är lite så där med citationstecken (skratt). (IF mgt 1988/53)

Intervjupersonen använder ordet "förkättrad", vilket betyder ungefär misskrediterad, utdömd eller kritiserad, om sig själv som hemmafru. Hon motiverar varför hon behövdes hemma på heltid, vilket ledde till att hon lämnade sina studier oavslutade. Uttrycket "bara hemmafru" väcker generade känslor hos den unga studenten, vilket avslöjas av hennes skratt. Intervjupersonen använder uttrycket "det var så på den tiden" som också de kvinnor jag intervjuat använde för att poängtera den annorlunda tidsandan på 1950-talet. Uttrycken "bara en hemmafru" eller "en så kallad hemmafru" förekommer också i det övriga materialet. *Femina* noterar de förringande uttrycken i artikeln "Är jag nedvärderad – som hemmafru?" (8/1959). Här jämförs hemmafrun inte med den förvärvsarbetande kvinnan utan lyfts fram som professionell hus-

moder, och det betonas att hennes insats i hemmet bör värderas som ett yrkesarbete.

Uttrycket "bara en hemmafru", anser Ann Oakley, visar att kvinnan inte är stolt över sin roll, att hon ser den som en försakelse. Hemarbete har låg status som arbete och enligt Oakley beror det på att det är kvinnor som utför det. Hon frågar sig varför hemarbetet skapar ett missnöje och anser att det beror på att det är ett socialt isolerat och monotont arbete (1976:79). Hilde Danielsen påpekar i sin tur att det funnits en stark ambivalens gällande hemmafruarna. Dels har kvinnan värderats högt som hemmets och familjens kärna, dels har hon setts som "bara" hemmafru (Danielsen 2002:11). Att amerikanska kvinnor beskriver sig själva som "bara" hemmafruar kan förklaras med att de inte identifierar sig som professionella hemmafruar. I jämförelse med förvärvsarbetande kvinnor har hemmafrun lägre status. Detta beror på att hemmafruarna inte får lön för sitt värv (Lopata 1971:58–62). Under 1960- och 1970-talen började synen på hemmafruar förändras som ett svar på de kvinnopolitiska diskussionerna. Enligt Hilde Danielsen tog de unga kvinnor som på 1970-talet krävde ekonomisk självständighet och en omfördelning av hemarbetet avstamp i hemmafrugenerationen, som bildade en kontrast till det liv som feministerna önskade leva (2013:54). Det är också då som de kvinnor som inte förvärvsarbetar börjar uppfattas som "bara" hemmafruar.

I Glenna Matthews studie *"Just a housewife"* (1987) är detta uttryck utgångspunkten för studien. Enligt henne har hemmet som arbetsplats nedvärderats och hemmafrun förbisetts i historiska studier. Därför vill hon lyfta fram hemmets, hemarbetets och hemmafruns betydelse, något som hon menar hamnat i skymundan när konsumtion i stället för produktion blev medelklasskvinnornas främsta sysselsättning från 1930-talet och framåt. Matthews menar att kvinnorna genom att handla färdigförpackad mat i opersonliga supermarketar fråntogs sin ursprungliga uppgift att förvalta hemmet som en värdefull plats. Hemmafrun begränsades till att bli en chaufför åt sina barn och tjänarinnorna åt familjemedlemmarna. Detta gjorde kvinnorna otillfredsställda och nervösa, till "bara" hemmafruar. Hon vill alltså lyfta fram hushållsarbetet som ett viktigt hantverk. Detta kan te sig nostalgiskt men ger en acceptabel förklaring till användningen av uttrycket i fråga. Samtidigt är det en förklaring som inte överensstämmer med 1950-talets Finland. De kvinnor som jag intervjuat känner knappast igen sig i rollen som chaufför åt sina barn. Inte heller köpte de färdigförpackad mat, eftersom de då ännu inte vant sig att göra det. Matthews diskuterar också,

Är
jag
nedvärderad —
som
hemmafru?

Det sägs att hemmafruarna

måste ställa samma krav på sig själva som

yrkeskvinnorna om de vill undgå att nedvärderas — men vad för

slags krav skall man ställa?

HAN SÄGER: Jag läser i tidningarna att hemmafruarna måste ställa samma krav på sig själva som yrkeskvinnorna, om de vill bli respekterade och slippa ifrån den nedvärdering som ligger i detta att vara "bara" hemmafru. 80% av alla gifta kvinnor i detta land är hemmafruar och bevisligen kan inte mer än en ringa del av dem ha åtta barn eller lantushåll med tjugotvå kor och fjäderfä-avel. Och kvinnliga familjeförsörjare som sköter hem och ett par barn med vänster hand på lediga stunder säger sig ha bevis för att hemarbete i ett litet hushåll med någon organisation kan reduceras till rena hobbyverksamheten. Det talas ju alltid om att hemmafrun gör en stor psykologisk samaritjänst genom att fräsch och utvilad ta emot den trötte mannen när han kommer hem klockan fem. Nu frågar röntgenögda personer: om det var så att hemmafrun verkligen gjorde det kvalificerade heldagsjobb hon påstår så borde hon rimligtvis vara lika trött som karlen efter dagens slit.

Jag vet att jag trampar på farligt tunn is när jag ger mig in på det här problemet. Men nog tål det vid att granskas. Och det är inte sagt att de hemmafruar som protesterar som högljuddast mot att strålkastaren sätts på deras problem är de rätta att yttra sig. Först vill jag säga att det finns fullt av värden som inte går att mäta, väga eller värdera och att vi har en otrevlig tro på penningen som alltings norm. Det finns hemmafruar som kanske inte gör den arbetsinsats som en betald, kvalificerad hushållerska skulle godkänna men som ändå skapar trygghet, värme och glädje för sina barn. En sådan mamma kan både vara lat och funlig och hon kanske varken seriematlagar eller syr alla barnens kläder efter Aktiv Hushållnings recept eller vad det heter. Men hon kan ha en känslomässig värme som gör hennes barn

Forts. på sid. 92

HON SÄGER: Jag är hemmafru och ganska kvalificerad är jag får säga det själv. Och jag kan hålla med om att de här kritiska och insinuanta frågorna bör ställas. De kan bidra till att klara begreppen för alla parter. Visserligen finns det värden som vi har att värda, som inte går att väga och mäta, och sköter vi dem är det bra. Hur många vågar säga att de är utan vank när det gäller den psykiska omvårdnaden av man och barn? Och de som vågar säga det saknar bestämt självkritik. Men det som bereder en hemmafru klar och otvetydig tillfredsställelse är trots allt ändå sådant som verkligen kan bedömas med arbetsmarknadsmått, nämligen när man gör något produktivt som det blir synbara resultat av, som till exempel att sy kläder eller väva eller klä över möbler eller måla köket. Något som finns kvar och inte försvinner i samma takt som det ställs fram, något som man kan räkna ut vad det skulle kostat i arbetslön om det lejts bort eller köpts färdigt. De många hemmafruar som klagat över sin dystra lott borde skärpa sig till att gå på någon av alla de välsignade kurser som finns och lära sig något direkt produktivt som de har intresse för. Då får arbetet en självklar mening och livet den balans som det alltför lätt förlorar när man har möjlighet att sköta sitt jobb efter humör och karaktär — för det kan hemmafrun.

Låt oss tänka oss in i att män kunde sköta sina arbeten efter humör och veta att de ändå hade sin bärgning precis som vanligt. Att de kunde krypa tillbaka i sängen en dag de kände sig smäruggiga och vädret var dåligt och ingen utom det eventuella egna samvetet hade med den saken att göra. Skulle karaktärsstyrkan hos männen vara större än hos oss hemmafruar, som oss emellan sagt kanske

Forts. på sid. 92

En mor med sina barn handlar i det kooperativa företaget Elantos första självbetjäningbutik i Helsingfors 1950.

med utgångspunkt i skönlitteratur, hur hemmafrun beskrivs som en parasit, en som snyltar på andra i samhället utan att bidra med någon eget (1987:182–185). Detta uttryck förekommer i en av intervjuerna, där Molly berättar om en händelse på 1970-talet:

Molly: Jag ska berätta [...]. När vi först kom till [ort] så bodde vi på [gata] och så var det en granne där som jag kommer ihåg. Så sa hon åt mig "Du är nog en parasit för samhället" (med hög röst) så sa hon (skratt). När du bara är hemma. Hon var väldigt ung, eller hon stude-
rade då. Det var kanske efter det som man började fundera att kanske man måste göra någonting (skratt) åt sitt liv.

Lena: Tog du det hårt?

Molly: Nej, nej det gjorde jag inte. *Men* (skratt) ... det satte igång nå-
gonting. Hon kallade mig för parasit (med förvåning i rösten, skratt).

Uttrycket "bara en hemmafru" har förståtts på olika sätt av olika forskare. Det handlar om en omvärdering av hemmafrun utifrån en annan tid med andra ideal, men också om att man osynliggör det arbete som utförs av kvinnor. Att kvinnorna själva använder uttrycket tyder på att de internaliserat en nervärderande syn på sig själva. Gemensamt för den presenterade forskningen om hemmafrun är en önskan att lyfta fram värdet av det arbete som hon utförde.

I kvinnornas motiveringar för att stanna hemma presenteras flera bilder av hemmafrun. Dels är det fråga om den lyckliga hemmafrun efter amerikansk förebild, som del av en harmonisk familj med separata uppgifter för kvinnor och män, ett ideal från 1920- och 1930-talen som i viss mån återkom på 1950-talet (Johnson & Lloyd 2004:4). Den lyckliga hemmafrun hör hemma i hemmafru epoken då normer, ideal och praktiker placerade den gifta medelklasskvinnan i hemmet. Den lyckliga hemmafrun förknippas i Finland med bilden av en heroisk kvinnlighet, den hårt arbetande kvinnan. I berättandet om varför hemmafruarna valde att stanna hemma förs den lyckliga hemmafrun samman med den förringande syn som diskuterats ovan. Uttrycket "bara en hemmafru" och benämningen parasit innebär att hemmafruns livssituation ses från andra utgångspunkter än 1950-talets och att det finns flera tidslager i kvinnornas berättande: 1950-talet, tiden då hemmafrun omvärderades och den nutid då intervjun gjordes.

Omvärderingen av hemmafruns livsvillkor på 1960- och 1970-talen var ett led i jämställdhetsdiskussionen och den kvinnopolitiska diskussionen och resulterade i att hemmafruskapet kunde uppfattas som ett uttryck för underordning. I den kvinnopolitiska diskussionen framfördes åsikten att kvinnorna skulle ge sig ut ur hemmet och delta i arbetslivet som ett tecken på kvinnans frigörelse (Ogden 1986:65–67). I andra fall låg fokus mera på jämställdhet och på att öppna olika alternativ för kvinnor. I Finland var det främst kvinnoorganisationen Förening 9 och politikern Jutta Zilliacus som förde fram kritik mot hemmafrun som kvinnligt ideal (Mickwitz et al. 2005:196–201). Ett exempel på kritik mot kvinnans roll som hemmafru är filmen *Vihreä leski* (Den gröna änkan) från 1968 som handlar om en ensam hemmafru i förorten. Filmen väckte stor debatt på sin tid både om kvinnans roll och om förortslivets baksidor. I filmen framställs föräldraskapet snarast som en börda (Kuusi 2009:158–159).

I Sverige kritiserade Barbro Backberger hemmafrun i pamfletten *Det förkrympta kvinnoidealet* (1966). Backberger ansåg att kvinnors neuroser berodde på frustration som kom sig av att de inte hade möjlig-

het att utnyttja sin fysiska och psykiska kapacitet fullt ut (10). Journalisten Monica Boëthius ifrågasatte i sin omdebatterade bok *Har vi råd med fruvar?* (1967) om samhället hade råd att hålla friska och arbetsföra kvinnor utanför produktionen. I litteraturen presenteras således även bilden av den frustrerade och den förtryckta hemmafrun (Oakley 1976; jfr Johnson & Lloyd 2004:42–43). Dessa bilder uttrycks relativt sällan i mitt material, antagligen för att de bottnar i åsikter som andra har och inte i hemmafruarnas egen självsyn. Internationellt fördes dessa tankar fram av Ann Oakley, Betty Friedan, Simone de Beauvoir och Germaine Greer (jfr Johnson & Lloyd 2004:7–9).

Även samhällsdebattörerna Alva Myrdal och Viola Klein kritiserade hemmafruns instängda tillvaro i *Kvinnans två roller* (1957). De ansåg att kvinnan skulle ut ur hemmet, bana nya vägar och kräva en plats i produktionsordningen. Kvinnor borde få tillträde till ”manliga” uppgifter och borde kunna förena hemliv med förvärvsarbete. Ett yrkesliv för kvinnor motiverades med att livslängden ökat och familjerna blivit mindre. Myrdal och Klein ansåg att äktenskapet i sig inte var en karriär för kvinnorna. Att sköta om en man, efter det att barnen flyttat ut, var inte en tillfredsställande uppgift för en kvinna (61–65). Agendan var rätt klar, kvinnorna skulle ut ur hemmet och i arbetslivet senast då barnen flugit ur boet. Samma tankar återfinns redan på 1940-talet hos Rakel Jalas, verksam inom Finska Befolkningsförbundet (Satka 1993:61; Nätkin 1997:84).³ Mitt material visar ändå att alla inte tänkte så. Ebba säger att kravet på att kvinnorna skulle söka sig ut i arbetslivet innebar att hon som hemmafru måste ha en ”rakryggad” inställning till de nya kraven. De som fortfarande önskade stanna hemma fick således utstå omgivningens kritik. Det som tidigare varit en norm, att stanna hemma med barnen, framstod i slutet av 1960-talet ofta som helt fel till följd av samhällsutvecklingen och den ambivalenta synen på hemmafruns uppgifter och möjligheter. Denna nya norm ledde till att även hemmafrun själv kunde tala om sitt värv med förringande ord. Hon hade således internaliserat den kritik som hemmafruarna fick utstå. Det var denna nya norm, i kombination med arbetsmarknadens krav och jämställdhetsdiskussionen, som gjorde att hemmafrun i stor utsträckning försvann (Axelsson 1992; Qvarsebo 2006 [www]). På senare tid har forskare ifrågasatt frigörelseprojektet som innebar att kvinnorna skulle ut ur hemmet och ställt sig frågan varför arbete utanför hemmet skulle innebära en speciell frihet (Johnson & Lloyd 2004).

Enligt Hilde Danielsen är det ett nutida ”superkvinnoideal”, som går ut på att kombinera arbete och barn, som gör att de hemarbetan-

de kvinnornas insatser osynliggörs och nedvärderas (2002:10; jfr Ogden 1986:171). Antagligen är det både de diskussioner som fördes på 1960- och 1970-talen och det nutida kvinnoidealet som resulterat i att kvinnorna själva anammat detta tänkesätt. I kvinnornas berättande finns emellertid flera bilder av hemmafrun samtidigt närvarande, som är knutna till olika tidsskikt. Att på 1980-talet, då studenten gjorde intervjun som jag ovan citerade, tala om sig själv som "bara" en hemmafru är något helt annat än det hade varit under 1940- och 1950-talen då intervjupersonen var ung och skötte om hem och barn. Att beskriva sig som "förkättrad" skulle inte ha varit möjligt utan samhällsdiskussionen på 1960- och 1970-talet. Intervjupersonen kommenterar också denna förskjutning över tid och menar att "det var så på den tiden". Det är i relation till omvärderingen på 60- och 70-talen som kvinnorna i mitt material urskuldar sig. Men yttrandena kan även tolkas som ett sätt att ta avstånd från dagens superkvinnoideal, från tanken att en kvinna ska vilja och orka klara av både yrkesarbete och hemsysslor. Trots att det skett förändringar i fördelningen av arbetet med att sköta hem och barn, innebär det inte att arbetet fördelas jämnt (Magnusson 2006; Pääkkönen 2010:64).

Men omvärderingen kan också skapa möjligheter att göra individuella val och hoppa av ekorrhjulet, att få tid för sådant som uppfattas som viktigt (Nilsson 2010). I relation till detta ideal blir livet som hemmafru snarare en dröm att försöka förverkliga. Samtidigt bör man komma ihåg att hushållsarbetet under de enkla förhållanden som rådde på 1950-talet och dagens hemsarbete inte är jämförbara. På 1950-talet var arbetet fysiskt tyngre och tog längre tid, något som kvinnorna som jag intervjuat understryker. Det tunga arbetet kan kopplas till föreställningar om en heroisk kvinnlighet eller den starka finländska kvinnan. Dessa bilder står i bjärt kontrast till de förringande beskrivningar av hemmafrun som diskuterats här.

"Jag låg inte och läste romaner"

Omvärderingen av hemmafrun speglas också i hur kvinnorna i mitt material förhåller sig till begreppet hemmafru och hemmafruns tidevarv. Ebba, som inte vill bli kallad hemmafru eftersom hon anser det vara nervärderande, säger: "jag tyckte *hederligt illa* om någon kallade mig för hemmafru." Molly uppfattar det inte som förnedrande att kallas för hemmafru och menar att hon skötte allt praktiskt, det vill säga hon

var sysselsatt med hushållet. Som svar på min fråga om hon identifierar sig som en hemmafru säger hon att hon inte gör det eftersom det låter lyxigt, som ett uttryck för sysslöshet. Ebba beskriver sitt liv som hemmafru genom att lyfta fram det arbete hon utförde: "Men jag hade minst lika mycket jobb som andra människor. Det var inte fråga om det. Att inte låg jag där och läste romaner." Som mor till många barn hade hon fullt upp med att sköta dem och hemmet. Genom att understryka att hon under dagtid minsann inte hade tid att läsa skönlitteratur tar hon avstånd från bilden av den sysslösa hemmafrun med massor av ledig tid.

Idén om hemmafrun som en aningen bekväm kvinna med mycket fritid diskuteras av Alva Myrdal och Viola Klein. Enligt dem fanns två motstridiga ideal eller livsformer för husmodern. För det första fanns den arbetstygda husmodern med röda knogar av för mycket tvättande. Här var det främst fråga om arbetarkvinnor som gjorde långa arbetsdagar på fabriker och som ansågs försumma sitt hem och sina barn på grund av lönearbetet. Det andra idealet var den så kallade societetsdamen. Här handlade det om den övre medelklassens gifta kvinnor vars uppgift enligt författarna var "att vara en prydnad i sin makes hem, ett levande vittnesbörd om hans välstånd" (Myrdal & Klein 1957:18). Men trots att hon betecknas som en prydnad hade även hon långa arbetsdagar. Idén om den gifta medelklasskvinnans flärdfulla och välbeställda liv var en dröm som marknadsfördes i modemagasin och genom romantiska filmer (17–26). Här fanns en skillnad mellan idealet och en praktik som innebar långa, slitsamma dagar. Även Ann Oakley för hemmafruns föreställda privilegier på tal. Privilegierna, menar Oakley, innebar att hemmafrun inte behövde visa upp något för andra människor i samhället, och framför allt behövde hon inte bevisa sitt värde i ekonomiskt avseende för att duga (1976:3–10). Kanske är det just bristen på insyn utifrån, avsaknaden av chefer och stämpelkort som ursprungligen skapade föreställningen om den läsande hemmafrun med en sysslös tillvaro. I en av levnadsberättelserna beskriver en kvinna, Alice, sin situation som om hon hade all tid i världen. Hon skriver i ett avsnitt av sin berättelse som hon i frustration riktar till sin man: "jag hade ju all tid i världen att springa i affärer, jag, en sysslös hemmafru med hembiträde." Uttalandet bör nog uppfattas som ironiskt, som ett uttryck för omgivningens syn på en hemmafru snarare än hennes egen.

I en av intervjuerna framgår också att intervjupersonen inte själv definierar sig som en hemmafru. När jag ställer frågor kring detta kontrar Wilma med att tala om bergsrådinnor, ingenjörskor och arkitektskor

som hemmafruar. För henne hör hemmafrun ihop med en annan klass än den hon själv tillhörde. Hemmafrun hörde enligt detta resonemang hemma i en övre, utbildad medelklass där hustrun fick titel och status efter sin mans utbildning och arbete. Också Molly är inne på frågan om titlar och menar att titlar som utgår från mannen har försvunnit i dagens läge. Hon säger: "Förr i tiden var det så att den som var gift med en ingenjör så var ingenjörskä. Allt sånt där har ju försvunnit. Att varför kan inte hemmafru också försvinna. Man kan säga att man jobbar hemma." Att Molly önskar att beteckningen hemmafru ska försvinna beror antagligen på den negativa ton den senare uppfattats ha.

På den tiden som Molly hänvisar till var kvinnans sociala roll en fråga från mannen avledd position, såsom i relationen mellan präst och prästfru (Meurling 1996:118). På samma sätt var fruarna organiserade enligt männens sociala position och yrke. Till exempel hade hustrurna till forstmästare och skogstekniker olika föreningar på 1950-talet (Paaskoski 2008:192). På motsvarande sätt hade ögonläkarnas fruar en förening fram till 1995, och ingenjörfruarnas förening (Insinöörien rouvat ry) existerar fortfarande. Olika manligheter ger olika kvinnligheter, vilket visar att kön är relationellt. Lagerkarlen och elektrikern resulterar i en typ av kvinnlighet, medan ingenjören och direktören ger upphov till en annan. På så sätt står klass och kön i ett intersektionellt förhållande till varandra. Molly ifrågasätter begreppet hemmafru och menar att det inte är aktuellt i dag. Ebba och Elsa är inne på samma spår och anser att hemmafruns tidevarv hade sin slutfas på 1950-talet. Att de förblev hemmafruar under 1970-talets omvärdering av hemmafruperioden innebar att de måste stå emot ett yttre tryck, eftersom hemmafruarna då förväntades söka sig ut ur hemmet och till arbetslivet.

FÖRVÄRVSARBETE KONTRA LIVET SOM HEMMAFRU

Att stanna hemma i samband med giftermål eller när barn föddes kan med utgångspunkt i traditionsmaterialen te sig självklart, speciellt som jag letat efter sådana fall. Att detta var ett slags normalitet blir tydligt i undersökningen *Ansiotyö ja perheenmäntä* (Förvärvsarbetet och husmodern), som ställde frågan om varför gifta kvinnor sökte sig till arbetslivet (Salomaa 1956). Valet mellan ett förvärvsliv och ett liv som hemmafru diskuteras inte speciellt mycket i mitt material. Alvas lev-

nadsberättelse är ett undantag i detta hänseende. Alva uttrycker sin omsorg och kärlek för barnen och säger också att hennes uppgift i äktenskapet var arbete i hemmet. Hon anpassade sig till normen att en god hustru ställer upp för sin familj och hade en ambition att göra det bra. Men trots denna ambition skriver hon:

Sålunda kom det sig, att jag åter en dag stod i beråd och helt enkelt nödd och tvungen att bege mig ut i arbetet. Det var med stor sorg i sinnet, som jag lämnade barnen efter att ha varit hemma med dem i åtta år.

Samtidigt som hon skriver att hennes sinne öppnades för andra uppgifter än de som hemmet erbjöd, uttrycker hon med starka emotionsord såsom "sorg i sinnet" sin besvikelse över att hon var tvungen att återgå till arbetslivet. Detta skedde av ekonomiska skäl, för att hennes inkomst behövdes i familjen. Hon beskriver detta som tungt, både för att hon måste lämna barnen och rent praktiskt. Alva försökte vara familjen till lags, både barnen och mannen. Hon säger att hon även i fortsättningen ägnade sig mycket åt barnen – tydligen vill hon visa att det gick att kombinera yrkesliv och skötsel av familjen, att samtidigt vara en god hustru och mor och en yrkeskvinna. Hemmafruarna som jag intervjuat försvarar ofta sitt val att stanna hemma och tar upp förvärvsarbete som något som dagens unga mammor ägnar sig åt. Av det arkiverade materialet framgår att det på sjukhus diskuterades huruvida gifta kvinnor hade rätt att arbeta och om en gift sjuksköterska kunde göra ett fullödigt arbete. De ogifta sjuksköterskorna ansåg att man inte skulle kombinera äktenskap med yrkesliv och att man måste förbli ogift för att kunna "ge hela sin själ åt patienten" (SLS 1946, 1988/56).

Valet att bli hemmafru var inte alltid lätt. I finska veckotidningar diskuterades frågan om kvinnorna, i de fall där det fanns ekonomiska förutsättningar att stanna hemma, skulle ge sig ut i förvärvslivet eller inte. I veckotidningen *Kotiliesi* diskuterades frågan i början av 1950-talet. Artikeln "Virkarouva ja kotirouva" (Tjänstefru och hemmafru, 12/1950) utgår från en förfrågan till läsarna om de hellre var hemmafruar eller i tjänst. Här konstateras att det inte går att ge ett entydigt svar på frågan eftersom människornas liv är så mångskiftande. Fördelarna med hemmafruns liv och med den förvärvsarbetande mammans presenteras med var sitt exempel i form av personporträtt. I familjen där mamman förvärvsarbetade menar pappan att hon gjorde det av ekonomiska skäl. Mamman i sin tur påpekar det meningslösa i att skaffa sig en utbildning men sedan inte utnyttja sina kunskaper. Hon framhäver att förvärvsarbetet ger henne större tillfredsställelse än att en-

dast laga mat, städa och tvätta trots att hon naturligtvis också gör det. Tidsbrist och dåligt samvete i relation till barnen tas upp som negativa aspekter av att förvärvsarbeta, men de vägdes upp av den omväxling arbetet gav. Mannens syn på frågan var att det skulle ha varit bättre att ha frun hemma, men en fördel var att hon i yrkeslivet hölls ungdomlig och vital. I porträttet av hemmafrun gestaltas en kvinna som stannade hemma i samband med att hennes tredje barn föddes. Innan dess hade hon arbetat som bokföreläsare i många år. Fördelarna med att stanna hemma var att hemmafrun själv kan bestämma över sin tidsanvändning, att hon kan vara hela sommaren med barnen, vara hemma när barnen kommer från skolan och skapa ett hem där alla trivs. Nackdelar med detta arrangemang är enligt artikeln att pengarna inte räcker till nöjen eller till att skaffa sig en bil. Sammanfattningsvis kan man ändå säga att artikeln för fram starka argument för ett liv som hemmafru.

I artikeln "Ollako vai ei olla toimessa kodin ulkopuolella?" (Att vara eller inte vara i tjänst utanför hemmet, *Kotiliesi* 3/1951) diskuteras beslutet att stanna hemma eller att förvärvsarbeta ur ett ekonomiskt perspektiv. För att en kvinna skulle kunna förvärvsarbeta måste ofta ett hembiträde anställas. Då borde kvinnans lön överstiga hembiträdets lön tillräckligt mycket för att det skulle bli ekonomiskt lönsamt. Dessutom framställs oron för barnen och det dåliga samvetet för att försumma dem som svåra saker för kvinnan i arbetslivet. Att laga middag till familjen var inte heller lätt. Ett annat argument för att stanna hemma är att det var ett sätt för kvinnan att minska utgifterna genom att själv baka, laga mat, tvätta och sy. Dessa besparingar presenteras med siffror på vad det skulle kosta om någon annan utförde sysslorna. Även denna artikel argumenterar för en tillvaro som hemmafru som det idealiska.

I de svenska veckotidningarna tas frågan upp i en debatt med inlägg skrivna ur mannens respektive kvinnans synvinkel. I debattinlägget ur manlig synvinkel dels ifrågasätts, dels försvaras hemmafrutillvaron. Skribenten menar att hushållsarbetet inte kan vara så tungt eftersom många yrkeskvinnor klarar av det vid sidan av sitt arbete utanför hemmet. Också kvinnors kvalifikationer på arbetsmarknaden ifrågasätts. Det positiva med hemmafrutillvaron är att den innebär en "stor psykologisk samarittjänst" och gör att barnen utvecklas på ett önskvärt sätt. Hemmafrun anses medverka till att mannens liv blir lättare: "Det är behagligare för oss att bli ompysslade av någon, för vilka *våra* bekymmer och arbetsresultat är viktigare än hennes egna". En familj där mannens verksamhet riktar sig utåt och hustruns inåt "bildar den bästa och mest funktionsdugliga av koalitioner" (F 8/1959). I inlägget ur kvinnlig

synvinkel beskrivs en yrkesskicklig och produktiv husmor, som syr och renoverar med synligt resultat – tjänster som man annars måste betala för. För att klara av det krävs karaktär och anpassningsförmåga. De som inte har denna karaktär rekommenderas att söka sig till ett arbete utanför hemmet. Båda inläggen talar för en hemmafrutillvaro, men på olika sätt. Ur manlig synvinkel är det viktigt att hustrun ger emotionellt stöd och underlättar mannens liv. I kvinnans inlägg professionaliseras hemmafrun och det produktiva i arbetet framhävs. I ett annat sammanhang berörs det ideal som går ut på att kvinnan ska sluta sitt förvärvsarbete så fort ekonomin tillåter det. Det presenteras som förlegat, som ett ideal för en tidigare generation. Samtidigt framgår att män kan uppfatta kvinnligt förvärvsarbete som ett hot, att de är rädda att deras hustrur ska "få idéer i sina huvuden" om att bege sig ut i arbetslivet (F 6/1959).

Enligt Myrdal och Klein bidrog de två idealen eller livsformerna för husmodern, den arbetstygda husmodern och societetsdamen, till att stänga kvinnan inom hemmets fyra väggar. De ansåg att det var odemokratiskt att en del av befolkningen ska leva på en annans ansträngningar och menade att "den arbetsfria klassen gått till historien" (1957:43). Dessutom fanns i svenska förhållanden ett tredje ideal, karriärkvinnan, som i slutet av 1950-talet anammats av få och som uppfattades ha en otrevlig biton. Många kvinnor som arbetade under 1950-talet var snabba på att övertyga sin omgivning om att de minsann inte var karriärkvinnor (Oakley 1976:21).

Det fanns således röster både för och emot uppfattningen att kvinnans plats var i hemmet. 1950-talet kännetecknas dels av kvinnligt förvärvsarbete, dels av en tillbaka-till-hemmet-politik. En förklaring till denna politik ger författaren Betty Friedan i *Den feminina mystiken*, som utkom på engelska 1963. Hon ifrågasätter den påtvingade lycka som kvinnor sägs kunna uppnå endast genom att hänge sig åt att vara mödrar och hustrur och genom att odla sina feminina sidor. Idén om att kvinnor skulle odla sin kvinnlighet ledde till att amerikanska kvinnors dröm blev att bli gift, få barn och bo i ett trevligt hus i en förort. Stolta angav de sitt yrke som hemmafru. De kvinnor som levde enligt denna modell blev utleda och drabbades av neuroser. Man måste likväl komma ihåg att Friedan hade en agenda med sin bok, hon propagerade starkt för kvinnans frigörelse (Johnson & Lloyd 2004:19). I sin bok försöker hon ge en förklaring till kvinnornas desperata önskan att vara feminina under 1950-talet. Genom att studera damtidningar upptäckte hon att kvinnor på 1930-talet framställdes som modiga, beslutsamma och intresserade av sin omgivning. De förverkligade sina drömmar

som exempelvis flygare eller arkeologer. Under 1950-talet framträder Den nya kvinnan som lovsjunger hemmafrun som yrke. Startskottet för denna tanke finner Friedan i en artikelserie från 1949 som fick stor spridning och där kvinnor varnas för att utbildning och karriär kan leda till maskulinisering (1968:10–19). I skuggan av det kalla kriget med Joseph McCarthys politik, som genomsyrades av rädslan för kommunismen, blev konservativa tankar ett sätt att ta avstånd från andra sätt att leva (Halberstam 1994:49–52). Man ville återupprätta en gemenskap i kärnfamiljen och en traditionell kvinnlighet vars plats var i hemmet. Den lyckliga hemmafrun strålade i reklamvärlden, medierna och nöjesindustrin i 1950-talets USA. Högre utbildning sågs som icke-feminint och blonda, aningen naiva och storbröstade kvinnor var ett kvinnligt ideal (Lewis 1989:42–45; jfr Faludi 2008:11–12). Det är mot bakgrunden av denna syn på kvinnlighet som hemmafru epoken på 1950-talet blir begriplig.

När kvinnorna berättar om sitt beslut att stanna hemma gör de det genom att använda en rad fasta uttryck. "Bli hemmafru", "stanna hemma", "vara hemma", "bli hemma", "sluta jobba", "behövas hemma", "fri vilja", "det var så på den tiden" uttrycker anpassning till hemmafruidealet, medan uttrycken "bara en hemmafru", "vara fast" och "stå vid spisen" uttrycker ett motstånd mot det. Kvinnorna ifrågasätter också själva begreppet hemmafru. Dessa uttryck bör tolkas i relation till samhällets syn på arbete, hemmafruidealet, den förvärvsarbetande mamman, sambeskattning och försörjning, familj och moderskap. Om hemmafruns värv ska ses som ett arbete eller inte finns det olika uppfattningar om. Sett ut hemmafruns egen synvinkel var det fråga om ett arbete. I materialet gestaltas även olika bilder av hemmafrun, den lyckliga hemmafrun, den nedvärderade hemmafrun, den hårt arbetande kvinnan, den uttråkade hemmafrun, den förtryckta hemmafrun och den sysslösa hemmafrun. I mitt material tar kvinnorna avstånd från bilden av den förtryckta och den sysslösa hemmafrun, som har sin grund i forskares, debattörers och andra kvinnors syn på dem. Det innebär naturligtvis inte att de saknar giltighet, men de ingår inte i kvinnornas självsyn. I någon mån har kvinnorna ändå internaliserat den nedvärderande bilden av hemmafrun, eftersom de talar om sig själva som "bara" hemmafruar.

9

EN EGEN VRÅ ELLER ETT KRINGGÄRDAT RUM

I detta kapitel behandlas hemmafrun dels i offentligheten, dels i ett rum som hon upplever som kringgårdat. Rummet avser här ett mentalt rum men kan också förstås som syftande på hemmet, den plats där kvinnan förväntades finnas och vara tillgänglig för familjens behov.¹ I kapitlets första del går jag in på de verksamheter som kvinnorna i mitt material omtalar att de hade vid sidan av sin uppgift som husmor. Det handlar om deltidarbete, frivilligarbete och förvärvsarbete på heltid när barnen blev större samt om hur kvinnorna såg på sig själva som hemmafruar och på förvärvslivet när deras fostrargärning var över. Jag tar även upp väninnornas betydelse och i vilken mån kvinnorna hade tid för egna sysslor. Tidsmässigt handlar det om perioden från 1950-talet fram till nutiden, med en viss tyngdpunkt på 1970- och 1980-talen. Tanken om en egen vrå, om att ha tid för egna sysslor i hemmet men också i offentligheten, är något som Gunilla Carlstedt och Annika Forsén varit inne på. De anser att begreppet hemmafruns årtionde döljer en faktisk variationsrikedom gällande kvinnors deltagande i arbetslivet. Trots att samhället och eventuellt också de själva såg dem som hemmafruar utförde de både betalda och obetalda uppgifter i offentligheten (Carlstedt & Forsén 2003:51). I den senare delen av kapitlet studerar jag de utsagor i mitt material som på ett eller annat sätt uttrycker att hemmafruns tillvaro var instängd, trång eller kringgårdad.

ARBETE I OCH UTANFÖR HEMMET

**"Jag var en s.k. hemmafru,
men sydde fortfarande på beställning"**

Många kvinnor i mitt material identifierar sig som hemmafruar – något som jag var inne på tidigare. Huruvida identifikationen som hemmafru var ett marginellt fenomen är svårt att säga eftersom jag uttryckligen letat efter yttranden om hemmafruar.² Identifikationen som hemmafru innebar ändå inte att de stannade hemma hela tiden eller att de inte hade uppgifter i det offentliga. I Majas levnadsberättelse blir detta tydligt. Maja berättar om hur hon gifter sig och lever anspråkslöst i ett rum som hon och hennes make hyr. Hon fortsätter att förvärvsarbeta och har små inkomster medan mannen för tillfället inte har inkomster på grund av krigstjänstgöring. Mannen fick senare arbete och när familjen blev större flyttade de till en egen lägenhet. I samband med denna flyttning omtalar Maja sig som "en s.k. hemmafru", men påpekar att hon fortfarande sydde på beställning. Hon uppfattade sig alltså som hemmafru men fortsatte sin yrkesbana som sömmerska med hemmet som bas för verksamheten. På så sätt ingick hon i en lång tradition av hantverksindustri inom hemmet (Wikander 1999:11–13). Samtidigt kan man säga att det var fråga om ett arbete som inte syntes i det offentliga.

Gunilla Carlstedt och Annika Forssén påpekar att de kvinnor som identifierade sig som hemmafruar periodvis kunde ha arbete, men att detta arbete tenderade att hamna utanför statistiken eftersom det ofta skedde utanför den officiella arbetsmarknaden. Detta ledde till att kvinnorna trots inkomster och arbete registrerades som hemmafruar (Carlstedt & Forssén 2003:41). Under denna tid var den sociala tryggheten i Finland relativt underutvecklad i jämförelse med de övriga nordiska länderna. Lagen om arbetspension tillkom 1962 och sjukförsäkringslagen 1963 (Järvinen 2012:155). Före det kunde kvinnorna i viss utsträckning arbeta men registrerades ändå som hemmafruar. Enligt sociologen Merja Kinnunen har kvinnor ofta placerat sig på en sekundär arbetsmarknad vilket också lett till löneskillnader mellan män och kvinnor (2001:18). Samhällsvetaren Anu Suoranta påpekar att trots att kvinnorna i Finland under krigsåren klarade sig mycket bra i yrkeslivet ledde detta inte automatiskt till en högre värdering av kvinnors arbete. Kvinnors ofta icke-typiska arbete värderades lägre än ett heltidsarbete. Typiskt för kvinnligt arbete, innan man gick in för kollektivavtal, var att det inte alltid var fråga om fasta anställningar, utan kvinnorna kallades in till arbete då behov fanns (Suoranta 2009:40–45). I det följande be-

rättar en av kvinnorna i materialet om en anställning som innebar att arbetet utfördes i hemmet:

För att inte bli helt försoffad började jag läsa franska på egen hand och fick småningom anställning som korrespondent på ett litet företag. Det arbetet sköttes så att direktören ringde mig då mina tjänster behövdes. Jag gick till firman efter koncepten till breven, som jag översatte och renskrev. Sedan promenerade jag till firman med de färdiga breven. (M 5536)

I citatet används uttrycket "försoffad" för tillvaron i hemmet, vilket tyder på att personen i fråga inte upplevde att hemmafrutillvaron var tillfredsställande nog (jfr Oakley 1976:79). En fördel med arbetet var att det kunde skötas hemifrån och anpassas till familjens behov. Att hemmafrutillvaron innebar tunga och i vissa fall enformiga sysslor framgår också av följande citat ur en levnadsberättelse: "När blöjtvätten tycktes växa mig över huvudet (det fanns varken tvättmaskin eller engångsblöjor) skrev jag mig fri med småsaker" (KLiv 18). Om kvinnan i fråga hade egen tid, något som hon säger inträffade väldigt sällan, tog hon till pennan som ett sätt att avreagera sig, att göra motstånd mot en vardag bestående av monoton blöjtvätt.

Ett annat sätt att anpassa sig till familjens behov var att förvärvsarbeta på tider då barnen inte behövde tillsyn. Ett exempel på detta är en kvinna som skriver att hon tog nattskift på sjukhus under en längre tid när barnen var små (KLiv 117). Det var ett sätt att förena yrkesliv och barnskötsel. Även i intervjuerna framgår att kvinnorna kunde hoppa in då arbetskraft behövdes. Bland annat berättar Linnea om hur hon ibland åtog sig mindre uppdrag på det företag som hon varit anställd vid innan hon gifte sig. Ebba berättar om hur hon en tid höll kurser inom sin bransch samt gjorde översättningsarbeten hemifrån. Elsa i sin tur berättar om hur hon och andra fruar guidade på fabriken på den bruksort där hon bodde. Fabriksledningen ringde i tur och ordning upp fruarna som de ansåg "inte *gjorde* nånting", och för det fick de, som hon uttrycker det, en "fickpeng". Dessa guidningar var en motpol till tillvaron hemma, och trots att de fick anspråkslös betalning upplevde hon det som meningsfullt: "Men man *gjorde* ändå nånting." Att göra någonting innebär här delaktighet i förvärvslivet, att vara produktiv. Förvärvsarbete framställs här som något man gör, till skillnad från hushållsarbetet som uppfattas som ett varande, något som jag var inne på tidigare.

Av materialet framgår också att kvinnorna i vissa fall gick in i och ut ur förvärvslivet. Maja som var hemmafru en tid anger att livet som hemmafru i längden inte var tillräckligt tillfredsställande. Hon berättar:

Jag började längta efter något annat att göra än koka mat, diska och städa. Men i det långa loppet gick det inte så bra. Min familj hade vant sig vid att jag fanns där hemma, så det var alltid någonting på tok. [...] Ungefär ett år var jag med i affärlivet, sedan blev jag hemma igen.

Tillvaron som hemmafru var således ingenting statistiskt för Majas del. Citatet visar också på svårigheten att förena arbetslivet med de uppgifter hon hade som husmor. Här framställs hemmafruns liv som enformigt i längden, vilket kan sammanfattas i bilden av den uttråkade hemmafrun. Maja berättar hur det pirrade i henne av lust att få syssla med annat än skötseln av hemmet. Hon började med ett inkomstbringande hantverk som hon utförde på kvällstid i hemmet när maken var hemma och barnen sov. På så sätt var det fråga om en anpassning till de övriga i familjen, där tillvaron som hemmafru kom i första rummet och yrkesarbetet i andra hand. Ett annat exempel på en tillvaro dels som hemmafru, dels som förvärvsarbete, ger en kvinna som i ett frågelistsvar skriver om hur hon stannade hemma efter att ha arbetat på kontor ett tag efter att hennes första barn föddes. Senare blev hon erbjuden halvdagstjänst och antog erbjudandet eftersom hon var rädd att förlora sin yrkesskicklighet om hon stannade hemma för länge. I samband med att det andra barnet föddes blev hon hemma, med tanken att detta skulle vara en längre tid. Efter ett tag begav hon sig av ekonomiska skäl ut i arbetslivet igen, denna gång på heltid. Hon skriver: "då var vår ekonomi så dålig att jag kände mig tvungen att söka den tjänsten trots att barnen då var bara fyra och ett halvt år gamla och jag behövdes hemma" (M 6045). För att klara detta anställdes en barnskötare som också hjälpte till i hushållet. Även Alva berättar om hur hon av ekonomiska skäl var "tvungen att bege sig" ut i arbetslivet, eftersom familjen behövde hennes inkomst. Att hon beskriver det som ett tvång tyder på att livet som hemmafru, att finnas till för barnens skull, var det som Alva uppfattade som önskvärt (jfr Salomaa 1956:67). Samtidigt kommer det fram att ett skäl till hon började söka sig ut från hemmet var att tillvaron som hemmafru inte uppfyllde alla de förväntningar hon hade på livet: "min blick och mitt intresse [...] öppnades för vidare uppgifter, än dem, som hemmet erbjöd."

För en del kvinnor innebar livet som hemmafru ett pusslande för att få tid både för barnen och för förvärvsarbete. Av en levnadsberättelse framgår att kvinnan i fråga vid sidan av sina uppgifter som husmor även studerade, gav privatlektioner och skötte ett lärarvikariat med några veckotimmar. Att göra allt detta utan tillgång till barntillsyn på heltid var knepigt: "Det var ett pusslande med parkanter för att hinna

med allt. [...] Ibland måste jag lämna baby'n ensam hemma" (KLiv 46). Hon berättar också att hon senare i livet slutförde sina studier och anställde ett hembiträde som såg till barnen samt att hon fick fast tjänst efter slutförda studier.

Mitt material visar i likhet med Carlstedts och Forsséns undersökning att hemmafruar de facto ofta hade uppgifter ute i samhället trots att de identifierade sig som hemmafruar. Hemmafrutillvaron var heller inte något statistiskt utan innefattade för många en stor variation som kunde innebära en tillvaro hemma på heltid, förvärvsliv inom hemmets ramar, tillfälligt arbete, deltidsarbete men också längre perioder av heltidsarbete. Skälen till att söka sig ut i förvärvslivet kunde vara ekonomiska, men det kunde också handla om en vilja att utöva sitt yrke eller om att tillvaron som hemmafru inte var tillfredsställande nog. Även intellektuell och konstnärlig verksamhet kunde utgöra alternativ till husmorssysslor och vara ett sätt att undvika enformighet i tillvaron. På så sätt kan kvinnornas delaktighet i det offentliga dels ses som en bekräftelse av och anpassning till normen om en hemmafrutillvaro, dels som ett motstånd mot densamma.

"Nu började jag se mig om efter förvärvsarbete"

Att man var hemmafru behövde inte innebära att det varade livet ut, trots att även detta förekommer bland kvinnorna i mitt material. Många gånger handlar det om att kvinnorna var hemma när barnen var små, fram till det att barnen inledde sin skolgång, eller om att de tog deltidsarbete som ett sätt att jämka mellan kravet på att ta hand om hushållet och de fördelar, såväl ekonomiska som sociala, som ett arbete utanför hemmet medförde. I vissa fall handlar det om att kvinnan var hemma tills det yngsta barnet började skolan: "när min yngsta son började skolan sökte jag ett heltidsjobb" (KLiv 21).

Ett skäl till att arbeta halvtid var möjligheten till lediga somrar (KLiv 82). Lediga somrar tillsammans med barnen var också en anledning för kvinnorna som jag intervjuat att stanna hemma på heltid. Halvtidsarbete för kvinnor framställs också i intervjuerna som en idealisk lösning. Ebba uttrycker med emfas att hon anser att halvtidsarbete är något som en småbarnsmamma klarar av. Här gäller åsikterna om deltidsarbetets fördelar inte endast förhållandena på 1950-talet, då hennes egna barn var små, utan också nutiden, där det ses som ett sätt för småbarnsmam-mor att undvika stress:

Många kvinnor återgick till arbetslivet när barnen blev större. Ofta handlade det om kontorsarbete, som på denna bild från 1969.

Förvärvsarbete för gifta kvinnor kunde innebära såväl hel- som deltidsarbete. Kontorsarbete på Helsingfors Andelsbank i Österbotten 1966.

Att det [deltidsarbete] mäktar man med. Men heltid och mammor och småbarn är för mycket. Visserligen så nuförtiden delas ju väldigt mycket arbetet mellan parterna. Men i varje fall. [...] Men, men nog är det stressigt. Och jag tror att det är stressigare nu för det begärs så förskräckligt mycket. Folk ska hinna med så mycket.

I dag deltidsarbetar kvinnor betydligt oftare än män just när barnen är små, samtidigt som deltidsarbete är ovanligare i Finland än i andra EU-länder (Lehto & Sutela 2008:32). Samhällsvetaren Jouko Nätti framhåller att möjligheten till deltidsarbete kom till som ett sätt för föräldrar att kombinera arbetsliv och föräldraskap (Nätti 1983:i). Av undersökningen *Ansiotyö ja perheenemäntä* från 1956 framgår att kvinnorna då ansåg att en sex timmars arbetsdag var idealisk (Salomaa 1956:35). Samtidigt kan deltidsarbete ses som problematiskt ur ett jämställdhetsperspektiv, något som betonats alltmer på senare tid (Jonsson 2004:11). Redan på 1960-talet påpekades att det fanns en fara med deltidsanställning för kvinnor eftersom de därigenom riskerade att marginaliseras på arbetsmarknaden. Samtidigt har deltidsarbete setts som en möjlighet för gifta kvinnor att komma ut på arbetsmarknaden. I 1950-talets Finland var deltidsarbete inte den stora frågan utan snarare införandet av 40-timmarsvecka, något som blev verklighet först i slutet av 1960-talet (Bergholm 2007:484–485). Deltidsarbete var ännu på 1980-talet inte speciellt vanligt, men då inleddes diskussioner om det som en möjlighet för bland annat småbarnsföräldrar att kom-

binera barnskötsel och förvärvsliv (Nätti 1983:83–85). Ebbas uttalande om deltidsarbete som ett alternativ för småbarnsmammor anknyter snarare till denna tid än till 1950-talet, då normen var att mamman skulle sköta barnen om vilja och ekonomiska möjligheter till det fanns.

Av materialet framgår att det inte alla gånger var lätt att ta steget ut i arbetslivet. En kvinna skriver om hur hon efter att alla barn fötts började söka arbete:

Nu började jag se mej om efter förvärvsarbete. Den första sommaren var jag anställd som sommarhjälp i det stora varuhuset i [ort]. Mellanflickan var barnflicka åt den yngsta då. [...] Jag jobbade inte alla dagar. De dagar jag jobbade fick tösen gå hem ensam med nyckeln i handen. [...] Min man motsatte sig mitt förvärvsarbete, därför försökte jag klara allting som förut. Vi hade t.ex. utebastu och det var besvärligt under vintern med tvätten. (KLiv 69)

Citatet innehåller många intressanta synpunkter. Kvinnan önskar anpassa sitt arbete till familjens behov. Dottern som hon talar om var vad man vid denna tid kallade ett nyckelbarn, som ensam tar sig hem från skolan med hemnyckeln i fickan. Enligt ordboken har ordet nyckelbarn en neutral betydelse, ”barn vars båda föräldrar är borta hela dagarna och som därför har egen nyckel till hemmet” (*Svensk ordbok* 1999:821). Det har dock haft negativa konnotationer, som i sig kan ses som en kommentar till hemmafruarnas situation. Det ansågs vara synd om dessa barn, som inte hade en mamma som väntade på dem hemma när de kom från skolan. Detta begrepp har i dag försvunnit trots att fenomenet finns kvar, speciellt då föräldrar inte kan eller vill ha sitt barn i eftermiddagsverksamhet. I dagspressen talas om hur det tidigare fanns nyckelbarn, ”förment olyckliga barn, vars mamma inte alltid fanns till hands för hon arbetade utanför hemmet” (Rosencrantz Bergdahl 2004). Nyckelbarnen sågs som ett samhällsproblem, de ansågs ha dåliga förutsättningar för ett gott liv och innebära ett brott mot normen om gott moderskap (Hakelius 2002; Carlstedt & Forssén 1999:157). Att barnen inte skulle behöva komma till ett tomt hem var också ett av de skäl till att stanna hemma som kvinnorna som jag intervjuat angav, trots att de inte använde begreppet nyckelbarn.

I citatet framkommer dessutom att kvinnans man motsatte sig att hon förvärvsarbetade, något som relativt sällan tas upp i historisk eller arbetssociologisk litteratur. Av Auvinens studie från 1968 framgår likväl att ett relativt stort antal kvinnor ansåg att deras mäns åsikter påverkade deras beslut att stanna hemma (1968:84; jfr Suviranta 1967:52). Att mannen kunde motsätta sig kvinnans förvärvsarbete hänger ihop med

den manliga försörjaretiken, att det var en hederssak för en man att kunna försörja sin familj. I förlängningen innebar kvinnans yrkesarbete ett bevis på mannens misslyckande i detta avseende. Kvinnan i citatet ovan trotsade makens motstånd och begav sig ut i arbetslivet. Samtidigt var hon mycket mån om att det inte skulle märkas att hon gjorde annat än skötte om hushållet. Om försörjning var mannens hederssak var hushållsarbetet kvinnans särskilda ansvar. Att det inte alla gånger var så lätt framgår av citatet.

De kvinnor som jag valt att intervjua var sådana som mer eller mindre på heltid var hemmafruar. Endast Wilma tog ett heltidsarbete på grund av ekonomiska skäl. För de andra var det inte aktuellt att återgå till förvärvslivet. Men riktigt så enkelt var det ändå inte. Elsa säger att hon hade lust att arbeta när barnen var i skolan eftersom hon ansåg att hon hade både tid och energi för det. Så här berättar hon om situationen på en bruksort på 1970-talet:

Elsa: Jag skulle *absolut* ha velat ha haft ett jobb, men det var på 70-talet, men de [fabriksledningen] tog inte hemmafruar på jobb, alltså ska vi säga högre tjänstemännens fruar togs inte på jobb. [...] Det var svårt att få jobb vid det skedet [...]. Det fanns ganska mycket i trakten, unga människor som hade utbildat sig [...]. Då skulle jag ha velat gå på jobb, men då sades det till att ortsborna i första hand, de utbildade ortsborna skulle få jobb och inte *herrojen rouvat* [herrarnas fruar], eller såna som var gifta med högre tjänstemän [...]. Men jag kommer ihåg att då tänkte jag, att nu är det för jäkligt också, när man hade sluppit, nåja, inom citationstecken sluppit barnen och skulle ha haft energi att göra något annat. Sen kommer jag ihåg långt senare blev det igen ont om människor, men då hade jag redan vant mig vid att vara hemma och ta emot barnen som kom till veckoslutet. Och hade också vant mig vid att ha tre månader på sommarstugan. Så när kontoret sedan [...] frågade om jag skulle komma på jobb. Men det här var ju senare sen, det här var i början av 80-talet eller slutet på 70-talet. Men då ville jag inte längre.

Elsas berättelse innehåller många element. Vi får veta att hon hade en stark längtan efter att förvärvsarbeta då hennes barn blev större, men att fruarna till tjänstemännen inte sågs som önskvärd arbetskraft på orten. Detta hänger samman med normen om mannen som familjeförsörjare. En tjänsteman på fabriken hade med stor sannolikhet en lön som räckte till för att försörja hustrun. I citatet sägs att fabriksledningen inte ville anställa hemmafruar. Ändå förklarar Elsa det med hjälp av uttrycket *herrojen rouvat*, som fabriksledningen antagligen inte använde. Snarare uttrycker det den övriga ortsbefolkningens syn på hemmafruarna. Det inbegriper mycket mer än vad översättningen till svenska, herrar-

nas fruar, kan förmedla. Det handlar om klass, språk och politisk tillhörighet. Tjänstemännen, *herrat*, representerade i detta fall en svensk-språkig, borgerlig medelklass (Vuorinen 2005:246–249). Elsa förklarar också motståndet mot att tjänstemännens fruar skulle arbeta med att det rådde vänstervindar under denna tid. Av citatet framgår också att när åren gick önskade Elsa inte längre ta emot arbete. Hon hade vant sig vid lediga somrar och egen tid, och var inte längre helt ung. Nu tedde sig livet som hemmafru som ett attraktivt alternativ.

Ebba beskriver situationen då barnen var så stora att hon skulle ha haft möjlighet att söka sig ett arbete på följande sätt: "jag hade inte *kraft* att sätta igång *sen* mera och *skaffa* mig ett jobb." När jag frågar Ebba om det är något hon ångrar i sitt liv säger hon att hon är nöjd med sitt liv och att ödet ville att det skulle bli så här. Lite senare i intervjun tar hon självmant upp tråden igen: "Jag måste säga att om vi ska komma in på att ångra sig. Det är mycket senare än 50-talet så då var min downperiod när plötsligt alla barn var utflyttade, mina vänner hade fått *jobb*. Och så satt jag *här*." Hur detta tog sig uttryck blev inte helt klart, och jag hade heller inte förstånd att dröja vid det i intervju-situationen. Det som Ebba talar om är tiden då barnen är vuxna och utflugna ur hemmet, som för hennes del inföll på 1970- och 1980-talen. Lopata påpekar att denna fas innebär ett problem för vissa hemmafruar, eftersom de upplever att deras uppgift är slutförd och deras cirklar krymper. De känner sig i vissa fall utan värde eftersom de upplever att de inte bidrar med något till samhället (Lopata 1971:41–42). Ebba upplevde dock inte att hon var sysslös, eftersom hushållet krävde sitt. Snarare låg svackan på ett mentalt plan, i en upplevelse av tomhet (jfr Trossholmen 2000:104). Att ta hand om barnen gav mening åt tillvaron eftersom identifikationen som mor var stark. Att inte längre ha barn att ta hand om blir därför något av ett problem, som kvinnorna i vissa fall löser endera genom att återgå till förvärvslivet eller genom uppgifter inom frivilligorganisationer. Ett sätt att kompensera det att de inte längre hade egna barn att ta hand om var att rycka in som barnvakt åt barnbarn eller att sköta praktiska göromål i barnens hem. På så sätt kände kvinnorna att de kunde bidra med en insats som man värdesatte (Carlstedt & Forssén 1999:159–166). I levnadsberättelserna återfinns långa beskrivningar av de insatser som kvinnorna gjorde för sina vuxna barn och sina barnbarn. Bland annat Maja skriver utförligt om detta. På så sätt fortsätter kvinnorna att visa omsorg om sin familj.

Också i 1950-talets veckotidningar diskuteras denna fas i livet. I *Femina* kan man ta del av en artikelserie om medelålders kvinnor med

behov av att börja om från början, bryta isoleringen och hitta mening i tillvaron efter att barnen blivit vuxna och flyttat ut. Det sågs som positivt om kvinnan skaffade sig ett yrke "när hemmet inte längre gav henne full sysselsättning", i stället för att hon förlorade sitt livsmod. Genom yrket fick hon en sysselsättning och en möjlighet att göra en insats "till glädje för sig själv och därmed också för sin omgivning" (F 9/1951). Här är skälet till att kvinnorna skulle söka sig en sysselsättning inte av ekonomisk art, utan det framställs som ett sätt för kvinnan att hitta en uppgift i livet så att hon inte förtvinar som människa. Tanken att deltagande i förvärvslivet var viktigt med tanke på jämställdhet var inte aktuell då. Diskussionerna kring jämställdhet kom igång senare, på 1960-talet (Sköld 1998:128–132). Ebba berättar att hennes väninor, hemmafruarna i hennes omgivning, återgick till yrkeslivet just i denna fas av livet som ett sätt att få sysselsättning och "lite fickpengar". Att söka sig till arbetslivet efter att värvet som mor var fullgjort är också något både Rakel Jalas i Finland och Alva Myrdal i Sverige talade för (Satka 1993:61; Myrdal & Klein 1957:60–63). Hemmafruns största uppgift, att ta hand om barnen, var då slutförd.

ARBETE FÖR ANDRA OCH FRITID

"Och då började jag ju sköta barn"

I samtalet med Nellie frågade jag henne hur hon såg på sin situation på 1970-talet då hennes barn redan var relativt stora. Hon beskriver denna tid som problematisk eftersom hon upplevde att hon i detta skede av sitt liv borde ha haft något att göra. Som ung och ogift hade hon arbetat på ett kontor men hade inte då förstått att be om arbetsintyg. Detta resulterade i att hon inte hade någon arbetserfarenhet att visa upp för en eventuell arbetsgivare. Hon berättar:

Det var nog ett problem för mig måste jag säga [...]. Jag hade inte några papper att visa upp, jag förstod inte att från kontoret be om det. Och då började jag ju sköta barn. Det var ju [man] och [kvinna] som bodde där nära och vi hade blivit bekanta. Kvinnan som då var gravid och sa oj, oj att hon har så och så lång moderskapsledighet att "vad ska jag göra *sen*, det vet jag inte". Och det blev här på mig (pekar på sitt huvud). Så jag sa följande gång vi träffades, att "jag är ju lös och ledig, att tänk om jag skulle börja sköta barnet".

Advokat Brita Christian-Eriksson.

UTAN ATT BLI
BLI ÄLDRE
GAMMAL (3)

Att börja om från början

Alla kvinnor behöver egna intressen

Isolering innebär fara. Detta får besannas inte minst av de kvinnor som när de blir medelålders plötsligt ser sig berövade sitt fölläste. Hur reagerar en kvinna, som får hela sin tillvaro slagen i spillror? Förlorar hon allt livsmod, eller har hon kraft att börja om från början igen?

Advokat Brita Christian-Eriksson, en charmfull representant för yrkeskvinnan av i dag, har under sin verksamhet kommit i kontakt med kvinnor av de mest skiftande kategorier, och hon har en glädjande positiv syn på problemen. Vi frågar henne:

— Hur klarar egentligen en kvinna, som hittills levtt ett skyddat och ombonat liv, upp en situation som kräver att hon ensam vänder sig till en advokat?

— Hon gör det ofta på ett alldeles beundransvärt sätt. Jag har haft många kvinnor som klienter. Det kan röra sig om dödsfall, skilsmässor eller annat, men mitt i all tragiken är det glädjande att se hur många av dem som verkligen försöker att förutsättningslöst sätta sig in i den nya situationen och göra det bästa av den. Och hur många det är som faktiskt också lyckas.

Speciellt hemmakvinnorna, de inte längre så unga, är ju fruktansvärt handikappade, om något skulle hända. De har varit borta från arbetslivet i många år — om de nu ens någonsin figurerat där — och de har vant sig vid att aldrig ensam behöva ta ansvar och reda upp svåra situationer. Men när den första chocken lagt sig visar de trots detta både energi och intresse för sina nya uppgifter. Ofta gäller det ju för dem att ställa in sig på försörjningsplikt, och det är visst inte alla som då bara kan knyta an till sina gamla arbeten och fortsätta där de slutade när de gifte sig. Det finns ju också den kategorin som helt saknar yrkesutbildning.

— Är det inte svårt för en kvinna att välja yrke vid äldre år?

— Naturligtvis är det svårt, och man förstår så väl dem som står tveksamma. Oftast väljer de nog inte samma yrke som de skulle gjort i sin ungdom. Men som väl är finns det ju ganska mycket att välja på, där de kan få tillämpa det som de lärt sig under årens lopp. Den mögna och de erfarenheter de har fått måste de få möjlighet att utnyttja.

— Men är det inte lätt för dem att tycka att det är för sent att börja lära sig något nytt?

— Är man verkligen tvungen att klara sig på egen

hand, så får man inte låta hindra sig av ett sådant skäl. Och de flesta gör det inte heller. Det finns ju så glädjande många bevis för att om man verkligen har den goda viljan så är det sällan för sent att lära och utträta något. Jag vet till och med kvinnor som börjat med akademiska studier vid äldre år.

Men jag är alldeles för gammal, invänder kanske någon. Och då kan det vara en tröst och en uppmuntran att veta att det dröjer mycket länge, längre än man tror, innan man blir så gammal att man inte kan lära sig något nytt.

— Men de kvinnor då som inte av hårda yttre nödvändigheter tvingas ut i förvärsarbetet? Kan de också ha nytta och glädje av att lära sig något nytt?

— Ja, hittills har vi talat om nödvungna situationer. Men det finns ju också gott om kvinnor med vuxna barn och ett hem där deras insats inte längre behövs i samma utsträckning som förr. De står där plötsligt utan intressen och utan livsuppgift, men det är glädjande nog även många av dem som visar prov på stor initiativkraft. Jag känner en kvinna som skaffade sig ett nytt yrke när hemmet inte längre gav henne full sysselsättning. Hon behövdes inte i mannens rörelse, barnen hade egna hem, och hon fick alldeles för mycket tid över. Hon blev försäkringskvinna, fick en trevlig, självständig plats som gav henne tillfälle till positivt, levande arbete. Hon hade sysselsättning, hon fick göra en insats till glädje för sig själv och därmed också för sin omgivning.

— Är alla kvinnor, som plötsligt förlorar det som de ansett som sin huvudsakliga livsuppgift, själva medvetna om att de behöver sysselsättning och intressen?

— Kanske inte till att börja med. Jag har träffat många som inte vetat vad de skulle ta sig till exempel i början av hemskillnadsåret. De har gått omkring och sett ut som om de knappt var medvetna om att de levde; de har helt enkelt inte orkat tänka sig in i sin ställning, inte förstätt att de kan leva sitt eget liv och få egna uppgifter. Men vid hemskillnadsårets slut har de kommit tillbaka, de har funnit en uppgift

Forts. på sid. 33.

I intervjuцитатet är det fråga om många fenomen som samverkar. Dels berör Nellie problemet att i mogen ålder få ett arbete när arbetserfarenhet och utbildning saknas. Dels handlar det om svårigheterna för förvärvsarbetande kvinnor på 1970-talet att få barntillsyn efter den korta moderskapsledigheten. Lösningen var här att barntillsynen sköttes av den "lösa och lediga" hemmafrun, så att den unga mamman kunde återgå till sitt arbete trots bristande offentlig barnomsorg. Det här var en lösning som gagnade båda parterna. Det negativa i situationen var att den som skötte andras barn låg utanför det officiella arbetslivet och varken fick pensionsförmåner, sjukpenning eller hälsovård. Det var å ena sidan fråga om ett riktigt arbete med arbetstider, ansvar och lön, men å andra sidan räknades det inte som ett arbete fullt ut. Samtidigt bör man hålla i minnet att kvinnor alltsomoftast passat andras barn, även om det kanske inte alla gånger var så organiserat: "man höll ett öga på de egna och andras ungar när det behövdes" (KIVÅ 1279:1443). Nellies engagemang i att sköta andras barn höll i sig i många år innan hon ansåg sig vara färdig att pensionera sig och inte längre åtog sig uppgifter av denna art.

Dessutom berättade Nellie att hon inom ramen för en förening skötte uppdrag som gick ut på att tillfälligt ta hand om barn som insjuknat och behövde vård i hemmet. Hon berättar om situationen på 1970- och 1980-talen:

Systemet var att telefonen ringde dagen före eller samma morgon, att "kan du fara då och då till den och den adressen". [...] Det var att ta bussen, söka sig fram och att komma i tid. [...] Det var ganska spännande. Att om man tänker nu skulle jag aldrig våga. Det var på det sättet en givande tid och ganska spännande och man blev bekant med olika sorters människor och deras hem.

Även Molly berättar om denna typ av verksamhet inom ramen för en organisation. Molly deltog också i eftermiddagsverksamhet för skolbarn och höll gymnastikgrupper flera dagar i veckan. Detta blev aktuellt för Molly när hon var i 40-årsåldern och ville ut ur hemmet efter det att barnen blivit stora. Att sköta andras barn var således en möjlighet för hemmafruarna att ta sig ut i arbetslivet. Men detta var ändå inte ett alternativ för alla. Ebba var mån om att inte ta uppdrag som låg under hennes utbildningsnivå.

När jag frågar Nellie varför hon började ha dagbarn framhåller hon att hon gjorde det för att på så sätt vara till nytta: "Jag ville vara nyttig på ett sätt eftersom jag tyckte att jag inte behövdes på heltid hem-

ma. Min man reste så mycket på den tiden och kom mest bara hem till veckoslutet. Jag kände mig nyttig på det sättet.” Uttalandet visar att pengarna inte var det viktiga för Nellie, utan känslan av att kunna bidra med något till samhället. Även Molly anser att pengarna, den lilla lön hon fick för sina olika insatser, inte var det centrala. Hon skrattar och menar att man inte skulle ha kunnat leva på den lön som hon fick. På så sätt kan denna typ av arbete näst intill klassas som frivilligverksamhet där arbetet i sig ses som en belöning.

Många av de kvinnor som jag intervjuat nämner att de varit verksamma inom föreningar och frivilligorganisationer. Gällande föreningar är det främst martharörelsen som omnämns, men också till exempel gymnastikföreningar. Relativt vanligt var också engagemang inom Röda korset, som kunde innebära till exempel att man besökte ensamma patienter på sjukhus eller interner i fängelser. Frivilligverksamheten innebar ett engagemang i offentligheten som kvinnorna uppskattade. Alice skriver om hur hon sökte sig ut i samhället och fann att det fanns mycket hon kunde engagera sig i och intressera sig för. Engagemanget gjorde att hon kände sig vital och behövd, eller som hon skriver: ”Jag var som ett yrvaket barn.” Precis som avlönat arbete är också ideellt arbete och frivilligverksamhet könskodat, genom att kvinnor aktiverar sig speciellt i sociala och religiösa organisationer medan män är aktiva inom idrotten (Danielsson & Overud 2008:25; Habermann 2001:375).

Begreppet frivilligverksamhet eller frivilligarbete innehåller många element. Ofta avser man med det individens och grupperns konkreta verksamhet i frivilligorganisationer, dvs. inom den så kallade tredje sektorn, som innebär aktivitet utanför statens och kommunernas verksamhet samt utanför det privata näringslivet (Koskiahö 2001:10–13). Forskare som diskuterat frivilligarbete har även menat att det görs för hjälpbehövande och påpekat att det inte är fråga om lönearbete eller praktik inom en affärsrörelse. I stället bygger det på tanken att den som utför arbetet är till nytta och samtidigt lär sig något viktigt (Eskola & Kurki 2001:10–12). I andra definitioner betonas frivilligheten och hjälpens allmännyttighet (Nylund & Yeung 2005:15). Orsaken till att kvinnor tidigare så ofta var delaktiga i frivilligverksamheten ska enligt Pirjo Markkola sökas i den genusordning som var rådande på 1800-talet och innebar att kvinnor uppfattades som mildare, finkänsligare och ärbarare än män. Av detta skäl blev det de bättre lottade kvinnornas uppgift att hjälpa de sämre lottade kvinnorna och barnen. Detta skedde ofta i form av kristet och socialt arbete, såsom inom diakonin, där det sågs som ett tecken på kärlek till nästan, på altruism (Markkola 2005:52–

53). Från feministiskt håll har man riktat kritik mot frivilligverksamheten för att den bygger på omsorg, lydnad och uppoffring, egenskaper som sammanlänkas med kvinnlighet, vilket kan resultera i att kvinnorna försummar sina personliga behov (Kailo 2001:161–163). Samhällsvetaren Ulla Habermann diskuterar altruism i relation till egen nytta som motiv till frivilligverksamhet. Altruism, som kan definieras som att hjälpa andra i nöd, står enligt henne inte i motsatsställning till egen nytta (2001:226–227). Det som den som utför frivilligarbete får i gengäld är bland annat välmående, stadga i vardagens tidsanvändning, gott humör, personlig utveckling och nya erfarenheter. Därmed kan frivilligarbete på sätt och vis ersätta lönearbete, genom att det motverkar tomhetskänslor utan att för den skull kräva ett hundra procentigt engagemang (Yeung 2005:197–200). Frivilligarbete finns till för att avhjälpa välfärdssamhällets brister, men kan också ha motsatt effekt genom att frivilliginsatser kan leda till att samhällets servicenivå blir lägre (Kailo 2001:158). Under efterkrigstiden var känslan för det gemensamma ansvaret stark, samtidigt som frivilligarbetet var tänkt som en övergångsfas i skapandet av välfärdsstaten (Koskiahö 2001:19–22).

En annan aspekt av kvinnors oavlönade arbete är den tid som de lade ner på att ta hand om sjuka och hjälpbehövande inom släkten. Även detta visar på mångfalden av sysselsättningar som kvinnorna engagerade sig i. Det kan vara fråga om att ta hand om en äldre mor som blivit van vid att dottern fanns till hands eller att sköta om ett mycket sjukt barnbarn (KLiv 33). Det handlar här om att ställa upp för andra och ställa sina egna behov åt sidan. Alva, som tog hand om sin sjuka man, ifrågasatte i viss mån om det här verkligen var hennes uppgift. Att sköta om en sjuklig make är något som tas upp också i andra levnadsberättelser (jfr Carlstedt & Forssén 1999:75). En kvinna, som uppgivet skriver om hur hon upplever att livet runnit ut i sanden, konstaterar: "Detta vårdande av maken är kanske meningen med mitt liv" (KLiv 51). Samtidigt kan man fråga sig vems ansvar det är att utföra denna typ av omsorgsarbete och hur långt samhällets ansvar bör sträcka sig. I dag är detta en fråga som debatteras, när mer eller mindre frivilliga insatser blivit vanliga på grund av att välfärdsstaten nedmonteras. Ofta är det kvinnor som utför och har utfört denna typ av omsorgsarbete (Danielsson & Overud 2008:27). Att ställa upp för andra och ta hand om sjuka och hjälpbehövande kan ses som ett uttryck för en anpassningsbar kvinnlighet.

Att sköta andras barn mot liten ersättning, att arbeta inom eftermiddagsverksamheten, att hålla gymnastikgrupper och att utföra om-

sorgspraktiker inom hemmet är allt exempel på arbete utanför den egentliga arbetsmarknaden. Kvinnorna som utförde detta arbete identifierades, både i egna och i samhällets ögon, som hemmafruar. Alternativet, nämligen att söka sig till arbetsförmedlingen och ställa sig till arbetsmarknadens förfogande, var i vissa fall ingen reell möjlighet. I Emmas levnadsberättelse blir detta tydligt. Hon levde långa tider utomlands men kom därefter tillbaka till Finland. Om tiden efter återkomsten skriver hon: "inte sade nån åt mig att anmäla sig arbetslös – jag levde ännu i finfruns atmosfär [...]. Ja, från vilket jobb skulle jag vara arbetslös." Dels handlar det om naivitet – något som Emma också själv påpekar – om att inte inse att det fanns en möjlighet att anmäla sig som arbetslös. Dels handlar det om stolthet och respektabilitet (jfr Skeggs 1999). Att gå och stämpla uppfattades av medelklassens kvinnor, och för den delen också av deras män, som ovärdigt och som en omöjlighet. Detta hänger också ihop med den manliga försörjaretiken. Om hustrun anmälde sig arbetslös innebar det ett misslyckande för mannen, som förväntades försörja henne. Emma uttrycker sig ironiskt om detta och menar att hemmafruarna blåögt förväntades "luta sig mot mannens arm". I intervjun med Molly frågar jag henne om det skulle ha varit en möjlighet att anmäla sig som arbetslös. På detta svarar hon kortfattat nekande och förklarar att hon trivdes med att hålla sina gymnastikgrupper.

"Man hade syjunta på den tiden"

Kvinnorna tecknar en varierande bild av det värv de utförde förutom att sköta det egna hemmet. Men dessutom hade de naturligtvis egen tid i större eller mindre utsträckning. Här spelade samvaron med de andra hemmafruarna en stor roll. Molly berättar att hemmafruar men också kvinnor i förvärvslivet samlades till syjuntor "på den tiden". Dessa var förutom ett tillfälle att handarbete ett sätt att umgås och samtala med andra kvinnor. Hon menar att de samtalade om allmänna saker: "Och skvallra lite och så där, sånt där som kvinnor pratar om. Det var ganska roligt, vi var ganska många. [...] Berättade om sina upplevelser under veckan. Att inte satt vi bara och pratade om mat." Molly påpekar också att det fanns ämnen som inte togs upp, som var mer eller mindre tabubelagda i samtalen. Ett exempel är alkoholism, som man inte talade om trots att det förekom i näromgivningen. Molly anser också att problem med barnen var något man undvek att diskutera med de andra mam-

Syjunta vid Högvalla seminarium i huslig ekonomi på 1950-talet.

morna: "Det tror jag inte att man gjorde på den tiden. Det har jag inget minne av. Nog kunde man kanske säga någonting men inte på ett djupare sätt. Mera så här ytligt." Däremot menar hon att sådana saker kunde ventileras med en väninna på tumanhand. Att man inte lyfte fram de problem som fanns i familjen eller med barnen kan hänga ihop med att problemfria, oklanderligt uppfostrade barn sågs som ett tecken på att man lyckats som hemmafru.

Att handarbete tillsammans var också ett sätt att få göromål gjorda med gemensamma krafter. I ett frågelistsvar nämns strumpstoppning som en sådan sysselsättning:

Umgänget grannar emellan var flitigt och vi var fem hemmafruar, som ofta drack förmiddagskaffe hos varandra. [...] Vi fruar hade en syjunta, som regelbundet samlades hos varandra. Strumpstoppning var en trist och tidsödande sysselsättning, som vi hittade på att göra roligare. Den som var värdinna samlade allt arbete i en korg och vi gick vanligtvis inte hem förrän allt var stoppat. (M 5491)

Även Linnea deltog i syjuntor och poängterar det viktiga i att få umgås med andra vuxna under dagtid: "Jo, det var mycket viktigt, det var klart. Allas män var på jobb hela dagen och det var roligt för då hade man andningspaus under dagen så var det roligt att träffas och prata."

Andningspausen under dagtid, då barnen var i barntädgården eller i parken, innebar tid för umgänge med andra hemmafruar över en kopp kaffe. Denna tid användes också för att handla matvaror och andra förnödenheter. Andra fritidssysslor som omnämns i materialet är läsning och uteliv.

Handarbete var inte endast ett sätt att få en meningsfull sysselsättning. Att sy och sticka var också ett sätt att bidra till hushållet, att själv göra sådant som man i annat fall skulle ha behövt betala för. I veckotidningarna förekom såväl sy- som stickbeskrivningar i nästan alla nummer. Det ges stickmönster för såväl stora och små, men läsaren får också råd om hur man väver mattor. Det kan vara fråga om att sy en dräkt för vårpromenaden, fritidsplagg för flickor och pojkar, "klänningar för koketta flickor" (HV 2/1959) eller "förkläden för stora och små" (HV 1/1951). Det fanns dels helt praktiska skäl till att kunna sy eftersom det i bristtider inte fanns så mycket färdig konfektion att köpa (Jacobson 1994:165). Dels var det fråga om att understryka dygder såsom sparsamhet och flit samt om att kunna visa upp handens skicklighet (Bjorman 1988:44–46).

DET KRINGGÄRDADE RUMMET

I Märta Tikkanens diktsvit *Århundradets kärlekssaga* (1978) framställs kvinnans möjligheter att skapa ett eget rum som begränsade på grund av att makens behov ställs i första rummet. Detta kommer fram i följande dikt:

Noga kringgärdar du / mitt liv / När har jag startat från jobbet / och när kommer jag hem / och vad har jag gjort / en tom halvtimme / mer än vägen rimligtvis / kunnat ta / ens i rusningstid? / Mycket upprörd / när jag har rakat mej / under armarna / För vems skull / rakar jag mej egentligen / under armarna? / Vad är det förresten / som tvingar mej / att jobba / och göra mej onåbar / när du kan / försörja mej / så jag kan stanna / hemma och vänta på dej / dagen lång? (Tikkanen 1978:107)

I en annan dikt skriver Tikkanen om hur hennes arbete inte uppfattas som viktigt: "Du säger / att du älskar mej / Men mitt arbete / talar du om / nedsättande, föraktfullt" (88).

Ordet kringgärda betyder i bokstavlig bemärkelse att omge med stängsel, medan det i överförd betydelse anger att någons frihet begränsas. Här använder jag det för att peka på strukturer som begränsar kvinnors liv (jfr Ahlbeck-Rehn 2006:334). I levnadsberättelserna uttrycker

kvinnorna motstånd mot dessa strukturella begränsningar, medan detta inte förekommer i samma utsträckning i de andra materialtyperna. Det enda undantaget är egentligen en intervju där en utbildad lärare säger att det var besvärligt att inte få utöva sitt yrke. Hon uttrycker också en bitterhet över att inte ha kunnat tjäna ihop en ordentlig pension: "[Jag] har varit lärare i 40 år men får inte full pension eftersom jag varit hemma så många år" (IF mgt 1995/95). I intervjuerna beskrivs detta kringgårdande med uttryck som att vara "fast", såsom både Ebba och Elsa gör när de talar om sin situation hemma. Elsa säger att hon väldigt gärna skulle ha velat förvärvsarbeta när barnen blev äldre, men att det inte lyckades på grund av motståndet mot att tjänstemännens hustrur tog arbete. Något egentligt motstånd eller uttryck för bitterhet som det som förekommer i levnadsberättelserna är det ändå inte fråga om här. I slutet av detta kapitel för jag en diskussion om varför skildringar av begränsning samt motstånd mot begränsningarna förekommer just i levnadsberättelserna, men inte på samma sätt i de övriga materialkategorierna.

"Jag försökte krampaktigt mitt bästa"

Uttrycken "jag försökte krampaktigt mitt bästa", "jag försökte mitt bästa för att vara till lags", "ängsligt gav [jag] akt på mina ord" och "gå på tå" återfinns i Alices levnadsberättelse. Det kunde också ha uttryckts med orden "inget jag gjorde dög", men detta är min tolkning av hennes berättelse och inte hennes eget uttryck. Alice berättar om makens alkoholism och hans ständiga kritik av hennes agerande, och skildringen andas bitterhet över hennes livssituation. Hela levnadsberättelsen karaktäriseras ändå inte av negativa känslouttryck. I inledningen framställer hon sin barndom som harmonisk och lycklig, trots att den utspelar sig i skuggan av kriget. Barndomen representerar här det ljuva livet, för att använda Peter Öbergs terminologi (1999:40), och ter sig kravlös i relation till livet som vuxen. I Alices levnadsberättelse blir den ljuva barndomen en kontrast till det bittra liv som framträder i gestaltningen av hennes äktenskap. Alice var hemmafru på heltid med skötsel av hushållet som uppgift, en uppgift som visade sig vara svår för henne på grund av hennes "okunnighet". Mannen däremot var enligt Alice mer kunnig på området. Han var

noga med klädvård, städning och annat som hörde till skötseln av ett hem. Han var ordentlig, nästan pedantisk, jag var slarvig och kanske

smått bohemisk. Det var bäddat för konflikter! Han kunde ibland läxa upp mig med ganska hårda ord, och fast det inte alltid var så illa ment tog jag mycket illa vid mig, jag var inte van vid sådant språk hemifrån. [...] Jag hade i min blåögdhet drömt om att han skulle bära mig på sina armar genom livet, och så fick jag grälör för att jag inte hängde hans byxor på rätt sätt.

Citatet visar på konflikten mellan de drömmar Alice hade haft om äktenskapet och den vardag som hon upplevde. I sin berättelse uttrycker Alice inte motstånd mot de uppgifter som en hemmafru förväntades göra, men däremot mot makens sätt att anmärka på hur hon utförde dem.

Alice fick värdinneplikter på grund av mannens arbete men trivdes inte i rollen, och hon jämförde sig med andra fruar som hon upplevde var duktigare än hon. Det var viktigt att visa upp sin duglighet som hemmafru inför andra människor i samma situation, det vill säga andra hemmafruar. Här fanns en stark kontroll. Det gällde att få hushållskassan att räcka till och ha hemmet skinande rent (jfr Danielsen 2002:13). Alice försökte leva upp till förväntningarna genom att sy och sticka, baka och koka: "Jag försökte krampaktigt mitt bästa [...] men resultaten blev aldrig riktigt så bra som jag önskat. Först långt senare förstod jag att det finns andra värden i livet som man kunde ha satsat på." Hon anknyter till en traditionell genusordning med givna uppgifter för män och kvinnor, och hon gör det med känslor av otillräcklighet. Samtidigt gestaltas här en borgerlig norm, en norm om att hemmet ska hållas prydligt och fint. Som ung gjorde hon inte motstånd mot normen om livet som hemmafru, det är först senare, när hon ser tillbaka på sitt liv, som hon ifrågasätter de värden som hon då tog för givna.

I berättelsen kommer det fram hur frustrerad hon kände sig i sin roll som hemmafru och som representationshustru. Hon skriver om hur äktenskapet var en ständig uppfostran, om hur mannen försökte forma henne som om hon var en klump lera, men att detta formande inte utföll väl: "men drejskivan måste ha gått åt fel håll." Han ansåg att det var hennes uppgift att skapa ett representativt hem och att hon som hemmafru borde ha haft tid för det. Alice skriver om hur hon gjorde sitt bästa för att vara till lags men aldrig lyckades, och om hur hon gav akt på vad hon sa för att inte göra bort sig. Hennes motstånd riktar sig inte enbart mot makens vilja att förändra henne, utan hon är också kritisk mot sig själv för att hon inte lyckades förändras så som han hade önskat. Makens strävan att förändra sin hustru är ett tema som berörs också i Ellas levnadsberättelse: "Jag var inte förtryckt, också om [maken] väsnades ibland och ville göra om mig."

Alices liv som hemmafru präglas av känslor av ängslan, utsatthet och otillräcklighet. Hon uttrycker detta bland annat på följande sätt: "[Jag var] bara en liten rädd hare som ängsligt gav akt på mina ord." Hennes berättelse kan samtidigt ses som ett uttryck för motstånd och uppror mot kravet att vara en kompetent hemmafru. På så sätt gör hon även motstånd mot föreställningen om hemmafrun som en societetsdam eller lyxhustru. Alice uttrycker en önskan om att hon hade fått rå sig själv och slippa "gå på tå" för någon. Uttrycket "gå på tå" har diskuterats i samband med kvinnomisshandel, och beskriver hur rädslan för att mannen av en eller annan orsak ska explodera leder till försiktighet från kvinnans sida. Eftersom kvinnan inte vet när ovettet kommer över henne undviker hon att provocera mannen, något som begränsar hennes handlingsutrymme. Genusforskaren Eva Lundgren kallar detta för våldets normaliseringsprocess (2004:23–26). I fallet ovan var det inte fråga om fysiskt våld, trots att exempel också på det förekommer i levnadsberättelserna, utan snarare om psykiskt våld i form av verbala kränkningar som Alice efter bästa förmåga försöker parera. Detta innebär, enligt Lundgrens tankegångar, att kvinnan anpassar sig till våldet eller hotet om våld samt uppfattar att skulden till det hela ligger hos henne (64).³

Efter ett tag växte bekymren i familjen. Alice kommenterar sitt engagemang för familjen, men menar att "till slut blev det bara gräl och elände". Här kan man dra en parallell till Märta Tikkanens diktsvit som handlar om ett liv i skuggan av makens alkoholism och om hans ständiga kritik: "En alkoholisthustru / det är en / som alltid har svansen bak / hur hon än vänder sej" (1978:12). Männens alkoholism och de problem som den gav upphov till är något som tas upp också i andra levnadsberättelser: "svårigheterna kom in i och med min mans framsteg på jobbet, arbetsdagarna blev längre, affärsmiddagarna allt vanligare, alkoholkonsumtionen allt större." Kvinnan i fråga beskriver sin reaktion så här: "Jag blev rädd [...]. Jag blev apatisk, bara satt, ville fly" (KLiv 14). I ett annat sammanhang leder makens alkoholbruk till fysisk misshandel (KLiv 108). Även i Carlstedts och Forsséns undersökning framkommer att deras intervjupersoner i vissa fall tar upp mannens alkoholism, som gav upphov till oro, otrygghet och en känsla av maktlöshet. I vissa fall ledde detta till skilsmässa (Carlstedt & Forssén 1999:145). Hilde Danielsen påpekar i sin studie att alkoholism uppfattades som ett giltigt skäl till skilsmässa, trots att skilsmässa överlag uppfattades som skamligt och var relativt ovanligt på 1950-talet (2002:170). I Ellas fall slutade äktenskapet i skilsmässa på grund av hennes egen vilja att ta sig ur

äktenskapet. Hon flyttade ut med "minimalt bagage". Hon berättar att omgivningen inte såg med blida ögon på hennes beslut utan uppfattade henne som "onaturlig och egoistisk".

Alice övertog ansvaret och beslutsfattandet i familjen, och rollerna mellan makarna blev ombytta. Svårigheterna gjorde att Alice började söka sig utåt i samhället. Mannen såg inte med blida ögon på hennes nyvaknade aktivitet eftersom han var van vid att hon "fanns hemma och pysslade om honom och hemmet". Hon gjorde således motstånd mot normen om att i första hand finnas till hands i hemmet för att tillfredsställa andras behov. Hemmet präglades i Alices tycke av en trång atmosfär och hon ville ut ur det. Avslutningsvis reflekterar hon över sitt långa liv och konstaterar att en dimension uteblev, nämligen arbetslivet. Hon konstaterar att hon eventuellt hade haft bättre förutsättningar att utvecklas om hon haft ett utåtriktat arbete: "Och kanske skulle jag ha blivit en bättre hustru och mor, haft mer att ge utom den rent lekamliga omsorgen." Hon förebrår sig för att inte ha varit god nog som hustru och för att inte ha kunnat hjälpa sin man mera. Till allra sist riktar hon blicken mot det som livet ännu har att erbjuda, såsom vänner, barnbarn och intressen. Avslutningen kan ses som en försoning med det liv hon levte.

Trots försoningen i slutet av Alices berättelse karaktäriseras den som helhet av bitterhet. Även Majas berättelse kännetecknas av bitterhet, men av helt andra orsaker. Majas liv går ut på att ställa upp för andra personer i hennes näromgivning, för hennes mor, man, barn och barnbarn. Hon bekymrade sig mycket över sina barns tilltag, hon ömmande för dem och försökte efter bästa förmåga trösta dem. Någon tacksamhet från barnens sida upplevde hon inte, vilket hon påpekar med viss bitterhet. Hon skriver om hur omvårdnaden om barn och barnbarn gjorde henne "dödstrött". Hon ställde upp för sin familj på ett uppoffrande sätt och ställde andras välbefinnande i första rummet. Majas insats som hemmafru och mor innebar ett arbete för andra i den utsträckningen att hon tröttade ut sig totalt (jfr Carlstedt & Forssén 1999:82).

"Jag var avskuren från arbetsmarknaden"

Emmas levnadsberättelse andas bitterhet över att hon ofrivilligt blivit arbetslös. Levnadsberättelsen kretsar kring temat att hon känt sig utnyttjad av finska staten. Hon återkommer till detta gång på gång och levnadsberättelsen går i cirklar kring temat. Med bitterhet uttrycker hon det olyckliga i att hon gifte sig med en diplomat:

Mitt öde är att jag gifte mig med en diplomat. För den oinvidge betyder det att jag underkastade mig ett slaveri för Finska staten, då ju min man är anställd av Den och jag förväntas följa med min man, men om man inte accepterar det, betyder det naturligtvis, att vi måste åtminstone fysiskt separera. Om jag alltså väljer att följa med honom blir naturligtvis konsekvensen, att jag måste avstå från min anställning i hemlandet.

Hennes position som diplomathustru gjorde att hon inte kunde få arbete, något som potentiella arbetsgivare inte sa rent ut men som hon menade låg i luften. Detta kom fram i anställningsintervjuer då hennes makes arbete uppdagades:

”Jaha men då kan ni ju åka iväg närsomhelst, och så har vi satsat på skoloring etc. på en person, som bara plötsligt slutar” eller ”er man har ju så goda inkomster, att vi inte förstår, varför ni behöver ett jobb”. Ja, vanligtvis säger dom inte ut det, men man känner på sig, att dom tänker det nästan högt.

En diplomats maka förväntades, precis som en prästfru tidigare (jfr Meurling 1996), delta i representationsplikter ”som den naturligaste saken i världen”. Enligt Emma innebar detta att utföra ett obetalt arbete för staten. Hon beskriver sin situation så här: ”jag är helt avskuren från arbetsmarknaden och följaktligen även från möjligheten att ’inför-tjäna’ en framtida pension.”

Hemmafrupoeten Sonja Åkesson kritiserade samhället i diktsamlingen *Husfrid* (1963), bland annat i dikten ”Äktenskapsfrågan”, vars omkväde lyder ”Vara Vit Mans slav” (2006:53–54). I dikten framställs hemmafrun som mannens slav, hon kokar och städar och är beroende av hans pengar. I Emmas fall handlar det likväl inte om att vara slav under en man utan under staten. Hon konstaterar att endast läkare, jurister och ingenjörer har en chans på arbetsmarknaden som diplomatfruar. För att på något sätt klara sig engagerade hon sig i volontärarbete och som äldre i att vara farmor och mormor:

Ofta blir räddningen för den ofrivilligt sysslösa medelålders kvinnan ett naturligt erbjudande att konkret omfatta farmors- eller mormorsrollen och hjälpa till med att ta hand om tredje generationen i synnerhet då den andra är bunden vid sina egna förvärvsuppgifter.

Som diplomathustru uppfattar hon sig varken som hemmafru eller som ”den vanliga husmodern”, utan hon förväntades ordna bjudningar, vara aktiv gällande barnens skolgång och ordna basarer. Hon beskriver också hur diplomathustrurna på 1960-talet började kämpa för att

få ersättning för sitt värv. Hon hade velat ta anställning och sökte arbete men fick inga svar. Hon upplever att människor i hennes omgivning inte förstod hennes situation eftersom hon hade det bra ekonomiskt. För henne var det inte pengarna som var det viktiga utan "att få vara någon – ha arbetskamrater, kollegor – vara 'vi', vår firma, vår institution. Nu är jag ingen." Att vara "någon" innebär i detta fall att vara delaktig i samhället, i det produktiva livet. Som hemmafru upplevde hon alltså att hon saknade identitet. Hon uttrycker också bitterhet över att hon inte hade möjlighet att få ihop en hygglig pension. I slutet av berättelsen riktar hon tilltalet direkt till mottagaren av levnadsberättelsen, Institutet för kvinnoforskning: "Vad får ni nu ut av min berättelse? I vilket fack passar jag in? Arbetslös fin fru med ambitioner."

I ett PS till sin levnadsberättelse skriver hon om användningen av sin text. Hon säger att det är första gången i hennes liv som hon fått "tömma ur sig", och fortsätter: "Jag är inte feminist, men vill vara kvinna, mor – löntagare." Hon är mån om att kämpa för sina rättigheter som diplomathustru. Diplomavärlden är enligt henne en mansvärld. På ett allmänt plan anser hon att männen är chauvinister, samtidigt som hon påpekar att hennes egen make är hygglig. Hon menar också att hennes situation inte upptäckts av feminister eller kvinnoforskare, eventuellt för att de anser att hon gör ett "fint jobb". Levnadsberättelsen handlar snarare om livet som diplomathustru och viljan att yrkesarbeta, att bli någon i samhällets ögon, än om tillvaron som hemmafru. Samtidigt kan sägas att Emma gjort samma upptäckt som jag, att hemmafruar och andra "fina fruar" många gånger osynliggjorts i studiet av kvinnor och kvinnors arbete.

Som levnadsberättelse är Emmas berättelse ensam i sitt slag i samlingen *Kvinnoliv i Svenskfinland*. Trots att berättelsen egentligen inte handlar om 1950-talet utan snarare om tiden från 1960-talet och framåt är det en intressant framställning eftersom den behandlar en speciell form av hemmafrutillvaro, en tillvaro där allt sker på mannens villkor. Mannen försörjer kvinnan, som förväntas flytta med mannen och dessutom vara värdinna för hans gäster. Detta uppfattar Emma som en uppoffring. Hon kritiserar starkt denna tillvaro samtidigt som hon ser sig tvungen att anpassa sig till den. Motståndet tar sig uttryck i en bitterhet över situationen, och hon är tacksam för att få skriva om detta för kvinnovetare. Detta är metodologiskt intressant, eftersom det visar att beställaren och frågornas art har betydelse för utformningen av materialet (jfr Marander-Eklund 2012:56–66).

Det bittra livet

I levnadsberättelserna framkommer hur kvinnorna träffade sin tillkommande och hur deras liv som hemmafruar gestaltade sig. När de med facit i hand ser tillbaka på sitt liv reflekterar de med viss bitterhet över att de inte hade möjlighet att delta i yrkeslivet. Denna bitterhet kan vara relaterad till erfarenheter längre fram i tiden snarare än till det de upplevde på 1950-talet. På så sätt kan man urskilja flera tidslager i berättandet. I sina berättelser gör de motstånd mot ett liv hemma som inte är tillfredsställande. Jag menar att de negativa upplevelserna dominerar i berättelserna. På så sätt skiljer de sig från intervjuerna som gestaltar livet som tungt men ändå överlag positivt. Kvinnorna skriver om män vars dåliga humör påverkade hela familjen, om män som ville göra om dem, om hur de på grund av makens arbete blev avskurna från arbetsmarknaden samt om rädsla för att göra fel och om makens vredesutbrott. Även beskrivningar av grovt fysiskt våld förekommer i materialet. De levnadsöden som tecknas här är i vissa fall mycket tragiska. Varför berättar kvinnorna så?

Den öppna frågan och uppmaningen att berätta om sitt kvinnoliv genererade både långa och reflekterande berättelser om livet som kvinna, hustru och mor, där såväl glädjeämnen som sorger tas upp. Uppmaningen ledde till att de tecknade ett liv med alla dess ingredienser, både det som de upplevde som gott och det som var mindre bra. Maja, Ella, Emma och Alice skriver i sina berättelser om allt det som är mödosamt i livet. I levnadsberättelserna tar kvinnorna också i vissa fall upp ömtåliga händelser som de tidigare inte berättat om för någon. Det är som om de för en gångs skull anser sig ha rätten att berätta om hur de egentligen upplevde sina liv och då inte drar sig för att ta upp också det som var negativt. Emma uttrycker detta genom att påpeka att hon för en gångs skull "tömmer ur sig". På så sätt kan man säga att kvinnorna som svarat på uppropet använder framställningar av det sorgliga livet som narrativ konvention (jfr Öberg 1999:59). Men framställningarna kan också förstås som exempel på berättelsetyperna "det bittra livet" och "det dämpade, uppoffrande livet". Att det handlar om det bittra livet förstärks genom användning av värdeladdade uttryck (läxa upp, hårda ord, grälör, krampaktigt, blev fel, göra om, gå på tå, slav, vilja vara någon) och känslouttryck (rädd, apatisk, bitter) som sätter känslor i rörelse hos mottagaren (jfr Ahmed 2004).

Berättelserna karaktäriseras av en berättarstil som påminner om den när en kvinna berättar för sin väninna om hur besvärligt livet kan vara,

något som väninnan förväntas förstå. Berättelserna fungerar som ett sätt att söka samförstånd och närhet snarare än att finna lösningar på problemet (jfr Tannen 1995:23–24). Frågan är vem kvinnorna vill känna närhet till och samförstånd med. Jag antar att det är uppmanaren till och mottagaren av kvinnornas berättelser – Institutet för kvinnoforskning. I inledningen till *I dialog med Kvinnoliv* (1998), som baserar sig på analyser av levnadsberättelserna, nämner kvinnovetaren Harriet Silius och historikern Ann-Catrin Östman att kvinnoforskaren blir en åhörare eller lyssnare till levnadsberättelserna och att en förväntan om att kvinnoforskningen ska ge innebörd och sammanhang åt det skrivna och upplevda kan skönjas i berättelserna (jfr Silius & Östman 1998:20). Med risk för övertolkning menar jag att mottagarens betydelse är större än så, att beställaren avgör vilken typ av material som uppmaningen resulterar i. I det här fallet bestod beställaren och mottagaren av kvinnliga forskare som sysslar med kvinnoforskning. Detta kan ha spelat en roll för utformningen av texterna, genom att föreställningar om den mottagande parten inverkat på vad kvinnorna uppfattat att de kan och får skriva om (jfr Lilja 1996). Detta har att göra med det normerande och normativa i ett biografiskt skrivande, med tidsbundna uppfattningar om hur ett liv ska levas och hur det ska återberättas (Marander-Eklund & Östman 2011:7). Att det var mer eller mindre feministiska kvinnoforskare som var beställare av levnadsberättelserna kan ha inneburit att sådant som eventuellt inte skrivits om tidigare nu uppfattades som angeläget av skribenterna. Det kan också tänkas att de föreställde sig att den feministiska mottagaren förväntade sig att läsa om förtryck och maktlöshet.

Kvinnorna som hörsammade uppmaningen att skriva om sina liv framställer alltså i hög grad sina liv ur ett perspektiv där personliga svårigheter står i fokus. Uppmaningen som genererar levnadsberättelser om "det bittra livet" visar att det i mitten av 1990-talet var möjligt att skriva om sitt liv ur ett sådant perspektiv och kan ses som ett resultat av pågående diskussioner om kön och genus (jfr Öberg 1999). Men levnadsberättelserna kan också ses som kommentarer till 1990-talets diskussion om fysiskt och psykiskt våld riktat mot kvinnor (Lundgren et al. 2001; Heiskanen 1998). På så sätt speglar de och kommenterar den samtid de är skapade i. Det finns således en dialog mellan beställaren/mottagaren och skribenterna som jag anser är viktig att synliggöra och problematisera. Att denna dialog inte var fullständigt dold framgår både av Vanessa Mays avhandling som baserar sig på dessa levnadsberättelser (2001) och av studien *I dialog med Kvinnoliv*. En analys av

denna dialog visar att det hos berättarna fanns en vilja både att synas för och att nå samförstånd med beställaren. Detta blir uppenbart i Emmas levnadsberättelse som jag presenterade ovan. För henne innebar detta en unik möjlighet att få skriva om ett tema som för henne var synnerligen angeläget men som hon menade att ingen intresserar sig för.

Här bör man också komma ihåg att de berättelser som föds i intervjusituationerna och de skriftliga levnadsberättelserna inte är jämförbara. I intervjusituationen samverkar två eller flera människor och vissa samtalsämnen kan te sig för personliga eller känsliga att ta upp. Min erfarenhet är att sexualitet och pengar var ämnen som jag endera undvek eller som intervjupersonerna reagerade negativt på. Samtidigt kan sägas att intervjuerna i större utsträckning än levnadsberättelserna karaktäriseras av det som Richard Bauman kallar för "the looking good-principle", det vill säga att berättaren framställer sig i fördelaktig dager (2004:30). För att kunna säga något mera allmängiltigt om beställarens effekt borde ett mer omfattande och varierat material analyseras, något som jag inte har möjlighet till här. Det här är ett område som skulle kräva ytterligare forskningsinsatser.

Levnadsberättelserna kan tolkas som ett uttryck för en anpassningsbar kvinnlighet och speglar en genusordning med olika uppgifter för män och kvinnor, där mannens, familjeförsörjarens uppgifter kom i första rummet och kvinnans uppgifter främst hade en stödjande funktion. I levnadsberättelserna gestaltas erfarenheter av det kringgårdade livet, vilket beror på uppmaningens och mottagarens art. Kvinnornas erfarenhet tvingar dem till anpassning, samtidigt som de i sina berättelser uttrycker motstånd mot denna anpassning. De bilder av hemmafrun som presenterats i detta kapitel är den uttråkade hemmafrun, den ensamma hemmafrun, den nyttiga, utåtriktade och sociala hemmafrun, den hjälpsamma hemmafrun, men också den bittra, dämpade och kontaktsökande hemmafrun. Dessa bilder anknyter till tanken om att vara någon, till deltidsarbete, icke-typiskt arbete, frivilligverksamhet, omsorgspraktiker samt till representation.

10

SAMTIDENS MEDIALA RUM

Hösten 2010 besökte jag Göteborg och promenerade på kvällen runt i stan. I ett skyltfönster möttes jag av en affisch som porträtterade en kvinna med prydligt uppsatt hår, iklädd åtsittande klänning och förkläde. I handen höll hon ett uppläggningsfat i porslin. Det som slog mig var den 1950-talsestetik som präglade affischen. Sådant hade jag inte sett i Finland, men kanske det bara är en tidsfråga när detta kan skönjas även här. I detta kapitel kommer jag att diskutera de associationer till 1950-talet och hemmafruar som återfinns i medierna i dag med internationella, finländska och svenska exempel. Det här gäller nostalgiskt nyttjande av 1950-talet i allmänhet men också anspelningar på denna tid i diskussioner som förts om hur länge mammor ska vara hemma med sina barn i samband med debatten om hemvårdsstöd. Eftersom diskussionen kring hemmafruns eventuella återkomst ligger utanför mitt egentliga syfte kommer jag här endast att göra några enstaka nedslag i dagens medier för att visa hur 1950-talet och hemmafrun framställs där.

1950-TALET SOM DRÖMVÄRLD

"Rockabilly har blivit en innepryl"

I inredningen har 1950-talets retrovåg hållit i sig ett tag. Yngre personer intresserar sig för 1950-talet för att de tilltalas av det dåtida formspråket. Detta intresse innebär inte en återgång till dåtiden utan är en process i nutiden med vissa utvalda element från det förgångna – en samexistens av gammalt och nytt (Gunnemark 2006:217–220). 1950-talet är också föremål för ett nostalgiskt intresse som tar sig uttryck i böcker av typen *Lilla nostalgiboken 50-talet* (Triberg & Kallhed 2009), som är tänkta att gestalta ett barndomsland i det förflutna. Böcker av typen

Sinin vuotesi 1950 (Ditt år 1950), som tar upp centrala händelser under året i fråga, kan ges som gåva till en jubilar (Töytäri 2009).

"Vintage är ett sätt att leva", säger en person som intervjuas i *Hufvudstadsbladet* om evenemanget Helsinki Vintage som arrangerades i april 2012 för sjunde gången. Det är fråga om mode, men också om ett intresse för vinylskivor, rock'n'roll, inredning, gamla bilar, motorcyklar – en hel livsstil (Skogberg 2012). Vintagekläder säljer som aldrig förr. Det är fråga om begagnade kläder av god kvalitet, ofta från en specifik tidsperiod. På hemsidor om vintage presenteras mönstrade klänningar i klara färger och med en skärning som framhäver en smal midja och hög byst, det vill säga just de attribut som sägs känneteckna 1950-talets kvinnlighet (Ayanna 2011 [www]; jfr Jacobson 1994:168). I en modeblogg med namnet "Å la parisienne" presenteras 1950-talets mode som något eftersträvansvärt. Bloggaren frågar sig varför basebollkepsar och munkjackor kom att ersätta klockade, veckade kjolar och skepparkavajer samt läderpumps. Bloggaren uttrycker att hon vill klä sig "ladylike", vara livlig, personlig, bära handskar och ha illrött läppstift, något som hennes man uppskattar (Å la parisienne 2009 [www]). Det är uppenbart att det i dagens värld finns en längtan dels efter den kvinnlighet som kännetecknar 1950-talet, dels efter ett mode som lyfter fram det chica men eventuellt också det hållbara, ett slags *slow fashion*. På så sätt kan vurmen för vintagemode sägas vara en del av en strävan efter hållbar konsumtion. Till skillnad från kläder från loppisar och vanliga second hand-affärer, som kan uppfattas som ofräscha, förknippas vintage med positiva egenskaper och uppfattas som unikt (Johansson 2010:8).

Sommaren 2009 höll rockabillyartisten Brian Setzer en konsert på festivalen Pori Jazz. Jag kunde se att en betydande del av publiken på cirka 35 000 personer var klädd i rockabillystil. Männerna hade pannlockar och uppvikta jeans och kvinnorna prickiga klockade klänningar, uppsatt hår och rött läppstift. Snarare än bara en konsert var det en tillställning för unga människor som gillar rockabilly som livsstil. Fenomenet fick sin början i USA på 1950-talet som en ungdomsrörelse och kallades då Teddy Boy eller Teds (Hebdige 1979:50; The Teddy Boy Movement [www]). I Finland är 1950-talet som livsstil utbrett bland en grupp unga vuxna som kallar sig "fiftare" och som hämtat sina impulser från 1950-talets rockabillyscen. Denna vurm för 1950-talet fick ett uppsving i slutet av 1970-talet med starkt fokus på själva musiken, och har gått i vågor sedan dess (Salmi 2009). I *Hufvudstadsbladet* 12.2.2012 kan man läsa om hur "Rockabilly har blivit en innepryl", och då handlar det om en svensk rockabillyfantast som tillverkar vinyl-

skivor och ”drömmer om en tid då rockabilly inte endast var en modeaccessoar” (Jurjaks 2012). Rockabilly är alltså något mer än bara ett tillfälligt mode.

Allt detta innebär att 1950-talet brukas nostalgiskt. Nostalgi kan sägas innebära en längtan efter något förlorat men har också betecknats som en romantisk epidemi mot bättre vetande (Lowenthal 1985). Folkloristen Ulrika Wolf-Knuts ser nostalgin som något progressivt men menar att den också har regressiva drag. Att blicka tillbaka kan ses som en av människans försvarsmekanismer – i samband med att livet känns svårt ser man gärna tillbaka på en tid som upplevs ha varit lättare att leva i (Wolf-Knuts 1994:78). Idéhistorikern Karin Johannisson påpekar att nostalgi kan ses som en längtan efter att längta, ett slags eskapism eller en resa i tiden, i detta fall till ett gyllene 1950-tal. Johannisson menar att nostalgi reflekterar en identitetskris och är något som uppkommer i perioder som karaktäriseras av diskontinuitet. Nostalgin är alltså en reaktion mot snabba förändringar snarare än en önskan om att återgå till det förgångna (Johannisson 2001:149–151). Samhällsvetaren Hanna Kuusi visar i sin tur i en analys av finska filmer från 1990-talet hur 1950-talet skildras nostalgiskt i dem. Här är det fråga om en lantlig nostalgi där 1950-talets landsbygd förs fram som en motpol till den ångest och upplevelse av hemlöshet som 1990-talets lågkonjunktur gav upphov till (Kuusi 2007:128–129).

Journalisten och författaren David Halberstam anser att förklaringen till att det amerikanska folket hyser nostalgiska känslor för 1950-talet ska sökas i den idealiserade bild som tv gett av perioden. Han anser att det snarare är minnen av tv-programmen än av själva livet på 1950-talet som har förblivit levande i människors sinnen. Tv-programmen skildrar enligt honom ett samhälle bestående av varmhjärtade, toleranta amerikaner och utan ilska, girighet och misslyckanden (Halberstam 1994:514). Amerikanerna njöt av denna positiva reflektion av en oproblematiserad värld. Detta gäller framför allt amerikanska förhållanden, men eftersom tv-utbudet hos oss i hög grad består av amerikanska produktioner berör det även Finland. Ett exempel på en sådan serie är familjekomedin ”Happy Days” som presenterade en idyllisk medelklassfamilj i 1950-talsmiljö och som visades i finsk tv på 1970- och 1980-talen.

Antropologen Ray Cashman anser att nostalgi kan tjäna som ett sätt att motverka förändring, men han uppfattar också nostalgin som ett sätt att klara av förändringar. Han önskar omvärdera nostalgin och förstår den som en kulturell praktik genom vilken man kan förstå samtiden

genom att kontrastera den mot en dåtid. Nostalgin fungerar som en kunskapsförmedlare som erbjuder efterlängtade perspektiv på samtiden. Cashman menar att man via nostalgin kan studera människans reaktioner på moderniteten (2006:137–140). Nostalgin är selektiv, i likhet med minnet. Vissa företeelser minns vi gärna, andra glömmet vi mer eller mindre medvetet (Korkiakangas 1999b:171–172). Det selektiva i nostalgin innebär att den kan brukas på sätt som människorna anser vara ändamålsenliga, men också för politiska eller ideologiska syften som inte omfattas av alla. Ett exempel på bruket av nostalgi för politiska syften är då 1950-talets familjepolitik lyfts fram som ett ideal med tanken att samhället borde återgå till en traditionell genusordning med en hemmavarande mamma och försörjande pappa. Ett sådant sätt att resonera kan leda till att barnomsorg och äldreomsorg nedmonteras (jfr Murphy 2000:222). Det förekommer hos populistiskt orienterade politiker, som i en ovilja att acceptera mångfald använder 1950-talets familjepolitik med kärnfamiljen i centrum som argument för sina politiska strävanden (Norocel 2010; 2009:242).

Vad är det som gör att just 1950-talet uppfattas som en gyllene epok? En förklaring är den som Halberstam ger, att filmer och tv-program framställt 1950-talet på ett mycket positivt sätt. En annan förklaring kan vara att de som var unga på 1950-talet, de efterkrigstida stora barnkullarna, nu många gånger är i maktpositioner och har behov av att tänka tillbaka på sina ungdomsår (Kuusi 2007:139). En tredje orsak kan vara att det efter krigets trauma fanns bara en riktning för framtiden i människornas sinnen – det kunde bara bli bättre. Eftersom 1950-talet kännetecknades av en iögonfallande ekonomisk tillväxt är det lätt att förstå att människor tänker tillbaka på den som en bra och optimistisk tid (Dahmén 1963:137). En fjärde möjlig orsak är att livet då tedde sig oproblematiskt jämfört med dagens liv som kännetecknas av större komplexitet. Det var en tid då de stora berättelserna om till exempel framsteg ännu var levande. Men i den idealiserade bilden av denna tid framträder också antimoderna drag och reaktionära tankar om nationen, religionen och familjen (Johannisson 2001:150). Att man uppfattar 1950-talet som en bra och rejäl tid kan hänga ihop med en längtan tillbaka till en tid då nationen uppfattades som homogen, de kristna idealen hade inflytande och människorna hade en enhetlig syn på familjen som grund för sin tillvaro.

1950-talet beskrivs ofta som en stabil fas för familjen, åtföljd av en hastig förändring under senare delen av 1960-talet både när det gäller samhället i allmänhet och särskilt familjen (Haavio-Mannila & Jallinoja

1980:i). Det är just denna stabilitet som människor i vissa fall längtar tillbaka till (Doane & Hodges 1987). Längtan till detta föreställda, trygga 1950-tal har också kommit till uttryck i situationer där det amerikanska samhället hotats av en yttre fara. Så skedde senast i efterdyningarna av 11 september-attackerna, då medier, nöjesindustri och reklam utmålade idealsamhället som ett nytt 1950-tal med kärnfamiljer, en återupprättad manlighet samt en traditionell kvinnlighet som hade sin plats i hemmet (Faludi 2008:12). Här sammanlänkas alltså en familj med en hemmavarande mamma med längtan efter ett förlorat 1950-tal.

Den vitprickiga klänningen

1950-talet dyker också upp i andra, mindre väntade sammanhang. Så skedde år 2010 när Kristdemokraterna i Finland (KD) lanserade en familjekampanj. Tanken med kampanjen var att återerövra familjevärderingar och visa hur svårt unga personer hade att få ett arbete och på så sätt etablera sig i samhället. I denna kampanj användes ett bildmaterial som visade ett par klätt i 1950-talsrockabillystil. Den unga kvinnan är klädd i en röd klänning med vita prickar och sitter på en av bilderna i famnen på en man, också han klädd i 1950-talsstil fast inte så uppenbart. Bilden har en romantisk och erotisk atmosfär som erinrar om filmen "Gilda" med Rita Hayworth från 1946. Det kunde vara en annons för kläder i rockabillystil, men är något helt annat. Kvinnan är Saara Räsänen, dotter till KD:s ordförande Päivi Räsänen, och mannen är Saaras förlovade. Paret skulle komma att gifta sig medan kampanjen var aktuell. I kampanjen diskuteras unga personers framtidsutsikter och svårigheter att få arbete i dagens samhälle. Frågan kombineras med tanken om att ge familjevärderingar en återupprättelse. Enligt partiets dåvarande kommunikationschef Asmo Maanselkä var tanken att kampanjens bildmaterial skulle framställa en romantisk finsk idyll, en nostalgisk idealfamilj med 1950-talet som fond. I kampanjen ville partiet lyfta fram den svåra vardagsverklighet som unga personer ställs inför och samtidigt anknyta till den familjesyn som var aktuell i det efterkrigstida Finland, då ett byggande för framtiden innebar att bilda familj och att skapa ett hem.

Användningen av 1950-talet i kampanjens bildmaterial var tänkt att vara ironisk, samtidigt som den säger något om de familjevärderingar som partiet står för (jfr Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2014). Mottagandet av kampanjen var inte odelat positivt. Förutom den kraftiga

Saara Räsänen och hennes fästman i danspose på en av bilderna som användes i Kristdemokraternas familjekampanj 2010.

betoningen av det heterosexuella äktenskapet väckte bilden med Saara Räsänen negativa känslor på grund av den konservativa kvinnosyn den förmedlar (Ought from is [www]). Ett skäl till de negativa reaktionerna var också att familjen här framställs på ett verklighetsfrämmande sätt som gör att familjer i kris inte kan identifiera sig med den. Ofrivilliga singlar, barnlösa, ensamstående mödrar och frånskilda är en realitet, och de önskar inte bli påmind om drömmen om tvåsamhet och en idyllisk familj med rötter i 1950-talet (Mölsä 2011).

KD är ett värdekonserverande parti som för fram sociala värden såsom värnandet av kärnfamiljen (Larsson 2006:44). De är mot abort, mot samkönade äktenskap och vill minska på så kallade snuttjobb för att

familjerna ska må bättre (Pohtiva [www]). Partiets centrala värderingar kommer fram i valprogrammet för perioden 2011–2015 som går under devisen ”Hem, religion och fosterland” (Koti, uskonto, isänmaa [www]). Hemmet presenteras som en plats där barnen ska må bra, medan religionsfrihet och människornas rätt till ett eget land, hembygd, språk och kultur förs fram som centrala värderingar. Partiet grundades 1958, i en tid som präglades av krigets trauma men också av framtidstro. Det visuella materialet i familjekampanjen kontrasterar denna dåtid mot nutiden och vill återupprätta familjeinstitutionens värde. Maanselkä klarar sin idé för kampanjen genom att säga att det inte enbart är fråga om att blicka tillbaka mot ett gyllene 1950-tal (Rasilainen 2010 [www]). Samtidigt framhåller han att utvecklingen på 1960- och 1970-talen gjorde samhället splittrat bland annat för att kvinnornas plats då inte längre var i hemmen. Barn som sköttes på daghem och fokus på konsumtion gjorde människorna ensamma, olyckliga och religiöst ointresserade. En lösning på detta skulle vara ett mera familjeorienterat samhälle. Maanselkä framhåller att hans avsikt var att ironisera över det ideala Finland som här representeras av 1950-talet och dess värderingar, inte att uttrycka en önskan om att återgå till denna tid. Men frågan är vilka signaler en kampanj med sådant bildmaterial ger och hur dessa signaler kan tolkas.

I kampanjen brukas nostalgi och 1950-talsattribut som ett sätt att rikta tankarna mot en tid som kännetecknas av en tillbaka-till-familjepolitik, då idealet var att kvinnorna skulle vara hemmafruar. På så vis länkas familjekampanjen samman med ett traditionellt kvinnligt ideal som går ut på att bli beskyddad och eventuellt också försörjd men också med en tanke om familjen som ett skyddsobjekt – något som kännetecknar konservatismen (Olsson 2011:109). Genom bilden av den lyckliga familjen med anspelningar på 1950-talet för KD fram en sådan syn på familjen, förankrad i en heteronormativ och komplementär genusordning. Kopplingen till efterkrigstidens familjesyn är enligt partiet ett medvetet drag i kampanjen. Som jag tidigare påpekat innebar efterkrigstidens familjesyn en hög värdering av moderskapet. Trots att det inte uttrycks explicit kan man tänka sig att lösningen på de ungas snuttjobb är att mödrar stannar hemma på heltid, det vill säga blir hemmafruar. På så sätt kan bilden av kvinnan i den vitprickiga klänningen tolkas som ett uttryck för värderingar som vill få kvinnan tillbaka till hemmet.

HEMMAFRUNS ÅTERKOMST?

Bree, Maria, Mickan, Betty och April

På tv kan vi följa serier som "Desperate Housewives", "Svenska Hollywoodfruar" och "Mad Men" som alla på ett eller annat sätt anknyter till föreställningar om hemmafruns liv. I "Desperate Housewives" skildras amerikanskt småstadsliv, till det yttre idylliskt men med många förvecklingar inom den personliga sfären. I den fiktiva staden sker också mord, bränder och kidnappningar. Kvinnorna i huvudrollerna, Bree, Lynette, Gabrielle och Susan, är hemmafruar som sköter hus och hem. Bree är en nitisk hemmafru men samtidigt en framgångsrik kokboksförfattare, Susan försörjer sig som barnboksförfattare, Lynette lämnar sitt arbete inom reklambranschen för att sköta sina barn men trivs inte med det, medan Gabrielle har ett förflutet som modell (Borg 2007:26–30). Huvudpersonerna betecknas som hemmafruar trots att endast Gabrielle står utanför förvärvslivet. "Desperate Housewives" hyllar inte hemmafrun utan förhåller sig snarast ironisk till företeelsen.

Maria Montazami har blivit bekant genom dokumentärserien "Svenska Hollywoodfruar" som visats både i finsk och svensk tv. Maria presenteras som en hemmafru som lever ett lyxliv och älskar att dekorera sitt hem. Ändå har hon bland annat lanserat ett eget varumärke för smink, designat smycken, medverkat i tv-reklam och har som bäst en egen tv-show (Maria Montazami [www]). Anna Anka, som blivit bekant genom tidigare säsonger av samma serie, har om förhållandena i USA sagt att män där tillåts vara män och kvinnor vara kvinnor. Den amerikanske mannen lagar inte mat utan försörjer sin familj. Han är en gentleman långt från jämställdhetsidealen och uppvaktar sin hustru. I gengäld får han en representativ hustru som ställer upp för honom i alla lägen (Anka 2009 [www]). Hennes uttalande om att svenska pappor är tragiska eftersom de byter blöjor och eftersträvar jämställdhet väckte stor uppståndelse. I efterskott har Anna Anka påstått att hon velat skämta (Anna Anka talar ut [www]). Hollywoodfruarna lever i en lyxig atmosfär där bekymren handlar om heminredning, middagar och skönhetsvård. De är kvinnor som blivit fria från arbetslivet genom att gifta sig med rika män som garanterar dem ett liv i lyx.

Tv-seriernas hemmafruar bekräftar och ironiserar samtidigt över bilden av hemmafrun som en lyxhustru. Det som "Desperate Housewives" ironiserar över och Anna Anka hyllar är hemmafrun som ideal, där vissa utvalda delar av hemmafruns praktik lyfts fram. Serierna är

synnerligen populära speciellt bland unga kvinnliga tittare. En fråga som uppstår är varför dessa finner ett så stort nöje i dessa serier. En möjlig förklaring är att kvinnorna i serierna representerar en kvinnlighet som ligger långt från deras egna mammor som oftast är förvärvsarbetande och i vissa fall dubbelarbetande kvinnor. På så sätt blir den kvinnlighet som gestaltas i serierna något nytt och eget att relatera till.

Ett ironiskt förhållningssätt till hemmafrun hittar vi också i den svenska komediserien "Solsidan", som utspelas i det fashionabla Saltsjöbaden, där den ena kvinnliga huvudpersonen Mickan är hemmamamma men mer intresserad av att shoppa än att byta blöjor. En typisk scen är när Mickan bryter samman för att hon inte kan gå på en rea som anordnas en gång om året eftersom hennes äldre son har vattkoppor och inte kan lämnas på dagis. Hennes tårar resulterar i att maken täcker sonens utslag med smink och tar honom till dagis (säsong 2, 19.2.2010). Mickan anses vara en typisk lyxhustru och "lattemamma". En lattemamma utmärks av att hon trendfikar på stan, shoppar tillsammans med sina barn och alltid är välvårdad och snygg. Hon använder sin mammaledighet till att inreda sitt hem i trendig stil, göra den "senaste" maten och se till att barnen får allt i prylväg (Eriksson 2004 [www]).

Betty Draper i de inledande säsongerna av "Mad Men" är däremot en gestaltning av en hemmafru under tidigt 1960-tal. Under första säsongen är hon gift med Don Draper som är en framgångsrik affärsman inom reklamvärlden. I serien röker alla oavbrutet, dricker whisky före, under och efter möten och är otrogna. Hemma sitter Betty med sina två barn. Hon är inte nöjd med sin tillvaro utan ter sig uttråkad och isolerad i sitt hem. En typisk scen är när Betty sitter ensam vid köksbordet med ett glas vin. En lite annorlunda nutida gestaltning av hemmafrun är April Wheeler i filmen "Revolutionary Road", som utspelas på 1950-talet och baserar sig på Richard Yates roman med samma namn. Den handlar om tristessen i en förstad där April för en tynande tillvaro (Revolutionary Road [www]).

Hemmafrun är även aktuell på Internet. En sökning på Google med sökordet hemmafru ger 577 000 (okt. 2011), 721 000 (april 2012) och 1 030 000 (febr. 2013) träffar medan den finska motsvarigheten *kotirouva* ger 44 200, 67 700 och 226 000 träffar samma tid. En stor del av dessa träffar är från bloggar som handlar om livet som hemmafru. Ett exempel är "En hemmafrus blogg – om allt det viktiga en hemmafru gör". Här presenterar skribenten ett livsval som hon framställer som exotiskt: familjen har valt att satsa på barnen genom att den ena för-

äldern är hemma och den andra försörjer familjen. I en del andra bloggar handlar det inte om att stanna hemma med barnen, utan att vara hemmafru beskrivs snarare som ett sätt att få livspusslet att gå ihop och att leva ekonomiskt. En skribent sammanfattar det i devisen: "En sparad krona är en intjänad krona utan att behöva betala skatt!" (Hemmafrun [www]). Bloggar av detta slag är inte lika vanliga i Svenskfinland, utan här ligger fokus mera på livet som mamma och pappa. Här hittar jag endast en blogg med begreppet hemmafru i titeln, "The diary of a Housewife".

En blogg som inte direkt har med hemmafruar att göra utan snarare med husmödrar i allmänhet är "Underbara Claras värld". Underbara Clara har också ett eget radioprogram som heter Husmorsskolan (Husmorsskolan hos Clara [www]). Hon ger i sin blogg tips om städning, bordsdekorationer och om hur man enkelt förnyar begagnade kläder, det vill säga så kallade husmorstips. Vårvintern 2012 är jag första gången inne och tittar på hennes blogg och slås av 1950-talsestetiken i de många bilderna. Clara är iklädd ljusblårutig blus, röd kjol och har en duk virad runt håret med en knut uppe på huvudet.

Diskussioner kring hemmafruars/hemmamammors vara eller inte vara förs också i medierna. I Finland har hemmamamman Nina Mikkonen, kändisfru i tv-serien "Mikkosten maailma" (Familjen Mikkosens värld), upprört och förtjusat genom uttalanden om kvinnans plats i hemmet och om barnomsorgens skadlighet för barn (Keskinarkaus 2009 [www]). Hemmamammans position i samhället uppmärksammades med början på 1990-talet (Korhonen 1994). Mellan åren 1999 och 2003 blossade en debatt om familjefrågor upp i *Helsingin Sanomat* där dessa kvinnors position diskuterades, ofta av dem själva. Debatten handlade om kvinnans rätt att välja mellan att stanna hemma och sköta sina barn, och få ekonomiskt stöd för det, och att yrkesarbeta (Jallinoja 2006:98–101). Tyngdpunkten i diskussionen har således förskjutits från barnomsorgen som en rättighet för medborgaren och en skyldighet för stat och kommuner, till rätten för föräldrar att välja mellan att stanna hemma och att yrkesarbeta. Samtidigt poängteras att barn far illa i dagens samhälle och att föräldraskapet är på glid (112–115).

I dag finns politiker som önskar få tillbaka systemet med sambeskattning eller vill införa en frivillig familjebeskattnings. Sociologen Riitta Jallinojas åsikt om önskan att återinföra sambeskattning är att den representerar konservatism – modellen tillhör en förgångna tid (Vahti 2009 [www]). Diskussionen om barn ska vårdas kollektivt eller i hemmen blossar också upp med jämna mellanrum, och frågan om barn-

familjernas välfärd diskuteras inom politiken. Av en rapport som social- och hälsovårdsministeriet sammanställt framgår att merparten av dem som vårdar barn i hemmen i dag är mammor. En modell för föräldraledighet med 6 + 6 + 6 månader för mamman, pappan och föräldrarna tillsammans har förts fram som ett alternativ (Lammi-Taskula et al. 2009:43–47). Min avsikt här är inte att ta ställning i frågan utan att visa på den laddning den har och på att idealet om en hemmavarande mamma i viss mån lever kvar i den politiska debatten.

Att baka cupcakes och andra kvinnoysslor

I tidningar har hemmafrun lyfts fram som en ny trend. Till exempel uttrycker en kvinna som intervjuas i *Aftonbladet* en önskan att få vara hemmafru eftersom hon är mån om sina barns trygghet. Karriär kommer för henne först i andra hand (Levin 2010). Att en nyutkommen kokbok lanseras med titeln *Om jag var din hemmafru eller Hur man får en vardag att smaka som en lördag* (Lundgren 2011) tyder också på någon form av återkomst för hemmafrun eller åtminstone på att det är något som förväntas sälja. Andra trender som eventuellt kan tolkas som ett tecken på hemmafruns återkomst är ett nyvaknat intresse för bakning. Ett exempel på detta är nyutgivningen av *Sju sorters kakor* (2005) som jag minns att min mamma använde när hon skulle baka. Bokens rutiga pärmar påminner om 1950-talets estetik. Vi kan alltså konstatera att begreppet hemmafru har fått en ny aktualitet, samtidigt som det inte alla gånger innebär att kvinnan stannar hemma med barnen medan mannen ser till att familjen får sitt levebröd.

Lever vi i en tid som karaktäriseras av hemmafruns återkomst, eftersom vi hittar henne i tv-serier, bloggar och boktitlar? Vad innebär detta? Är det fråga om en tillbaka-till-familjen-politik i ny tappning eller är det något annat? I medierna används ordet hemmafru inte alltid i betydelsen hemarbetande kvinna, gift med en man som försörjer henne. Enligt journalisten Marina Nilsson beror vurmandet för hemmafrun på en längtan efter ett enklare och mer äkta liv – bland annat efter mat utan tillsatssämnen. Hon kallar detta för Hemmafru version 2.0, vilket innebär att traditionella hemmafrusysslor utförs av personer som under dagtid är moderna, jämställda kvinnor. På kvällar och veckoslut bakar och syltar de som en fritidssysselsättning. Hemmafru version 1.0 avser däremot de kvinnor som inredde och pysslade i sina hem under dagtid och som var aktuella på 1950-talet och tidigare, fram till dess

att kvinnor på 1960-talet lotsades ut i arbetslivet som ett resultat av arbetsmarknadens krav och jämställdhetsdiskussionen (Nilsson 2010; Axelsson 1992). Cupcakes har blivit sinnebilderna för det nya hemmafruidealet, där bakandet är ett sätt att stärka gemenskapen i familjen (Nilsson 2010:40). På motsvarande sätt skulle det kring Hemmafru 1.0 dofta kanelbulle (Damberg 2010 [www]).

Marina Nilsson har också en blogg med titeln Hemmafru 2.0. Här finns ett skämtsamt test kallat Vilken typ av hemmafru är du? När jag gjorde testet fick jag av naturliga skäl resultatet tant, men när jag fyllde i frågorna utgående från Marina Nilssons beskrivning av hemmafrun 2.0 gavs följande karaktäristik: "Du är det nya tidens hemmafru. Ja, du har fortfarande en karriär förstås, och kallar dig själv för feminist. Men du drömmer om att kunna ägna ännu mer tid åt heminredning, lyxig städning och Martha Stewart på teve." (Hemmafru 2.0 [www]) Här handlar det alltså inte om att välja mellan hemmatillvaro och karriär utan om ett både-och, samtidigt som här finns en tanke om att man bör ha tid för det som är viktigt i livet. Hemmafrun 2.0 har också en koppling till det aktuella tantfenomenet. Tanten, som saftar och syltar och som inte bryr sig om omgivningens krav på utseende, är en stark kvinna som lever på egna villkor – hon står för ett slags alternativ kvinnlighet (Lövgren 2012:23–55). Tanten av i dag kan vara singel och representerar sålunda en annan genusordning än den som hemmafruns liv byggde på, och där äktenskap och manlig försörjning ingick som beståndsdelar. Denna typ av kvinnlighet ligger långt från den som "Desperate Housewives" representerar.

Hemmafrun 2.0 kan ses som ett uttryck för drömmen om ett enklare liv, en önskan att hoppa av karriärstegen och ha mera tid för sig själv (Nilsson 2010:30). Drömmen om ett enklare och mer ekologiskt liv kallas även för *downshifting* och är en trend som tog sin början i USA under 1990-talet. Orsakerna till viljan att leva enklare är mångbottnade. Det handlar ofta om en önskan att leva ett mer tillfredsställande liv med tid för familj och vänner, men också om en ökande oro för miljön och världens tillstånd (Hamilton 2003:8 [www]). Trenden ligger nära den med *slow food*, som kom till som en reaktion på industriell snabbmat.

Historikern Johanna Overud menar i en intervju i *Aftonbladet* att hemmafrutrenden kan förstås som en revolt mot föräldragenerationen som satsade på karriär. Nu önskar deras barn satsa mera både på sina egna barn och på sig själva (Levin 2010). En undersökning som Sveriges största sajt för familjefrågor, Familjeliv, lät utföra visade att unga

svenska mammor, speciellt de som är födda på 1980-talet, skulle vilja vara hemma i större utsträckning än de är. Sju av tio kvinnor i åldern 18–29 svarade jakande på frågan om de skulle vilja vara hemmafruar. Samtidigt anger endast två procent att de de facto är det (Nielsen 2011 [www]). Här handlar det alltså inte bara om att baka cupcakes utan om att finnas hemma för och med sina barn. Men det handlar också om en längtan efter en tillvaro hemma i tider av osäkerhet på arbetsmarknaden.

Men är den nya hemmafrun som fenomen endast ett uttryck för längtan tillbaka till ett enklare och därmed lyckligare liv? Eller är det ett uttryck för en idé om att kvinnan ska tillbaka till hemmet och spisen? Marina Nilsson påpekar att företeelsen Hemmafru 2.0 och en karriärmässig obeslutsamhet kan uppfattas som en kvinnofälla, eftersom de kan leda till att kvinnor blir på efterkälken i yrkeslivet (Nilsson 2010:127–133). Sammanfattningsvis kan sägas att kvinnor ibland förväntats stanna hemma, ibland uppmuntrats att ge sig ut i arbetslivet, beroende på arbetsmarknadens behov. De har alltså i viss mån uppfattats som en sekundär arbetskraft. Men hur man ser på frågan om kvinnor ska vara hemma eller ute i arbetslivet beror också på vem som uppfattas vara bäst lämpad att ta hand om barn och hushåll och hur man anser att detta ska skötas – något som borde undersökas, men i en annan studie än denna.

11

SAMMANFATTNING

ATT VARA HEMMA OCH FRU

I denna studie har jag önskat lyfta fram hemmafruarnas erfarenheter i synnerhet under 1950-talet. Undersökningen handlar i första hand om hemmafruar i det svensktalande Finland, men deras möjlighet att leva som hemmafruar diskuteras mot bakgrund av förhållandena i hela Finland. Eftersom den svensktalande befolkningen i Finland haft och har starka kulturella förbindelser med Sverige har jag gjort kopplingar till förhållandena i Sverige trots att hemmafruns tidevarv där såg annorlunda ut, bland annat till följd av ett mycket större antal hemmafruar. Syftet med denna undersökning har varit att studera gestaltningar av hemmafrun med utgångspunkt i ett tillbakablickande material. Centrala frågor har varit de individuella, ofta små och fragmentariska, berättelsernas relation till omgivande stora berättelser, det vill säga kulturellt dominanta idéer. Övriga frågor är normernas och idealens betydelse, frågan om en given genusordning, synen på arbete samt identifikationen som hemmafru. Genom att studera fasta, återkommande uttryck som en form av narrativa konventioner har jag analyserat hur kvinnorna anpassar sig till och gör motstånd mot de ideal som den stora berättelsen om hemmafrun erbjuder. Dessa kan sammanfattas i bilder eller stereotyper. Att studera hur hemmafruarna berättar om sina liv och motiverar sin tillvaro som hemmafru innebär att ett stycke vardagshistoria gestaltas, där kulturella och samhällseliga faktorer samverkar och bidrar till att förklara detta liv.

Materialet för studien är skapat under olika tider och kommenterar förutom 1950-talet den tid då materialet skapades. På så sätt förekommer flera tidslager i berättandet. I sitt berättande gör kvinnorna jämförelser med såväl nutiden som tiden då hemmafrun omvärderades på 60- och 70-talet, då uttrycket "bara en hemmafru" förekom och då man upphörde att uppfatta hemmafruns värv som ett yrke. Ordet "bara" ger

uttryck för en kritik mot hemmafruns tillvaro och visar att hon började uppfattas som icke-produktiv, en kritik som kvinnorna i sitt berättande dels har internaliserat, dels gör starkt motstånd mot. De gånger jämförelser görs med nutiden framställs livsvillkoren för dagens unga mammor inte som idealiska. På så sätt gör kvinnorna motstånd mot normen om heltidsarbete för mödrar, som resulterar i dubbelarbete för kvinnor, och även mot synen på arbete utanför hemmet som ett uttryck för frigörelse. Kvinnorna i mitt material har en stark identifikation som hemmafruar trots att de ofta hade uppgifter utanför hemmet på hel- eller deltid. Identifikationen som hemmafru utesluter alltså inte att kvinnorna kunde vara verksamma utanför hemmet, ofta med uppgifter inom frivilligorganisationer.

Hemmafruar var inte särskilt vanliga i Finland under denna tid, bland annat för att kvinnorna under kriget vant sig vid att förvärvsarbeta. Andra orsaker som kan anföras är att landet i stor utsträckning var agrart och arbetsorienterat och medelklassen hade liten omfattning. Den finländska forskningen kring kvinnors arbete har i vissa fall inte beaktat förekomsten av hemmafruar och deras erfarenheter. Samtidigt glorifierades moderskapet under och efter kriget, och forskningen visar att hemmafrun som ideal var ett utbredd fenomen. Berättelsen om hemmafrun konkurrerade med berättelsen om den förvärvsarbetande mamman. Hemmafrun är kopplad till klass och var främst ett borgerligt, urbant medelklassfenomen. Samtidigt var det ett ideal som också andra samhällsklasser förhöll sig till, ofta som något eftersträvänt. Hemmafruidealet tog sig uttryck bland annat i att kvinnan förväntades ha kunskaper om hur ett hushåll skulle skötas, moderskapet sågs som hennes viktigaste uppgift och kärnfamiljen värderades högt. Anknypningen till klass blir tydlig också genom en förväntad respektabilitet hos dessa kvinnor.

Hemmafrun har sina rötter i en högborgerlig miljö där bilden av societetsdamen framträder, föreställningen om kvinnan som sin makes smycke. Denna syn fick en ny aktualitet på 1940- och 1950-talen då bilden av den feminina kvinnan med uppgift att behaga breder ut sig. Denna amerikanska bild innebar dels en odling av kvinnans feminina drag, dels en hemorientering och ett värnande av kärnfamiljen som ideal. Samtidigt som många kvinnor inte hade någon som helst identifikation med fenomenet hemmafru, endera på grund av att de var jordbrukarhustrur eller för att de önskade eller var tvungna att förvärvsarbeta, anser jag att de kvinnor som de facto var hemmafruar förtjänar att lyftas fram. De finländska hemmafruarna är intressanta att studera

just på grund av komplexiteten och paradoxerna som fenomenet här uppvisar.

Att jag lyft fram äldre kvinnor i min forskning kan ses som ett led i den nu aktuella tantforskningen, där man vill visa på mångfalden i äldre kvinnors erfarenheter. I stället för att som så ofta förringa och osynliggöra äldre kvinnor tar forskare inom tantforskningen avstånd från den negativa synen på tanter (Lövgren 2012:23–30). På ett liknande sätt utgår jag inte från att hemmafruarna var förtryckta, så som andra vågens feminister i vissa fall gjorde, utan strävar att studera dem och deras livsvillkor så som de vill bli förstådda. De framhåller själva det normenliga och normala i sina livsval, att de gjorde det som förväntades av dem i den förhärskande tidsandan, något som blir tydligt genom materialets tillbakablickande karaktär. De vill inte uppfattas som förtryckta utan önskar snarare bli bekräftade. Jag sällar mig i min undersökning till tredje vågens feminister som snarare än att se ett liv i hemmet som begränsande uppfattar det som en möjlighet och ett individuellt val. Många av de kvinnor som jag intervjuat berättar att beslutet om att stanna hemma var ett fritt val, medan andra påpekar att de var tvungna att stanna hemma på grund av avsaknaden av organiserad barntillsyn. I det stora hela kan man säga att de kvinnor som jag intervjuat anpassat sig till den stora berättelsen om hemmafrun, eftersom de berättar att de stannade hemma och motiverar sitt livsval med att de behövdes där, utan att uttrycka något egentligt motstånd. De kvinnor som skrivit levnadsberättelserna har dels anpassat sig, dels uttrycker de motstånd genom att i viss mån ifrågasätta meningen med sitt liv hemma. Här menar jag att levnadsberättelserna, som kom till som resultat av en uppmaning att berätta om sitt kvinnoliv, gestaltade sådana erfarenheter som kanske inte alla gånger kan verbaliseras i en intervju-situation, och att detta är förklaringen till att de negativa erfarenheter-na dominerar i de skrivna berättelserna.

För att förstå hur det var att leva som hemmafru på 1950-talet måste man beakta både de mål kvinnorna hade och de förutsättningar de hade att förverkliga dem. Målet i livet var äktenskap, att få ett hem och försörjning, barn, en viss status, en någorlunda hög materiell standard samt att kunna leva normenligt, som alla andra. Dessa mål är sammanlänkade på så sätt att äktenskapet kan ses som en förutsättning för allt övrigt. Den genusordning livet som hemmafru bygger på kännetecknas av ingredienser såsom en man, barn och ett eget hem. Av dessa är skapandet av ett hem det mest centrala och något som kvinnorna socialiserats till genom att "leka hem". Det egna hemmet är mer än bara

en bostad, det är också ett emotionellt centrum, en plats för kvinnans omsorg om sina närmaste. Till detta kommer den status och trygghet som äktenskapet, att vara fru, innebar.

Förutsättningarna för ett liv som hemmafru måste också förstås mot bakgrunden av gällande familjelagstiftning. Till denna hörde sambeskattningen, som gjorde det ekonomiskt fördelaktigt att en part i familjen stannade hemma, och bristen på organiserad barntillsyn. Härtill kommer samhällets satsning på befolkningstillväxt samt bristen på bostäder. Förekomsten av hemmafruar bör även förstås i relation till arbetsmarknadens behov. I tider av högkonjunktur fanns ekonomiska möjligheter till att en part stannade hemma, medan lågkonjunktur medförde brist på arbete, vilket också kunde bidra till att kvinnan valde att stanna hemma med barnen. Men det förekom också att kvinnor som gifte sig eller blev gravida blev avskedade trots att det rådde brist på arbetskraft. För att förstå detta bör man beakta de normer och ideal som gällde, det vill säga ge kulturella förklaringar till fenomenet. Att kvinnor kunde bli avskedade kan tolkas som ett uttryck för idéer om kvinnan som skapare av hemmets atmosfär och för den stora berättelsen om moderskap, enligt vilken modern var den som bäst kunde ta hand om barnen. Till dessa kulturellt dominanta idéer förhåller sig kvinnorna i mitt material på olika sätt. På ett befolkningspolitiskt, samhälleligt plan var idén om att nativiteten skulle höjas viktig. I denna strävan uppfattades moderns roll och moraliska kvaliteter som centrala. Genom att man glorifierade moderskapet och framhävde hemmet som den plats där barnen månne bäst reproducerades bilden av den kärleksfulla och plikttrogna modern.

Arbetslivet lämpade sig för ogifta kvinnor eller för unga kvinnor som mellanstadium mellan skola och äktenskap. Även för hemmafruar kunde en utbildning vara något att falla tillbaka på om och när deras insats i arbetslivet behövdes. Därutöver fanns naturligtvis kvinnor som önskade förvärsarbete, som utbildade sig och satsade på en yrkeskarriär. 1950-talet utgör ett brytningsskede då antalet yrkesarbetande kvinnor de facto ökade samtidigt som tiden kännetecknades av en tillbaka-till-familjen-politik. Här finns parallella rörelser både ut ur och in i hemmet. 1950-talet kännetecknades också av en satsning på utbildning som ett sätt att nå framgång i ett land som höll på att resa sig efter kriget. Att utbilda sig och därigenom nå framgång innebar att leva som en modern människa, att kunna stå på egna ben, tankar som kan ses som ett led i berättelsen om framsteg. Utbildning och äktenskap var dock i viss utsträckning konkurrerande drömmar eftersom äkten-

skap i vissa fall omöjliggjorde utbildning. Kvinnorna utnyttjade heller inte alla gånger den utbildning de fått, utan blev ofta hemmafruar i tidens anda. Detta beskriver de med fasta återkommande uttryck såsom "bli hemmafru", "stanna hemma", "sluta jobba" "av fri vilja" eller "behövdes hemma", och anför som skäl att det var så man gjorde på den tiden. Kvinnorna i mitt material är måna om att påpeka att tidsandan var annorlunda då, att de levde enligt de rådande normerna när de blev hemmafruar. På så sätt sammanlänkas de små, individuella berättelserna med de stora berättelserna om utbildning, äktenskap, familj, moderskap och nationens bästa som under efterkrigstiden för kvinnans del innebar fokus på reproduktion.

Till de normer som gällde på 1950-talet hörde att äktenskapet var ett mål i livet och det rätta sättet för en vuxen att leva. I den stora berättelsen om äktenskap ingick en kärleksideologi som gick ut på att man skulle finna den av ödet utsedda "rätta". Om normen överträdde, till exempel genom ett föräktenskapligt samliv som resulterade i barn, ledde detta till ett så kallat tvångsäktenskap eller till skam över ett "oäkta" barn. Genom att ha en hustru hemma kunde mannen visa sin ekonomiska status och värna om sin manliga heder. Kvinnan kunde genom att bli hemmafru slippa ett enformigt arbete som tjänarinna, kontorist eller fabriksarbetare. Hon fick ett eget hem att sköta om, där hon som hemmafru utgjorde ett emotionellt centrum. På så sätt framträder bilden av den lyckliga hemmafrun. Dessutom fick hon ett yrke som husmor med utgångspunkt i 1950-talets värderingar. Detta hängde ihop med professionaliseringen av husmodern, som innebar en rationalisering av hushållsarbetet med fokus på nya hygienkrav, effektiv tidsanvändning, förnuftig konsumtion och sparsamhet. Som ett led i professionaliseringen av hemarbetet gjorde man inom tidig nationalekonomi ekonomiska beräkningar av värdet av arbetet i hemmet. Samtidigt som hemmafruns arbete professionaliserades, uppfattades det inte som ett "riktigt" arbete eftersom ingen lön betalades ut. Synen på hemmafruns värv som ett yrke var också något som ifrågasattes på 1960- och 1970-talen. De individuella berättelserna framhäver det tunga och slitsamma i att sköta ett hushåll under enkla förhållanden. Det tunga arbetet beskrivs till exempel i berättelser om blöjkokandet där den puttrande kastrullen på vedspisen är en central minnesbild. På så sätt framträder bilden av den hårt arbetande kvinnan och den uttrötade modern i motsats till bilden av den sysslolösa, läsande hemmafrun. Den senare byggde på en föreställning om att hemmafrun hade mycket ledig tid, något som kvinnorna i mitt material tar avstånd ifrån, ibland

med ironi som medel. I materialet ges emellertid också en bild av hemmafrun som ett varande utanför produktionen. Kvinnorna önskar "göra något" och "vara någon", speciellt då deras huvuduppgift som mödrar är slutförd. Uppgifterna i hemmet omtalas i vissa fall som enahanda och som något som ledde till försoffning, och kvinnorna uttrycker en önskan att vara nyttiga, sociala och utåtriktade. Fasen när barnen flyttat hemifrån är en tid som kvinnorna talar om med vemod.

De mer eller mindre stereotypa bilder av hemmafrun som gestaltas framträder genom fasta uttryck som återkommer i materialet. Kvinnorna presenterar sig som hemmafruar på ett relativt likartat sätt trots att deras livsöden skiljer sig åt. Det som är likartat är dels sättet att berätta, att med eftertryck framhålla hur tung tiden hemma med småbarn var och att kontrastera dåtid mot nutid, dels de fasta återkommande uttrycken genom vilka kvinnorna positionerar sig på olika sätt i relation till omgivande normer. I materialet framträder även narrativa konventioner i form av typer såsom det bittra livet och det ljuva livet. Det bittra livet framträder i levnadsberättelserna de gånger kvinnorna beskriver hemmet som ett kringgärdat rum. Det ljuva livet representeras av livet som nygift och av tiden som ung mor, när barnen är små och ännu inte flyttat hemifrån. De gånger kvinnorna berättar om det tunga i att sköta hem och barn får skildringarna karaktär av hjälteberättelser. Rent komiska berättelser förekommer också i materialet men de kommenterar inte hemmafruns liv speciellt mycket.

Jag har strukturerat min framställning utgående från de rum som var aktuella för en hemmafru. I rummen materialiseras kvinnornas erfarenheter och ges betydelse. Rummen är könskodade på olika sätt. Hemmet i sig är könskodat i och med att det var kvinnans arbetsplats och för mannens del en plats för vila. Det var också kvinnans uppgift att skapa den hematmosfär som gjorde att familjen trivdes och mådde bra. Köket var husmoderns centrala rum där idéer om renlighet, rationalitet, effektivitet, sparsamhet och sund kost kom till uttryck och samverkade. Här gestaltas den kokande mamman och den skötsamma konsumenten. Matsalen och vardagsrummet som en utåtriktad sfär var de rum där hemmafrun kunde visa upp sin duglighet som värdinna. Här tecknas bilden av den perfekta och behagliga hustrun som passar upp sin make. Vardagsrummet kan också sägas bilda en fasad mot utomstændes blickar. Sängkammaren framstår som intimt rum med en väsensskild sexualitet för män respektive kvinnor. Här framträder den förlåtande hustrun och den ärbara och eleganta kvinnan. I barnkammaren kommer idéer om barnuppfostran till uttryck, både om kärleks-

fulla mödrar och om barn som förväntades lyda och som skulle fostras till dugliga samhällsmedborgare. I det mentala rum som jag kallat den egna vrån ges plats åt kvinnornas egna behov och fritidsaktiviteter, medan det kringgårdade rummet innebar strukturer som begränsade hennes frihet. I det nutida mediala rum som diskuterats i avslutningskapitlet gestaltas den nya hemmafrun med kopplingar till 1950-talets värderingar och estetik. 1950-talet betraktas här som en tid då familjerna var harmoniska och kvinnorna "riktiga" kvinnor, en nostalgisk föreställning som både kan brukas och missbrukas. På ett strukturellt plan kan hemmafruns tidevarv sägas bygga på en genusordning med olika förväntningar på manlighet och kvinnlighet. Mannen är familjens försörjare medan kvinnan är ekonomiskt beroende av honom. I mitt material är detta ändå inget som speciellt betonas, utan det uppfattas bara som en aspekt av den då rådande tidsandan.

Eftersom jag använt mig av olika typer av material har jag kunna lyfta fram olika aspekter av hemmafruns liv, både negativa och positiva aspekter. I levnadsberättelserna presenteras hemmafruns liv med fokus på personliga bekymmer, som en uppoffring, något som omtalas med bitterhet och frustration. Här framträder också den ensamma, uttråkade och sysslolösa hemmafrun, ofta sammanlänkad med hemmafrun som värdinna eller representationshustru, en position som kvinnorna gör motstånd mot. I intervjuerna presenteras hemmafruns liv däremot neutralt eller positivt, med närmast hjältemodiga drag, något som kan ha att göra med en önskan om att bli förstådd och bekräftad. Positiva saker som förs fram var att en hemmafru var sin egen chef och själv kunde bestämma över sin tid. Genom äktenskapet fick hon ekonomisk trygghet, status och ett eget hem att sköta om. Andra positiva drag var betydelsen av barnen och skötseln av dem, ett minne som vårdas ömt och i vissa fall framställs i ett rosenrött skimmer. Orsaken till att man i de olika materialtyperna finner olika typer av berättande menar jag ska sökas i de föreställningar människor har om traditionsmaterial och om levnadsberättelser med kvinnoforskare som mottagare. På så sätt spelar valet av metod och material en avgörande roll, samtidigt som kombinationen av olika materialkategorier gör att en mångfald av erfarenheter kan komma till uttryck. En väsentlig lärdom av denna studie är just att det finns ett behov av att problematisera materialets art, eftersom olika typer av material gestaltar olika aspekter av erfarenheterna av livet som hemmafru. Analysen av de individuella berättelserna i relation till de stora berättelserna, som bildar en kontext till de förra, ger förklaringar till varför kvinnorna berättar på ett visst sätt och gestaltar hemmafruns

liv så mångfasetterat. På så vis framställs olika kvinnligheter snarare än en enda, homogen kvinnlighet. Framställningarna består till en del av fullständiga berättelser med en tydlig början och ett slut samt en poäng. Ibland har dessa formen av humoristiska, anekdotartade berättelser. Andra gånger rör det sig om mera fragmentariska, små berättelser, som på sitt sätt kommenterar hemmafruarnas livsvillkor.

Veckotidningarnas kåserier och serietidningar framställer hemmafrun i en löjeväckande dager, som fåfång, ytlig, konsumerande, nervös, tjtande, listig eller fixerad vid städning. Dessa stereotypa egenskaper framträder inte i kvinnornas egna berättelser. Hemmafruarnas berättande och motiveringar för sina livsval uppvisar en stor variationsrikedom; de visar både på begränsningar och på frihet inom ramen för tidens normer. I kvinnornas berättande framträder individuella val som kunde innebära såväl motstånd som anpassning. Kvinnorna hade mycket att tampas med. Men framför allt framträder en önskan om att bli förstådd utifrån den tidsanda som rådde på 1950-talet och decennierna därefter – de vill få fram att det var så på *den* tiden. På så sätt gestaltas en generationsberättelse om hemskapandet som ett nationellt projekt, som ett led i skapandet av en modern stat.

NOTER

1 VARFÖR HEMMAFRUAR?

- 1 Här kan man dra en parallell till personliga erfarenhetsberättelser som på 1970-talets inte uppfattades som traditionsmaterial eftersom de handlar om unika personliga erfarenheter. Senare insåg man att det intressanta låg i berättelsens mönster, stil och form samt de värderingar de gav uttryck för (Stahl 1977).
- 2 Av de totalt 130 berättelserna är 35 skrivna av kvinnor som har gift sig och var i sådan ålder att deras texter kan bildas underlag för mitt arbete. I 11 levnadsberättelser framgår inte huruvida skribenterna förvärsarbetade. Sex av dem var bondhustrur vilket innebär att giftermålet samtidigt blev ett yrkesval. Dessa lämnar jag utanför min analys. I nio av berättelserna framställs kvinnornas förvärsarbete som något självklart, eftersträvsvärt och självvalt. Dessa berättelser kommer jag till viss del att analysera, eftersom också de som yrkesarbetade på något sätt kan förhålla sig till normen om att stanna hemma. I tre fall framgår det att kvinnorna har deltidarbetat.
- 3 Namnen utgår från en lista på de populäraste svenska namnen 2009. Alices levnadsberättelse har jag analyserat separat (Marander-Eklund 2011a).
- 4 En närmare presentation av metodologiska frågor kring veckotidningar ges i Marander-Eklund 2011b.
- 5 För en analys av diskussionen kring hemmafrun och den förvärsarbetande kvinnan i finska veckotidningar, se Mielonen-Jumisko 2010.
- 6 Andra goda alternativ kunde ha varit *Husmodern*, *Allers* eller den finska veckotidningen *Kotiliesi* (Hemmets härd) som utkom från och med 1923 med fokus på konsumentupplysning (Töyry 2005:247–252).
- 7 Britt-Louise Wersälls analys av veckotidningsnoveller visar att noveller om

förvärsarbetande kvinnor ökade svagt och tillfälligt under 1950-talet medan de om hemarbete ökade stadigt. I noveller presenteras hemarbetet som en högt värderad uppgift (Wersäll 1989:139).

2 1950-TALET S FINLAND OCH HEMMAFRUN

- 1 Se Makkonen 1992b; Peltonen 1996; Kuusi 2007; Korkiakangas 1999a. Exempel på studier om 1950-talet är bland annat kulturvetaren Eerika Koskinen-Koivistos (2013 [www]) undersökning om en arbetarkvinnas syn på arbete och Kirsi-Maria Hytönens studie av kvinnligt förvärsarbete (2013). En del av de böcker som behandlar 1950-talet är nostalgiska till sin karaktär (t.ex. Similä 2010).
- 2 Se även Hellman 2003 och Marander-Eklund 2006.
- 3 I generalstrejken 1956 deltog en halv miljon arbetstagare (Mertanen 2004).
- 4 Platt hatten, rund och ca 5 cm hög, symboliserade en urban ungdomskultur och kombinerades med rockmusik, motorcyklar, stora kavajer, nylonskjortor och spetsiga skor, "myggjagare".
- 5 Krigshandlingarna inleddes 1939 då Sovjetunionen anföll Finland i enlighet med Molotov-Ribbentrop-pakten. Efter vinterkriget 1939–1940 måste bland annat Karelska näset överlätas till Sovjet. Under det s.k. fortsättningskriget, som inleddes 1941 och pågick till 1944, samarbetade Finland med tyskarna, dock utan officiell allians.
- 6 Exempel på internationella studier av kvinnors förvärsarbete är Mackie & Pattullo 1977, Honey 1984, Fox & Hesse-

Biber 1984, Kessler-Harris 1982 och Hunt 1988.

- 7 I dagens läge får kvinnor allt oftare betalt för det arbete som de tidigare utförde utan ersättning i hemmen. Exempel på detta är barnskötare och förskollärare, tvätterskor på tvätterier samt kokerskor i storkök. Hemarbetet i det egna hushållet är fortfarande obetalt om man bortser från hemvårdsstöd som utbetalas till en hemmavarande förälder.
- 8 Även i dag beskrivs kvinnors större börda i hemmet som just "naturlig", t.ex. av par som intervjuats om arbetsfördelning i hemmen i en nordisk undersökning (Magnusson 2006).
- 9 Även i Sverige bestod 80 procent av den kvinnliga arbetskraften år 1940 av ogifta kvinnor (Rössel 1945:11). Detta var ett sätt för arbetsgivare att hålla sig med ung och billig arbetskraft (Hedenborg & Wikander 2003:103).
- 10 Den finska motsvarigheten *emäntä* är dock relativt ny och återfanns i statistiska sammanhang under 1990-talet i mycket större utsträckning än på 1950-talet, då Finland ännu i huvudsak var ett agrart land (Härkki-Santala 2002:13).
- 11 I Skandinavien sjönk andelen kvinnor i yrkeslivet en aning mellan åren 1900 och 1925, medan den steg eller hölls stabil i Mellanuropa (Lähteenmäki 1995:28).
- 12 År 1925 började en behörighetslag tillämpas som möjliggjorde också för gifta kvinnor att behålla sin tjänst (Gärde Widemar 1945:17–19).
- 13 Historikern Renée Frangeurs doktorsavhandling *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna?* (1998) handlar om striden om gifta kvinnors rätt till ett yrke på 1920-talet. Den gifta kvinnan förväntades avstå från yrkesarbete eftersom man ansåg att hon som gift hade försörjning. Frågan fick sin lösning i slutet av 1930-talet genom en kompromiss där en aggressiv familjeförsörjarmanlighet fick stryka på foten.

4 KÖKET

- 1 Ellen Keys tankar om att uppgifter för män och kvinnor skulle skiljas åt på grund av deras olika natur fick stort understöd bland såväl borgerliga som socialdemokra-

tiska kvinnor. Alva Myrdal i sin tur pläderade för kvinnans möjligheter att utöva ett yrke (Hirdman 1983:52–60).

- 2 Jag valde dock att inte ta del av frågelistan om städning (SLS 1728) som ett sätt att avgränsa mitt material.

5 MATSALEN OCH VARDAGSRUMMET

- 1 Numera omtalas hemmet oftare som ett snyggt hem än ett trivsamt hem, något som en sökning på Google bekräftar (8.2.2013). Uttrycket "ett snyggt hem" ger 18,6 miljoner träffar medan "ett trivsamt hem" ger 0,8 miljoner.
- 2 Serien om Blondie har anpassats till förändrade tider. Från och med 1991 är Blondie inte längre hemmafru utan har ett cateringföretag (Blondie [www]).

6 SÄNGKAMMAREN

- 1 Finlex 234/1929 (www), kap. 2 § 70–79.
- 2 RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning, grundades i Sverige 1933. Förbundets mål var bland annat att sexualundervisning skulle införas vid alla landets skolor (Lennerhed 1994:30). I Finland har Befolkningsförbundet sedan 1941 haft en liknande funktion.

7 BARNKAMMAREN

- 1 Tanken om moderskapet som kvinnans öde tas också upp i Barbara Ehrenreichs och Deirdre Englishs studie av amerikansk rådgivningslitteratur riktad till kvinnor. Moderskapet lyftes fram inte enbart som en plikt mot familjen utan också som ett arbete för nationens bästa (Ehrenreich & English 1979).
- 2 Det som samhället uppfattade som kvinnans uppgift berodde i stor utsträckning på vilken samhällsklass hon tillhörde och om hon var gift eller ogift, mor eller barnlös (Vuori 2001:60).
- 3 Under 1920-talet belönade Samfundet Folkhälsan mödrar som fött åtminstone fyra barn till "den finlandssvenska stam-

men", något som kan tolkas som ett uttryck för dåtida rashygien (Nätkin 1997:70).

- 4 Senare har forskare ifrågasatt Ariès tankar (se Larsson 2010:241–242).
- 5 Enligt etnologen Helene Brembeck kännetecknas 1970-talets uppfostringsmönster av en brytning med den tidigare generationens idéer, ett slags uppfostran "efter Spock" (Brembeck 1992:1).

8 I HEMMET ELLER UT UR HEMMET?

- 1 Finlex 364/1963 (www). År 1970 förlängdes tiden till 180 vardagar (Finlex 320/1970).
- 2 Yvonne Hirdman pekar på kvinnans dubbla roller i det som hon kallar för husmoderskontraktet på 1950- och 1960-talen, som innebar yrkesarbete å ena sidan och en vilja att föda och vårda barn å andra sidan. Hon menar att det krävdes en sträng planering av utbildning och yrkesarbete, med en paus från yrkesarbetet för hemmaliv medan barnen var små, för att en kvinna skulle kunna återgå till yrkeslivet efter att hon fått barn. Denna lösning fördes inom svensk socialdemokrati fram som "valfrihet". I det här fallet innebar alltså den så kallade valfriheten endast en temporär hemmavistelse för kvinnorna (Hirdman 1990:87).
- 3 Under 1960-talet började unga kvinnor i Sverige ställa förnyade krav på jämställdhet, de ville inte hamna i en hemmafrufälla eller i lågkvalificerade arbeten utan ville delta i arbetslivet på samma villkor som männen (Hedenborg & Wikander 2003:169).

9 EN EGEN VRÅ ELLER ETT KRINGGÄRDAT RUM

- 1 Uttrycket det kringgårdade rummet är lånat från titeln på genusforskaren Harriet Silius doktorsavhandling *Den kringgårdade kvinnligheten* (1992). Den behandlar de villkor som begränsar kvinnliga juristers liv och arbete med utgångspunkt i begreppet könskontrakt.
- 2 I Mielonen-Jumiskos undersökning om hur hemmavarande och förvärsarbetande mödrar diskuteras i finska veckotidningar framkommer att vem som är hemmamamma inte är entydigt och i första hand får anses bero på hur kvinnorna själva identifierar sig (Mielonen-Jumisko 2010:17).
- 3 Aktivt psykiskt våld kännetecknas av verbala kränkningar, försök till isolering, försättande i ekonomiskt beroende, förstörelse av för kvinnan viktiga ägodelar, emotionell utpressning och skambeläggning (Holmberg & Enander 2004:31–32).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkivkällor

Svenska litteratursällskapet i Finland,
Folkkultursarkivet, Helsingfors
SLS 1493 Våra vardagssysslor
SLS 1728 Städning i hemmet
SLS 1875 Giftermål och bröllop
SLS 1946 Minnen från vårdarbete
SLS 2049 Barnavård och barnuppfostran

Åbo Akademi, Cultura, Etnologiska samlingarna

Frågelista nr 48 (1985),
"Ransonerings tiden omkring 1939–1950",
M 4558–4688
Frågelista nr 51 (1988), "Arbete och
livsvillkor på landsbygden och i tätorter",
M 4737–4911
Frågelista nr 63 (2000), "Berätta om Ditt
1950-tal", M 5478–5652
Frågelista nr 65 (2002), "Livet vid
bruket", M 5665–6046
Frågelista nr 68 (2004), "Mode – musik,
ting och teknik. Berätta om 1960-talet",
M 5921–5968
Frågelista nr 71 (2006), "När freden
kom", M 6057–6087

Åbo Akademi, Cultura, Folkloristiska samlingarna

IF 2000/7 "Berätta om ditt 50-tal"
IF 2004/6 "Familjen och jag"
Intervjuer: Elsa IF mgt 2010/3, Linnea IF
mgt 2010/4, Wilma IF mgt 2010/5, Ebba
IF mgt 2010/6, Molly IF mgt 2010/7,
Nellie IF mgt 2011/97
Intervjuer från databasen Band (Trip)
med sökorden "hemmafru", "bröllop",
"äktenskap", "utbildning och kvinn#"
och "1950-tal#": IF mgt 1995/17, IF
mgt 1998/81, IF mgt 2000/41, IF mgt
2000/46, IF mgt 2001/84, IF mgt
2003/23, IF mgt 2006/38

Åbo Akademi, Institutet för kvinnoforskning

Berätta om Ditt kvinnoliv. 1995 KLiv
1–130
Maja KLiv 33, Ebba Kliv 49, Ella KLiv
71, Alva KLiv 82, Alice KLiv 116

Tryckta källor och litteratur

Aapola, Sinikka & Mervi Kaarninen (toim.)
2003, *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen
nuoruuden historia*, Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura.
Abercrombie, Nicholas 2006, *Introduktion till
sociologi*, Lund: Studentlitteratur.
Addabbo, Tindara 2003, "Unpaid work by
gender in Italy", *Unpaid work and the
economy. A gender analysis of the standards
of living*, ed. Antolella Picchio, London &
New York: Routledge, s. 29–58.
Adeniji, Anna 2008, *Inte den typ som gifter sig?
Feministiska samtal om äktenskapsmotstånd*,
Göteborg: Makadam.
Ahlbeck-Rehn, Jutta 2006, *Diagnostisering och
disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt
vansinne på Själo hospital 1889–1944*,
Åbo: Åbo Akademis förlag.
Ahmed, Sara 2004, *Cultural politics of emotion*,
Edinburgh: Edinburgh University Press.
— 2008, "Open forum. Imaginary prohibitions – some preliminary remarks on the founding gestures of the 'new materialism'", *European journal of women's studies* 15:1, s. 23–39.
Ahrne, Göran & Christine Roman (red.) 1997, *Hemmet, barnen och makten*. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen, SOU 1997:139, Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
Alapuro, Risto 1997, *Suomen älymystö Venäjän varjossa*, Helsinki: Tammi.
Alestalo, Matti 1980, "Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen", *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne toellistumisen aikana*, toim. Tapani Valkonen et al., Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, s. 102–180.
Alho, Linnea 2011, "Miten naisten palkoista muodostui palkkakoulu? Palkkojen muodostuminen ja sukupuoli Rosenlewin Porin konepajalla 1945–1961", *Työtä tekee mies, nainen*, toim. Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto, Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 81–101.
Allardt, Erik & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1981.

- Ambjörnsson, Ronny 1974, *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*, Göteborgs universitet: Institutionen för idé- och lärdomshistoria.
- 1978, *Familjeporätt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*, Stockholm: Gidlund.
- Andrews, Molly 2002, "Counter-narratives and the power to oppose", *Narrative Inquiry* 12:1, s. 1–6.
- Antas, Maria 2013, *En stor bok om städning. Vardagsessäer, tankeflykt*, Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Anttila, Veikko & Matti Räsänen 1987, "Perhe ja harrastukset", *Suomen historia* 7. *Kansankulttuurin murros, nuoren tasavallan taide ja tiede, tasavalta hakee suuntaa, Suomi toisessa maailmansodassa*, päätoim. Jukka Tarkka, Espoo: Weilin & Göös, s. 53–79.
- Ariès, Philippe 1982, *Barndomens historia*, Stockholm: Gidlund.
- Arvidsson, Alf 1998, *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*, Lund: Studentlitteratur.
- 2001, *Etnologi. Perspektiv och forskningsfält*, Lund: Studentlitteratur.
- Arvidsson, Håkan 2008, "Två möten med tidens anda", 1973. *En träff med tidsandan*, red. Marie Cronqvist, Lina Sturfelt & Martin Wiklund, Lund: Nordic Academic Press, s. 149–178.
- Asp, Erkki & Matti Peltonen 1991, *Työelämän sosiologia*, Helsinki: Otava.
- Auvinen, Riitta 1968, *Ansiöäiti ja kotiäiti. Sosiaalitetieteellinen haastattelututkimus ansiöäidin ja kotiäidin osan valintaan vaikuttavista tekijöistä*, Helsinki: Väestöpoliittinen tutkimuslaitos.
- Avoliitto. *Kirkkomme käsitys avioliitosta ja kodista, osa mietinnöstä, jonka on laatinut laajennetun piispainkokouksen asettama, perhekasvatuksen tehostamista suunnitellut komitea*, Pieksämäki: Suomen kirkon sisälähetysseura 1953.
- Axelsson, Christina 1992, *Hemmafrun som försvann. Övergången till lönearbete bland gifta kvinnor i Sverige 1968–1981*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Backberger, Barbro 1966, *Det förkrympta kvinnoidealet*, Stockholm: Bonnier.
- Badinter, Elisabeth 1980, *Den kärleksfulla modern*, Stockholm: Gidlund.
- Baier, Matthias & Måns Svensson 2009, *Om normer*, Malmö: Liber.
- Bauman, Richard 1986, *Story, performance and event. Contextual studies of oral narrative*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 2004, *A world of other's work. Cross-cultural perspectives on intertextuality*, Malden: Blackwell.
- de Beauvoir, Simone 2002, *Det andra könet*, Stockholm: Norstedt.
- Beckman, Anita 2009, *Väntan. Etnografiskt kollage kring ett mellanrum*, Göteborg: Mara.
- Bekkengren, Lisbeth 2002, *Man får välja. Om föräldraskap och föräldradedighet i arbetsliv och familjeliv*, Stockholm: Liber.
- Berg, Kristiina 2008, *Äitiys kulttuurisina odotuksina*, Helsinki: Väestöliitto.
- Berg Brodén, Margareta 1989, *Mor och barn i ingenmansland. Intervention under spädbarnsperioden*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bergholm, Tapio 2007, "Suomen mallin synty", *Yhteiskuntapolitiikka* 72, s. 475–492.
- 2011, "Työyhteiskunta ja sukupuolijärjestelmän muutos 1945–2008", *Työtä tekee mies, nainen*, toim. Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto, Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 24–45.
- Berglund-Lake, Håkan 2008, "Among others in a world of one's own. Appropriation of space in modern apartment houses in the early post-war period", *Folklore. Electronic journal of folklore* 39, s. 109–120.
- Bergman, Solveig 2002, *The politics of feminism. Autonomous feminist movements in Finland and West Germany from the 1960s to the 1980s*, Åbo: Åbo Akademi.
- Bergquist, Sven 1994, *Allers förlag 100 år. 1894–1994. En kulturhistoria*, Helsingborg: Allerföretagen.
- Bergqvist, Tuula 2004, *Självständighetens livsform(er) och småföretagande. Tillämpning och utveckling av realistisk livsformsanalys*, Karlstad: Karlstads universitet.
- Bjurman, Eva Lis 1981, *Barn och barn. Om barns olika vardag*, Lund: Liber.
- 1988, "Ögat i spegeln. Om unga flickors behag och bildning under 1800-talets första årtionden", *När var tar sin*, red. Olof Arnstberg, Stockholm: Carlsson, s. 13–59.
- 1998, *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830*, Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Blaakilde, Anne Leonora 2006, "It's just a story I'm telling you, I haven't experienced it myself". A Grandmother's narratives and experiences", *Narrating, doing, experiencing. Nordic folkloristic perspectives*, eds Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein & Ulf Palmenfelt, Helsinki: Finnish Literature Society, s. 158–182.

- 2011, *Bedstemorsnak. Et kulturanalytisk studie af ældre kvinders liv i dansk familiekultur i det 20. århundrede*, København: Københavns Universitet.
- Boëthius, Monica 1967, *Har vi råd med fruar? En ofullständig handbok i misshushållningens alla grenar*, Stockholm: Proprius.
- Borg, Magnus 2007, *Tvål som slutat löddra. Såopera som genre genom Desperate Housewives*, C-uppsats, Luleå tekniska universitet, institutionen för musik och media.
- Bornat, Joanna & Gail Wilson 2008, "Recycling the evidence. Different approaches to the reanalysis of elite life histories", *Researching families and communities. Social and generational change*, ed. Rosalind Edwards, London: Routledge, s. 95–113.
- Brembeck, Helene 1992, *Efter Spock. Uppfostringsmönster idag*, Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Bremer, Olga 1952, *Åktenskapets juridik, som angår envar*, Helsingfors: Finlands svenska Marthaförbund.
- Bringéus, Nils-Arvid 2004, *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*, Stockholm: Atlantis.
- Broberg, Anders et al. 2007, *Anknytningsteori. Betydelsen av nära känslomässiga relationer*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Carlstedt, Gunilla & Annika Forssén 1999, *Mellan ansvar och makt. En diskussion om arbete, hälsa och ohälsa utifrån tjugo kvinnors livsberättelser*, Luleå: Luleå universitet.
- 2003, "Kvinnor under hemmafruns årtionden. Vad gjorde de egentligen?", *Häftan för kritiska studier*, s. 37–54.
- Cashman, Ray 2006, "Critical nostalgia and material culture in Northern Ireland", *Journal of American folklore* 119 (472), s. 137–160.
- Dahlström, Edmund 1962, "Familjen och gifta kvinnors förvärsarbete", *Kvinnors liv och arbete*, Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och samhälle, s. 189–268.
- Dahmén, Erik 1963, *Ekonomisk utveckling och ekonomisk politik i Finland. En undersökning av åren 1949–1962 samt några framtidsperspektiv*, Helsingfors: Finlands Banks institut för ekonomisk forskning.
- Danielsen, Hilde 2002, *Husmorhistorier. Norske husmødre om menn, barn og arbeid*, Oslo: Spartacus.
- 2013, "Pasjonert politikk. Danningen av den frigjorte kvinnen på 1970-tallet", *Da det personlige ble politisk. Den nye kvinne- og mannsbevegelsen på 1970-tallet*, red. Hilde Danielsen, Oslo: Spartacus, s. 21–60.
- Danielsson, Erna & Johanna Overud 2008, "Frivillighet, skyldighet eller frivillig skyldighet? Om genus och handlingsutrymme i civilsamhället", *Arbete, hälsa och kön*, red. Mikael Nordenmark & Saman Rashid, Östersund: Mittuniversitetet, s. 25–36.
- Degerman, Svea 1965, *Naiset, työelämä, yhteiskunta*, [Helsinki]: Suomen ammattijärjestö ry.
- Doane, Janice & Devon Hodges 1987, *Nostalgia and sexual difference. The resistance to contemporary feminism*, New York & London: Methuen.
- Dundes, Alan 1980, *Interpreting folklore*, Bloomington: Indiana University Press.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 1982, *Kulturanalys*, Malmö: Liber.
- 2001, *Kulturanalyser*, Malmö: Gleerups.
- Ehrenreich, Barbara & Deirdre English 1979, *For her own good. Two centuries of the experts' advice to women*, New York: Random House.
- Ekenstam, Claes, "En historia om manlig gråt", *Rädd att falla. Studier i manlighet*, red. Claes Ekenstam et al., Stockholm: Gidlund 1988, s. 50–123.
- Eklund Nyström, Sigurd 1991, "Funktiona- lism i folkhemmet", *Svenska möbler 1890–1990*, red. Monica Boman, Lund: Signum, s. 149–222.
- Ekrem, Carola 2003, "Frågelistsvaren som berättelser", *Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, red. Bo G. Nilsson, Dan Walde- toft & Christina Westergren, Stockholm: Nordiska museet, s. 57–68.
- Enberg, Sture, *I krig och fred. Veterangenerationens dubbla kamp*, [Otalampi]: Sahl- gren 2004.
- Ericson Wolke, Lars 2000, "När leken blev allvar – om svensk idrotts historia", *Populär historia* nr 1, s. 33–35.
- Eskelinen, Marta (toim.) 1956, *Naisen kirja. Nykyaikaisen naisen tietokirja*, 2. painos, Helsinki: Otava.
- Eskola, Antti & Leena Kurki 2001, "Johdan- noksi", *Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppi- misena*, toim. Antti Eskola & Leena Kurki, Tampere: Vastapaino, s. 7–12.
- Eurén-Berner, Lisa 1937, *Unga fru Sprakfåle*, Stockholm: B. Wahlström.
- Faludi, Susan 2008, *Den amerikanska mardrömmen. Bakhället mot kvinnorna*, Stockholm: Leopard.
- Familjeliv och hemarbete 1947, *Betänkande angående familjeliv och hemarbete avgivet av Utredningen för hem- och familjefrågor*, SOU 1947:46, Stockholm.
- Fingerroos, Outi & Tuulikki Kurki (toim.)

- 2008, *Ääninä arkistosta. Haastattelut ja tulokinta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fjellström, Phebe 2002, *Kvinnoliv och måltidsglädje. Kosthåll och resurser inom det nordliga rummet*, Umeå: Norrlands universitetsförlag.
- Fox, Mary Frank & Sharlene Hesse-Biber 1984, *Women at work*, Palo Alto: Mayfield.
- Frangeur, Renée 1998, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Lund: Arkiv.
- French, Marilyn 1978, *Kvinnorummet*, Stockholm: Askild & Kärnekull.
- Friberg, Tora 1990, *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*, Lund: Lund University Press.
- Friberg, Tora et al. (red.) 2005, *Speglingar av rum. Om könskodade platser och sammanhang*, Stockholm & Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Friedan, Betty 1968 [1963], *Den feminina mystiken*, Stockholm: Pan/Norstedt.
- Frykman, Jonas 1988, *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979, *Den kultiverade människan*, Lund: Liber.
- (red.) 1985, *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Malmö: Liber.
- Gaunt, David 1991, "Familjen i förvandling", *Den problematiska familjen*, red. Panu Pulma, Helsinki: Finska Historiska Samfundet, s. 34–61.
- Gemzöe, Lena 2008 [2002], *Feminismer*, Stockholm: Bilda.
- Georgakopoulou, Alexandra 2007, *Small stories. Interaction and identities*, Amsterdam: John Benjamins.
- Gerber, Sofi 2011, *Öst är Väst men Väst är Bäst. Östtysk identitetsformering i det förnade Tyskland*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Giddens, Anthony 1995, *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*, Nora: Nya Doxa.
- 2007 [1994], *Sociologi*, Lund: Studentlitteratur.
- Gisselberg, Margareta 1985, *Att stå vid spisen och föda barn. Om hushållsarbete som kvinnoarbete*, Umeå: Umeå universitet.
- Glazer, Nona Y. 1993, *Women's paid and unpaid labor. The work transfer in health care and retailing*, Philadelphia: Temple University Press.
- Grenholm, Carl-Henric 1998, *Arbetets mening. En analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Gudmundsson, Magnus & Eva Silvén 2006, "Tjugofem år i fält", *Samtiden som kultur- arv. Svenska museers samtidsdokumentation 1975–2000*, red. Eva Silvén & Magnus Gudmundsson, Stockholm: Nordiska museet, s. 5–15.
- Gulin, E. G. & Turo Niemi 1955, *Avoliitto. Opaskirja Suomen kodeille*, Helsinki: Otava.
- Gullestad, Marianne 1984, *Kitchen-table society. A case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Gunnemark, Kerstin 1996, "Hemmafru och tonårsflickor berättar om folkhemmets rekvisita", *Vardag som vetenskap*, red. Håkan Andreasson, Göteborg: Etnologiska föreningen i Västverige, s. 126–150.
- 1998, *Hembygd i storstad. Om vardagslivet och den lokala identitetens premisser*, Göteborg: Göteborgs universitet.
- 2006, *Ung på 50-talet. Om förälskelser, mode och boende i en brytningstid*, Stockholm: Bilda.
- 2009, "1950-talets ting och minnen. Om dätidens speglingar i nutid", *Tidsskrift för kulturforskning* nr 2, s. 28–43.
- Gustavsson, Anders 1972, *Kyrktagningsleden i Sverige*, Lund: Folklivsarkivet i Lund.
- Gärde Widemar, Ingrid 1945, *Hatt och huva. Hur stat och kommun tillämpa behörighetslagens principer*, Stockholm: Bonnier.
- Haapala, Pertti 1993, "Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria", *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*, toim. Pertti Haapala, Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 6–23.
- Haavio-Mannila, Elina 1968, *Suomalainen nainen ja mies. Asema ja muuttuvat roolit*, Porvoo & Helsinki: WSOY.
- 1984, "Itsenäisyyden ajan suomalainen nainen", *Sukupuolten tasa-arvo historiassa*, Helsinki: Kouluhallitus, s. 41–54.
- Haavio-Mannila, Elina & Riitta Jallinoja 1980, *Changes in the life patterns of families in Finland. National report based on statistics and earlier studies*, Helsinki: University of Helsinki.
- Habermann, Ulla 2001, *En postmoderne helgon? Om motiver till frivillighet*, Lund: Lunds universitet.
- Hagelstam, Sonja et al. (utg.) 2001, *Så minns jag mitt Åbo. Hemmiljöer från fyra decennier under 1900-talet*, Åbo: Åbo Akademi.
- Hagemann, Gro & Hege Roll-Hansen 2005a, "Introduction", *Twentieth-century*

- housewives. *Meanings and implications of unpaid work*, eds Gro Hagemann & Hege Roll-Hansen, Oslo: Unipub forlag, s. 7–20.
- (eds) 2005b, *Twentieth-century housewives. Meanings and implications of unpaid work*, Oslo: Unipub forlag.
- Haggrén, Heidi 2009, "Changing terms of well-being. Freedom, security and commitment on the agenda of Finnish nurses' associations", *Gender and well-being in Europe. Historical and contemporary perspectives*, ed. Bernard Harris, Lina Gálvez & Helena Machado, Abingdon: Ashgate, s. 117–138.
- Hagström, Charlotte 1999, *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring*, Lund: Nordic Academic Press.
- Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund 2005, "Att arbeta med frågelistor. En introduktion", *Frågelistan som källa och metod*, red. Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund, Lund: Studentlitteratur, s. 9–29.
- Hakelius, Johan 2002, "Vi övergav barnen och rökte i sängen", *Aftonbladet* 2.9.
- Hakulinen, Y. J. 1948, *Muutettu avioliittolaki*, Helsinki: Akateeminen kirjakauppa.
- Halberstam, David 1994, *The fifties*, New York: Random House.
- Halila, Anja 1956, "Suomen naisen opintie", Eskelinen 1956, s. 9–23.
- Hall, Catherine 1980, "The history of the housewife", *The politics of housework*, ed. Ellen Malos, London: Allison & Busby, s. 44–71.
- Halldén, Ruth 1994, "Fröken Sprakfåle. En rebell i flickformat", *Om flickor och för flickor. Den svenska flickboken*, red. Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin, Stockholm: Rabén & Sjögren, s. 118–128.
- Hammarlund, K. G. 1998, *Barnet och barnomsorgen. Bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt*, Göteborg: Historiska institutionen.
- Hansson, Jenny 2010, "Ja, Slösa för 'skönheter' lida får!". *En diskursanalys av Lyckoslantens omslagsbilder samt Spara och Slösa, år 1939–1945*, Malmö: Malmö Högskola.
- Harmaja, Laura 1928, *Husmoderns ekonomiska gärning*, Stockholm: Kooperativa förbundet.
- 1946, *Kotitalous kansantalouden osana*, Porvoo: WSOY.
- Hatje, Ann-Karin 1999, *Från treklang till triangelndrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1800–1940-talen*, Lund: Historiska media.
- Hebdige, Dick 1979, *Subculture. The meaning of style*, London & New York: Routledge.
- Hedenborg, Susanna & Ulla Wikander 2003, *Makt och försörjning*, Lund: Studentlitteratur.
- Heinonen, Visa 1998, *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kulutuspolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Heiskanen, Markku 1998, *Usko toivo hakkaus. Kyselytutkimus miesten naisille tekemästä väkivallasta*, Helsinki: Tilastokeskus.
- Helén, Ilpo 1997, *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki: Gaudeamus.
- Hellén, Arne 1979, *Arbete. Ur arbetets idéhistoria*, Stockholm: Gidlund.
- Hellman, Katja 2003, *Minnenas landskap. En källkritisk och tematisk analys av berättelser om vardagsliv i 1950-talets Åbo och Helsingfors*, opublicerad licentiatavhandling i nordisk etnologi, Åbo Akademi.
- Helsti, Hilikka 2000, *Kotisyönnytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalituksen konfliktista*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Henriksson, Blanka 2000, "Bröllopstraditioner under 1950-talet", *Laboratorium för folk och kultur* nr 4, s. 23–24.
- 2007, "Var trogen i allt". *Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlands-svenska minnesböcker 1800–1980*, Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Henschen, Helena M. (red.) 1979, *Barn i stan. Från sekelskifte till sjuttital*, Stockholm: Folksam.
- Hietala, Veijo 1992, "Tuntematon sotilas Rovaniemen markkinoilla. Suomalaisen elokuvan lajityyppi 1950-luvulla", *Makkonen* 1992b, s. 3–19.
- Hilli, Yvonne 2007, *Hemmet som ethos. En idéhistorisk studie av hur hemmet som ethos blev evident i hälsosystemers vårdande under 1900-talets första hälft*, Åbo: Åbo Akademi.
- Hirdman, Yvonne 1983, "Den socialistiska hemmafrun. Den socialdemokratiska kvinnörelsen och hemarbetet 1890–1939", Åkerman et al. 1983, s. 11–59.
- 1990, "Genussystemet", *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44, Stockholm, s. 73–116.
- 1992, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm: Carlsson.
- 1995, *Påminnelser. Om kvinnors liv i Sverige*, Stockholm: Carlsson.
- 2000 [1989], *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm: Carlsson.
- 2007, *Gösta och genusordningen. Feministiska betraktelser*, Stockholm: Ordfront.

- Hodne, Bjarne, Ørnulf Hodne & Ronald Grambo 1985, *Der stod seg et bryllup. Ekteskapet i Norge gjennom tidene*, Oslo: Cappelen.
- Holgersson, Ulrika 2005, *Populärkulturen och klassamhället. Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm: Carlsson.
- Holmberg, Carin & Viveca Enander 2004, *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocess*, Ystad: Kabusa böcker.
- Holmdahl, Barbro 1997, *Sjuksköterskans historia. Från siukwakterska till omvårdnadsdoktor*, Stockholm: Liber.
- Holmila, Antero 2008, "Jälleenrakentamisen narratiivit ja niiden muotoutuminen Suomen lehdistössä 1944–1945", *Elore* nr 2, s. 1–20.
- Honey, Maureen, *Creating Rosie the Riveter. Class, gender and propaganda during World War II*, Amherst: University of Massachusetts Press 1984.
- Huhtanen, Raija 1983, "Naisen virkakelpoisuuden historiallista tarkastelua", *Oikeus*, s. 93–104.
- Hunt, Audrey 1988, *Women and paid work*, Basingstoke: Macmillan.
- Husz, Orsi 2001, "Ett nytt sätt att handla. Konsumtionskultur i det tidiga 1900-talets varuhus", *Förbudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, red. Peder Aléx & Johan Söderberg, Stockholm: Stockholms universitet, s. 70–111.
- Hymes, Dell 1975, "Breakthrough into performance", *Folklore, performance, and communication*, eds Dan Ben-Amos & Kenneth S. Goldstein, The Hague: Mouton, s. 11–74.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2013, "Hardworking women. Nostalgia and women's memories of paid work in Finland in the 1940s", *Oral History* 41:2, s. 87–99.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Eerika Koskinen-Koivisto 2011, "Johdanto. Miehät ja naiset suomalaisessa palkkatyössä ja sen tutkimuksessa", *Työtä tekee mies, nainen*, toim. Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto, Jyväskylä: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 7–23.
- Hänninen, Siski-Liisa 1965, *Kättilötyön vaiheita*, Helsinki: Otava.
- Hänninen, Vilma 1999, *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*, Tampere: Tampereen yliopisto.
- Härkki-Santala, Maria 2002, *Oman elämänsä ehtoisia emäntä. Maatilan emännän emäntäkuva työn mielekkyyden ja muutoksen näkökulmasta*, Tampere: FC-pilot.
- Häyrinen, Onneli 1956, "Emäntä, keittiö ja rationalisointi", Eskelinen 1956, s. 293–299.
- Hörnfeldt, Helena 2009, *Prima barn, helt u.a. Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*, Stockholm: Makadam.
- Illman, Ruth 2004, *Gränser och gränsöverskridande. Skildrade erfarenheter av kulturella möten i internationellt projektarbete*, Åbo: Åbo Akademi.
- Ingo, Maja 2003, "Ska vi gifta oss?" – en traditionsvetenskaplig studie i frieri ur ett förändrings-, genus- och modernitetsperspektiv. Avhandling pro gradu i nordisk folkloristik, Åbo Akademi.
- Isacson, Maths & Eva Silvén 2006, "Historia med framtidsvittring", *Samtiden som kultur- arv. Svenska museers samtidsdokumentation 1975–2000*, red. Eva Silvén & Magnus Gudmundsson, Stockholm: Nordiska museet, s. 154–173.
- Jacobson, Maja 1994, *Kläder som språk och handling. Om unga kvinnors användning av klädseln som kommunikations- och identitets-skapande medel*, Stockholm: Carlsson.
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch. Karlsson 1993, *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*, Lund: Arkiv.
- Jallinoja, Riitta 1979, "Naisten palkkatyön yleistyminen", *Naisnäkökulmia*, toim. Katarina Eskola, Elina Haavio-Mannila & Riitta Jallinoja, Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, s. 17–41.
- 1984, "Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin", Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell, *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitot ja ratkaisuja*, Helsinki: WSOY, s. 37–110.
- 1985, "Miehet ja naiset", *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, toim. Tapani Valkonen et al., Porvoo: WSOY, s. 243–270.
- 1997, *Moderni säädyllyisyys. Aviosuhteen vapaudet ja sidokset*, Helsinki: Gaudeamus.
- 2006, *Perheen vastaisku. Familistista käännettä jäljittämässä*, Tampere: Gaudeamus.
- Janatuinen, Jenni 2005, *Miehenkuva. Kalle Pääntalon perintö*, Helsinki: WSOY.
- Jauhiaiainen, Annukka 1998, "Työväen tyttöjen kasvatusta naiskansalaiseksi. Kaupunkien jatko-opetuksen sukupuolittuneet tavoitteet ja sisällöt 1800-luvun lopulta 1930-luvulle", *Onko sukupuolella väliä?*, toim. Annukka Jauhiaiainen et al., Turku: Turun yliopisto, s. 28–47.
- Johannisson, Karin 2001, *Nostalgia. En känslas historia*, Stockholm: Bonnier.
- Johansson, Eleanor 2010, *Slow fashion. The answer for a sustainable fashion industry?*, Borås: The Swedish school of textiles.

- Johansson, Ella 2001, "Fjära pojkar – pilska flickor", *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*, red. Claes Ekenstam, Thomas Johansson & Jari Kuosmanen, Hedemora: Gidlund, s. 84–105.
- Johnson, Lesley & Justine Lloyd 2004, *Sentenced to everyday life. Feminism and the housewife*, Oxford & New York: Berg.
- Jonsson, Inger 2004, *Deltidsarbete inom svensk detaljhandel. En genuskritisk studie av arbetstidsmönster*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Julkunen, Raija 1992, *Hyvinvointivaltio käännekohdassa*, Tampere: Vastapaino.
- 1994, "Suomalainen sukupuolimalli. 1960-luku käänteenä", *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin, Tampere: Vastapaino, s. 179–201.
- 1999, "Gender, work, welfare state. Finland in comparison", *Women in Finland*, Helsinki: Otava, s. 79–100.
- Jurjaks, Arvid 2012, "Färskpressat från Småland", *Hufvudstadsbladet* 12.2.
- Juvonen, Tuula 2002, *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*, Tampere: Vastapaino.
- Järvinen, Eija 2012, "Sosiaalipolitiikan muutos Suomessa 1960-luvulta tälle vuosituhannelle", *Suomalaisen politiikan murrokset ja muutoksia*, toim. Kari Paakkunainen, Helsinki: Helsingin yliopisto, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos, s. 151–186.
- Kaarninen, Mervi 2001, "Ammattia vai perhettä varten. Tyttöjen ammattikoulutus 1920–30-luvulla", *Ammattia oppimassa*, toim. Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta, Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 120–143.
- Kahri, Esko & Hannu Pyykönen 1984, *Asunto-arkkitehtuuri ja -suunnittelu*, Jyväskylä: Gummerus.
- Kailo, Kaarina 2001, "Naistutkimus ja miesten vapaaehtoistyö. Hoivatyöstä sukupuoli-roolien murtamiseen", *Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena*, toim. Antti Eskola & Leena Kurki, Tampere: Vastapaino, s. 157–177.
- Kaivola, Terttu (toim.) 1995, *Kahden kauppa. Juhlatietoa, kuvia ja kertomuksia suomalaisista häistä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallioniemi, Jouni 2003, *Hemmafronten 1939–1945*, Åbo: Vähäheikkilän kustannus.
- Karlsson, Jan Ch. 1986, *Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former*, Lund: Arkiv.
- Karlsson, Lars 2005 [2001], *Psykologins grunder*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur.
- Karonen, Petri & Kerttu Tarjamo (toim.) 2006, *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2012, *Pienen lapsen sosiaalisuus*, Helsinki: WSOY.
- Keränen, Susanna 2004, "Sisällönhallinta – suomalaisten ja brittiläisten perheroolien ekvivalenssi", *Sukupuoli ja organisaatiot liikkeessä? Gender and organisations in flux?*, toim./eds Päivi Eriksson et al., Helsingfors: Swedish School of Economics and Business Administration, s. 266–290.
- Keski-Nisula, Anna-Lena 1998: "Är detta rimligt? Om maktlöshet och uppror i livshistorier skrivna av kvinnor, *I dialog med kvinnoliv*, red. Harriet Silius, Ann-Catrin Östman & Kristin Mattsson, Åbo: Åbo Akademi, s. 61–89.
- Kessler-Harris, Alice 1982, *Out to work. A history of wage-earning women in the United States*, New York & Oxford: Oxford University Press.
- Key, Ellen 1900, *Barnets århundrade 1–2*, Stockholm: Bonnier.
- Kilpi, Eeva 1968, "Äiti. Myytti vai tragedia", *Miesten maailman nurjat lait*, toim. Katariina Eskola, Helsinki: Tammi, s. 173–182.
- Kinnunen, Merja 2001, *Luokiteltu sukupuoli*, Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville 2011, "Krigets erfarenhets-historia. Erfarenhet, upplevelse och narrativitet", *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, Hedemora: Gidlund, s. 87–108.
- Kjær, Sarah Holst 2009, *Sådan er det at elske. En kulturanalyse af parforhold*, København: Tusculanum.
- Kleberg, Madeleine 2006, *Genusperspektiv på medie- och kommunikationsvetenskap*, Stockholm: Högskoleverket.
- Klinkmann, Sven-Erik 1998, *Elvis Presley. Den karnevalistiske kungen*, Åbo: Åbo Akademi.
- 2010, *Från Wantons till Wild Force. Nya sound i en gränsstad*, Hedemora: Gidlund.
- af Klintberg, Bengt 1986, *Råttan i pizzen. Folksägner i vår tid*, Stockholm: Norstedt.
- Knuutila, Maarit 2006, *Kansanomainen keittämisen taito*, Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Koivunen, Anu 1995, *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*, Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Koivuniemi, Jussi 2000, *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan*

- sosiaalinen järjestys 1870–1939, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Komiteamietintö naimisissa olevien naisten ansiotyöstä, Helsinki 1948.
- Kontula, Osmo, Elina Haavio-Mannila & Helena Suoknuutti 1994, *Finnish sex. The tables of all the questions of the 1992 survey and the comparable questions of the 1971 survey*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Korhonen, Mirjami 1994, *Kotiäidin hyvinvointi, tyytyväisyys ja tulevaisuuden suunnitelmat*, Kajaani: Kajaanin ammattikorkeakoulu.
- Korkiakangas, Pirjo 1999a, "War and peace. Exceptional times", *Ethnologia Fennica*, s. 3–5.
- 1999b, "Muisti, muistelu, perinne", *Kulttuurin muuttuvat kasvat. Johdatusta etnologiatieteisiin*, toim. Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 155–175.
- Kortteinen, Matti 1982, *Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta*, Helsinki: Otava.
- Koskiaho, Briitta 2001, "Sosiaalipoliittika ja vapaaehtoistyö", *Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena*, toim. Antti Eskola & Leena Kurki, Tampere: Vastapaino, s. 1–40.
- Koskinen, Anna-Liisa 1968, *Kotitalousopettajien liitto. Förbundet av lärarinnor i huslig ekonomi ry. 1918–1968*, Helsinki: Kotitalousopettajien liitto.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Lena Marander-Eklund 2014, "Den röd-vitprickiga klänningen. Bruket av berättelsen om 1950-talet i en politisk familjekampanj". Utkommer i bok utgiven av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Kristensson Ugglå, Bengt 2011, "Människan är inte en berättelse. Om identitet och narrativitet", *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, Hedemora: Gidlund, s. 67–86.
- Kuikka, Martti T. 1991, *Suomalaisen koulutuksen vaiheet*, Helsinki: Otava.
- Kuusamo, Altti 1992, "Esineiden järjestyksestä. Sisustuksen marginaalit 1950-luvulla", Makkonen 1992b, s. 163–177.
- Kuusi, Hanna 2007, "Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla", *Menneisyys on toista maata*, toim. Seppo Knuuttila & Ulla Piela, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 127–141.
- 2009, "Vihreä leski onnistui osallistumaan", *Filmi-Kela. Suomi-filmistä sosiaalipoliittikaan*, toim. Tuula Helne & Laura Kalliomaa-Puha, Helsinki: Kelan tutkimusosasto, s. 158–165.
- Lammi, Minna 2009, "'Home comes first', Housing and homemaking in Finnish civil educational films during 1945–1969", *International journal of consumer studies* 33, s. 533–540.
- Lammi-Taskula, Johanna, Minna Salmi & Sanna Parrukoski 2009, *Työ, perhe ja tasa-arvo*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Lampinen, Osmo 2000, *Suomen koulutusjärjestelmän kehitys*, Helsinki: Gaudeamus.
- Larsson, Anna 2010, "Mobbingsfrågan i förändring. Efterkrigstidens synsätt på skolbarns kamratrelationer", *Historisk tidskrift* 130:2, s. 241–264.
- Larsson, Lisbeth 1980, "Veckopressen och vårt behov av tidsfördriv, lidelser och spänning", *Populärkultur – positiva värderingar*, red. Lars Hamberg, Helsingfors: Pohjola-Norden, s. 32–33.
- 1989, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Stockholm & Stehag: Symposion.
- 2005, "Biografins återkomster", *Tvärnsnitt* 32, s. 12–15.
- Larsson, Reidar 2006, *Politiska ideologier i vår tid*, Lund: Studentlitteratur.
- Laskar, Pia 2005, *Ett bidrag till heterosexuallitetens historia. Kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800–1920*, Stockholm: Modernista.
- Lehnert, Gertrud 2000, *A history of fashion in the 20th century*, Cologne: Könemann.
- Lehto, Anna-Maija & Hanna Sutela 2008, *Työolojen kolme vuosikymmentä. Työolotutkimusten tuloksia 1977–2008*, Helsinki: Tilastokeskus.
- Leinikki, Sikke 2011, "Pätkitty työ, sukupuoli ja toimijuus (työ)elämässä", *Työtä tekee mies, nainen*, toim. Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto, Jyväskylä: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 179–203.
- Leino, Mia & Kirsi Viitanen 2003, "Aikuiseksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvuilla", *Nuoruiden vuosisata. Suomalaisen nuorisohistoria*, toim. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 187–197.
- Lennerhed, Lena 1994, *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, Stockholm: Norstedt.
- Leppo, Kaisa 1956, "Myönteisyyttä kasvatukseen", *Eskeinen* 1956, s. 165–173.
- Levin, David 2010, "Den nya trenden – bli hemmafru", *Aftonbladet* 28.10.
- Levin, Hjärdís 1989, *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens historia*, 2 uppl., Stock-

- holm: Natur och Kultur.
- Lewis, Peter 1989 [1978], *The fifties. Portrait of a period*, London: The Cupid Press.
- Liinamo, Arja 2005, *Suomalaisnuorten seksuaalikasvatus ja seksuaaliterveystiedot oppilaan ja koulun näkökulmasta*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lilja, Agneta 1996, *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945*, Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- 2005, "Kvinnor skriver om kvinnor", *Fråge-listan som källa och metod*, red. Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund, Lund: Studentlitteratur, s. 133–148.
- Liljeberg-Elgert, Sheila (red.) 1999, *Martha. Kvinna i tiden 1899–1999*, Helsingfors: Finlands svenska Marthaförbund.
- Linde, Charlotte 1993, *Life stories. The creation of coherence*, New York: Oxford University Press.
- Lindgren, Jarl & Marketta Ritamies 1994, "Parisuhteet ja perhe", *Suomen väestö*, toim. Seppo Koskinen et al., Helsinki: Gaudeamus, s. 107–149.
- Lindholm, Margreta 1990, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg: Göteborgs universitet.
- 1992, *Elin Wägner och Alva Myrdal. En dialog om kvinnorna och samhället*, Stockholm: Anamma.
- Lindqvist, Yrsa 2000, "Mat och gemenskap. Måltidens betydelse för fest och vardag", *Budkavlen*, s. 38–52.
- 2001a, "Mat och hushåll på 1950-talet", *Hembygden. Sibbo hembygdsförenings årsblad*, s. 28–31.
- 2001b, "Den rikssvenska dimensionen", Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist, Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlands-svensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 383–397.
- 2009, *Mat, måltid, minne. Hundra år av finlandssvensk matkultur*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Linn, Gudrun 1985, *Badrum och städning. Hur ska badrum byggas för att underlätta städningen*, Stockholm: Bygghörsningsrådet.
- Linnilä, Kai et al. (toim.) 2003, *Iloinen 1950-luku. Purkkaa, sotakorvauksia ja unelmia*, Jyväskylä: Amanita.
- Linnilä, Kai & Meri Utrio (toim.) 1992, *Suomi silloin kerran. Näin elettiin vuosina 1944–1956*, Helsinki: Tammi.
- Lopata, Helena Znaniecki 1971, *Occupation housewife*, Westport, Connecticut: Green-ford Press.
- Lowenthal, David 1985, *The past is a foreign country*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundgren, Eva 1997, "Cultural studies och populärkulturens politik", *Kulturella perspektiv* nr 3, s. 21–29.
- 2004, *Väldets normaliseringsprocess*, Stockholm: ROKS.
- Lundgren, Eva et al. 2001, *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige. En om-fångsundersökning*, Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Lundgren, Lotta 2011, *Om jag var din hemmafru eller Hur man får en vardag att smaka som en lördag*, Göteborg: Norstedt.
- Luostarinen, Heikki 1986, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44. Tausta ja sisältö*, Tampere: Vastapaino.
- Lustig, Susanna & Susann Medina 2005, *Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolans senare del*, Kristianstad: Högskolan i Kristianstad.
- Lähteenmäki, Maria 1995, *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Löfgren, Orvar 1993, "En generationsresa från femtiotal till åttiotal", *Femtiotalister*, red. Barbro Blehr, Stockholm: Carlsson, s. 10–35.
- 2006, "Det är bara för mycket. Hemmet som rutin och kaos", *Hem*, red. Robert Willim, Etn 2:2006, s. 13–24.
- Lönnqvist, Bo 2001, *Kvinnmoborgen Högvalla. En civilisationsprocess*, Helsingfors: Schildt.
- Lövgren, Britta 1993, *Hemarbete som politik. Diskussioner om hemarbete, Sverige 1930–40-talen, och tillkomsten av Hemmens Forskningsinstitut*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lövgren, Karin 2012, "'Åå tanter, åå tanter'. Tant-representationer och forskning", *Tanten, vem är hon? En (t)antologi*, red. Marianne Liliequist & Karin Lövgren, Umeå: Borea, s. 23–59.
- Lövkrona, Inger 1999, *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Lund: Historiska media.
- Mackie, Lindsay & Polly Pattullo 1977, *Women at work*, London: Tavistock.
- Magnusson, Eva 2006, *Han, hon och hemmet. Genuspsykologiska perspektiv på vardagslivet i nordiska barnfamiljer*, Stockholm: Natur och Kultur.

- Mainardi, Pat 1968, *The politics of housework*, Boston, Mass.: New England Free Press.
- Makkonen, Anna, 1992a, "Saatteeksi", *Mak-konen* 1992b, s. 1–2.
- (toim.) 1992b, *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvun suomalaisessa kulttuurissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjalisuuden Seura.
- Malin, Anne 2009, "Asumisen toiminnot muutoksessa", *Kodin arki*, toim. Hille Janhonen-Abreuquah, Helsinki: Helsingin yliopisto, Kotitalous- ja käsityötieteiden laitos, s. 29–46.
- Malmberg, Raili 1991, "Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina", *Suomen lehdistön historia 8. Aikakauslehdistön historia. Yleisaikakauslehdet*, päätoim. Päiviö Tommila, Kuopio: Kustannuskiila, s. 191–292.
- Marander-Eklund, Lena 2000, *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel*, Åbo: Åbo Akademi.
- 2002, "Narrative Style. How to Dramatize a Story", *Arv*, s. 113–123.
- 2006, "Bröllop på 50-talet. Konstruktion av kvinnligheter i ett frågelistsvar", *Budkavlen*, s. 70–83.
- 2009a, "'Kanske den bästa tiden i mitt liv'. Analys av emotioner i ett frågelistmaterial om livet i efterkrigstidens Finland", *Tidskrift för kulturforskning* nr 4, s. 22–38.
- 2009b, "Familjen och jag. Familjen i förändring", *Budkavlen*, s. 24–43.
- 2010, "Med kriget i backspegl. Analys av ett frågelistmaterial med fokus på uttryckta emotioner", *Budkavlen*, s. 26–44.
- 2011a, "Livet som hemmafru", *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, Hedemora: Gidlund, s. 133–156.
- 2011b, "Anpassningsbar, flitig och chic", *RIG* nr 2, s. 76–91.
- 2012, "Som vi ropar får vi svar. Metodologiska aspekter på tillkomsten av skriftligt och muntligt material", *Budkavlen*, s. 56–68.
- Marander-Eklund, Lena & Ann-Catrin Östman 2011, "Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser", *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, Hedemora: Gidlund, s. 7–20.
- Markkolla, Pirjo 1990, "Pirtissä ja pellolla, kotona ja konttorissa", *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit*, toim. Kari Immonen, Helsinki: Otava, s. 349–420.
- 1994, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2002, "Vahva nainen ja kansallinen historia", *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*, toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen, Tampere: Vastapaino, s. 75–90.
- 2005, "Kristillissosiaalinen työ, kansalaisaktivismi ja naiset 1800-luvulla", *Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus*, toim. Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung, Tampere: Vastapaino, s. 39–57.
- Matthews, Glenna 1987, *"Just a housewife". The rise and fall of domesticity in America*, New York: Oxford University Press.
- Mattsson, Kristin 2011, *Att skriva det finlands-svenska. Etnicitet i kvinnors livshistorier*, Åbo: Åbo Akademi.
- May, Vanessa 2001, *Lone motherhood in Finnish women's life stories. Creating meaning in a narrative context*, Åbo: Åbo Akademi.
- Meinander, Henrik 1999, *Finlands historia 4*, Helsingfors: Schildt.
- 2006, *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*, Helsingfors: Söderström; Stockholm: Atlantis.
- Melby, Kari, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg 2006, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, Göteborg: Makadam.
- Mertanen, Tomi 2004, *Yleislakko 1956*, Helsinki: WSOY.
- Meurling, Birgitta 1996, *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering*, Stockholm: Carlsson.
- Mickwitz, Margaretha, Elisabeth Nordgren & Agneta von Essen (red.) 2006, *100 år av jämställdhet?* Otalampi: Sahlgren.
- Mielonen-Jumisko, Jonna 2010, *"Koti rempallaan, mies tyytymätön, lapset huonosti hoidettuja". Suomalaisissa naistenlehdissä käyty keskustelu koti- ja ansioäitiydestä vuosina 1950–1965*. Avhandling pro gradu i Finlands historia, Jyväskylä universitet, institutionen för historia och etnologi.
- Moeller, Robert G. 1993, *Protecting motherhood. Women and the family in the politics of postwar West Germany*, Berkeley: University of California Press.
- Murphy, John 2000, *Imagining the fifties. Private sentiments and political culture in Menzies' Australia*, Sydney: Pluto Press.
- Myrdal, Alva & Gunnar Myrdal 1934, *Kris i*

- befolkningsfrågan, Stockholm: Bonnier.
- Myrdal, Alva & Viola Klein 1957, *Kvinnans två roller*, Stockholm: Tiden.
- Mölsä, Jouni 2010, "KD:n perheohjelma 'tökki' ja kyynelöitsi", *Helsingin Sanomat* 28.3.
- Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö*, Komiteamietintö 1970:A 8, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia 1970.
- Nenola, Aili 1986, *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Niemi, Johanna 2010, "Koti – vaarallinen paikka vai rauhan tyyssija?" *Lakimies* nr 7–8, s. 1249–1265.
- Niemitalo, Pia-Maria 2010, "Nog har jag alltid velat gifta mig". *En kulturanalytisk studie av unga gifta pars syn på äktenskap*. Avhandling pro gradu i nordisk folkloristik, Åbo Akademi.
- Nikula, Riitta 1993, *Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat*, Helsinki: Otava.
- 2005, *Wood, stone and steel. Contours of Finnish architecture*, Helsinki: Otava.
- Nilsson, Marina 2010, *Hemmafru 2.0. Om inredningsmani, värdenehys och andra moderna kvinnofällor*, Västerås: Ica.
- Nilsson, Mats-Erik 2008, *Den hemlige kocken. Det okända fusket med maten på din tallrik*, Stockholm: Ordfront.
- Nordin, Lissa 2007, *Man ska ju vara två. Män och kärlekslängtan i norrländsk glesbygd*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Norocel, Cristian 2010, "Constructing radical right populist resistance. Metaphors of heterosexist masculinities and the family question in Sweden", *NORMA. Nordic Journal for Masculinity Studies* 5:2, s. 169–83.
- 2009, "Globalisation and its male contenders? The question of conservative masculinities within the radical right populist discourses across the EU", *Globalisation. Challenges to research and governance*, eds Jukka Kultalahti et al., Helsinki: East-West Books, s. 237–250.
- Notkola, Irma-Leena 1994, "Hedelmällisyys", *Suomen väestö*, toim. Seppo Koskinen et al., Helsinki: Gaudeamus, s. 64–106.
- Nurminen, Eija 1992, "En jämförelse mellan skriftliga och muntliga livshistorier", *Självbiografi, kultur, liv*, red. Christoffer Tigerstedt, J. P. Roos & Anni Vilkkö, Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, s. 221–240.
- Nylund, Marianne & Anne Birgitta Yeung 2005, "Vapaaehtoisuuden anti, arvot ja osallisuus murroksessa", *Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus*, toim. Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung, Tampere: Vastapaino, s. 13–38.
- Nylund Skog, Susanne 2002, *Ambivalenta upplevelser & mångtydiga berättelser. En etnologisk studie av barnafödande*, Stockholm: Stockholms universitet.
- 2011, "Rörliga rötter. Intertextualitet och diaspora i en judinnas levnadsberättelse", *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, Hedemora: Gidlund, s. 111–132.
- Nätkin, Ritva 1994, "Väestöpolitiikka, abortti ja äitiys. Hyvinvointivaltion ammattilaisten ja naisten suhteen tarkastelua", *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin, Tampere: Vastapaino, s. 129–155.
- 1997, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*, Helsinki: Gaudeamus.
- Nätti, Jouko 1983, *Osa-aikatyö Suomessa ja muissa maissa*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Oakley, Ann 1976 [1974], *Housewife*, Middlesex: Penguin.
- 1978 [1974], *The sociology of housework*, Oxford: Martin Robertson.
- Ogden, Annegret 1986, *The great American housewife. From helpmate to wage earner 1776–1986*, Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Ollila, Anne 1990, "Perhe – ura vai vankila", *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit*, toim. Kari Immonen, Helsinki: Otava, s. 263–347.
- 1993, *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- 1998, *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia 2011, *Women in distress. Self-understanding among 20th-century Finnish rural women*, Berlin: Lit.
- Olsson, Stefan 2011, *Handbok i konservatism*, Stockholm: Atlantis.
- Ottoson, Erik 2008, *Söka sitt. Om möten mellan människor och föremål*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Overud, Johanna 2005, *I beredskap med Fru Lojal. Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Paaskoski, Leena 2008, *Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuu-
desta*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura.
- Pantzar, Mika 2000, *Tulevaisuuden koti. Arjen
tarpeita keksimässä*. Helsinki: Otava.
- Parsons, Talcott 1955, "The American family.
Its relations to personality and to the social
structure", Parsons & Bales 1955, s. 3–33.
- Parsons, Talcott & Robert F. Bales 1955,
Family, socialization and interaction process,
Glencoe: The Free Press.
- Pasila, Aura Helena 2010, *Tieteellinen, turval-
linen ja sovinnainen uutuus. Suomalaisille
lääkäreille suunnattu ehkäisy pillerimainon-
ta vuosina 1962–1973*, Helsinki: Helsingin
yliopisto.
- Peltonen, Matti (toim.) 1996, *Rillumarei ja
valistus. Kulttuuririkahakoita 1950-luvun
Suomessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen
Seura.
- Peterson, Lars 1976, *Seriernas värld*, Stock-
holm: Gidlund.
- Pink, Sarah 2004, *Home truths. Gender, domes-
tic objects and everyday life*, Oxford & New
York: Berg.
- Pitkänen, Kari 2003, "Contraception in late
nineteenth- and early twentieth-century
Finland", *Journal of interdisciplinary history*
XXXIV:2, s. 187–207.
- Pohls, Maritta 1990, "Women's work in Fin-
land 1870–1940", *The lady with the bow.
The story of the Finnish woman*, Helsinki:
Otava, s. 55–79.
- Polanyi, Livia 1985, *Telling the American story.
A structural and cultural analysis of conversa-
tional storytelling*, Norwood: Ablex.
- Prokop, Ulrike 1981 [1976], *Kvinnors livs-
sammanshang. Begränsade strategier och
omätliga önskingar*, Stockholm: Rabén &
Sjögren.
- Pukkila-Toivonen, Hanna 2003, "Sotakorvauk-
set", *Iloinen 50-luku. Purkkaa, sotakorvauk-
sia ja unelmia*, Jyväskylä: Amanita, s. 109–
110.
- Pulma, Panu 1984, *Työtehoseuran kuusi vuosi-
kymmentä. Työtehoseura ry. 1924–1984*,
Helsinki: Työtehoseura.
- Pääkkönen, Hannu 2010, *Perheiden aika ja
ajankäyttö. Tutkimuksia kokonaistyöajasta,
vapaatehtävistä, lapsista ja kiireestä*,
Helsinki: Tilastokeskus.
- Quist, Gunnar 1978, *Konsten att blifva en god
flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Stock-
holm: Liber.
- Rahikainen, Marjatta 2001, "Herrasväki, työ-
väki ja palkkatyö toimeentulon lähteinä
kaupungeissa", *Työllä ei oo kukkaan rikas-
tumna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja
1800- ja 1900-luvulla*, toim. Marjatta
Rahikainen & Tarja Räisänen, Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 118–
145.
- 2006a, "Kadonneen työn jäljillä", *Työteläis
ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina
keskiajalta nykypäivään*, toim. Marjatta
Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen,
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura,
s. 7–32.
- 2006b, "Kotiapulaisena 1900-luvun kau-
punkilaisperheissä", *Työteläis ja uskollinen.
Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta
nykypäivään*, toim. Marjatta Rahikainen &
Kirsi Vainio-Korhonen, Helsinki: Suomalai-
sen Kirjallisuuden Seura, s. 224–252.
- Rantalaaho, Liisa 1994, "Sukupuoლისopimus ja
Suomen malli", *Naisten hyvinvointivaltio*,
toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson &
Ritva Nätkin, Tampere: Vastapaino, s. 9–30.
- Rasmusson, Ludvig 1986, "Blondie – det är jag
själv!", *Boken om serier*, Enskede: Hammar-
ström & Åberg, s. 61–69.
- Rautakilpi, Sirkku 2003, "Kouluttamattomuus
ja elämäntulkku. Niukan koulutuksen
vaikutus elämäntulkkuun Suomessa vuosina
1900–2000 kouluttamattomien itsensä
kuvaamana", *Koulutuksellista alaluokkaa
etsimässä*, toim. Risto Rinne & Joel Kivi-
rauma, Turku: Suomen kasvatustieteellinen
seura, s. 199–246.
- Robertson, U. A. (ed.) 1997, *The illustrated
history of the housewife 1650–1950*, New
York: Martin's Press.
- Roman, Christine 2004, *Familjen i det moder-
na. Sociologiska sanningar och feministisk
kritik*, Malmö: Liber.
- Rosencrantz Bergdahl, Karin 2004, "Signerat:
Så ser dagens nyckelbarn ut", *DT 12.4*.
- Rousseau, Jean-Jacques 1977, *Emile eller Om
uppföstran 1–2*, Göteborg: Stegeland.
- Ryding, Else 1983, "Barns lekar och historien",
*Barnet blir barn. En antologi om barndomens
historia*, red. Claus Clausen, Stockholm:
Barrikaden, s. 99–126.
- Räisänen, Arja-Liisa 1995, *Onnellisen avioliiton
ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumis-
prosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaali-
valistusoppaissa 1865–1920*, Helsinki:
Suomen Historiallinen Seura.
- Rössel, James 1945, *Yrkesval och arbetsinsats.
En aktuell kvinnofråga*, Stockholm: Natur
och Kultur.
- Saarikangas, Kirsi 1998, "Suomalaisen kodin
likaiset paikat: hygienia ja modernin
asunnon muotoutuminen", *Tiede & edistys*
23:3, s. 198–220.

- 2002, *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004, "Puhtaita ja valoisia koteja", *Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä, kaupunki*, toim. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää & Minna Sarantola-Weiss, Helsinki: Tammi, s. 321–335.
- 2008, "Rakennetun ympäristön muutos ja asumisen mullistus", *Suomalaisen arjen historia 4. Hyvinvoinnin Suomi*, toim. Kai Häggman et al., Helsinki: Weilin + Göös, s. 143–164.
- Saaristo, Kimmo 2003, "Sittenkin vain rock'n'rollia", *Hyvää pahaa rock'n'roll. Sosiologia kirjoituksia rockista rokkikulttuurista*, toim. Kimmo Saaristo, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 7–18.
- Saarni-Rytkölä, Maarit 1956, "Elämäsi tärkein sopimus. Kihlaus ja avioliitto oikeusvaikutuksineen", *Eskelinen 1956*, s. 81–93.
- Salmi, Janne 2009, *Kun 50-luku tuli takaisin. Nuorison 50-lukuvillitys 1978–1981*, Helsinki: Opus liberum.
- Salomaa, Sirkku 1956, *Ansiotyö ja perheenemäntä*, Helsinki: Kotitalouskeskus.
- Samooja, Martti "Mihin ammatin?", *Eskelinen 1956*, s. 33–63.
- Sand, Gunilla 1998, "Kvinnoliv i Svenskfinland. Ett tvärsnitt av materialet", *I dialog med kvinnoliv*, red. Harriet Silius, Ann-Catrin Östman & Kristin Mattsson, Åbo: Åbo Akademi, s. 34–60.
- Sandberg, Anette 2003, *Vuxnas lekvärld. En studie om vuxnas erfarenheter av lek*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Sandberg, Anette & Tuula Vuorinen 2008, "Barndomens lekmiljöer – förr och nu", *Miljöer för lek, lärande och samspel*, Lund: Studentlitteratur, s. 13–36.
- Sandberg, Kristina 2012, *Sörja för de sina*, Stockholm: Norstedt.
- Satka, Mirja 1993, "Sota-aika perhekäsitysten ja sukupuolten suhteiden murroksena", *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*, toim. Pertti Haapala, Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 57–73.
- 1994, "Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa", *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin, Tampere: Vastapaino, s. 73–96.
- Schänberg, Ingela 2004, *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen*, Lund: Studentlitteratur.
- Schön, Ebbe 2002, *Folkro om ödet och lyckan*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Scott, Joan 1988, *Gender and the politics of history*, New York: Columbia University Press.
- Sihvo, Jouko 1976, *Avioliitto ja avioero. Tutkimus eräistä avioliittoa ja avioeroa koskevista käsityksistä ja käyttäytymismuodoista 1940-luvusta lähtien Suomessa*, Tampere: Kirkon tutkimuslaitos.
- Silius, Harriet 1992, *Den kringgårdade kvinnligheten. Att vara kvinnlig jurist i Finland*, Åbo: Åbo Akademi förlag.
- 1996, "Yllebyxor och ultraljud", *Moderkap och reproduktion. Möjligheter och marginaler*, red. Harriet Silius & Sirpa Wrede, Åbo: Åbo Akademi, s. 1–31.
- Silius, Harriet & Ann-Catrin Östman 1998, "Att berätta och lyssna till livshistorier. En diskussion kring våra läsningar", *I dialog med kvinnoliv*, red. Harriet Silius, Ann-Catrin Östman & Kristin Mattsson, Åbo: Åbo Akademi, s. 10–33.
- Sillanpää, Merja 2000, *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*, Vantaa: Finfood.
- 2002, *Säännöstely huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Similä, Markus 2010, *Vanhat hyvät ajat. Sentraalisrantrasta työhevoseen*, Helsinki: Työpaja.
- Sju sorters kakor*, Malmö: Ica 2005 [1945].
- Skeggs, Beverly 1999, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*, Göteborg: Daidalos.
- Skiöld, Bo-Arne 1992, "En talande tystnad. Något om tysthet som varningssignal och handikapp", *Tal och samtal*, red. Siv Strömquist, Lund: Studentlitteratur, s. 61–86.
- Skjelbred, Ann Helen Bolstad 1972, *Uren og hedning. Barselkvinnen i norsk folketradisjon*, Bergen, Oslo & Tromsø: Universitetsforlaget.
- Skogberg, Oskar 2012, "Filmstjärneglamour och vintage-rock på Kabelfabriken", *Hufvudstadsbladet 2.4*.
- Sköld, Gullan 1998, *Från moder till samhällsvarelse. Vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt*, Stockholm: JMK.
- 2003, *Ett rum för råd och tröst. Veckotidningarnas hjärtespalter från 1940-talet till idag*, Stockholm: Leopard.
- Snellman, Hanna 2003. *Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Spock, Benjamin 1974, *Tervettä järjeä lastenhoitoon* [orig. titel *Baby and child care*], 5. painos, Helsinki: Otava.
- 2004 [1945], *The common sense book of baby and child care*, 8th ed., New York: Simon & Schuster.
- Stahl, Sandra K.D. 1977, "The oral personal narrative in its generic context", *Fabula* 18, s. 18–39.
- Starrin-Reindahl, Svea & Veronica Döös 1956, *Kvinnorna i förvärvslivet*, Stockholm: KF:s bokförlag.
- Statistisk årsbok för Finland 1955*. Helsingfors: Statistiska centralbyrån 1955.
- Strandell, Harriet 1984, "Kolmen naissukupolven kokemuksia työstä ja perheestä", *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*, toim. Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell, Porvoo: WSOY, s. 203–294.
- Strandén, Sofie 2010, "*I eld, i blod, i frost, i svält*". *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*, Åbo: Åbo Akademi.
- Suonoja, Kyösti 1992, "Kansalaisten parhaaksi – yhteistuntoa ja politiikkaa. Sosiaali- ja terveysministeriö 1939–1992", *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta*, Pekka Haatainen & Kyösti Suonoja, Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, s. 323–752.
- Suoranta, Anu 2009, *Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*, Tampere: Vastapaino.
- Suviranta, Annikki 1967, *Perheenemännän ansiotyön kannattavuus ja motiivointi*, Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Swahn, Jan-Öjvind 1982, *Svensk kaffekultur*, Karlstad: Anders Löfberg.
- Svensk ordbok*, 3 rev. uppl., Göteborg: Norstedt 1999.
- Svensson, Birgitta 2011, "Det moderna varat som biografisk presentation", *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, Hedemora: Gidlund, s. 23–40.
- Sysiharju, Anna-Liisa 1997, "Naisten Työvalmiusliitto – työpalvelun aloittaja ja vastuun kantaja", *Työtytöt. Naisten vapaaehtoinen työpalvelu 1941–1945*, Helsinki: Edita, s. 53–67.
- Tannen, Deborah 1995 [1990], *Du begriper ju ingenting. Samtal mellan män och kvinnor*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Tarjamo, Kerttu & Petri Karonen 2006, "Kun sota on ohi – loppusanat", *Kun sota on ohi. Sodista selvytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, toim. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 377–398.
- Tarumaa, Sirkka 1947, "Perustamme 'yhteisen pesän'. Kodin muodostaminen nykyisissä olosuhteissa", *Oma kotimme. Viitteitä onnellisen kodin rakentamiseen*, toim. Meri Utrio, Helsinki: Tammi, s. 15–36.
- Teräs, Kari 1999, "Rankkaa käsityötä, tarkkaa konetyötä", *Suomalaisen työn historia. Korvesta konttoriin*, toim. Raimo Parikka, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tikkanen, Märta 1978, *Århundredets kärleks saga*, Helsingfors: Söderström.
- Tissari, Pirkko 2009, *Avoin päiväkoti lapsiperheiden arjessa*, Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Triberg, Annica & Eva Kallhed 2009, *Lilla nostalgiboken 50-talet*, Stockholm: Bonnier fakta.
- Trossholmen, Ninni 2000, *Tid till eftertanke. Kvinnligt pensionärsliv ur ett klass- och livsloppsperspektiv*, Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Trost, Jan 1997, *Kvalitativa intervjuer*, Lund: Studentlitteratur.
- Tunkelo, A. 1933, "Giftna kvinnor som yrkesutövare", *Statistisk översikt 1933:10*, Helsingfors: Statistiska centralbyrån, s. 37–43.
- Tuomi, Timo 2005, *Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisen kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomi-Nikula, Outi, Päivi Granö & Jaakko Suominen 2004, "'Oma koti kullalla'. Johdannoksi", *Koti. Kaiho, paikka, muutos*, toim. Päivi Granö, Jaakko Suominen & Outi Tuomi-Nikula, Pori: Turun yliopisto, s. 7–12.
- Tähtinen, Juhani 1992, *Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatuseräilyteorian ja -suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850–1989 suomenkielisen kasvatustutkimuksen ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana*, Turku: Turun Yliopisto.
- Töyry, Maija 2005, *Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijasopimuksesta*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Töytäri, Juhani 2009, *Simun vuotesi 1950*, Lahti: Positiivarit.
- Urponen, Maija 2010, *Yli kaikkien rajojen? Helsingin olympialaiset ja Armi Kuusela kansainvälisyyden kynnyksellä*, Helsinki:

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Valkonen, Tapani 1980, "Alueelliset erot", *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, toim. Tapani Valkonen et al., Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, s. 201–242.
- Waris, Elina 2003, "Työt, pojat ja yhteisö", *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, toim. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 109–128.
- Varjonen, Johanna 2000, "Kotitalouksien tuotanto. Talousanalyysien sokea piste", *Naisen talouskirja*, toim. Tiina Varjo, Helsinki: Gaudeamus, s. 42–57.
- Vattula, Kaarina 1981a, "Perhetaisuus ja naisen työt", *Naisen historiallisuus. Yhteiskunta – yksilö – sukupuoli. Seminaariraportti*, toim. Leena Alanen, Liisa Rantalaiho & Aino Saarinen, Tampereen yliopisto, s. 49–62.
- 1981b, "Palvelustyöstä konttoristiin. Naisen työhönohallistuminen 1880–1940", *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu*, red. Yrjö Kaukiainen et al., Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.
- (toim.) 1984, *Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*, Helsinki: Tammi.
- Wersäll, Britt-Louise 1989, *Veckotidningsnovellen 1950–1975. En sociologisk analys*, Lund: Lunds universitet.
- Vesanto, Kirsi 2010, *Tiina on aina Tiina. Diskurssianalyttinen tutkimus Anni Polvan Tiina-kirjojen tyttökuvaista*, Helsinki: Humak.
- Westermarck, Edvard 1936, *Äktenskapets framtid*, Stockholm: Bonnier.
- Wikander, Ulla 1999, *Kvinnorabete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning*, Stockholm: Atlas Akademi.
- 2003, "Kvinnor, krig och industriell rationalisering", *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, red. Birgit Janrup-Dinkelberg, Stockholm: UR, s. 188–202.
- Wikman, Karl W. 1937, *Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums*, Åbo: Åbo Akademi.
- Wilkama, Sisko 1940, "Piirteitä naissivistyksemme periaatteiden kehityksen alkutaipaleelta", *Kasvatus ja koulu* 26, s. 137–146.
- Vilkko, Anni 1992, "Att skaka hand med handska på". Kvinnliga självbiografier och tolkarens position", *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, red. Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos & Anni Vilkko, Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposium, s. 107–127.
- 1998, "Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkerroista", *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*, toim. Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko, Tampere: Vastapaino, s. 27–72.
- Winlow, Simon 2001, *Badfellas. Crime, tradition and new masculinities*, Oxford & New York: Berg.
- Wolf-Knuts, Ulrika 1994, "Tiden/historien som dimension i etnologisk och folkloristisk forskning med speciell hänsyn till nostalgi", *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*, red. Anders Gustavsson, Uppsala: Uppsala universitet, s. 62–80.
- 2000, *Ett bättre liv. Finlandssvenskar i Sydafrika. Om emigration, minnen, hemlängtan och nostalgi*, Åbo: Migrationsinstitutet.
- Wolf-Knuts, Ulrika, Brittmaria Wikström & Nina Hägerstrand (red.) 1993, *Folklore & etik*, Mariehamn: Ålands högskola.
- Wrede, Sirpa 1998, "'Hon är inte en i hopen'. Barnmorskor som publicerar minnen", *I dialog med kvinnoliv*, red. Harriet Silius, Ann-Catrin Östman & Kristin Mattsson, Åbo: Åbo Akademi, s. 112–142.
- 2001, *Decentering care for mothers. The politics of midwifery and the design of Finnish maternity services*, Åbo: Åbo Akademi.
- Vuori, Jaana 2001, *Äidit, isät ja ammatillaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa*, Tampere: Tampere University Press.
- Vuorinen, Marja 2005, "Herrat, hurrit ja ryssä kätyrit – suomalaisuuden vastakuvia", *Nationalismit*, toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Helsinki: WSOY, s. 248–264.
- Välimäki, Anna-Leena 1998, *Päivittäin. Lasten (päivä)hoitojärjestelyn muotoutuminen varhaiskasvun ympäristönä suomalaissa yhteiskunnassa 1800- ja 1900-luvulla*, Oulu: Oulun yliopisto.
- Yeung, Anne Birgitta 2005, "Vapaaehtoisuustoiminnan timantti", *Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus*, toim. Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung, Tampere: Vastapaino, s. 104–125.
- Åkerman, Brita 1983a, "'Ha maten färdig när mannen kommer hem'. Historien om kvinnans uppgifter", Brita Åkerman et al., *Den okända vardagen. Om arbetet i hemmen*, Stockholm: Akademitratur, s. 13–23, 291.
- 1983b, "Den råa och smutsiga potatisen", Brita Åkerman et al., *Den okända vardagen. Om arbetet i hemmen*, Stockholm:

- Akademilitteratur, s. 24–38, 291.
- Åkerman, Brita et al. 1983, *Vi kan, vi behövs! Kvinnorna går samman i egna föreningar*, Stockholm: Akademilitteratur.
- Åkesson, Sonja 2006, *Vara Vit Mans slav och helt andra dikter*, Stockholm: Norstedt.
- Åström, Anna-Maria 2009, "Hem och familj. Centrumboende i Helsingfors under efterkrigstiden och 1950-talet", *Budkavlen*, s. 44–68.
- Åström, Lissie 1986, *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer*, Malmö: Liber.
- 1990, *Fäder och söner. Bland svenska män i tre generationer*, Stockholm: Carlsson.
- Öberg, Peter 1999, *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Östenson, Ebba 1957, *Svenska kvinnoförbundet 1907–1957*, Helsingfors: Svenska kvinnoförbundet.
- Östman, Ann-Christin 2000, *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukarsamhälle ca 1870–1940*, Åbo: Åbo Akademi.
- Elektroniska källor**
- À la parisienne 2009. <http://www.ala-parisienne.com/2009/03/ive-fallen-for-ivory-vintage-vavoom.html>. Hämtat 2.4.2012. Blogginlägg.
- Anka, Anna 2009, "Jag vill bli en förebild för svenska kvinnor", Newsmill 26.9.2009. <http://www.newsmill.se/artikel/2009/09/16/jag-vill-bli-en-forebild-svenska-kvinnor>. Hämtat 3.4.2012.
- "Anna Anka talar ut om skilsmässan". http://www.svd.se/kultur/anna-anka-talar-ut-om-skilsmassan_3921003.svd. Hämtat 3.4.2012.
- Ayanna, Sarah 2011, "Vintage dresses 1950". <http://greatvintagedress.onsugar.com/Vintage-Dresses-1950-18980683>. Hämtat 17.10.2013.
- "Blondie (comic strip)", Wikipedia. [http://en.wikipedia.org/wiki/Blondie_\(comic_strip\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Blondie_(comic_strip)). Hämtat 3.2.2012.
- Damberg, Jenny 2010, "Sprängkraften i en cupcake", *Fokus* 42/2010. <http://www.fokus.se/2010/10/sprangkraften-i-en-cupcake/>. Hämtat 2.4.2012.
- "The diary of a Housewife". <http://acnow.net/mariaekroos.com>. Hämtat 18.4.2013.
- Elävä arkisto. "Perheenemännän työviikko harkiten helpommaksi". http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/perheenemannan-tyoviiikko-harkiten-helpommaksi_43263.html#media=43268. Hämtat 7.3.2012.
- Eriksson, Terri Herrera 2004, "Vilken mammatyp är du?", *Aftonbladet* 25.11.2004. <http://www.aftonbladet.se/wendela/barn/article10505832.ab>. Hämtat 18.4.2013.
- Femtiotalsjakten. "Dessa fantastiska konserver". <http://femtiotalsjakten.blogg.se/2010/march/dessa-fantastiska-konserver.html>. Hämtat 2.3.2012. Blogginlägg.
- Finlex 234/1929. Äktenskapslag 1929. <http://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/1929/19290234> 30.10.2011. Hämtat 2.2.2012.
- Finlex 364/1963. Sjukförsäkringslag 1963. <http://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/1963/19630364>. Hämtat 17.3.2012.
- Finlex 320/1970. Lag om arbetsavtal 1970. <http://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/1970/19700284>. Hämtat 19.11.2011.
- Hamilton, Clive, 2003, *Downshifting in Britain. A sea-change in the pursuit for happiness*. The Australia institute. <https://>

- www.tai.org.au/documents/dp_fulltext/DP58.pdf.
- Helsingin diakonissalaitos. "Toimintaa kolmella vuosisadalla". <https://www.hdl.fi/fi/toiminta/historia/tarkeita-vuosilukuja>. Hämatat 14.8.2013.
- Hemmafru 2.0. <http://borderlinehemmafrun.blogspot.com>. Hämatat 18.10.2011. Blogginlägg.
- Hemmafrun. <http://hemmafrun.gblogg.se/>. Hämatat 18.10.2011. Blogginlägg.
- Henriksson, Jeanette 2010, "Vägen till ett lyckligt äktenskap. *Bröllopsmagasinet*". <http://www.brollopsmagasinet.se/Artiklar/Planeringen/Vagen-till-ett-lyckligt-aktenskap/>. Publicerad 17.12.2010. Hämatat 18.3.2012.
- Husmorsskolan hos Clara. <http://sverigesradio.se/sida/default.aspx?programid=3999>. Hämatat 18.10.2011.
- Keskinarkaus, Sara 2009, "Täydellistä totalitarismia". *Iltalehti* 19.1.2009. http://www.iltalehti.fi/uutiset/200901198935138_uu.shtml. Hämatat 7.6.2012.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013, *A Greasy-Skinned Worker. Gender, Class and Work in the 20th-Century Life Story of a Female Labourer*. Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42505/978-951-39-5517-5_2013.pdf?sequence=1. Hämatat 1.10.2013.
- Koti, uskonto, isänmaa. *Kristillisdemokraattien vaaliohjelma 2011–2015*. http://www.kristillisdemokraatit.fi/KD/www/fi/liitetiedostot/ohjelmat/vaaliohjelma_a5_low52s.pdf. Hämatat 3.1.2011.
- "Lilla Fridolf", Wikipedia. http://sv.wikipedia.org/wiki/Lilla_Fridolf. Hämatat 4.2.2012.
- Linn & Linn. "Om avhandlingen Badrum och städning. Hur skall badrum byggas för att underlätta städningen? (Byggeforskningsrådet R103:1985.)". <http://www.linnlinn.com/gudrun/avh.asp>. Hämatat 30.8.2012.
- "Maria Montazami", Wikipedia. http://sv.wikipedia.org/wiki/Maria_Montazami. Hämatat 3.4.2012.
- Nielsen, Erik 2011, "Ny undersökning visar: Många vill bli hemmafru". SVT nyheter. <http://www.svt.se/nyheter/sverige/ny-undersokning-visar-manga-vill-bli-hemmafru>. Hämatat 22.10.2013.
- Ought from is. Huomioita yhteiskunnasta, elämästä ja ajattelusta. <http://oughtfromis.blogspot.com/>. Hämatat 18.9.2010. Blogginlägg.
- Pohtiva. Poliittisten ohjelmien tietovaranto. "Hem, tro, fosterland. Värt att kämpa för. [Sammandrag av KD:s valprogram 2011.] <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=kdvalprogram2011>. Hämatat 2.1.2011.
- Qvarsebo, Jonas 2006, "Hemmafruns sista suck". *Populär historia*. <http://www.popularhistoria.se/artiklar/hemmafruns-sista-suck/>. Hämatat 3.4.2011.
- Rasilainen, Risto 2010, "Perhekampanjan kasvot Saara ja Timppe: Työttömyys ja päätkäytöt tulevaisuuden tulppana". *KD. Kristillisdemokratian viikkolehti* 31.3.2010. http://www.kd.fi/KD/webblehti/fi/juttuarkisto/artikkelit.php?we_objectID=6169. Hämatat 2.9.2011.
- "Revolutionary Road", Wikipedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Revolutionary_Road. Hämatat 20.2.2013.
- Sjöström, Mia 2012, "Männens trivsel var det viktigaste". *Svenska Dagbladet* 26.8.2012. http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/mannens-trivsel-var-det-viktigaste_5272189.svd. Hämatat 13.9.2012.
- Strachan, Glenda 2000, *The male breadwinner ethic and women's work in nineteenth century Australia*, <http://www.mngt.waikato.ac.nz/departments/Strategy%20and%20Human%20Resource%20Management/Airaanz/old/conferce/newscastle2000/Vol4/strachan.pdf>. Hämatat 14.2.2012.
- "The Teddy Boy Movement". <http://www.rockabilly.nl/general/teddyboys.htm>. Hämatat 2.4.2012.
- "Underbara Claras värld". <http://www.underbaraclaras.com/>. Hämatat 30.3.2012.
- Vahti, Jukka 2009, "Perhearvot palaavat politiikkaan". *Vihreä lanka* 4.9.2009. <http://www.vihrealanka.fi/uutiset/perhearvot-palaavat-politiikkaan>. Hämatat 3.9.2011.

BILDKÄLLOR

Arbetarmuseet Werstas, Tammerfors

57 (Atte Hyvärinen), 100, 108 (Olli Nieminen), 137 (A. Hyvärinen), 177 (A. Hyvärinen), 188 (A. Hyvärinen)

Folkets Arkiv, Helsingfors

122 (Yrjö Lintunen)

Helsingfors stadsmuseum

42 (Jouko Tanskanen), 48 (Eino Heino-
nen), 56, 132 (Olavi Mannonen), 161,
168 (Foto Roos), 181, 193 (Sakari
Salokangas), 212

Helsingfors universitetsmuseum

196

Jalasjärvi-Seura r.y./Finlands

lantbruksmuseum Sarka, Loimaa

12

Kristdemokraterna i Finland, Helsingfors

258 (Markus Hallinen)

Kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo

Akademi, Etnologiska samlingarna

27, 45, 47, 51, 88, 91

Kungliga biblioteket, Stockholm

70, 85, 111, 116, 158, 215, 237

Palmolive är ett registrerat varumärke
som tillhör Colgate-Palmolive Company.
Munksjö är ett registrerat varumärke som
tillhör Munksjö Sweden AB.

Lena Marander-Eklund

39, 171

Museiverket, Helsingfors

150 (István Rácz), 216

Svenska litteratursällskapet i Finland

Folkkultursarkivet

17 (Ida Malmberg), 22 (Bertil Lundblad),
29 (Kurt Zilliacus), 76, 96 (Aarne
Pietikäinen), 99, 105, 115, 121, 126
(Åke Nemlander), 155, 162 (Per-Gunnar
Johansson), 167, 174, 185, 205

Historiska och litteraturhistoriska arkivet

69 (Herb. Bäckström), 104, 242

Österbottens traditionsarkiv (foto Rafael
Olin)

73, 209, 231, 232

PERSONREGISTER

- A**deniji, Anna 38
Ahmed, Sara 38
Anka, Anna 260
Antas, Maria 115
Ariès, Philippe 179, 276
Arvidsson, Alf 84
Auvinen, Riitta 51, 233
- B**ackberger, Barbro 36, 217
Badinter, Elisabeth 165
Bardot, Brigitte 160
Bauman, Richard 252
de Beauvoir, Simone 167, 218
Beckman, Anita 138
Bergqvist, Tuula 128
Bjurman, Eva Lis 83
Blaakilde, Anne Leonora 38, 53
Boëthius, Monica 218
Bornat, Joanna 30
Bowlby, John 182, 185, 186
Brembeck, Helene 276
Bringéus, Nils-Arvid 154
- C**arlstedt, Gunilla 18, 54, 134, 136, 153, 154, 194, 195, 226, 227, 230, 246
Cashman, Ray 255, 256
- D**anielsen, Hilde 20, 52–54, 74, 86, 87, 113, 123, 136, 145, 152, 153, 159, 191, 192, 198, 214, 218, 246
Dean, James 41
Dior, Christian 160
- E**hrenreich, Barbara 275
Ekrem, Carola 28
Enberg, Sture 44
English, Deirdre 275
Enäjärvi-Haavio, Elsa 98, 169
Eurén-Berner, Lisa 42
- F**orssén, Annika 18, 54, 134, 136, 153, 154, 194, 195, 226, 227, 230, 246
Frangeur, Renée 275
French, Marilyn 41
Friedan, Betty 218, 224, 225
- G**ebhard, Maiju 96
Giddens, Anthony 83
Gisselberg, Margareta 52, 194, 207, 208
Greer, Germaine 218
Gullestad, Marianne 86, 133
Gunnemark, Kerstin 43, 49, 54, 191
- H**aavio-Mannila, Elina 54, 63, 68
Habermann, Ulla 240
Haggrén, Heidi 78
Hagström, Charlotte 117, 118
Halberstam, David 255, 256
Hammarlund, Karl Gunnar 178
Hansson, Jenny 161
Harmaja, Laura 101, 196
Hayworth, Rita 257
Hegel, Friedrich 165
Heinonen, Visa 97
Helsti, Hilikka 170, 202
Henriksson, Blanka 67, 154
Hepburn, Audrey 160
Hietala, Veijo 44, 46
Hilli, Yvonne 132
Hirdman, Yvonne 21, 54, 93, 102, 103, 139, 145, 276
Holmila, Antero 44
Hytönen, Kirsi-Maria 198, 274
Hänninen, Sisko-Liisa 78
Hörnfeldt, Helena 181
- I**ngo, Maja 87
- J**acobson, Maja 160
Jalas, Rakel 218, 236
Jallinoja, Riitta 54, 57, 84, 262
Johannisson, Karin 255
Johansson, Ella 136
Johnson, Lesley 25, 53, 54
Julkunen, Raija 11, 54, 64, 65
- K**ekkonen, Urho Kaleva 43
Kelly, Grace 202
Key, Ellen 166, 167, 180, 275
Kilpi, Eeva 168
Kinnunen, Merja 227
Kleberg, Madeleine 36
Klein, Viola 127, 218, 220, 224
Knuuttila, Maarit 105, 107
Koivunen, Anu 168, 169
Koivuniemi, Jussi 56
Korhonen, Mirjami 51, 52
Koskinen-Koivisto, Eerika 274
Kuusela, Armi 43, 46
Kuusi, Hanna 255
- L**arsson, Lisbeth 34
Lennerhed, Lena 148
Lilja, Agneta 30
Lindqvist, Yrsa 105

Linnilä, Kai 43
Lloyd, Justine 25, 53, 54
Lopata, Helena Znaniecki 50, 83, 104, 171,
191, 235
Lundgren, Eva 246
Löfgren, Orvar 49
Lönnqvist, Bo 69
Lövgren, Britta 54

Maanselkä, Asmo 257, 259
Markkola, Pirjo 54, 64, 239
Matthews, Glenna 50, 142, 214
May, Vanessa 31, 251
McCarthy, Joseph 225
Meinander, Henrik 47
Meurling, Birgitta 128
Mielonen-Jumisko, Jonna 198, 276
Mikkonen, Nina 262
Monroe, Marilyn 160
Montazami, Maria 260
Myrdal, Alva 127, 170, 180, 186, 218, 220,
224, 236, 275
Myrdal, Gunnar 170

Nenola, Aili 134
Nilsson, Marina 263–265
Nätkin, Ritva 136, 137, 166
Nätti, Jouko 232

Oakley, Ann 50, 54, 61, 123, 191, 214, 218,
220
Ogden, Annegret 52, 53, 138
Ollila, Anne 54, 198
Olsson, Pia 53
Ottesen-Jensen, Elise 148
Overud, Johanna 54, 59, 264

Parsons, Talcott 144, 145
Pink, Sarah 114
Pohls, Marita 54
Polva, Anni 42
Presley, Elvis 41
Prokop, Ulrike 194

Roman, Christine 145
Rousseau, Jean-Jacques 165
Räsänen, Arja-Liisa 151
Räsänen, Päivi 257
Räsänen, Saara 257, 258

Sandberg, Anette 173
Sandberg, Kristina 42
Satka, Mirja 64
Scott, Joan 21
Setzer, Brian 254
Sibelius, Jean 43
Silius, Harriet 251, 276

Sillanpää, Merja 163
Skeggs, Beverly 18, 151
Sköld, Gullan 52, 148
Snellman, Johan Vilhelm 165
Spock, Benjamin 181
Stewart, Martha 264
Suoranta, Anu 227

Tikkanen, Märta 243, 246
Trossholmen, Ninni 54, 149
Tähtinen, Juhani 180, 182

Utrio, Meri 43

Vattula, Kaarina 54
Wersäll, Britt-Louise 274
Westermarck, Edvard 152
Wikander, Ulla 54, 55, 62, 200
Wilkama, Sisko 66
Wilson, Gail 30
Wolf-Knuts, Ulrika 255
Vuori, Jaana 178, 211
Wagner, Elin 167

Yates, Richard 261
Ylppö, Arvo 182

Zilliacus, Jutta 217

Åkerman, Brita 54, 102
Åkesson, Sonja 248
Åström, Anna-Maria 152
Åström, Lissie 53, 54, 95, 135, 138, 139,
141, 149, 157, 187, 195

Öberg, Peter 244
Östman, Ann-Catrin 251